MICHAEL TOMASELLO

İnsan iletişiminin Kökenleri

metis bilim | 31

MICHAEL TOMASELLO

İnsan İletişiminin Kökenleri

Amerikalı gelişimsel psikolog Michael Tomasello 1950 yılında Florida'da doğdu, yükseköğrenimini Duke Üniversitesi'nde, doktorasını ise Georgia Üniversitesi'nde tamamladı. 1980'lerde ve 90'larda Amerika'da psikoloji profesörü olarak çalıştı, ardından Almanya'daki Max Planck Enstitüsü'ne geçti. Araştırmalarında özellikle insanların bilişsel yeteneklerinin evrimine odaklanarak, insanlarla büyük maymunların bilişsel yetenekleri arasındaki fark ve benzerliklerle ilgili birçok araştırma yürüttü. Çocuklarda dil edinimi konusundaki literatüre de önemli katkılarda bulunan Tomasello, birçok uluslararası ödüle layık görüldü ve kendi alanının en itibarlı isimleri arasına girdi. Kendisi halen Max Planck Evrimsel Antropoloji Enstitüsü'nün eşyöneticiliğini sürdürmenin yanı sıra, Duke Üniversitesi'nde psikoloji profesörü olarak hizmet veriyor. Sayısız bilimsel makaleye imza atmış olan yazarın kitapları arasında şunlar sayılabilir: *The Cultural Origins of Human Cognition* (1999), *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition* (2003), *Why We Cooperate* (2009), *A Natural History of Human Thinking* (2014), *A Natural History of Human Morality* (2016).

Metis Yayınlan
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

İnsan İletişiminin Kökenleri
Michael Tomasello

İngilizce Basımı:
Origins of Human Communication
The MIT Press, 2008

© Massachusetts Institute of Technology, 2008

© Metis Yayınları, 2014
Çeviri Eser © Gürol Koca, 2017

İlk Basım: Mayıs 2017

Yayıma Hazırlayan: Özde Duygu Gürkan

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-605-316-087-8

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykırıdır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklarının çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

MICHAEL TOMASELLO

İnsan İletişiminin Kökenleri

Çevlren: Gürol Koca

metis

Bu kitabın çevirisinin bir bölümü İzmir, Konak'taki Tarık Dursun K. Yazar Evi'nde gerçekleştirilmiştir. Beni Yazar Evi'ne davet eden değerli yazar Ahmet Büke'ye, misafirliğim sırasında ilgisini ve dostluğunu esirgemeyen sevgili Diyar Saraçoğlu'na ve bu projeye hayat veren Konak Belediye Başkanı Sayın Sema Pekdaş'a çok teşekkür ederim.

Gürol Koca

İçindekiler

Önsöz ve Teşekkür 9

1 Altyapıya Odaklanmak 15

2 Primatlarda Maksatlı İletişim 24

3 İnsanlarda İşbirliğine Dayalı İletişim 56

4 Bireyoluşsal Kökenler 94

5 Soyoluşsal Kökenler 137

6 Dilbilgisel Boyut 190

7 Büyük Maymunların Jestlerinden İnsan Diline 244

Kaynakça 263

Dizin 281

Önsöz ve Teşekkür

BU KİTAP 2006 BAHARINDA Paris'te Jean Nicod Konferans Dizisi'nde verilen konferanstan yola çıkılarak hazırlanmıştır.* Jean Nicod Enstitüsü'ndeki izleyici kitlesini dikkate alarak konferans için iletişim konusunu seçtim. Büyük maymunlarda jestlerle iletişim, bebeklerde jestlerle iletişim ve çocuklarda ilk dil gelişimi konularında epey ampirik ve teorik çalışma gerçekleştirmiştim. Ayrıca insan iletişimi ve dilindeki daha genel bilişsel ve toplumsal bilişsel süreçler konusunda, yani (i) toplumsal ve kültürel idrak; (ii) toplumsal ve kültürel öğrenme ve (iii) işbirliği ve ortak maksatlılık konularında da birçok çalışmalarda bulunmuştum. Bu kitapta bütün bu araştırmaları insan iletişiminin evrimi ve gelişimini konu alan tek bir tutarlı anlatı halinde birleştirmeye çalışıyorum. Bu girişime hayat veren en önemli fikir ise şu: İlk olarak Paul Grice'ın keşfettiği, insan iletişiminin temelde işbirliğine dayalı yapısı ile insanın (diğer primatlardan farklı olarak) belirgin bir şekilde işbirliğine dayalı toplumsal ilişkileri ve genel anlamda kültür arasında son derece özgül bağlantılar olması gerekir.

* Jean Nicod Konferansları, her yıl önde gelen bir zihin felsefecisi veya felsefe yönelimli bir bilişsel bilimci tarafından Paris'te gerçekleştirilen bir konferanslar dizisidir. Bu konferanslar dizisinin ilki Fransız felsefeci ve mantıkbilimci Jean Nicod'nun (1893-1931) yüzüncü doğum yılı olan 1993'te gerçekleştirilmiştir. Bu konferanslar Centre national de la recherche scientifique'in (CNRS) finansal katkılarının yanı sıra École des hautes études en sciences sociales (EHESS) ve École normale supérieure (ENS) işbirliğiyle gerçekleştirilmektedir. Bu dizide konferansların metinleri veya bu metinlerin esin verdiği monograflar yer almaktadır.

Bu kitapta yer alan fikirler, temel olarak Max Planck Evrimsel Antropoloji Enstitüsü'nün Gelişimsel ve Karşılaştırmalı Psikoloji Bölümü'ndeki birçok meslektaşımla gerçekleştirdiğim ortak araştırmalarıma dayanıyor. Bu kitapta sunulan fikirlerin çoğu bu etkileşimlerden doğdu. Bu fikirleri ortaya çıkaran kaynakları daha net hatırlayabilmeyi isterdim.

Ama bir şeyi net bir şekilde dile getirebilirim ki, o da birçok kişiye teşekkür borçlu olduğumdur. Özellikle bu kitap bağlamında bu kişilerin en önemlilerinden biri Malinda Carpenter. Malinda'yla neredeyse her gün bu kitapla az çok doğrudan ilgili konular hakkında tartışmalarımız oldu. Bu tartışmalar düşüncelerimi o kadar temelden şekillendirdi ki, hangi noktalarda Malinda'ya teşekkür edeceğimi veya Malinda'yla hangi konularda ters düştüğümüzü söyleyebilmem imkânsız. Bunun dışında, Joseph Call ile büyük maymunlardaki jestle iletişim, Elena Lieven ile ise çocuklardaki dil edinimi konularında yaptığım tartışmalar da özel bir önem taşıyor.

Bu kitaptaki fikirlerin ilk versiyonlarını toplumsal idrakı araştırma grubumuzun üyelerine sundum ve Hannes Rakoczy, Tanya Behne, Henrike Moll, Ulf Liszkowski, Felix Warneken, Emily Wyman, Suse Grassman, Kristin Liebal, Maria Gräfenhein, Gerlin Hauser ve diğerlerinden son derece yararlı geribildirimler aldım (bu kitapta yer alanlardan daha da çılgın birçok çizelgeyi çıkarmam gerektiğine dair öneriler dahil). Jean Nicod Konferans Dizisi'nin katılımcılarından, özellikle de Dan Sperber'dan da birçok yararlı öneri geldi.

Birçok kişi kitabın hemen hemen tamamını okuyarak onu büyük ölçüde geliştirmeme katkı sağladı: Malinda Carpenter, Elena Lieven, Bill Croft, Adele Goldberg, Gina Conti-Ramsden ve MIT Press'ten adını bilmediğim bir kişi. Bazılarıysa belli bölümleri okuyup değerli geribildirimlerde bulundu: Hannes Rakoczy, Henrike Moll, Joe Henrich, Danielle Matthews, Nausicaa Pouscoulous, Felix Warneken, Colin Bannard, Emily Wyman ve Kristin Liebal. Kitabı okuyan bu kişilerin incelikli eleştirileri bu kitabın ampirik açıdan çok daha doğru, teorik açıdan tutarlı ve okunaklı bir kitap haline gelmesini sağladı. Ayrıca Şekil 6.1'e dair yararlı bilgiler için Esteban Rivas'a teşekkür ederim.

Son olarak, bu kitapla ilgili birçok konuda yardım etmekle yetinmeyip ben evde kitabı yazmakla uğraşırken o her zamanki becerikliliği ve neşesiyle bölümdeki işlerin yürümesini sağlayan Henriette Zeidler'e hep olduğu gibi minnettarım. Kaynakça bölümünde bana yardımcı olan Annette Witzmann'a ve başından sonuna kadar kitabın yayım süreciyle ilgilenen MIT Press'ten Tom Stone'a da ayrıca teşekkür ederim.

Bir kâğıt parçasını işaret et! – şimdi de biçimini – şimdi rengini – şimdi sayısını! – Peki nasıl yaptın bunları?

WITTGENSTEIN, *Felsefi Soruşturmalar*
Çev. Haluk Barışcan, Metis, 2007, s. 36

1

Altyapıya Odaklanmak

Anlam dediğimiz şey jestlerin ilkel diliyle bağlantılı olmalı.

WITTGENSTEIN, *The Big Typescript*

BİR HAYVANAT BAHÇESİNDE herhangi bir hayvanın kafesinin önüne gidin ve ona basit bir şey söylemeye çalışın. Bir aslana, kaplana veya ayıya "şu şekilde" dönmesini elleriniz veya vücudunuzla ifade ederek belirtin ve bu hareket sonunda lezzetli bir yiyecek vereceğinizi o yiyeceği göstererek anlatmaya çalışın. Ya da durmasını istediğiniz yeri veya gizlenmiş yiyeceğin olduğu yeri işaret ederek gösterin. Veya çalıların arasında korkunç bir yırtıcının gizlendiğini hem orayı işaret ederek hem de yırtıcı hayvanın hareketlerini taklit ederek ona anlatmaya çalışın. Anlamayacaktır. Mesele hayvanların ilgilenmemeleri veya motive olmamaları ya da kendilerince zeki olmamaları değildir; hayvanlara, sözsüz olarak bile, bir şey *anlatıp* sizi anlamalarını bekleyemezsiniz.

İnsanlarsa bu tür işaret ve taklit gibi hareketleri son derece doğal ve anlaşılır bulur elbette: Nereyi işaret ettiğime bakarsan ne demek istediğimi *anlarsın*. Hatta henüz konuşmayı bilmeyen çocuklar bile işareti anlar ve işaret etmeyi bilirler; toplumda sözel dilin mümkün veya pratik olmadığı birçok durumda (kalabalık bir ortamda sesinizi

duyuramayacağınız durumlarda veya gürültülü bir fabrikada) insanlar işaret ve taklitle birbirleriyle doğal bir biçimde iletişim kurabilirler. Turistler kendi dillerinin konuşulmadığı yabancı kültürlerde, özellikle jestlerle iletişimin bu tür doğal olarak anlamlı biçimlerinden yararlanarak dertlerini anlatabilir ve birçok durumda o kültürün insanlarıyla etkili biçimde iletişim kurabilirler.

Bu konferanslarda temel iddiam şu: İnsanların bir dil yardımıyla birbirleriyle nasıl iletişim kurduklarını ve bu kabiliyetin evrimde nasıl ortaya çıkmış olabileceğini anlamak için öncelikle insanların birbirleriyle doğal jestlerle nasıl iletişim kurduklarını anlamamız gerekir. Hatta evrimsel hipotezim, insana özgü ilk iletişim biçimlerinin işaret ve jestler olduğu yönünde. Bu yeni iletişim biçimlerini mümkün kılan sosyal-bilişsel ve sosyal-güdüsel altyapı, sonrasında, çeşitli uzlaşımsal dilsel iletişim sistemlerinin (sayıları 6000'i bulan bu sistemlerin hepsinin) üzerine inşa edildiği bir çeşit psikolojik platform işlevi görmeye başlamıştır. İşaret ve jestler, daha sonra uzlaşımsal dillerin ortaya çıkışında gerekli olan, tümüyle insana özgü toplumsal idrak ve güdülenim biçimlerinin büyük bir bölümünü içlerinde barındırmaları dolayısıyla, insan iletişiminin evriminde kritik geçiş noktalarıdır.

Sorun şu ki, doğal jestler, iletişim amaçlı işaretlerin "içinde" çok daha az bilgi olduğu için, uzlaşımsal insan dillerine göre (uzlaşımsal hale gelmiş işaret dilleri dahil) çok daha zayıf iletişim aygıtlarıdır. Kitabın ileriki bölümlerinde insana özgü ilk iletişim biçimi olduğunu ileri sürdüğüm işaret etme hareketini ele alalım mesela. Sizinle kütüphaneye doğru yürüdüğümüzü ve birden size kütüphanenin duvarına yaslanmış bisikletleri işaret ettiğimi düşünelim. Durumun hangi yönüne işaret ettiğim veya neden böyle bir harekette bulunduğum konusunda herhangi bir fikriniz olmayacağı için (zira tek başına işaret etmek hiçbir anlam taşımaz) tepkiniz muhtemelen "Ne?" biçiminde olacaktır. Ama birkaç gün önce sevgilinizden biraz nahoş biçimde ayrıldıysanız, bunu ben de biliyorsam, bisikletlerden biri de onunsa ve bunu ikimiz de biliyorsak, o zaman aynı işaret aynı durumda, "Eski sevgilin de kütüphanede (istersen içeri girmeyelim)" gibi çok karmaşık bir anlam taşıyor olabilir. Ama eğer bisik-

letlerden biri daha yenilerde çalınan ve benim de çalındığını bildiğim size ait bisikletse, aynı işaret tamamen farklı bir anlam taşıyacaktır. Veya belki de, geç bir saatte kütüphanenin açık olup olmadığını merak ediyoruzdur ve ben de dışarıdaki bisikletleri işaret ederek size kütüphanenin açık olabileceğini ima ediyorumdur.

Bu farklı örneklerde anlamı taşıyan şeyin "bağlam" olduğunu söyleyerek kolayca işin içinden çıkabiliriz, ama bu çok da işimizi görmez, çünkü buradaki iletişim bağlamı (koşul gereği) ortaya koyduğumuz bu çeşitli senaryolarda benzer fiziksel özellikler gösterir. Aradaki tek fark önceden sahip olduğumuz ortak deneyimdir ve bu deneyim iletişimin o anki içeriği değil, onun arka planıdır. O halde soru şu: İleri uzatılmış bir parmak gibi basit bir şey böyle karmaşık anlamları nasıl iletebilir ve bunu farklı durumlarda farklı şekillerde nasıl başarabilir?

Bu soruya verilebilecek her türlü cevap büyük oranda, kimi zaman zihin okuma kimi zaman da maksat/niyet okuma olarak adlandırılan bilişsel yeteneklere dayalı bir cevap olmak zorundadır. Dolayısıyla, bir işaret jestini yorumlayabilmek için şunu belirlemek gerekir: Dikkatimi bu şekilde yönlendirmekteki maksadı nedir? Ama bu belirlemeyi güvenle yapabilmek, bu prototip örnekte, o kişiyle ortak bir dikkati veya ortak bir deneyimin varlığını (Wittgenstein'ın [1953] "hayat biçimleri"; Bruner'ın [1983] "ortak dikkat formatları"; Clark'ın [1996] "ortak kavramsal zemin" dediği şeyi) gerektirir. Örneğin başka bir şehirden gelen bir arkadaşınızsam ve eski sevgilinizin bisikletini hiçbir şekilde bilmem mümkün değilse, o zaman size onun bisikletini işaret ettiğimi düşünmezsiniz. Bu, bir mucize eseri o bisikletin eski sevgilinize ait olduğunu bilmem, ama sizin bunu bilmemeniz durumunda da geçerlidir. Genel olarak, birbirimizden bağımsız şekilde o bisikletin eski sevgilinize ait olduğunu (ve hatta karşı tarafın bunu bildiğini) bilmemiz düzgün bir iletişim için yeterli değildir; bu olgunun ikimizin de bilgisi dahilinde olan ortak zemin olması gerekir. O bisikletin eski sevgilinize ait olduğunu ikimiz de biliyorsak, ama ben sevgilinizden ayrıldığınızı bildiğim halde siz bunu bildiğimden habersizseniz, bu bilgiye sahip olmama rağmen size eski sevgilinizin bisikletini sizi kütüphaneye gir-

mekten alıkoymak için değil, kütüphaneye girmeye teşvik etmek için gösterdiğimi düşünürsünüz muhtemelen. Ortak kavramsal zemin (ortak dikkat, ortak deneyim, ortak kültürel bilgi) yaratma yeteneği, *bu*, *şu*, *o* gibi bütün zamirleriyle dilsel iletişim dahil, insanlardaki iletişim türlerinin hepsinde son derece önemli bir boyuttur.

Sıradan bir örneğini verdiğimiz insanlardaki bu işaretle gösterme hareketinin evrimsel açıdan dikkat çekici bir başka yönü de olumlu sosyal güdülenimidir (*prosocial motivation*). Eski sevgilinizin muhtemel varlığına veya çalınmış bisikletinize dikkatinizi çekiyorum, çünkü bunu bilmek isteyeceğinizi düşünüyorum. Böyle yardım amaçlı bilgi iletmeye hayvanlar âleminde pek rastlanmaz, en yakın primat akrabalarımızda bile (2. Bölüm'de uyarı sesleri ve yiyecek çağrıları gibi örnekleri göreceğiz). Bir şempanze yavrusu inildeyerek annesini arıyorsa, çevredeki diğer şempanzeler büyük ihtimalle bunun farkındadır. Fakat yakınlardaki dişi bir şempanze annenin nerede olduğunu biliyorsa bunu yavruya söylemez, kolunu kaldırıp annenin yerini pekâlâ gösterebilecek durumda olsa bile. Yavruya annesinin yerini göstermez, çünkü sahip olduğu iletişim güdüsü başka şempanzelere yardım amaçlı bilgi vermeyi içermez. İnsanın iletişimsel güdüleri ise işbirliğine o kadar yatkındır ki, başkalarına yardım amaçlı bilgi iletmenin yanı sıra, başkalarından bir ricada bulunurken en çok yaptığımız şey, bize gönüllü olarak yardım edecekleri beklentisiyle arzumuzu dile getirmekten ibarettir. Yani bir bardak su ricamı, bir bardak su istiyorum biçiminde (sizi bu arzumdan haberdar ederek) dile getiririm; bunu çoğu durumda, yardımcı olma eğiliminizin (ve bununla ilgili ortak bilgimizin) bu bilgi iletme edimini fiilen bir ricaya dönüştüreceğini bilerek yaparım.

Dolayısıyla insan iletişimi temelde işbirliğine dayalı bir girişimdir, (1) karşılıklı olarak varsayılan ortak bir kavramsal zemin bağlamı ve (2) karşılıklı olarak varsayılan işbirliğine dayalı iletişimsel güdüler içinde son derece doğal ve pürüzsüzce işler. İnsan iletişiminin işbirliğini esas alan doğası Grice'ın fikirlerinin (1957,1975) temelini oluşturur elbette ve bu kavram Clark (1992, 1996), Sperber ve Wilson (1986) ve Levinson (1995, 2005) gibi onun geleneğini takip eden araştırmacılarda çeşitli derecelerde ve şekillerde kabul

görmüştür. Ama gerek soyoluş gerekse bireyoluş açısından insan iletişiminin nihai kökenlerini anlamak istiyorsak, iletişimin dışına çıkıp insandaki işbirliği eğilimi konusunda daha genel bir değerlendirmede bulunmamız gerekiyor. İnsanlardaki işbirliğinin çoğu açıdan, gerek yapısal olarak gerekse güdülenim bakımından, hayvanlar âlemi içinde benzersiz bir özellik olduğu anlaşılıyor.

İnsanlardaki işbirliği, bazı eylem felsefecilerinin ortak maksatlılık veya "biz" maksatlılığı (Searle 1995; Bratman 1992; Gilbert 1989) olarak adlandırdığı bir özelliğe dayanır. Ortak maksatlar genel olarak çoğul bir "biz" öznesinin dahil olduğu, insana özgü işbirliğine dayalı faaliyetleri gerçekleştirmede zorunlu olan bir öğedir: müşterek amaçlar, müşterek niyetler/maksatlar, karşılıklı paylaşılan bilgi, ortak inançlar (hepsi işbirliğine dayalı çeşitli güdüler bağlamı içindedir). Buradaki müştereklik, yalnızca kurumsal bir gerçeklik içinde varolan, hepimizin varmış gibi yaptığı ve varolduğuna inandığı para, evlilik ve hükümet gibi hep birlikte oluşturulmuş kültürel varlıkları içeren kurumsal ilişkilerde daha da belirgindir. Ama ortak maksatlılık, işbirliğine dayalı daha basit ve daha somut faaliyetlerde de görülür: örneğin birlikte bir alet yapmaya karar vermek, birlikte yürüyüşe çıkmak, birlikte bir dağ manzarasını seyretmek veya birlikte dini bir görevi yerine getirmek gibi. Dolayısıyla buradan şöyle bir önerme ortaya konabilir: İnsandaki işbirliğine dayalı iletişim (gerek "doğal" jestlerle gerekse "keyfi" uzlaşımlarla gerçekleştirilen iletişim) ortak maksatlar içeren, insana özgü işbirliğine dayalı faaliyetlerin bir örneği, ama özel bir örneğidir (Tomasello, Carpenter, Call, Behne ve Moll 2005). Ortak maksatlılık yetenekleri ve güdüleri, insan iletişiminin işbirliğine dayalı altyapısı diyebileceğimiz şeyi bu şekilde oluşturur.

Eğer insan iletişimi diğer primatların iletişiminde olmayan işbirliği temelli bir yapıya dayalıysa, buradan doğal olarak bu iletişim biçiminin nasıl evrimleştiği gibi bir soru ortaya çıkar. Çağdaş evrim teorisinde işbirliğinin veya en azından diğerkâmlığın ortaya çıkışı her zaman sorunlu bir konu olagelmiştir. Ama insandaki işbirliğine dayalı iletişimin altyapısı temelde ortak çalışmaya dayalı diğer tüm faaliyetlerin altyapısıyla aynı ise, o zaman bir ihtimal, bu iletişim

biçimi insanın genel olarak işbirliğine ve kültürel hayata dair daha geniş çaplı adaptasyonunun bir parçası olarak evrimleşmiş olabilir. Dolayısıyla, bilmediğimiz sebeplerden ötürü insan evriminin bir evresinde, ortak maksatlar, ortak dikkat ve işbirliğini harekete geçiren güdüler sayesinde birbiriyle ortaklaşa işler yapabilen bireyler ortama uyum sağlamada avantajlı durumdaydılar. İşbirliğine dayalı iletişim böylece ortak çalışmaya dayalı bu faaliyetleri yönlendirmenin bir yolu olarak ortaya çıktı; bu iletişim biçimi önce kalıtım yoluyla kuşaktan kuşağa geçti, daha sonra da ortak maksatlılığa dair müşterek bir psikolojik altyapının oluşmasına yardımcı oldu. Bütün bunların, ortağına faydalı olan bir bireyin aynı zamanda kendine de fayda sağladığı birbirine bağımlı faaliyetlerde başlamış olması kuvvetle muhtemel. Fakat sonra bu eğilim genelleşerek bireylerin muhtemelen kültürel grup içinde karşılıklılık ilişkisinden yararlanmak ve işbirliğine yatkın kimseler olarak itibar sağlamak maksadıyla başkalarıyla serbestçe bilgi veya başka şeyler paylaştıkları daha diğerkâm durumlara dönüştü. İnsanlar ancak daha sonra işbirliğine dayalı bu yeni iletişim yolunu işbirliği bağlamı dışında, üst düzeylerde, işbirliği içermeyen amaçlar doğrultusunda kullanmaya başladılar (bu da yalan söyleyerek karşı tarafı aldatma ihtimalini doğurdu).

Bu sürecin ilk evreleri büyük ihtimalle jestlerle gerçekleşti. En yakın primat atalarımız olan büyük maymunlardaki sesli iletişim ile jestlerle iletişimi kıyasladığımızda bu durum daha da netlik kazanır. Büyük maymunların çıkardıkları sesler neredeyse tamamen genetiktir, neredeyse hiçbiri öğrenilerek edinilmez, belli duygularla sıkı sıkıya bağlıdırlar ve hiç ayrım gözetmeksizin yakın çevredeki herkese yöneliktirler. Büyük maymunlardaki jestlerse öğrenilerek edinilir ve farklı toplumsal durumlarda, farklı toplumsal amaçlar için gayet esnek biçimde kullanılır (büyük maymunlar insanlarla olan iletişimlerinde bazen yeni jestler edinirler) ve iletişim sırasında maymunlar bu jestleri belli bireylere karşı, onların mevcut dikkat durumlarını gözeterek gerçekleştirirler. Öğrenme, esneklik ve karşıdakine dikkat kesilme, hiç şüphesiz insana özgü iletişimin bariz temel özelliklerini oluşturur; bunlar olmadan iletişimin evrimi insan iletişimi doğrultusunda ilerleyemezdi. Jestlerin kökenlerini incele-

yen birçok teorisyenin daha önce dikkat çektiği üzere, insanın (işbirliğine dayalı iletişime geçtikten sonra maymunlardaki jestlerin yerini alan) işaret ve pantomimden yararlanmasının "keyfi" dil uzlaşımlarını kullanmasından daha "doğal" olması da önemli bir noktadır. Özellikle işaret jesti, insanda doğal olarak varolan başkalarının dış hedeflere yönelen bakışlarını izleme eğilimine, pantomim ise insanda doğal olarak varolan başkalarının eylemlerini bilinçli olarak taklit etme eğilimine dayanır. Bu doğallıkları nedeniyle bu jestler, maymun iletişimi ile keyfi dil uzlaşımları arasında bir geçiş evresi olmaya iyi bir adaydır.

Peki ya dil? Mevcut hipoteze göre, keyfi dil uzlaşımlarının evrimsel olarak ortaya çıkması ancak, iletişim kuranların niyet ve dikkatlerinde ortaklaştıkları ve bunları jestlere dayalı iletişimin doğal biçimleriyle yönlendirdikleri işbirliğine dayalı faaliyetler bağlamında gerçekleşmiştir. Uzlaşımsal diller (önce işaretlerle, sonra da seslerle oluşturulan diller) bu şekilde, halihazırda bilinen jestlerin sırtında taşınarak ortaya çıkmış, işaret etme ve pantomimin doğallığının yerine ortak (ve ortak olduğu karşılıklı olarak bilinen) bir toplumsal öğrenme tarihini getirmişlerdir. Bu süreç elbette, insanın kendine özgü güçlü yöntemlerle başkalarından bir şeyler öğrenmesini ve başkalarının maksatlarını anlamasını sağlayan benzersiz kültürel öğrenme ve taklit becerileri sayesinde mümkün olmuştur (Tomasello 1999). Bu evrimsel yolda insanlar, tekrar eden iletişim durumlarında kullanılmak üzere karmaşık mesaj *tiplerini* kodlayan karmaşık dilsel yapılar halinde düzenlenmiş, kültürden kültüre değişen çeşitli dilbilgisi kuralları da oluşturmaya ve bunları nesilden nesle aktarmaya başlamıştır.

Dolayısıyla insanın işbirliğine dayalı iletişiminin altında yatan psikolojik altyapının kökenlerini açıklamak için, farklı şekillerde işleyen temel evrim süreçlerini bilmemiz gerekiyor. Ama insanın 6000 farklı uzlaşımsal dilinin kökenlerini açıklamak için de belli dilsel biçimlerin belli konuşma topluluklarında uzlaşımsal hale gelmesini, sonra bu dilsel biçimlerin dizilişlerinin dilbilgisel yapılar halinde formüle edilmesini ve bütün bu uzlaşım ve yapıların kültürel öğrenme yoluyla yeni nesillere aktarılmasını içeren kültürel-tarihsel

süreçleri de bilmemiz gerekiyor. Bu şekilde buradaki, ilk olarak Vygotsky'nin (1978) tarif ettiği, Richerson ve Boyd'un (2005) daha çağdaş bir yorumla evrimsel çerçevede değerlendirdiği, benim de bir süre takıntı derecesinde üzerinde durduğum (Tomasello, Kruger ve Ratner 1993; Tomasello 1999; Tomasello ve diğ. 2005) evrimsel süreçler ile kültürel-tarihsel süreçler arasında süregiden diyalektiği açıkça görebiliriz. İnsan iletişimine ve diline dair bu perspektif böylece Chomsky'nin önermesini baş aşağı çevirir, zira bu perspektife göre insan iletişiminin en temel veçheleri işbirliğine ve genel olarak toplumsal etkileşime yönelik biyolojik adaptasyonlardır, dilin daha dilsel, dilbilgisel boyutları ise kültürel olarak inşa edilir ve tekil dil toplulukları üzerinden aktarılır.

Çağdaş insan iletişimine uzanan yol, virajlarla dolu uzun ve dolambaçlı bir yol şüphesiz. O halde, temel olarak ampirik verilere dayanan teorik bir açıklama oluşturmak için, maymun ve insan hayatının birçok farklı yönlerini değerlendirmemiz gerekiyor; ki bu durumda bu açıklamanın da uzun ve dolambaçlı olması kaçınılmaz. Ama bu yol boyunca karşılaşacağımız birçok karmaşıklığa rağmen, nihai hedefimiz son derece açık ve basitçe ifade edilebilir nitelikte: insan iletişiminin türe özgü özelliklerini ve bu özelliklerin soyoluşsal (filogenetik) ve bireyoluşsal (ontogenetik) köklerini tanımlamak. Bu amaçla, önümüzdeki bölümde konuyu üç belirgin hipotez üzerinden değerlendiriyorum:

1. İnsandaki işbirliğine dayalı iletişim evrimde ilk olarak, doğal, kendiliğinden gelişen işaret ve pantomim jestlerinde ortaya çıkmıştır (ve bireyoluşta da ilk bu şekilde ortaya çıkar).

2. İnsandaki işbirliğine dayalı iletişim ortak maksatlılığın psikolojik altyapısına dayanır. Ortak maksatlılık evrimsel olarak, ortak çalışmaya dayanan faaliyetlere destek sağlamak üzere ortaya çıkmıştır ve her şeyden önce şu unsurları içerir:

a. başkalarıyla birlikte ortak maksat ve ortak dikkat (ve başka ortak kavramsal zeminler) oluşturmak için gerekli sosyal-bilişsel beceriler ve (b) başkalarına yardım etmek ve onlarla bir şeyler paylaşmak için gerekli olumlu sosyal güdülenimler (hatta normlar).

3. Bir dilde uzlaşımsal iletişim yalnızca katılımcılar şu özelliklere sahipse mümkündür:

a. doğal jestler ve bunların ortak maksatlılık altyapısı,

b. herkesin anladığı iletişimsel uzlaşım ve yapıları oluşturmak ve aktarmak için kültürel öğrenme ve taklit becerileri.

2

Primatlarda Maksatlı İletişim

> İlkel bir iletişim aracı için yeterli olan bir mantık yüzünden utanmamız gerekmez. Dil muhakemeden doğmamıştır.
>
> WITTGENSTEIN, *Kesinlik Üstüne**

İNSANA ÖZGÜ İLETİŞİM (işbirliğine dayalı güdülerle başkalarını bir şeyler konusunda haberdar etme) bize o kadar doğal gelir ki, başka türlüsünü tasavvur edemeyiz. Oysa biyoloji dünyasında iletişimin ille de maksatlı olması veya işbirliği amacı taşıması gerekmez. Biyologlara göre iletişim, sinyal verenin sinyal üzerinde maksatlı bir denetimi olup olmamasından (hatta bu sinyalin başkalarını etkilediğini bilip bilmemesinden) bağımsız olarak, başkalarının davranışlarını etkileyen fiziksel özelliklerin ve davranış özelliklerinin her birini ve hepsini kapsar (ayırt edici renklerden hâkimiyet gösterilerine kadar). Yine biyologlara göre, iletişim kuranın yaklaşık güdülerinin (işbirliği amaçlı olmasının veya başka amaçlar taşımasının) hiçbir önemi yoktur (Dawkins ve Krebs 1978; Maynard-Smith ve Harper 2003).

Ne var ki psikolojik açıdan bütün bunların bir önemi vardır. Bu durumda iletişim amaçlı gösteriler/teşhirler (*displays*) ile iletişim

* çev. Doğan Şahiner, Metis, 2009, s. 73.

amaçlı sinyalleri birbirinden ayırarak işe başlamalıyız. İletişim amaçlı gösteri ya da teşhirler, rakibi caydıran büyük boynuzlar veya eşleri cezbeden parlak renkler gibi, başkalarının davranışını bir şekilde etkileyen aslen fiziksel özelliklerdir. İşlevsel olarak bunları, her zaman belli uyaranların veya duygusal durumların yol açtığı ve bireyin üzerinde iradi bir denetime sahip olmadığı tepkisel davranışlarla aynı grup altında toplayabiliriz. Evrimsel süreçlerce oluşan ve bu süreçler tarafından denetlenen bu tür esnek olmayan fiziksel ve davranışsal gösteriler, biyoloji dünyasındaki iletişimin büyük bir bölümünü karakterize eder. Bunun tam karşısında ise, tekil organizmaların belli toplumsal amaçlar doğrultusunda esnek ve stratejik olarak seçip ürettikleri, çeşitli yollarla belli durumlara uyarladıkları iletişim amaçlı sinyaller yer alır. Bu sinyaller, bireyin bunlardan başkalarını etkilemek amacıyla esnek biçimde yararlanması bakımından *maksatlı* sinyallerdir. Maksatlı sinyaller biyoloji dünyasında son derece nadirdir, belki de yalnızca primatlarla, hatta büyük maymunlarla sınırlıdır.

Konuya bu şekilde yaklaşıldığında, kilit rol iletişim kuran tarafa düşer. İletişimin alıcı tarafındakiler ise kendi işine bakan, durumu değerlendirmeye ve ne yapmaları gerektiğini anlamaya çalışan bireylerdir sadece. Hangi kaynaktan olursa olsun uygun bir bilgi arayışındadırlar, dolayısıyla başka bir bireyin iletişim amaçlı gösterisi onlar için başka bir bilgi kaynağıdır sadece; "iletişim kuran"ın bu kaynağın farkında olup olmadığından bağımsız bir durumdur bu (kırmızı kuyruğu olduğunu bile bilmiyor olabilir mesela). Öte yandan iletişim kuran taraf alıcı tarafın davranışını veya psikolojik durumunu belli bir maksatla, kasıtlı olarak etkileme girişiminde bulunuyorsa, o zaman psikolojik açıdan iletişimin başlangıç noktasındayız demektir. Böyle bir kasıtlılık durumu varsa ve iletişimin alıcı tarafı bunun bir derece farkındaysa, o zaman bütün bu süreci maksatlı iletişim olarak adlandırabiliriz. Bir iletişimi *işbirliğine dayalı* bir iletişim olarak niteleyebilmemiz içinse, iletişim kuranın nihai amacı, başka şeylerin yanı sıra, alıcıya yardım etmek veya onunla bir şeyler paylaşmak olmalıdır; her ne kadar evrimsel açıdan, iletişim kuran da bu yardımseverlikten bir yarar sağlıyor olsa bile.

İletişimi bu temelde psikolojik perspektiften değerlendirmeye başlarken, insandaki işbirliğine dayalı iletişiminin evrimsel kökleri için bakılacak en uygun yer elbette insansı olmayan primatlar, özellikle de (en azından benim iddiama göre) primatların sesli iletişiminden ziyade jestlere dayalı iletişimidir.

2.1 Sesli Gösteriler

Bir eski dünya maymunu "yılan uyarı sesi" duyduğunda yakınlarda bir yılan olduğunu, "kartal uyarı sesi" duyduğunda da yakınlarda bir kartal olduğunu anlar. İletişimin alıcı tarafındaki eski dünya maymunları bu şekilde uyarı seslerinden göndergesel olarak özgül bir bilgi çıkarırlar. Bu durum, yırtıcı bir hayvanın olmadığı bir ortamda hoparlörden uyarı sesinin dinletildiği pleybek deneylerinde defalarca kanıtlanmıştır; maymunlar bu deneylerde yine o özgül yırtıcıdan sakınma davranışı sergilemişlerdir (Cheney ve Seyfarth 1990a). Çarpıcı biçimde, bireyoluş sürecinde birçok maymun türü, bazı kuş türleri dahil başka hayvan türlerinin çıkardıkları uyarı seslerinden yararlanarak yakınlardaki yırtıcı hayvanların varlığı konusunda bilgi edinmeyi bile öğrenebilmektedir (Zuberbühler 2000). Büyük maymunlar göndergesel olarak özgül uyarı sesleri çıkaramasalar da (örneğin farklı yiyecek miktarı veya farklı nitelikte yiyecekler karşısında, farklı şiddette veya biraz farklı tonda sesler çıkarmanın ötesinde bir şey yapamazlar; Hauser ve Wrangham 1987; Crockford ve Boesch 2003), sesli çağrılardan bilgi elde edebilirler, hatta bireyoluş sürecinde yeni çağrılara tepki vermeyi bile öğrenebilirler (Seyfarth ve Cheney 2003).

Bu esnek kavrayış manzarasının aksine, diğer maymunlar sesli çağrılarını geliştirmeyi öğrenemezler ve bu sesler üzerinde çok az istemli denetime sahiptirler. İşte bu konudaki önemli olgulardan bazıları (bkz. Tomasello ve Zuberbühler 2002):

- Herhangi bir kuyruklu ve kuyruksuz maymun türü içindeki her birey aynı temel ses repertuvarına sahiptir ve bu repertuvarda hemen hiçbir tekil farklılık yoktur.

• Toplumlarından yalıtılmış olarak büyütülen kuyruksuz maymunlar ile başka maymun türleri (farklı sesli çağrılara sahip olanlar) tarafından büyütülmüş kuyruksuz maymunlar kendi türlerine özgü sesler çıkarmayı –yani vokalizasyonlar üretmeyi– sürdürürler (diğer türlerin vokalizasyonlarını üretmezler).

• Bir sesli çağrı ile onun neden olduğu duygu veya durum arasındaki bağ son derece sabittir; insan olmayan primatlar iletişim durumuna uyum göstererek esnek vokalizasyonlar üretmezler.

• İnsanların kuyruklu ve kuyruksuz maymunlara yeni vokalizasyonlar öğretme çabası daima başarısız olmuştur ve bu maymunlara komutla kendi vokalizasyonlarını üretmeyi öğretme girişimleri de ya başarısızlıkla ya da binlerce denemeden sonra ancak çok az başarıyla sonuçlanmıştır.

Esnekliğin sistemli çalışmalarda ortaya konan özelliklerinden biri de şu ki, bireyler yalnızken veya ortamda akrabalarının olmadığı durumlarda, başkalarının veya akrabalarının olduğu durumlarda çıkardıkları sesleri çıkarmayabilirler, ama bazı hayvan türleri (çayır köpekleri ve evcil tavuklar dahil; bkz. Owings ve Morton 1998) başka bireylerin veya akrabalarının ortamda bulunmaları halinde bile tehlike sesleri çıkarmaktan imtina ederler. Dolayısıyla, buradan bunun genetikle belirlenmiş, adaptasyona yönelik uzmanlaşmanın bir parçası olduğunu kolayca tasavvur edebiliriz.

Ses üretimindeki bu esneksizliğin nedeni, insan olmayan primatların ürettikleri seslerin büyük oranda duygulara sıkı sıkıya bağlı olmasıdır. Goodall şöyle diyor:

> Uygun duygusal durumun *yokluğunda* ses üretmek bir şempanze için neredeyse imkânsız bir iştir. (1986: 125)

Evrimsel açıdan bunun nedeni, sesli çağrıların çoğunlukla yırtıcı hayvanlardan kaçmak, kavgalarda hayatta kalmak, grupla temasını sürdürmek gibi özellikle acil işlevlerle özdeştiriliyor olmasıdır. Bu tür durumlarda acil eylem şarttır ve düşünüp taşınacak zaman pek yoktur. Her halükârda, her çağrı evrimsel bir seçilimin ürünüdür, çünkü bu çağrılar bir şekilde çağrıyı yapanın yararınadır. Yakın za-

manlarda yapılan analizlerde, eski dünya maymunlarında, tehlikeye işaret eden sesin yırtıcı hayvanı saldırmaktan doğrudan alıkoyduğu veya yırtıcı hayvanı fark edildiği konusunda uyardığı için, tehlike çağrısı yapanların bu çağrıdan doğrudan yarar gördüğü vurgulanmıştır (Owren ve Rendell 2001; ayrıca bkz Bergstrom ve Lachman 2001). Diğer eski dünya maymunları da bu çağrıya kulak kabartarak yırtıcı hayvanın varlığından haberdar olurlar ama tehlike sesi çıkaran maymunun çağrısının hedefi değildirler. Keza, deneylerde anne makak maymunları yavrularına doğru bir "yırtıcı"nın yaklaştığını gördüklerinde, kendileri tehlike altında olmadıkları sürece tehlike çağrısı yapmazlar (Cheney ve Seyfarth 1990b). Primatlarda ses kavrayışında esneklik olması ama ses üretiminde hiç esneklik olmaması durumunu Seyfarth ve Cheney şöyle özetliyor:

> Dinleyiciler sinyal verenlerden –berikiler bunu insani anlamda bilgi verme maksadıyla yapmadıkları halde– bilgi alırlar. (2003: 168)

Primatlardaki, ses kanalının fiziksel özelliklerinden kaynaklanan vokalizasyon özelliklerinden biri de, bunların ayrım gözetmeksizin yakınlardaki herkese gönderiliyor olmasıdır. Yoğun bir duygusallık içeren, evrimsel açıdan zaruri durumlarda bariz bir şekilde yararlı bir özelliktir bu; ama psikolojik açıdan, çağrıyı yapanın çağrıyı alan(lar)ı dikkate almak zorunda olmadığı ve hatta bu sesli çağrıyı diğerlerini dışarıda bırakıp belli bireylere kolayca doğrudan iletemeyeceği anlamına gelir. Eski dünya maymunlarının grubun tüm bireyleri kendilerini korumaya alıp yırtıcı hayvana güvenli bir yerden baktıklarında bile tehlike çağrılarını sürdürmeleri, çağrıyı yapanın bu çağrıyı dinleyenleri gözardı ettiğini kanıtlar (Cheney ve Seyfarth 1990a; ayrıca bkz. Gouzoules, Gouzoules ve Ashley 1995). Şempanzeler büyük miktarda yiyecek bulduklarında, bütün grup o yiyeceklerin başına geçmiş ve yemeye başlamış olduğu halde bile heyecanlı bir "uuu-aaa" sesi (*pant-hoot*) çıkarmayı sürdürürler (Clark ve Wrangham 1994; ayrıca bkz. Mitani ve Nishida 1993). Genel olarak, primatların çıkardıkları sesler alıcıya yönelik eylemler değil, temelde bireysel duygu ifadeleridir. Zuberbühler şöyle diyor:

İnsan olmayan primatlar önemli olaylar karşısında ses çıkarırlar ve bu davranışı izleyici konumundakilerin o durumu nasıl gördüklerini dikkate almadan sergilerler. (2005: 126)

Bazı teorisyenler (örneğin Seyfarth ve Cheney 2003) bütün bunları dikkate alarak, primatlardaki sesli iletişimin, temel olarak ses kavrayışı yeteneği bağlamında, insan diline giden yolda önemli bir adım olduğunu ileri sürdüler. Yalnız, bu tür "kavrayış" yeteneklerinin sadece iletişim için uzmanlaşmış olmaması gibi bir sorun var ortada: Bilişsel değerlendirmeyle ilgili genel yeteneklerdir bunlar. Dolayısıyla bir maymun belli bir kuş türünün, hatta kendi türünün tehlike çağrısının bir leoparın varlığını öngördüğünü öğrendiğinde, bunun bir iletişimsel edimin kavranışı olarak düşünülüp düşünülemeyeceği kesin değildir. Maymun bir şeyin başka bir şeyi öngördüğünü veya bir şeyin başka bir şeye neden olduğunu günlük hayatındaki birçok olaydan öğrendiği gibi öğrenmiştir sadece. Eğer insanın iletişimsel edimlere giden yoldaki evrimsel basamakları arıyorsak, iletişimsel sinyallerin *üretim* biçimine bakmamız gerekir, zira bu sinyaller salt iletişime özgüdür. Ses üretimi perspektifinden baktığımızda ise, primatlar dahil, genel olarak memelilerdeki o genetik olarak belirlenmiş ve esneklikten son derece uzak olan sese dayalı gösteriler insana özgü iletişimin çok çok uzağında görünür.

2.2 Jestler

İnsan olmayan primatlar birbirleriyle jestler aracılığıyla da iletişim kurarlar; burada jest dediğimiz şey görme kanalında iletişimsel bir davranışı (fiziksel bir özelliği değil) temsil eder ve çoğunlukla vücut duruşları, yüz ifadeleri ve el kol hareketleri biçimindedir. Bu jestlerin çoğu primatların çıkardıkları sesler (vokalizasyonlar) gibi genetik olarak belirlenmiş ve esneklikten uzak olsa da –dolayısıyla gösteri olarak adlandırılmaları gerekse de– özellikle büyük maymunlardaki önemli bir jest altgrubu bireysel olarak öğrenilebilmekte ve esnek biçimde kullanılabilmektedir; o nedenle bu jestler rahatlıkla maksatlı sinyaller olarak adlandırılabilirler. Bu maksatlı jest sinyal-

leri oyun, emzirme, yalvarma ve tımar gibi duygusal yükü az ve evrimsel açıdan zaruri toplumsal aktivitelerle ilgilidir çoğunlukla.

Bugüne kadar primatlarda jestlerle iletişim konusundaki deneylerin çoğu büyük maymunlar üzerinde gerçekleştirilmiştir. Büyük maymunlardaki jest altgrubunun önemli bir bölümünün bireysel olarak öğrenilen, kasıtlı ve esnek olarak üretilen iletişim sinyalleri olduğunu gösteren kanıtlar aşağıda sıralanmıştır (bkz. Tomasello ve diğ. 1985, 1994, 1997, 1989; Call ve Tomasello 2007):

- Aynı türe ait, hatta aynı grup içindeki farklı bireylerin jest repertuvarlarında ve tekil bireylerin ürettiği bazı kendine özgü jestlerde bile çok sayıda ve önemli tekil farklılıklar mevcuttur.
- Bireyler aynı jesti düzenli olarak farklı iletişimsel amaçlar doğrultusunda ve farklı jestleri aynı iletişimsel amaç doğrultusunda kullanırlar.
- Bireyler bir jesti ancak karşı taraf uygun dikkati gösteriyorsa üretirler, sonrasında da çoğunlukla karşı tarafın tepkisini gözlemler ve tepki beklerler.
- Bireyler, karşılarındaki uygun tepki vermediğinde bazen art arda çok sayıda jest üretirler veya çok sayıda jesti çeşitli kombinasyonlarda kullanırlar.
- İnsanlarla belirgin bir şekilde temas halinde olan bireyler gayet kolay biçimde çok farklı yeni jestler geliştirebilirler veya bunları kolayca öğrenebilirler.

Dolayısıyla, primatlardaki sesli iletişim ile insanlardaki dilsel iletişim arasında ses-işitme kanalı dolayısıyla bariz bir ortak özellik varken, büyük maymunlardaki jestlerle iletişim ile insanlardaki dilsel iletişim, işleyiş tarzlarının temel yönleri, yani öğrenilmiş iletişimsel sinyallerin kasten ve esnek biçimde kullanımı bakımından ortaktır.

2.2.1 İki Jest Türü

Büyük maymunlarda, iletişimdeki işlevleri bakımından iki temel jest türü vardır: niyet bildiren hareketler (kısaca niyet hareketleri) ve dikkat çekme hareketleri. Öğrenilmemiş niyet hareketleri hay-

vanlar âleminde yaygındır; bunlar ilk olarak Darwin (1872) tarafından gayriresmi olarak kaydedilmiş, sonra da martılar üzerine yaptığı klasik çalışmada Tinbergen (1951) tarafından adlandırılıp sistematik olarak tanımlanmıştır. Niyet hareketleri, bir birey normal bir hareket dizisinin yalnızca ilk basamağını, çoğunlukla da kısaltılmış biçimiyle gerçekleştirdiğinde ortaya çıkar ve bu hareketi gerçekleştirmek karşı taraftan bir tepki (normalde davranışın tamamı gerçekleştiğinde vereceği tepkinin aynısı) almak için yeterlidir. Örneğin kurtlar hırıldar ve dişlerini gösterirler, ısırmaya geçmeden önceki hazırlıktan ritüelleşmiş olan bu hareket karşılarındakilerin çekilmesine neden olur. Bazı kuşlar da cinsel olgunlaşmalarının yakın olduğunu gösteren çiftleşmeye hazırlanma hareketleri yaparlar. Normalde bu gösteriler soyoluşsal olarak "ritüelleşmiştir"; örneğin dişlerini gösterip hırlayarak ısırmaya hazırlanıyormuş gibi davranan kurtlar evrimsel uyum açısından avantajlı konumdadırlar; bu hazırlanma hareketine gerçek bir ısırma olayı yaşanmadan geri çekilerek tepki veren kurtlar da öyledir. Evrim süreci içinde bu hareketler, belli duygusal ve/veya sosyal durumlarda, değişmeden aynı şekilde icra edilen kalıtımsallaşmış niyet hareketi gösterileri haline gelir.

Ama bizi burada ilgilendiren şey, bireyoluşta ritüelleşen (öğrenilen), bu nedenle de daha esnek kullanılan niyet hareketi *sinyalleri*. Şempanzelerde (üzerinde en çok çalışma yapılan kuyruksuz maymun türüdür) bireyoluşta ritüelleşen niyet hareketi jestleri, oyun başlatmak için *kol kaldırma* ve kucağa alınma talebi için (yavruların annelerine yaptığı) *sırta dokunma* gibi hareketleri içerir (örnekler için bkz. Tablo 2.1). Bu niyet hareketi sinyalleri, tıpkı niyet hareketi gösterileri gibi, esasen gelişmiş sosyal eylemlerin kısaltılmış halidir ve iletişim kuranın bu etkileşim içinde alıcının davranışını doğrudan etkilemeye çalışması (üçüncü bir tarafla iletişime girmemesi) bağlamında hemen her zaman diyadiktir (iki öğeli). Öğrenilen niyet hareketi jestlerinde, öğrenme süreci –*kol kaldırmayı* örnek olarak kullanacak olursak– şu şekilde gerçekleşir:

i. Önce genç bir birey, yerlerde yuvarlanmalı sert bir oyun isteğiyle diğerine yaklaşır, onu oyun amaçlı itmek üzere kolunu kaldırır, sonra iter, üzerine atlar ve onunla oynamaya başlar;

Tablo 2.1

Şempanzelerin sosyal gruplardaki kendiliğinden gelişen sosyal ilişkilerde kullandıkları bazı maksatlı jest sinyalleri (İ = İletişimi kuran; A = alıcı). Bkz. Call ve Tomasello 2007.

	Jest	Amaç/İşlev
Niyet Hareketleri		
Kol kaldırma	İ, A'ya kolunu kaldırır, ona vurmaya başlar.	Oyun başlatmak
Sırta dokunma	İ, A'nın sırtına hafifçe dokunur, üzerine çıkmaya başlar.	Sırtına binme talebi
El açma	İ elini A'nın ağzının altına koyar ve yiyeceğini almaya başlar.	Yemek talebi
Baş sallama	İ, A'nın önünde eğilerek başını ve kollarını sallar, onunla oynamaya başlar.	Oyun başlatmak
Kol atma	İ, A'ya yaklaşır ve onun sırtına kolunu atar, onu çekmeye başlar.	Birlikte yürüme talebi
Dikkat Çekme Hareketi		
Yeri dövme	İ yeri (veya bir nesneyi) döver ve A'ya bakar.	Çoğunlukla oyun
Dürtme	İ, A'nın vücudunun bir bölümünü dürter.	Çeşitli
Bir şey fırlatma	İ, A'ya bir şey fırlatır.	Çoğunlukla oyun
Eline vurma	A yanına yaklaşırken İ kendi bileğine veya eline vurur.	Çoğunlukla oyun
Sırt dayama	İ ısrarla sırtını A'nın suratına dayar.	Tipik tımar hareketi

ii. tekrar tekrar yaşanan bu olaylar sonucunda alıcı taraf tek başına o ilk kol kaldırma hareketinden bu oyunu öngörmeyi öğrenir ve bu ilk adımı algılar algılamaz oynamaya başlar;

iii. iletişim kuran zamanla karşısındakinin bu öngörüsünü öngörmeyi öğrenerek kolunu kaldırır, iletişimin alıcısı konumundaki bireyi gözler, onun tepki vermesini (bu kol kaldırma hareketinin oyunu başlatması umuduyla) bekler.

Şimdi, iletişim kuranın belli bir niyetle (bir oyun başlatmak için) bilinçli olarak (aklında bir planla ve karşısındakinin tepkisini gözleyerek, arzuladığı tepkiyi alamayınca başka şey denemek üzere) ürettiği, bireyoluşta ritüelleşmiş bir jest (*kol kaldırma*) var elimizde. *Sırta dokunma* hareketi de benzer şekilde öğrenilir: Yavru annesinin sırtını kavrar, üzerine çıkmak için onu aşağıya çeker. Anne yavrusunun ilk dokunuşundan bunu öngörerek bu hareketin henüz başındayken yere eğilir. Yavru da annesinin bu tepkisini öngörmeyi öğrenir ve bu jesti bilinçli olarak yapmaya başlar, annesinin sırtına hafifçe dokunur ve annesinin yere eğilmesini bekler.

Kuyruksuz maymunların niyet hareketini taklit yoluyla öğrendiklerine dair açıklama yaygın olmakla birlikte, buna dair çok az kanıt vardır ve pek çok bulgu da aksine işaret eder. Şempanzelerle diğer kuyruksuz maymunların en esnek niyet hareketi jestlerini taklitle değil de aslen bireyoluşsal ritüelleşmelerden öğrendiklerine işaret eden kanıtların bazıları aşağıda sıralanmıştır (bkz. Tomasello ve diğ. 1994, 1997; Call ve Tomasello 2007):

• Esaret altındaki gruplar* karşılaştırıldığında, sistematik grup farklılıklarının olmadığı ama gruplar arasında birçok grup içi tekil farklılıklar olduğu görülmüştür.

• Doğal sosyal gruplar içindeki bireylerin, çok az gözlemleme fırsatı buldukları veya hiç gözlemlemedikleri jestler edindikleri ve yalnızca tekil bireylerin (yani gözlemleyecek kimseleri olmayan bireylerin) kullandığı bazı kendine özgü jestler olduğu görülmüştür.

• Esaret altındaki gruplar içinde kendi yaşıtlarıyla birlikte büyü-

* Doğada değil de insanların denetimi altında yaşayan primatlar. – *y.n.*

yen ve yetişkinlerin jestlerini gözlemleme fırsatı olmayan genç bireyler, aynı faaliyetlerde bulundukları için (oyun, meme emme vb.) doğal gruplardaki genç bireylerin edindiği ritüelleşmiş birçok jesti aynı şekilde edinirler.

• Tomasello ve çalışma arkadaşlarının gerçekleştirdiği deneyde (1997), esaret altındaki bir grubun içinden alınarak ödülle yeni bir jest öğretilen bir birey tekrar aynı grubun içine yerleştirilince, grup içindeki hiçbir bireyin bu yeni jesti öğrenemediği görülmüştür (deney farklı deneycilerle ve farklı jestlerle iki kez yapılmıştır).

Niyet hareketleri bu şekilde, etkileşim içindeki iki bireyin aynı etkileşimin birkaç tekrarından sonra birbirlerinin davranışlarını öngörmesi ve şekillendirmesiyle ikili biçimde oluşturulur. Burası önemli, çünkü niyet hareketlerinin "anlamının" veya iletişimsel öneminin bu bireylerde içkin olduğu, yani bu hareketlerin önceden varolan, anlamlı bir sosyal etkileşimin (en başta karşılıklı olarak öngörülen şeyin) bir parçası olduğu anlamına gelir bu. Bu nedenle, bireyler işaret ile onun "anlamını" taklitle veya başka araçlarla öğrenmek zorunda değildir, "anlam" içlerinde hazır olarak gelir. Ritüelleşmenin işleyiş biçimi nedeniyle bu jestler "tek yönlü" (çift yönlü değil) iletişim aygıtlarıdır, yani iletişim kuran ile alıcı bu jesti yalnızca kendi rolü çerçevesinde öğrenir (böylece iletişim kuran bu jesti, kendisine yöneltildiğinde "aynı" jest olarak algılamaz). Son olarak, bazı araştırmacılar bazı niyet hareketlerinin salt görüntüsel bir işlevi olduğunu iddia etmişlerdir; örneğin bir goril kolunu cinsel veya oyun amaçlı olarak belli bir yönde sallayıp da karşısındaki goril bu harekete o yöne doğru hareket ederek yanıt verdiğinde olduğu gibi (Tanner ve Byrne 1996). Ama bunlar, karşı tarafın vücudunu istenen yönde fiilen hareket ettirmek amacıyla yapıldıkları için insanlara görüntüselmiş gibi gelen sıradan ritüelleşmiş davranışlardır büyük ihtimalle; bu hareketlerin kuyruksuz maymunlarda görüntüsel bir işlevleri yoktur.

Kuyruksuz maymunlardaki bir başka jest türü ise dikkat çekme hareketidir. Hayvanlar âleminde bu tür jestlerin yaygın *olmadığı* kesin; hatta yalnızca primatlara, hatta ve hatta yalnızca büyük may-

munlara özgü olabilirler. Dikkat çekme hareketleri *yeri dövme/tepinme, karşı tarafı dürtme* ve *bir şey fırlatma* biçimlerinde kendini gösteren hareketlerdir ve iletişim kuranın alıcının dikkatini çekmesini sağlama amacına hizmet ederler; tekrar söyleyelim, bunlar dış göndergeleri olmayan, çoğunlukla ikili (diyadik) özelliğe sahip hareketlerdir (örnekler için bkz. Tablo 2.1). Araştırmamızda, çoğunlukla genç maymunlarda oyun bağlamında kullanıldıklarını gözlemlediğimiz için bu jestleri önce oyun jestleri olarak sınıflandırmıştık. Ama başka bağlamlarda da kullanıldıklarını gördükten sonra bu hareketlerin niyet hareketlerinden farklı bir işleyişe sahip olduğunu fark ettik. Tipik bir örnekte, genç maymun oyun havasındadır (bu durum, ruh halinin tetiklediği "oyuncu yüz ifadesi ve duruş" gösterilerinden açıkça anlaşılır) ve dikkat çekme hareketleri karşılarındaki maymunun dikkatini bu gösteriye çekmesini sağlar. Başka bir örnekte ise, cinsel birleşmeye hazır erkek şempanzeler keskin, yüksek bir ses çıkaran *yaprak parçalama* davranışı sergilerler; bu ses dişilerin dikkatini erkek şempanzelerin erekte penisine çeker (Sugiyama 1981). Burası önemli, çünkü her iki durumda da genel olarak iletişimsel edimin "anlamı" veya işlevi dikkat çekme davranışının kendisinde değil, istemsiz gösteri veya teşhirdedir; birey alıcının doğru bir tepkide bulunmak için bunu görmek zorunda olduğunun farkındadır. Bazı durumlarda kuyruksuz maymunların bir gösteriyi diğerlerinden saklaması (korku belirten yüz ifadesini yüzünü elleriyle kapatarak gizlemek gibi) bu yorumun doğruluğunu kanıtlar (Tanner ve Byrne 1993; de Waal 1986).

Bu temanın küçük bir çeşitlemesi, dikkat çekme hareketlerinin gösteri olmadan işleyen, hatta üçlü (göndergesel) iletişim yönünde seyredebilen çok ilginç bir altkümesidir. Bu tür dikkat çekme hareketleri, iletişim kuranın genelde tımar amacıyla vücudunun bir bölümünü veya oyun talebiyle bir nesneyi karşısındakine "sunması" ve onu hemen geri çekmesi biçimindeki hareketleri içerir. Kuyruksuz maymunların diğerlerine istenmeyen yiyecekler "sunduğuna" dair nadir gözlemler de mevcuttur (Liebal, Pika ve Tomasello 2006). Bunlar nadir de görülse, bireylerin türdeşlerinin dikkatini bu şekilde yönlendirmeleri teorik açıdan çok önemlidir, çünkü bu tür hareket-

ler kuyruksuz maymunların başkalarının dikkatini hemen hemen bütün insan iletişimi gibi kasten, üçlü biçimde, göndergesel olarak gerçekleştirdiklerinin en yakın örneğidir.

Niyet hareketlerinden farklı bir işleyişe sahip oldukları için dikkat çekme hareketlerinin öğrenilme biçimleri de onlardan farklıdır. Herhangi bir sosyal faaliyete bağlı değildirler, dolayısıyla doğrudan tekrar eden toplumsal davranışlarla ritüelleşemezler (taklit edildiklerine dair herhangi bir kanıt da yoktur). İletişimle ilgisi olmayan nedenlerle yeri dövme, karşısındakine bir şeyler fırlatma veya karşısındakini itme gibi doğal olarak diğerlerinin dikkatini çeken davranışlar sergileyen bireyler tarafından öğrenilirler; birey bu davranışların dikkat çektiğini zamanla anlar ve bunları kullanır. Dikkat çekme hareketi, öğrenildikten sonra, oyun, tımar, emme hareketi gibi birçok farklı sosyal amaç doğrultusunda, son derece geniş bir biçimde kullanılır. Burada asıl yeni olan işte tam da bu dolayımsızlıktır. İletişim kuran tarafın aklında, karşısındakinin yapmasını istediği bir eylem (*sosyal niyet* diyebileceğimiz şey) vardır ve bunu elde etmek için "bakmasını istediğim yere bakarsa, istediğim şeyi yapar" beklentisiyle, karşısındakinin dikkatini bir şeye çekmeye çalışır (buna *"göndergesel" niyet* adını verebiliriz).[1] Bu iki kademeli niyet yapısı evrimsel olarak özgün bir yeniliktir (çok büyük bir ihtimalle yalnızca büyük maymunlara ve belki diğer primatlara özgüdür) ve bu özellik, insan olmayan primat iletişimi ile insandaki göndergesel iletişimin sofistike dikkat yönlendirme ve dikkat paylaşma özellikleri arasındaki "kayıp halka" olmaya en yakın aday gibi görülebilir.

Son olarak, kuyruksuz maymunların sık sık niyet hareketleri ile dikkat çekme hareketlerini de içeren jestleri birbirine ekleyerek bir arada kullanması önemli bir noktadır. Ne var ki bu davranışlara yönelik sistemli araştırmalarda, belli kombinasyonların yeni iletişimsel işlevler veya "anlamlar" oluşturması anlamında herhangi bir

1. "Göndergesel" terimini tırnak içinde kullanıyorum, çünkü kuyruksuz maymunların yaptığı şeyin, insandaki göndergenin öncüsü olmakla birlikte ondan biraz ayrıldığı görüşündeyim; bunu ise ancak, insandaki gönderge konusunu tanımlayacağım bir sonraki bölümden sonra bütünlüklü olarak açıklayabilirim.

"dilbilgisi"nin varlığı gözlemlenmemiştir (Liebal, Call ve Tomasello 2004). Burada şöyle bir şey meydana geliyor gibi görünüyor (ki bu da büyük maymunlardaki jestlerle iletişimin kasıtlı doğasına dair bir kanıt daha oluşturur): İletişimi başlatan taraf bir jesti dener, alıcının tepkisini gözler, gerektiğinde bu jesti tekrar eder veya başka bir jest dener. Bu, bir amaç üzerinde ısrar edildiğini ve bu amaç için mümkün olan her türlü araçtan yararlanıldığını gösterir, ama kombinasyonel veya dilbilgisel herhangi bir yeteneğe işaret etmez (bkz. 6. Bölüm).

2.2.2 Başkalarının Dikkatine Dikkat Kesilmek

Sesle iletişim ile jestle iletişim arasındaki en önemli fark, iletişim halindeki tarafların bu süreçte birbirlerinin dikkatini gözleme biçimlerinde kendini gösterir. Sesli iletişimde neredeyse hiç gözleme yoktur. Çoğu durumda iletişim kuran kendi duygusunu ifade eder sadece, böylece yaptığı çağrı yakın çevresi boyunca görece rasgele yayılır. Jestlerle gerçekleştirilen çoğu iletişim ise görme kanalında gerçekleşir, mekânsal olarak yalnızca bir bireye yöneliktir, dolayısıyla iletişim kuranın alıcının görsel bir tepki verip vermediğini kontrol etmesini gerektirir, karşısındaki tepki vermiyorsa jest işe yaramamış demektir. Alıcı da, tepki vermesi gerekip gerekmediğini anlamak için jestin kendisini mi yoksa yanındakini mi hedeflediğini belirlemek durumundadır.

Kuyruksuz maymunların jestleri üzerine yirmi yıldır yaptığımız araştırmalarda, kuyruksuz maymunların jestlerinin alıcı konumundakilerin dikkat durumlarına göre hassas bir şekilde üretildiğini defalarca belgeledik, yani alıcı görsel olarak iletişim kurana doğru konumlanmışsa, hemen her zaman tamamen görsel jestler kullanılıyor (bkz. Call ve Tomasello 2007). Povinelli ve Eddy'nin (1996) yaygın olarak bilinen deneylerinde, iletişim kuran şempanzelerin potansiyel iki insan alıcıyla karşı karşıya kaldıklarında (biri örneğin başında kova olduğu için onları göremeyecek durumdadır) her iki insana da görsel temelli yalvarma jesti yönelttiği görülmüştür; bu da onların başkalarının dikkat durumlarını pek değerlendirmediğini düşün-

dürmektedir. Ama jestin yönlendirileceği kişiyi seçmek, doğallıktan çok uzak bir iletişim durumudur. Nitekim deney paradigması şempanzenin seçim yapmak zorunda kalmayacağı şekilde değiştirildiğinde (bir deneyde şempanze onu görebilen bir insanla, başka bir deneyde onu göremeyen bir insanla karşı karşıya bırakılmış, sonra da iki deneyin sonucu karşılaştırılmıştır) çok daha iyi performans sergiledikleri görülmüştür (gerçi şempanzeler bebekler gibi, özellikle gözlerin rolüne dikkat etmemişlerdir; Kaminski, Call ve Tomasello 2004). İletişimle ilgili olmayan paradigmalarla yapılan başka çalışmalarda kuyruksuz maymunların (örneğin birbirleriyle rekabet halindeyken veya rakip konumundaki bir insandan bir şeyler saklarken) başkalarının ne yaptığını ve ne görmediğini anladıkları çok farklı şekillerde kanıtlanmıştır (bkz. Tomasello ve Call 2006).

Bu başkasının dikkatine dikkat kesilme meselesinde, doğal olarak şempanzelerin ve diğer kuyruksuz maymunların bazı jestleri şu düzende ardışık biçimde üretip üretmedikleri sorusu akla gelir: önce dikkat çekme hareketi (alıcının dikkatini çekmek için), ardından niyet hareketi (bu hareket görsel temellidir, dolayısıyla alıcının görsel dikkatini gerekli kılar). Bu sorunun cevabı hayırdır. Yani, bu tür ardışık hareketleri zaman zaman yaparlar, ama başka ardışık hareketler de (tam ters sıralamayla) yaparlar, dolayısıyla özellikle öncelikli bir sıralama değildir bu (Liebal, Call ve Tomasello 2004). Bu durum başkalarının dikkatine hassasiyet gösterdiklerine dair bulgularla uyuşmuyormuş gibi görünüyor. Ama kuyruksuz maymunların dikkat çekme hareketi > niyet hareketi sıralamasına öncelik tanımamasının nedeni, alternatif bir stratejiye sahip olmalarıdır. Görsel bir niyet hareketi yapacakları zaman çoğunlukla karşılarındakinin etrafından dolanıp önüne gelirler. Bunu önce doğal olarak, sonra da deneylerde gözlemledik. Bir insan arkasında yiyecek olduğu halde bir kuyruksuz maymunla karşı karşıya geldiğinde, maymun jestlerini doğrudan o insanın yüzüne karşı gerçekleştirir; ama insan arkasını döndüğünde, yiyecek tam karşısında olmasına rağmen maymun o insanın etrafından dolanır ve jestlerini insanın yüzüne karşı gerçekleştirir (Liebal, Pika, Call ve Tomasello 2004). Bu hareket en çok insanın en yakın akrabalarından olan şempanzeler ile bonobolarda

görülür. Kuyruksuz maymunların dikkat çekme hareketi-niyet hareketi hareket dizisi yerine neden bu "etrafından dolanma" hareketini gerçekleştirdikleri henüz bilinmiyor.

İletişim esnasında diğerinin dikkatine dikkat kesilme durumu, primat olmayan maymunların iletişiminde görülmez, hatta belki sadece kuyruksuz maymunlarda görülür.

2.2.3 Özet

O halde, konuyu işlevsel, iletişimsel bir bakış açısıyla değerlendirdiğimizde, akla gelebilecek her boyutta, büyük maymunların ses kipliğinden ziyade jest kipliğinde daha sofistike iletişim becerileri sergilediklerini söyleyebiliriz (ayrıca bkz. Pollick ve de Waal 2007). Birincisi, kuyruksuz maymunlarda birçok jest bireysel olarak öğrenilir ve esnek olarak, hatta çeşitli kombinasyonlar halinde kullanılırken, sesli iletişimde bu özellikler görülmez. İkincisi, kuyruksuz maymunlarda birçok jest alıcının dikkat durumuna dikkat edilerek kullanılırken, bu durum sesli iletişimde çoğunlukla söz konusu değildir. Kuyruksuz maymunların jestlerinde iletişimsel edim genel olarak şu şekilde gerçekleşir: karşındakinin dikkatini kontrol et > gerekirse çevresinden dolan > jest > karşındakinin tepkisini gözlemle > jesti tekrar et veya başka bir jest gerçekleştir. Bu, niyet hareketini örnekleyen bir durum gibi görünüyor; karşıdaki bireyin algılama ve niyet etme yeteneklerine bağlı tepki biçimini kavrayarak gerçekleştirilen bir niyet hareketi. Ayrıca, insanın en yakın akrabası olan kuyruksuz maymunlarda jestlerle iletişimin kuyruklu maymunlardan ve diğer memelilerden daha sofistike bir şekilde gerçekleşmesi (Maestripieri 1998), sesli iletişim için de bunun neredeyse tersinin söz konusu olması, evrimsel açıdan önemli bir noktadır. Bütün bu değerlendirmeler, büyük maymunlarda sesli iletişimden ziyade jestlerle iletişimin insan tarzı iletişimin en yakın evrimsel öncülü olduğunu düşünmemiz için iyi bir neden sunuyor bize.

2.3 İnsanlarla İletişim

Birçok maymun öyle veya böyle insanlarla bağlantılı bir ortamda, bir hayvanat bahçesi, araştırma tesisi veya ev ortamı içinde yetişir. Bir maymunun bir iletişim becerisini insanlarla temasının sonucunda doğal olarak elde ettiğine dair sistematik bir rapor yoktur. Ayrıca, yukarıda da belirtildiği üzere, kuyruksuz maymunlar insanların bulunduğu ortamlarda yetiştiklerinde ses alanında yeni beceriler edinmezler. Ama insanların içinde yetişen kuyruksuz maymunlar, özellikle insanlarla iletişimde kullanmak için yeni jestler edinirler. Mevcut bağlamda en ilginç olan ise, birçok kuyruksuz maymunun (belirgin bir eğitim almamış olanların) doğal dikkat çekme hareketlerinin güçlü bir uzantısı olarak, "işaret etme" diye adlandırılabilecek şeyler öğrenmesidir.

2.3.1 İşaret Etme ve Diğer Emirler

İnsanların esareti altında yetişen şempanzeler ve diğer kuyruksuz maymunlar, isteyip de kendi başlarına elde edemedikleri şeyleri insan bakıcılarına göstermeyi öğrenirler. Leavens ve meslektaşları (Leavens ve Hopkins 1998; Leavens, Hopkins ve Bard 2005) bu tür davranışların en temellerinden birini, şempanzelerin bir insandan yardım almak için kendilerinin ulaşamadıkları bir yiyeceği "işaret etme" davranışını ayrıntılı biçimde ortaya koydular. Böyle bir durumla karşı karşıya kaldıklarında, esaret altındaki şempanzelerin yaklaşık yüzde 60 ila 70'i insanlardan belirgin bir eğitim almadan, kendiliğinden bu davranışı sergiler. Şempanzeler bu davranışı genellikle kafesin parmaklıkları arasından gerçekleştirirler; vücutlarını uzaktaki bir yiyeceğe doğru konumlandırır, aynı zamanda parmaklarıyla ellerini parmaklık dışına, yiyeceğe doğru uzatırlar. Yiyeceğe uzanmaya çalışıyor değildirler, çünkü ortamda insan olmadığında bu davranışı sergilemezler. Şempanzelerin bu işaret becerisini nasıl elde ettikleri bilinmiyor.

Bu "işaret etme" hareketini görece esnek biçimde kullanırlar. Örneğin, ortamda farklı yiyecekler bulunduğunda kuyruksuz may-

munlar en cazip yiyeceği işaret ederler ve daha az cazip bir yiyecek verildiğinde bile o yiyeceği işaret etmeyi sürdürürler (Leavens, Hopkins ve Bard 2005). Ayrıca, insanlar tarafından yetiştirilmiş kuyruksuz maymunlar kafeslerinin dışında, açık alanda yiyecek saklayan bir insan gördüklerinde, saatler sonra konudan habersiz bir insana yiyeceğin saklı olduğu yeri işaret ederler (Menzel 1999). Yine kuyruksuz maymunlar, bir insanın onlara yiyecek getirmek için bir alete ihtiyacı olduğunu gözlemlerlerse ve o alet o kişi oradan gittiğinde bir yere saklanırsa, o kişi döndüğünde ona aletin saklı olduğu yeri işaret ederler (Call ve Tomasello 1994). Bu hareket insandan o aleti almasını (yiyeceği onlara ulaştırabilsin diye) talep etmek olarak yorumlanır, zira alet o insanın kendi kullandığı bir aletse kuyruksuz maymunlar aleti işaret etmezler (Heimerl ve diğ., basım aşamasında); ama bu hareketin dolaylılığı yine de dikkate değerdir.

İnsanların çok olduğu bir ortamda, çocukların yetiştirildiği gibi yetiştirilmiş kuyruksuz maymunların bir şeyleri başka yollarla, kendilerine özgü biçimlerde talep ettiklerine dair gözlemler de önemlidir. Örneğin insanlar tarafından yetiştirilmiş bazı kuyruksuz maymunların, kilitli bir kapının ardına geçmek istediklerinde, insanlar onlar için açsın diye kapıyı işaret ettikleri, bazı durumlarda bir insanın elinden tutup onu kapıya (veya yüksek bir rafa) doğru götürüp onun önünde durdukları ve sabırsızlıkla bekledikleri gözlemlenmiştir (Gomez 1990). Genç şempanzelerle yaptığım çalışmalarda bizzat deneyimleme imkânı bulduğum yaygın gözlemlerden biri de, şempanzelerin başa çıkamadıkları bir nesneyi (kilitli bir kutu gibi mesela) yardım etmesi için bir insana götürmeleri ve o insanın elini tutup cebinin üzerine koymaları veya içine sokmaları ve olumlu bir sonuç beklemeleridir. Hayvanat bahçelerindeki kuyruksuz maymunlar çoğunlukla insan ziyaretçilerinin dikkatini çekecek hareketler geliştirirler; örneğin ellerini çırparak insanların dikkatini üzerlerine çekmeye, böylece kendilerine yiyecek atmalarını sağlamaya çalışırlar. Kuyruksuz maymunlar işaret diliyle veya görsel simgelere dokunarak insanlarla iletişim kurmayı da öğrenebilir (Gardner ve Gardner 1969; Savage-Rumbaugh ve diğ. 1986, 1993). Buradan anlıyoruz ki, insanların yetiştirdiği kuyruksuz maymunlar, insanların

onların dünyalarının birçok yönünü kontrol ettiğinin ve o insani ortamda dikkat yönlendirici birtakım davranışlarla bu insanlara amaçlarına ulaşmalarını sağlayacak şeyler yaptırabileceklerinin gayet farkındadırlar. Kuyruksuz maymunların bu tür taleplerde bulunurken çoğunlukla insanın gözünün içine bakmaları da önemli olabilir, çünkü bu onların bu nedenselliğin/maksatlılığın arzu edilen eylemleri yerine getiren dış uzuvlardan değil, bir şekilde gözlerin ardından geldiğini bildiklerini düşündürür (Gomez 1990, 2004).

O halde, kuyruksuz maymunlardaki işaret etme hareketinin dikkat çekme hareketlerinin doğal bir uzantısı olduğu yorumu en makul yorum gibi görünüyor. Nasıl ki yeri döverek karşılarındakinin dikkatini çekiyorlarsa veya tımar için karşılarındakilerin dikkatini omuzlarına çekiyorlarsa, insanların olduğu ortamlarda, uygun koşullarda, "göndergesel" bir işaretle göstererek arzu ettikleri yiyeceğe dikkat çekerler; bu hareketin ulaşmalarına yardımcı olacağını düşündükleri birtakım sosyal niyetlere sahiptirler çünkü. Bütün bu durumlarda, iletişim kuran kuyruksuz maymunların, benzer durumlardaki geçmiş deneyimlerine dayanarak, insan alıcının görmesini istedikleri şeyi gördüğünde ne yapacağını tahmin ettikleri düşünülüyor. Burada hemen akla şu soru geliyor: Kuyruksuz maymunlar neden insanlara işaret ediyor da birbirlerine etmiyorlar? Bu soruya verilecek en bariz cevap ise şu: Çünkü diğer kuyruksuz maymunlar insanlar gibi onlara yardım etmeye güdülenmiş değildir. Bir kuyruksuz maymun başka bir kuyruksuz maymuna, vermesi için bir yiyeceği işaret ettiğinde, o yiyeceği elde etmesi pek mümkün değildir; ne var ki esaret altındaki kuyruksuz maymunlar insanların onlara istemedikleri halde yiyecek vermelerini içeren birçok deneyim yaşamıştır. Bu bariz gerçeğin evrimsel içerimi şudur: Kuyruksuz maymunların sosyal çevresi birdenbire işbirliğine daha yatkın bir ortam haline gelseydi, ek bir bilişsel mekanizmaya ihtiyaç duymadan, yardım talep etmek için birbirlerine buyurucu işaretler yapabilirlerdi.

Ama hiçbir kuyruksuz maymunun hiçbir ortamda, gerek diğer kuyruksuz maymunlara gerekse insanlara emir dışında bir işleve hizmet eden bir işaret hareketinde bulunmadıklarının altını da önemle çizmemiz gerekiyor burada. Yani ilgi ve dikkatlerini bir baş-

ka bireyle paylaşmak için bir şeyi bildirimsel olarak işaret etmezler (Gomez 2004) ve bir başkasına bilmek isteyebileceği veya bilmesi gereken bir şeyi bilgilendirme amacıyla işaret etmezler; bebekler ise bireyoluş sürecinin çok erken dönemlerinde bunu yaparlar (bkz. 4. Bölüm). Tomasello ve Carpenter (2005), insanların yetiştirdiği üç genç şempanzeyi bebeklerdeki anlatımsal-bildirimsel işareti hatasız biçimde anlayabildikleri durumlarla (yani heyecan verici, ilgi çekici vb. olaylarla) karşı karşıya getirmiş ama onlarda herhangi bir bildirimsel tepki gözlemlememiştir. "Dil bilen" kuyruksuz maymunların işaretle iletişimleri bile neredeyse tamamen emirlerden oluşur: Yapılan yegâne iki sistematik araştırmada kuyruksuz maymunların eylemlerinin yaklaşık yüzde 96-98'inin emirlerden oluştuğu gözlemlenirken (Rivas 2005; Greenfield ve Savage-Rumbaugh, 1990), yüzde 2-4'ünde herhangi bir açık işlevsel yoruma rastlanmamıştır (yani bu eylemler açık biçimde bildirimsel veya bilgilendirici değildirler, daha çok tanımayla veya sınıflandırmayla ilgilidirler, maymun bir şeyi tanır ve tanıdığına dair işareti üretir). Bu işlevsel kısıtlılık, aşağıda da göreceğimiz gibi, kuyruksuz maymunların insanların onlara yardım amaçlı bilgi vermek üzere tasarlanmış işaret jestlerini kavramada şaşırtıcı derecede güçlük yaşamalarında büyük oranda rol oynuyor olmalı.

2.3.2 İşareti Kavramak

Büyük maymunlar başkalarının bakış yönlerini takip eder, hatta engellerin arkasındaki gizli yerlere yönelen bakışları bile izleyebilirler (Tomasello, Hare ve Agnetta 1999; Bräuer, Call ve Tomasello 2005). Bir insan, bir kuyruksuz maymunun göremediği yerdeki bir yiyeceği işaret edip o yöne baktığında, maymun işareti/bakışı takip ederek yiyeceği görür ve onu almaya gider. Bu anlamda, bu basit durumda, maymunun insanın bu dikkat yönlendirici hareketinin ardındaki niyeti anladığı söylenebilir.

Ama bu işlemde yapılan küçük denebilecek bir değişiklik son derece farklı bir sonuca, bu basit durumu yeniden değerlendirmemizi gerektiren bir sonuca neden olur. Tomasello, Call ve Gluckman

(1997) kuyruksuz maymunlarla bir oyun oynadı. Bu oyunda insanlardan biri (saklayıcı) üç kovadan birinin içine yiyecek saklıyor, diğeri (yardımcı) maymunlara yiyeceği bulmalarında yardımcı oluyordu. Oyunda maymunlardan, nesne seçimi olarak adlandırılan görevi yerine getirmeleri istenmekteydi. Maymunlar önceki deneyimlerinden yalnızca tek bir yiyeceğin saklandığını ve onu bulmak için yalnızca tek bir seçenekleri olduğunu biliyorlardı. Ana deney koşulunda, saklayıcı yiyeceği maymundan saklarken, yardımcı onun sakladığı yere gizlice bakıyor, sonra da maymuna yiyeceğin olduğu kovayı işaret ediyordu. Maymunlar yiyeceği bulmaya son derece güdülenmiş olmalarına rağmen, her deneyde şaşırtıcı biçimde kovayı rasgele seçtiler. Maymunlar çoğunlukla yardımcının işaretini takip ediyor ve doğru kovaya bakıyor ama onu seçmiyorlardı. Bu, maymunların işaretin yönünü takip etmekte sorun yaşamadıkları anlamına geliyordu; işaretin anlamını, yiyeceğin yerini bulmaları konusundaki önemini kavrayamıyorlardı sadece. Maymunlar kendi kendilerine şöyle diyor gibiydiler: "Tamam. Orada bir kova var. İyi güzel de yiyecek nerede peki?" Bebeklerse basit görünen bu görevi 14 aylıktan itibaren, çoğunlukla da konuşmaya başlamadan önce başarıyla yerine getirirler (Behne, Carpenter ve Tomasello 2005).

Görev başarısızlıkları sayısız biçimde açıklanabilir. Ama bu deneylerin ardından aynı maymunlar üzerinde yapılan, izleme modeline dayalı bir deney, olasılıkları epeyce daraltıyor. Hare ve Tomasello (2004) temel nesne seçimi görevinin rekabete dayalı bir versiyonunu geliştirdi. Şempanzeler koşulları farklı olan iki deneye katıldı. Bunlardan işbirliği koşulunun sağlandığı deneyde şempanzelere aynı görev verildi ve deneyin sonucu beklendiği üzere ana deneyin sonucuyla aynıydı: Şempanzeler doğru kovaya yapılan işareti takip etmelerine rağmen kovaları rasgele seçtiler. Rekabet koşulunun sağlandığı diğer deneyde ise bir insan ısınma evresinde yiyecek için şempanzeyle rekabete girmeye başlıyor ve deney evresinde onunla rekabet etmeyi sürdürüyordu. Bu kişi maymuna özellikle hiçbir biçimde bakmadan yiyeceğin olduğu kovaya uzanıyor ama fiziksel sınırlamalar nedeniyle (pleksiglastaki delik yeterince büyük olmadığı için koluyla daha fazla ileri uzanamıyordu) kovaya erişe-

miyordu. Başka bir deneyci kovaları maymunun önüne ittiğinde maymun yiyeceğin hangisinde olduğunu artık biliyordu! Bu iki deney koşulundaki görünür davranışlar birbirine çok benzese de (doğru kovaya uzanan kol) maymunların insanın davranışını kavrayış biçimlerinin çok farklı olduğu anlaşılıyordu. Şempanzeler şöyle bir çıkarımda bulunabiliyordu: O kovaya ulaşmak istiyor; o halde içinde güzel bir şeyler olmalı. Ama şu çıkarımda *bulunamıyorlardı*: Yiyeceğin o kovanın içinde olduğunu bilmemi istiyor.

Bu görevde kuyruksuz maymunların davranışını nereye koyacağız? Doğru kovaya parmakla yapılan işareti takip ediyor ama bu işaretin ne anlama geldiğini anlamıyor gibidirler. Yalnızca standart nesne seçimi görevini temel aldığımızda, gördüklerinin ötesine geçip saklı yiyeceğin yerini anlayamadıklarını varsayabiliriz. Ama yapılan diğer birçok çalışmada kuyruksuz maymunların başka durumlarda çıkarımda bulunabildikleri (Call 2004), Hare ve Tomasello' nun izleme modeline dayalı çalışmasında böyle bir çıkarımda kolayca bulunabildikleri ("oraya doğru uzandığına göre içinde güzel şeyler olmalı") görülmüştür. O halde akla yakın bir hipotez şöyle özetlenebilir: Kuyruksuz maymunlar, amaçlarına ulaşmalarında insanların onlara yardımcı olmak için onlarla diğerkâm bir iletişim içine girdiklerini anlamazlar. Yani kuyruksuz maymunlar bir şeyleri emirle talep etmek üzere maksatlı iletişime girerler ve başkalarının jestlerini de ancak bunlar aynı zamanda emirle dile getirilen talepler olduğunda anlayabilirler; aksi takdirde jestlerin anlamı konusunda kafa karışıklığı yaşarlar.

2.3.3 Özet

Genel olarak, insanlarla iletişime giren kuyruksuz maymunlarla ilgili en önemli üç olgu şunlardır: (i) aslen geçerli olan jest kipliğidir; (ii) kuyruksuz maymunlarda, sosyal niyet ile göndergesel niyeti ayıran dikkat çekme hareketleri ("işaret etmek" gibi) insan iletişimine en çok benzeyen iletişim temelli hareketlerdir; (iii) kuyruksuz maymunlar, insanlardan öğrendikleri görece sofistike iletişim araçlarını kullanırken bile başkalarına bir şey yaptırmak için neredeyse yal-

Köpekler ve Diğer Memeliler Hakkında

Evcil köpekler ilginç biçimde, bir insanın saklı bir yiyeceğin yerini gösterdiği temel nesne seçimi görevini başarıyla yerine getirir. Kurtlar bu konuda pek başarılı değildir, köpek yavruları ise insanlarla çok fazla deneyim yaşamadan önce bile bu görevi başarıyla yerine getirir (Hare ve diğ. 2002). Öyle görünüyor ki, insanlar 10.000 ila 12.000 yıl boyunca köpekleri evcilleştirirken, bir şekilde böyle bir durumda insanların ne yaptığını anlamalarını sağlayan özelliklere sahip bireyleri seçmişler. Köpeklerin bunu nasıl yaptığını bilmiyoruz (bu konuda araştırmalar devam ediyor), ama bir hipoteze göre köpekler insanların saklı yiyeceğin yerini işbirliği temelinde gösterdiklerini anlamıyorlar, bu işareti emir olarak algılıyorlar: Onlara göre insanlar onlara o yere gitmelerini emrediyor. Bu hipotez makul görünüyor, çünkü köpekler büyük oranda insanların komutlarını takip edecekşekilde seçilmiş/evcilleştirilmiştir. Başka bir makul yorum da yardım etme konusunda yapılabilir: Benzersiz evrimsel tarihleri nedeniyle evcil köpekler, kuyruksuz maymunlardan farklı olarak, insanların onlara yardım etmeye çalıştığını anlar. Bu görevi başarıyla yerine getiren bütün hayvanların ya evcil hayvanlar ya da insanlar tarafından yetiştirilmiş veya eğitilmiş hayvanlar –eğitimli yunuslar, evcil keçiler ve insanların yetiştirdiği bazı kuyruksuz maymunlar dahil (bkz. Call ve Tomasello 2005)– olduğu olgusu bu iki yorumun inandırıcılığını artırıyor. Her halükârda, mevcut bağlamda, köpeklerin ve diğer evcilleştirilmiş hayvanların sergiledikleri muhteşem performansların, en azından bazı hayvanların nesne seçimi görevinde insanların işaretlerine uygun biçimde tepki verdiğine canlı bir kanıt oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bunu hangi temelde yaptıkları ise henüz bilinmiyor.

İşaret üretimi konusunda ise, köpeklerin ve diğer evcil memelilerin insanlarla karmaşık yollarla iletişim kurduğuna dair gözlemler var. Bu konuda çok fazla sistemli çalışma yoksa da (bkz. Hare, Call ve Tomasello 1998), yapılan gözlemlerin doğ-ruluğunu bir dereceye kadar kabul etsek bile, bu hayvanların türdeşleriyle aynı karmaşık yöntemlerle iletişim kurmadığını, yalnızca insanlarla kurduğunu belirtmemiz gerek. Yani kısmen de olsa evcilleştirme sürecinden kaynaklanan türler arası iletişim örnekleri oldukları için bu iletişim becerileri "gayritabii" kabul edilebilir.

nızca emirle hareket ederler, hatta öyle görünüyor ki, işbirliğiyle ilgili bilgilendirici hareketleri kavrayamazlar.

2.4 Kuyruksuz Maymun İletişiminde Maksatlılık

Yalnızca insanlar üzerinde çalışmalar yapan ve hayvan iletişimini ayrıntısıyla incelememiş olan araştırmacılar, kuyruksuz maymunların jestlerle iletişimindeki esnek becerilerinin ne kadar şaşırtıcı olduğunu kavramakta güçlük çeker. Hayvanların iletişiminin büyük bölümü temelde kalıtımsaldır. Kuyruklu ve kuyruksuz maymunlar arasındaki sesli iletişim bile büyük oranda genetikle belirlenmiştir. Her ne kadar henüz ayrıntılı olarak incelenmemişse de, kuyruksuz maymunların jestlerle iletişimi (bkz. Maestripieri 1998) kendine özgü stereotipik bir görünüşe sahiptir. Bu anlamda, büyük maymunların jestlerle iletişimdeki esnekliği gerçek manada evrimsel bir yeniliktir.

Davranışlardaki esneklik genellikle işin içinde eğitim olduğunun bir işaretidir; nitekim kuyruksuz maymunların kullandığı jestlerin çoğunun öğrenilmiş hareketler olduğuna dair kanıtlar ortaya koyduk. Ama bu öğrenme, teoride ya basit çağrışımlı öğrenme biçimindedir –belli bir durumda belli bir jestin etkili olma ihtimali yüksektir– ya da iletişim partnerinin maksadını kavramayı içeren görece karmaşık bilişsel süreçler biçimindedir. Biz bu öğrenmede karmaşık bilişsel süreçlerin dahli olduğunu düşünüyoruz; nitekim büyük maymunların diğer eylem alanlarındaki maksatlılık kavrayışlarını belgeleyen çalışmalar bu düşüncemizi destekliyor.

2.4.1 Maksatlı Eylemi Anlamak

Hayvanlar, ardındaki nedenselliği anlamadan fiziksel problemleri çözebildikleri gibi, ardındaki maksadı anlamadan iletişim de kurabilirler; hatta çoğunlukla yaptıkları bir şeydir bu. Kendileri X hareketini yaptıklarında alıcıların Y'yi yaptıklarını bilirler, ama sürecin nasıl işlediğini bilmezler. Öte yandan örneğin alıcının dikkat durumu gibi şeylere bağlı olarak farklı durumlarda farklı sinyallerin se-

çildiği daha esnek iletişimlerde, iletişim kuran taraf alıcının sinyali nasıl algıladığını ve buna bağlı olarak nasıl davrandığını anlamasını sağlayan bir bilişsel modele ihtiyaç duyar.

Son zamanlarda yapılan araştırmalar gösteriyor ki, büyük maymunlar başkalarının, maksatları olan, algılayan failler olarak hareket ettiklerinin farkındalar. Bilhassa büyük maymunlar, tıpkı bebekler gibi, başkalarının amaçlarını ve algılarını sezinler ve bunların bireysel maksatlı eylemlerde nasıl iş gördüğünü bilirler (farklı bir görüş için bkz. Povinelli ve Vonk 2006). Birincisi, büyük maymunlar (araştırmaların büyük bir bölümü şempanzelerle yapılmıştır) başkalarının amaçları olduğunu anlar. Buna dair kanıtları şu şekilde sıralayabiliriz:

• Bir insan bir şempanzeye yiyecek uzatacağı sırada sebepsiz yere bundan vazgeçerse (yani ona yiyeceği uzatmakta gönülsüz davranırsa), şempanze hüsrana uğradığını gösteren davranışlar sergiler, ama o insan yiyeceği ona vermek için iyi niyetle uğraşır ve yiyeceği vermeyi başaramaz veya kazara elinden düşürürse, şempanze sabırla bekler (Call ve diğ. 2004; bebeklerde benzer bulgular için bkz. Behne ve diğ. 2005).

• Bir insan veya şempanze yetişemeyeceği mesafedeki bir nesneye veya yere ulaşmak için yardıma ihtiyaç duyduğunda, şempanzeler o kişiye veya şempanzeye tıpkı bebeklerin yaptığı gibi yardım ederler, ki karşı tarafın amacını anlamayı gerektiren bir davranıştır bu (Warneken ve Tomasello 2006; Warneken ve diğ. 2007).

• Bir insan, insanlar tarafından yetiştirilmiş bir şempanze karşısında, bir nesnenin durumunu değiştirmede başarısız olduğu her halinden belli olan bir eylem sergilerse, şempanze niyet edilen eylemi gerçekleştirir (gösterilen eylemi değil, yani örneğin nesneyi ellerinin arasından kaydırıp düşürme hareketini tekrarlamaz) (Tomasello ve Carpenter 2005; bu deney Meltzoff'un 1995'te bebekler üzerindeki deneyi esas alınarak gerçekleştirilmiştir).

• Bir insan, insanlar tarafından yetiştirilmiş bir şempanzeye, bir nesneyle ilgili olarak biri besbelli kazara, diğeriyse doğru biçimde yapılmış iki eylem gösterirse, şempanze genelde yalnızca niyet edi-

len eylemi gerçekleştirir (Tomasello ve Carpenter 2005; bu deney Carpenter, Akhtar ve Tomasello'nun 1998'de bebekler üzerindeki deneyleri esas alınarak gerçekleştirilmiştir; daha fazla kanıt için bkz. Call ve Tomasello 1998).

• İnsanlar tarafından yetiştirilmiş bir şempanze bir insanın gerek kendi isteğiyle gerekse koşulların dayatmasıyla gerçekleştirdiği eylemlerini gözlemlediğinde, eylemler arasındaki farkı anlar; bunu, koşulların dayatmasıyla gerçekleştirilen eylemi değil de (bunlar onun için de uygun koşullar değilse) diğer eylemi taklit etmesinden anlarız; bu durum eylemin maksatlılığını anlamakla kalmadığını, aynı zamanda eylemin mantığını da kavradığını ortaya koyar (Buttelmann ve diğ. 2007; bu deney Gergely, Bekkering ve Király'in 2002'de bebekler üzerindeki deneyleri esas alınarak gerçekleştirilmiştir).

Buradan çıkan sonuca göre, kuyruksuz maymunlar ile bebekler (basit durumlarda) bireylerin bir amaca ulaşana kadar onu ısrarla takip ettiğini aynı temel yolla anlarlar – ve bu amacı dış çevrede üretilen bir sonuç olarak algılamazlar, onu eylemi gerçekleştirenin ortaya koymak istediği bir durumun iç temsili olarak görürler. Eylemi gerçekleştirenin bu eylemi bir amaca "rasyonel olarak" ulaşmak için seçtiğini de anlarlar, yani eylemi gerçekleştirenin yaptığı şeyi yapma nedenlerini sorgularlar.

İkincisi, büyük maymunlar (araştırmanın büyük bir kısmı yine şempanzeler üzerinde gerçekleştirilmiştir) başkalarının birtakım algıları olduğunu da kavrar. Bununla ilgili kanıtlar aşağıda sıralanmıştır (bkz. Tomasello ve Call 2006):

• Bir insan bir engelin ardına göz attığında maymunlar engelin yanına gelip ardına bakmaya çalışır (Tomasello, Hare ve Agnetta 1999; Bräuer ve diğ. 2006; bebeklerle yapılan benzer bir çalışma için bkz. Moll ve Tomasello 2004).

• Bir insan bir engelin olduğu yöne baktığında, o engelin ilerisinde bir nesne varsa, maymunlar o nesneye bakmaz, yalnızca engele bakar; engelin üzerinde pencere varsa o zaman nesneye bakar-

lar (Okamoto-Barth, Call ve Tomasello 2007; bebeklerle yapılan çalışmalardaki benzer bulgular için bkz. Caron ve diğ. 2002).

- Maymunlar bir insandan yiyecek isterken, yaptıkları jestleri o insanın görmesini sağlamaya çalışırlar (Kaminski, Call ve Tomasello 2004; Liebal, Pika, Call ve Tomasello 2004).
- Şempanzeler yiyecek için rekabet ederken rakiplerinin yiyeceği görüp görmediğine dikkat eder (Hare ve diğ. 2000; Hare, Call, Tomasello 2001), hatta bazı durumlarda yiyeceğe yaklaştıklarını rakiplerine belli etmemeye çalışırlar (Hare, Call, Tomasello 2006; Melis, Call ve Tomasello 2006).

Buradan çıkan sonuca göre, kuyruksuz maymunlarla bebekler (basit durumlarda) bireylerin dünyadaki şeyleri algıladıklarını ve bunlara tepki verdiklerini aynı temel yolla anlar ve başkalarının algı içeriğinin kendi algı içeriklerinden farklı olduğunu kavrarlar.

Yukarıda sözünü ettiğimiz rekabet deneyleri özellikle önemli, çünkü bu deneyler şempanzelerin amaç ve algıları ayrı ayrı kavramakla kalmadıklarını, bunların maksatlı eylemin temel mantığı çerçevesinde birbirleriyle ilişkili olduğunu da kavradıklarını gösterir: Failler belli çevresel durumların gerçekleşmesini *isterler* (bir amaçları vardır); failler dünyayı *görür* ve bu sayede mevcut durumu ulaşmak istedikleri hedef duruma göre değerlendirebilirler; failler çevrenin arzu ettikleri hedef durumda olmadığını algıladıklarında bir şeyler *yaparlar*. Maksatlı eylemle ilgili bu idrak, bireylerin yeni koşullarda bile başkalarının ne yaptıklarını ve ne yapacaklarını anlamalarını ve tahmin etmelerini sağlar. Hare ve meslektaşlarının gerçekleştirdiği rekabet deneylerinde denekler şunu anlar: Rakipleri onların hedeflerini (yiyeceği) gördüğünde onun peşinden gidecek, göremezlerse gitmeyeceklerdir; buna karşılık, rakipler onların hedefleri olmayan bir şeyi (örneğin bir taşı) gördüğünde onun peşinden gitmeyeceklerdir. Yeni durumlarda diğerlerinin karşısındaki hedefle ilgili imkân ve engellere dair temel şeyleri de kavrayabilirler (örneğin yiyeceğe ulaşmalarına bir engel olup olmadığını anlayabilirler) ve bu imkân ve engellerin onların davranış seçeneklerini nasıl etkilediğini görebilirler. Başkaları hakkındaki bu pratik muhakeme

(*istemek, görmek* ve *yapmak* gibi psikolojik yüklemler bağlamında) primat ve insanlardaki her türlü sosyal etkileşimlerde ve sosyal eylem sayılan, bireylerin yapılmasını istedikleri şeyleri başkalarına yaptırmaya çalıştığı maksatlı iletişimlerde temel bir özelliktir.

Bütün bunlardan çıkan sonuç ise şudur: Kuyruksuz maymunlar başkalarının amaç ve algılarını ve bunların davranışsal kararları nasıl belirlediğini anlar; yani başkalarını niyetleri olan, hatta belki de rasyonel failler olarak algılarlar. Bu kavrayış temelinde esnek, stratejik sosyal etkileşim ve iletişimi temel alan pratik muhakemelerde bulunabilirler: Örneğin başkalarının ne istediğini, bunu neden istediklerini ve sonrasında ne yapabileceklerini belirleyebilirler. Kayda değer bir şekilde, kuyruksuz maymun jestleri doğrudan açık davranışlarla ifade edilen anlamlı sosyal etkileşimlerden doğduğu için (sesler ise çok açık olmayan davranışsal gösterilerle ortaya konan, daha bireysel duygu ifadeleridir), jestlerle iletişimde, maksatlı eylemlerle ilgili pratik muhakeme becerileri bilhassa doğal yollarla faaliyete geçer.

2.4.2 Kuyruksuz Maymunlarda Jestlerin İşleyişi

Kuyruksuz maymunlar jestlerle iletişimlerinde bireysel maksatlılığa dair bu kavrayışlarından hiç yararlanmıyor, çağrışımlı öğrenmeyi veya benzer bir öğrenme biçimini kullanıyor olabilirler. Ama bu pek de mümkünmüş gibi görünmüyor. Yukarıda sözünü ettiğimiz deneylerde başkalarının ne gördüğünü, ne istediğini ve ne yaptığını biliyorlarsa, çeşitli jestler yaparken ve karşılarındakilerin jestlerini gördüklerinde de muhtemelen biliyorlardır. Yine de emin olmadıkça insan perspektifiyle yorumda bulunmamaya dikkat etmeliyiz. Bu "üçüncü tarz" teorik bakış açısı (bilişselci ama insanmerkezli olmayan bakış açısı; Call ve Tomasello 2005) ve yukarıdaki deneylerin sonuçları bizi, *istemek, görmek* ve *yapmak* biçimindeki ilkel psikolojik yüklemler bağlamında büyük maymunlardaki niyet hareketleri ve dikkat çekme hareketleriyle ilgili aşağıdaki analize götürür.

Büyük maymunlarda niyet hareketleri, iletişim kuranın alıcının oyun oynama, sırtını eğme ve tımarlama gibi şeyler *yapmasını* sağ-

lama biçimindeki sosyal niyetinden ortaya çıkar. İletişim kuran, yaptığı jestleri alıcı *görürse* istediği şeyi *yapacağı* beklentisi içindedir, çünkü geçmişte aynı şeyi yapmıştır (ritüelleşme sürecinin temelidir bu). Alıcı ise niyet hareketini görünce (niyet okuma yeteneklerine ve benzer ilişkilerle ilgili geçmiş deneyimlerine dayanarak) iletişim kuranın ondan bir şey *yapmasını istediğini* bilir. Öte yandan dikkat çekme hareketleri, iletişim kuranın alıcının niyet anlayışına (ve geçmiş deneyimlerine) dayanarak beklediği bir şeyi *görmesi*, bunun da onu büyük ihtimalle yapması istenen şeyi *yapmaya sevk etmesi* yolundaki sosyal niyetinden ortaya çıkar. Bu durum, iletişim kuranın sosyal niyetini (nihai hedefi olarak) ve "göndergesel" niyetini (o hedefe ulaşmanın aracı olarak) içeren iki kademeli bir niyet yapısının oluşmasına neden olur. Alıcı ise bu dikkat çekme hareketini görünce, iletişim kuranın ondan bir şey *görmesini istediğini* ve bu hareketi muhtemelen ona bir şey *yaptırmak* için yaptığını bilir. Bu nedenle alıcı genelde dikkat çekme hareketini izler, sonra da gördüğü şeye doğal biçimde, muhtemelen iletişim kuranın istediği şekilde (alıcı bu tepkiyi verecek şekilde yönlendirilmişse) tepki verir.

Kuyruksuz maymunlardaki iki jest türüyle ilgili analizimizin iletişim kuranın bakış açısına göre şemalaştırılmış halini Şekil 2.1'de görebilirsiniz.

Şu nokta çok önemli: Niyet hareketleri, maksatlı eylemlerin ilk adımlarının ritüelleşmiş (kısaltmış) hali olduğu için "anlamları" içlerinde yerleşiktir. Hareketin anlamı, iletişim kuranın etkileşim sırasında karşısındakine yaptırmaya niyetlendiği şeydir ve daha önce, sinyal ritüelleşmeden önce sosyal ilişki sırasında gerçekleşmiş olan bir eylemde oluştuğu için halihazırda mevcuttur. Dikkat çekme hareketleri ise bu sürece bir nebze dolaylılık katar. İki katmanlı maksatlılık yapıları, açık iletişim araçları ("gönderme" eylemi) ile örtük iletişim hedefi (sosyal niyet) arasında bir "mesafe" oluşmasına neden olur. Alıcı bu durumda gördüğü şeyden yola çıkarak iletişim kuranın ne istediğine dair çıkarsamada bulunur; ama herhangi bir çıkarsamada bulunmayıp doğal bir tepkide de bulunabilir.

İSTİYORUM ---▶

YAP x
sosyal niyet

niyet hareketi

İSTİYORUM ---▶

GÖR y => YAP x
"göndergesel" sosyal niyet

dikkat çekme hareketi

Şekil 2.1

Genel olarak hayvan iletişimi açısından hayret verici olmasına rağmen, bu süreç insan iletişiminden köklü biçimde farklıdır. Bunları bir sonraki bölümde ayrıntısıyla inceleyeceğiz, ama şimdi alıcı tarafında kilit önemdeki bir farka odaklanalım. Bir insan birine eliyle bir yeri işaret ederse, alıcı zımnen kendine neden diye sorar: Neden o yöne bakmanın benim yararıma olduğunu veya ilgimi çekeceğini düşünüyor? Bu soru iletişim kuranın o işareti alıcının yararına yaptığı varsayımına dayanır; en azından ilk akla gelen sorudur bu. Dolayısıyla küçük yaştaki çocuklar bir şey ararlarken, bir yetişkinin bir kovayı işaret etmesinin, ortak hedefleri olan kayıp oyuncağı bulmalarıyla alakalı olabileceğini bilirler. Büyük maymunlarsa başkalarının bir şeyi onların yararına işaret edebileceğini varsaymaz ve varsayamaz, bu nedenle kendi kendilerine "Bunun neden benim yararıma olduğunu düşünüyor?" diye sormazlar. İşaret edenin kendi adına ne istediğini öğrenmek isterler (çünkü biri bir şeyi işaret ediyorsa bunu her zaman kendi yararı için yapıyordur), o tarafa bak-

manın neden onlarla alakalı olduğunu düşündüğünü değil. Bu nedenle başkasının işaretini kendi hedefleriyle alakalı olarak görmezler. (Önemli bir nokta daha var, o da kuyruksuz maymunlarda sesli iletişimlerde alıcılar için aynı şeyin geçerli olması: Heyecanlı veya korku dolu bir çığlık duyduklarında bu sese neyin yol açtığını sorarlar kendilerine, ama çığlık atanın bunun onlarla ne alakası olduğunu düşündüğünü sormazlar.) Bir sonraki bölümde ayrıntısıyla göreceğimiz üzere, genel olarak iletişimde işbirliği güdülerinin ağırlığı (yalnızca bireysel maksatlılık değil, aynı zamanda ortak maksatlılık) arttıkça yepyeni bir çıkarımsal süreç ortaya çıkar.

2.5 Sonuç

İnsan olmayan primat iletişimiyle ilgili çalışmaların büyük çoğunluğu ses gösterileri üzerine odaklanmıştır ve "Primat İletişimi ve İnsan Dili" gibi başlıklar taşıyan hemen bütün inceleme yazıları ses kanalına odaklanmıştır, çoğunlukla da jestlerden hiç söz etmezler (Corballis 2002 ve Burling 2005 hariç). Bana göre bu büyük bir hata. Primat ses gösterileri temelde diğer memelilerdeki ses gösterilerinden farklı değildir; ses gösterilerinde diğer memelilerden primatlara veya primatların içinde kuyruklu maymunlardan kuyruksuz maymunlara doğru herhangi bir gelişmişliğe rastlanmaz. İnsan olmayan primatlar dahil bütün memelilerde ses gösterileri çoğunlukla öğrenilerek edinilmez; bunlar evrimsel açıdan önemli olaylara verilen, duygulara yönelik acil, istemsiz, esnek olmayan kalıtsal tepkilerdir ve sesleri üreten hayvana şu veya bu şekilde doğrudan yarar sağlarlar. Bu sesler çoğunlukla rasgele çıkartılırlar, potansiyel alıcıların dikkatine sunulmazlar. İnsanlar tarafından yetiştirilen kuyruksuz maymunlar yeni sesler çıkarmayı öğrenmez, hatta yeni sesler çıkarmak üzere eğitilemezler. Bu mekanik refleksler, basit bir "Ah!" çığlığının ötesinde, nasıl olur da karmaşık insan iletişimi ve dilinin doğrudan öncülü olabilir?

Oysa insan olmayan primatlarda, özellikle de büyük maymunlarda önemli sayıda jest bireysel olarak öğrenilebilen, esnek olarak üretilebilen iletişimsel edimlerdir ve bireysel maksatlılığın önemli

veçhelerinin idrakını içerirler. Kuyruksuz maymunların niyet hareketleri "Senin bir şey yapmanı istiyorum" niyetini dile getirir ve alıcının dikkat durumuna göre seçilir. Dikkat çekme hareketleri ise "Senin bir şey görmeni, ona göre de bir şey yapmanı istiyorum" türünden iki kademeli bir niyeti dile getirir; hatta bazı dikkat çekme hareketleri üç kademeli kullanılır (karşı tarafa bir uzvunu veya bir nesneyi "sunmak" veya bir insanın görmesi için bir şeyi "işaret etmek" gibi). Kuyruksuz maymunlardaki dikkat çekme hareketleri evrimsel açıdan ender görülen iletişim biçimleridir –bu bölümde bu hareketlerin ve onların dikkati yönlendirme ve paylaşma özelliklerinin insan iletişiminin "kayıp halkası" olabileceğini bile söyledim– çünkü alıcının bir şeye bakması yönündeki göndergesel niyet ile bunun sonucunda bir şey yapması yönündeki sosyal niyet arasında bir ayrım sunarlar. Toparlarsak, insan iletişimi ve dilinin zenginliğinin ve karmaşıklığının özgün kaynağının kuyruksuz maymunların o esnek olmayan ve diğerlerini görmezden gelen sesli iletişimleri değil de o esnek ve başkalarının dikkatine hassas jestlerle iletişimleri olduğundan kuşku duymak için herhangi bir neden göremiyorum.

3

İnsanlarda İşbirliğine Dayalı İletişim

> Resimde "öpücük" ... veya ... "daha uzun" sözcüğüne karşılık olarak neyi işaret edeceğimi bilemem... [Ama] insanların cüsselerine veya eylemlerine "dikkat çekme" edimi var... Bu da anlama dair genel kavramın ortaya çıkışının nasıl mümkün olduğunu gösteriyor.
>
> WITTGENSTEIN, *The Big Typescript*

BÜYÜK MAYMUNLARIN yaptığı hiçbir şeyin insan iletişimi için pek önemli olmadığını, insanların dillerini kullanarak iletişim kurduklarını ve dilin tamamen kendine özgü bir işleyişe sahip olduğunu (anlamı doğrudan ileten soyut simgesel bir kod olduğunu) söyleyebiliriz. Ama meselemiz kökenle ilgiliyse, bu düşünce şeklinin iki temel sorunu var.

Birincisi, uzlaşımsal diller bir anlamda farklı kodlarda olsa da, dilsel iletişim kodlanmamış iletişime ve diğer zihinsel uyum biçimlerine ilk anda göründüğünden daha fazla bağlıdır. İki basit örnek vermek gerekirse: (1) Günlük dilsel iletişim *o, onlar; burada, tanıştığımız kişi* gibi, göndergeleri doğrudan bir kodla belirlenemeyen, ortak kavramsal zemine göre çıkarımda bulunularak anlaşılan ifadelerle çeşnilendirilmiştir; (2) günlük konuşmalar şuna benzer iletişim alışverişleriyle doludur: Ernie: "Sinemaya gidelim mi?" Bert:

"Sabah sınavım var" – Ernie, Bert'in cevabını ancak ortak geçmişlerinin bilgisine başvurarak ve herhangi bir koddan bağımsız olgularla ilgili çıkarımlarda bulunarak anlayabilir (yani, sabah sınavının olmasının önceki akşam çalışmasını gerektirdiğini bilir, bunun da sinemaya gitmesini imkânsız kıldığını anlar). Dilsel "kod" niyet kavrayışının ve ortak kavramsal zeminin dil dışı altyapısına dayanır, ki bu altyapı mantıksal açıdan aslidir (Wittgenstein 1953).

İkinci sorun doğrudan kökenlerle ilgilidir. Burada temel nokta şudur: İnsan iletişimi bir koddan ortaya çıkmış olamaz, çünkü bu (toplumsal sözleşmeyle ilgili bütün teorilerin yaptığı gibi) açıklanmaya çalışılan şeyin varlığını baştan kabul etmek anlamına gelir. Dolayısıyla, açık bir kodu ortaya çıkarmak, öncesinde en azından o kod kadar zengin bazı iletişim biçimlerinin varlığını gerektirir. Örneğin, patronları yanlarına yaklaşırken duvara iki kez vurmayı içeren bir kod geliştirmek isteyen iki işçi, bunu ancak başka bir iletişim biçimi aracılığıyla kararlaştırabilir. Simgesel bir iletişim kodu, ondan önce kodlanmış bir iletişim biçiminin varlığını gerektirir; tıpkı paranın ortaya çıkması için önce bir anlamda kod haline getirilmiş olan değiştokuş ve ticaret pratiğinin ortaya çıkmasının gerekmesi gibi. Yani açık kodlar doğaları gereği türetilmiştir.

Peki diller gibi daha doğal biçimde ortaya çıkan "kodlar" için ne söylenebilir? Diller ortaya çıkmadan önce açık biçimde formülleştirilmemiştir, dolayısıyla belki de bu köken sorusuna maruz kalmayabilirler, değil mi? Ne yazık ki hayır. Wittgenstein'ın (1953) dilsel iletişim konusundaki keskin analizinin temel fikirlerinden biri şudur: Bir dilin yeni potansiyel kullanıcıları (örneğin çocuklar) o dilin kurallarını ancak o dilin yetişkin kullanıcılarıyla iletişim veya en azından temas kurmak için başka araçlara sahiplerse çözebilirler. Aksi takdirde Quine'in (1960) sözünü ettiği, yabancı bir kültürü ziyaret eden, yanından bir hayvanın geçip gitmesi üzerine yerlilerden birinin "Gavagai" dediğini duyan, ama bu bilmediği dilsel ifadeyle yerlinin durumun hangi veçhesine işaret etmeye çalıştığına dair en ufak bir fikri olmayan kişinin konumuna düşerler. Yerli bu yabancıya ne demek istediğini "göstermek" isteyebilir, ama bu çabası nihayetinde yine kodlanmamış bir iletişim biçimi veya ikisinin zihinle-

rinin uyumlanmasıyla oluşan başka türden kodlanmamış bir etkileşim biçimi olacaktır.

O halde, insan iletişimini anlamak istiyorsak dilden başlayamayız. Temel olarak işe uzlaşımsal olmayan, kodlanmamış iletişimle ve diğer zihinsel uyumlanma biçimleriyle başlamalıyız. İnsanlardaki işaret etme ve pantomim gibi doğal jestler bu rol için biçilmiş kaftandır. Bu jestler basit ve doğaldır ama iletişimde türe özgü yollarla ve son derece güçlü biçimde kullanılırlar. Dolayısıyla, dil ve onun sayısız karmaşıklıklarla dolu yapısına girmeden önce ilk olarak bu jestlerin nasıl bir işleyişi olduğu sorusunu sormalıyız. Bu soruya vereceğimiz cevap, insan iletişiminde yepyeni imkânlar yaratan doğal jestlere kullanım zemini oluşturan ortak maksatlılığın çoğunlukla gizli, son derece karmaşık, türe özgü psikolojik altyapısını odağa alan bir cevap olacak. Bu altyapının bileşenlerini (içinde barındırdıkları bilişsel beceriler ve sosyal güdülenimler bağlamında) sistemli biçimde nitelendirme girişimi, işbirliği modeli olarak adlandıracağımız bir insan iletişimi modeli inşasıyla sonuçlanır.

3.1 İşaret ve Pantomim

İnsan jestleri konusundaki çalışmaların büyük bir bölümü işitme engellilerin uzlaşımsal işaret dili üzerine odaklanmıştır (örneğin Armstrong, Stokoe ve Wilcox 1995; Liddell 2003). Ama bu tür dillerin, temelde modern sesli dillerin bütün karmaşıklığına sahip oldukları için, tamamen insana özgü jestlerle iletişimin ilk evrimsel süreçlerini temsil edemeyeceğini söyleyebiliriz. Diğer araştırmalar sesli dile eşlik eden jestler üzerine odaklanmıştır, ki bu tür jestler iletişim sürecinde yalnızca destekleyici bir rol üstlendikleri için kendilerine özgü niteliklere sahiptir (McNeill 1992; Goldin-Meadow 2003a). İnsanın evrimi sürecinde jestler dilden önce geldiyse, insanın kullandığı ilk jestler de, üzerinde uzlaşılarak oluşturulan sesli diller veya işaret dilleri olmadan, tek başlarına kullanılmış olmalıdır. O halde burada ilgilenmemiz gereken şey, sesli dilin yardımcısı veya tamamlayıcısı olarak kullanılan insan jestleri değil, kendi başlarına tamamen iletişimsel edimler olarak kullanılan jestler olmalıdır; çün-

kü insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin bütün farklı bileşenlerinin birlikte nasıl çalıştığını tam da burada açık bir şekilde görebiliriz, dil öncesi evrelerini yaşayan çocukların ve muhtemelen dil öncesi çağlarda yaşamış ilk insanların iletişiminde olduğu gibi. Burada amacımız hem insanların kendilerine özgü jest biçimlerinin kuyruksuz maymunların jestlerinden evrimleşerek nasıl ortaya çıktığını hem de bu jestlerin zamanla tamamen üzerinde uzlaşılarak oluşturulan doğal dillere giden yolu nasıl döşediklerini öğrenmek.

İnsan jestleriyle ilgili işlevsel, psikolojik (insan jestlerinin iletişimdeki kullanımı konusundaki) değerlendirmede, göndermede bulunmak için nasıl kullanıldıklarına bağlı olarak iki temel jest türü olduğu fikri büyük oranda kabul görür (bkz. Kendon 2004: 107). İnsanlar şu durumlarda jest kullanır:

- yakın algı ortamındaki bir şeye alıcının dikkatini mekânsal (gösterimsel) olarak çekecekleri zaman;
- bir eylemi, ilişkiyi veya nesneyi davranışla taklit ederek alıcının imgelemini, genelde yakın algı ortamında bulunmayan bir şeye (görüntüsel olarak) yönlendirecekleri zaman.

Bu göndergesel edimler, alıcının dikkatini veya imgelemini bir şeye yönlendirerek alıcıyı iletişim kuranın sosyal niyetiyle (iletişim kuranın alıcıdan yapmasını, bilmesini veya hissetmesini istediği şeyle) ilgili çıkarımda bulunmaya teşvik etme amacını taşır.

Bu iki temel insan jesti, çok genel anlamda, büyük maymunlardaki iki tür jestle benzerlikler taşır. İnsandaki işaret jesti, kuyruksuz maymunlardaki dikkat çekme hareketlerine benzer: İkisi de alıcının dikkatini yakın algı ortamındaki bir şeye çekme amacını taşır. İnsandaki görüntüsel (ikonik) jestler* büyük maymunlardaki niyet hareketlerine benzer: İkisi de eylemdir ama gerçek eylem sayılmaz; niyet hareketleri gerçek bir eylemin kısaltılmış halidir, görüntüsel jestler ise gerçek bir şeyi onun yokluğunda simgesel olarak tasvir

* *iconic gestures*: Bir nesneyi, olayı ya da durumu tarif etmekte kullanılan ve çoğunlukla konuşmaya eşlik eden jestler. Örneğin ellerle bir nesnenin büyüklüğünü veya şeklini göstermek gibi. – *y.n.*

ederler. Ama arada önemli farklar da vardır. Kuyruksuz maymunların dikkat çekme hareketleri alıcıların doğal biçimde seslerin veya dokunuşların kaynağına yönelme eğilimlerine dayanırken, insanlardaki işaret jesti alıcıların doğal biçimde bakışın yönünü, dolayısıyla da başkalarının dış hedefleri gösteren işaretlerini takip etme eğilimlerine dayanır. Kuyruksuz maymunların niyet hareketleri alıcıların bir eylem dizisinde bir sonraki adımı doğal biçimde –yani bir anlamda tematik olarak– tahmin etme eğilimlerine dayanırken, insanlardaki görüntüsel jestler alıcıların maksatlı eylemleri normal bağlamları dışında simgesel ve kategorik olarak anlama eğilimlerine dayanır.

3.1.1 İşaret Etme

İnsanlarda tümüyle iletişimsel bir edim olarak kullanılan en temel jestin dikkat yönlendirici veya gösterimsel jest olduğu söylenebilir ve bu jestin prototipi işaret etme hareketidir. Arada önemli biçimsel farklar olsa da (örneğin bazı kültürlerde işaretparmağıyla değil de dille veya çeneyle işaret etmek normal bir durumdur) jestlerle birinin dikkatini bir şeye çekmenin bütün insan toplumlarında temel bir kişilerarası işlevi vardır (Kita.2003). Dikkat yönlendirici jestler, alıcının dikkatini mekânsal olarak yakın algı ortamındaki bir yere çekme işlevini görür (nesneleri tutup başkalarına göstermek de bu hareketlerden biridir). Bundan sonra sosyal niyetle ilgili çıkarsamada bulunmak için fazladan bir bilişsel çabada bulunmak gerekir: Yani, bu göndergesel edimin sebebi ne, iletişim kuran alıcıdan ne istiyor gibi sorulara cevap aranır. İnsanların işaret etmeyi tam olarak nasıl öğrendikleri (eğer gerçekten öğreniyorlarsa) bilinmiyor, ama 4. Bölüm'de bireyoluş konusunu işlerken bu soruyla ilgili bazı alternatif açıklamalar üzerinde duracağız.

Birkaç yıldır zaman zaman insanların doğal bağlamlarda, çoğunlukla da dil kullanmadan yaptıkları işaretleri gözlemliyorum. Bir nedenle dilin pratik veya uygun olmadığı durumlarda yapılan işaretler bunlar. Bazıları son derece basit, bazıları ise mini pembe diziler gibi, arkalarında koca birer hikâye var. Her biri göndergesel

niyet ("bak") ve sosyal niyet bağlamında açıklanabilir. Bazı örnekler şunlar:

Örnek 1: Barda bir adam bir içki daha istiyor; barmen ona bakana kadar bekliyor, sonra boş bardağını işaret ediyor. *Açıklaması*: Bak bardak boş; doldur lütfen.

Örnek 2: Dik bir yamaca tırmanıyoruz, ben tepeye ulaşmışım, arkamdan gelen kişi ellerini rahatça kullanabilmek için bana elindeki defteri uzatıyor ve defterin içinden ucu görünen kalemi işaret ediyor. *Açıklaması*: Bak kalem düştü düşecek; lütfen dikkatli ol, kalemin düşmesine izin verme.

Örnek 3: İnsanlar kuyrukta bekliyor. Kuyruk ilerliyor, ama biri arkasındaki kişiyle konuştuğu için fark etmiyor. Kuyruğun sonlarından bir kişi ona açılan boşluğu işaret ediyor. *Açıklaması*: Boşluğa bak; ilerle lütfen.

Örnek 4: Ünlü bir sporcu havalimanında kuyrukta bekliyor. Uzaklardan biri arkadaşına onu işaret ediyor. *Açıklaması*: Bak Charles Barkley; onu görmek ne hoş değil mi?

Örnek 5: Uçağın arka tarafındayım, biraz geniş oturup bacaklarımı dinlendirmek istiyorum. Bulunduğum yer tuvaletin hemen yanı. Bir kadın yanıma yaklaşıyor, beni görünce soru sorar gibi bir ifadeyle tuvaleti işaret ediyor. *Açıklaması*: Tuvalete bak; sıra mı bekliyorsun?

Bu gündelik gözlemlerde en dikkat çekici şey, işaretin gündelik yaşamın çeşitli biçimlerinde çok çeşitli ve karmaşık şekillerde kullanılması. Bütün bu gözlemlerde göndergesel niyet ile sosyal niyet arasındaki fark kendini belli eder: İletişim kuran bir nedenle alıcının dikkatini bir şeye yönlendirmeye çalışır, alıcı da o dikkat yönlendirici hareketi takip etmeye ve nedenini anlamaya çalışır; zaman zaman da büyük bir göndergesel "boşluğu" doldurmak gerekebilir. Örneğin, arkadaşının bana defterinin içindeki kalemi işaret etmesi meselesinde, kalemi düşürmemem gerektiğini anlamam gerekir; birinin yerdeki bir boşluğu işaret etmesi durumunda, alıcının ondan vücudunu o boşluğa doğru hareket ettirmesinin istendiğini anlaması

gerekir; kadının uçağın tuvaletini işaret etmesi durumunda, ona tuvalet sırası bekleyip beklemediğimi söylemem gerekir. Bunların her birinin anlamlı olabilmesi çeşitli geçmiş bilgilere bağlıdır (ve aşağıda da ileri sürdüğüm gibi, bu bilginin paylaşılan ortak zemin olması gerekir). Tuvalette sıra bekleyip beklemediğimi öğrenmek isteyen kadının sosyal niyetini anlamam için –ki bunu hemen anlamıştım elbette– ikimiz arasında uçaklar, uçak tuvaletleri, insan biyolojisi ve atık yönetimi, sırada bekleme, nezaket uzlaşımı gibi konularda geniş bir ortak kavramsal zemin olması gerekir. Son derece basit olan ilk örnek bile müşterilerin bara içki içmek için oturduğu, boş bir bardağın içmeyi engellediği, müşteri parasını verebildiği sürece barmende içki olduğu, şat bardağında bira ve şarap değil genellikle sert içki içildiği gibi konularda ortak bir anlayış gerektirir.

Ancak halihazırda dil bilen birinin bir işaretle böyle karmaşık biçimlerde iletişim kurabileceği, yani basit bir işaretle böylesine zengin bir iletişim kurma yeteneğinin ancak dil becerileri üzerinden gelişebileceği ileri sürülebilir. Ama bir sonraki bölümde de göreceğimiz üzere, bebekler bir dili henüz doğru dürüst öğrenmeden, hatta hiç dil bilmezken bile her türlü karmaşık sosyal niyetlerini iletmek için başkalarını çeşitli göndergelere yönlendirmede işaret jestinden yararlanır.

3.1.2 Görüntüsel Jestler (Pantomim)

Görüntüsel jestler veya pantomim (bunlar betimsel, imgesel, tanımlayıcı ve simgesel jestler olarak da adlandırılır) insanların eksiksiz bir iletişimsel edim olarak kullandığı bir diğer jest türüdür. Farklı biçimler alsalar da görüntüsel jestler aynı zamanda kültürel olarak evrenseldir. Görüntüsel jestle iletişim kuran kişi, elleri ve/veya bedeniyle bir eylemi canlandırır (veya bir göndergeyi hareketsiz biçimde tasvir eder) ve alıcının bu eyleme tekabül eden ve halihazırda algılanmayan bir göndergeyi (veya mevcut bir göndergesel durumun halihazırda algılanmayan bazı veçhelerini) tahayyül etmesini sağlamaya çalışır; bu, yerine getirilmesini istediği bir eylem veya kendisine getirilmesini istediği bir nesne olabilir. Başka bir deyişle,

iletişim kuran kişi göndergesel durumu alıcı için simgesel hale getirir. Yine burada da, çıkarımda bulunulacak sosyal niyet için gönderge tanımlandıktan sonra fazladan bir zihinsel çaba gerekir.

Görüntüsel jestler genelde henüz gerçekleşmemiş eylemlerin (veya henüz algılanmayan nesne veya ilişkilerin) taklitleri olduğu için, bir şekilde işaret etmede olmayan, taklit, benzetme veya simgeleştirme becerilerine dayanır, ki bu da kuyruksuz maymunların bu jestleri neden kullanmadığını yeterince açıklar. Görüntüsel jestler en yaygın olarak iki şekilde kullanılır: (i) yapmanı istediğim veya yapmak istediğim ya da sözünü ettiğim eylem *işte bu* demek için; (ii) "*şunu* yapan" veya "*şunun* yapıldığı" nesneyi istemek veya o nesneye işaret etmek için. Bütün bunları sonsuz çeşitlilikte bağlamlar içinde örneklendirmek mümkün elbette. Aşağıda gözleme dayalı bazı örnekler yer alıyor; bu örneklerin açıklamalarında da göndergesel niyet ile sosyal niyet açık bir şekilde birbirinden ayrılır:

Örnek 6: İtalya'da bir peynircideyim, "parmegiano" istediğimi söylüyorum. Dükkân sahibi bana anlamadığım bir şeyler söylüyor, ama durumu tahmin ederek –ve söylenmesi gereken sözcüğü bilmediğim için– parmaklarımı makamamın üzerine rendelenmiş peynir serpiyormuşum gibi oynatıyorum. *Açıklaması*: Ne yaptığımı hayal et ve bana bundan ver.

Örnek 7: Konferans salonunun önündeyim, kürsüye çıkmaya hazırlanıyorum. Dinleyiciler arasında oturan bir arkadaşım kaşlarını çatmış, bana bakarak gömleğinin düğmesiyle oynuyor. Önüme bakınca düğmemin ilikli olmadığını görüyorum. *Açıklaması:* Bunun gibi bir düğmeyi iliklediğini hayal et; bunu kendi üzerinde yap.

Örnek 8: Havalimanındaki güvenlik görevlisi eliyle daire çizerek üzerimi bir de arkadan aramak istediğini belirtiyor. *Açıklaması:* Vücudunun şunu yaptığını hayal et; aynısını yap.

Örnek 9: Bir manav tezgâhında manav –birkaç metre uzakta, sırtı hafif dönük vaziyette– elindeki pakete patates dolduruyor. Sonra durup yüzünde "Yeterli mi?" diye soran bir ifadeyle müşteriye bakıyor. Müşteri eliyle manavın patatesleri pakete koyarken yaptığına benzer

bir hareket yapıyor. *Açıklaması:* Şunu yaptığını hayal et (az önce yaptığın gibi); şimdi aynısını yap (yani, "Devam et").

Örnek 10: Gürültülü bir şantiyede işçilerden biri on metre ötesindeki bir işçiye bakarak testere kullanıyormuş gibi yapıyor. *Açıklaması:* Bunu yaptığımı hayal et; bu eylemi yapmak için gerekli olan şeyi bana getir.

Örnek 11: Televizyonda futbol maçı var. Kaleye atılan bir şut az farkla dışarı çıkıyor. Kameralar teknik direktöre odaklanıyor. Teknik direktör yardımcısına başparmağıyla işaretparmağını birbirine yaklaştırarak gösteriyor. *Açıklaması:* Bunun gibi küçük bir mesafeyi hayal et; "Gol *şu* kadarla kaçtı."

Buradaki temel davranış, halihazırda algılanmayan bir eylemi veya son örnekte olduğu gibi, mekânsal bir ilişkiyi canlandırmak, böylece alıcının bu canlandırmaya tekabül eden gerçek eylemi veya ilişkiyi (dolayısıyla da bazı durumlarda ilgili bir nesneyi) tahayyül etmesini, buradan –ortak kavramsal zeminden hareketle– sosyal niyeti anlamasını sağlamaktır. Yani, peynircide parmaklarımla yaptığım serpiştirme hareketi, almak istediğim nesneyle ne yapacağımı gösterir, dükkân sahibinin bu hareketi idrak etmesi, rendelenmiş peynirlerle ne yapıldığına dair ortak bilginin öncülüğünde sağlanır. Şunu önemle vurgulamak gerekir ki, görüntüsel jestlerin idrak edilmesi temel olarak jestin ardından iletişim kurma niyetinin anlaşılmasına bağlıdır: Dükkân sahibi benim iletişim kurma niyetimi anlamazsa, serpme hareketimi ona bir şeyler anlatmak için tasarlanmış bir eylemden ziyade tuhaf biçimde yanlış yapılmış araçsal bir eylem olarak algılar (bkz. Leslie'nin 1987'de dile getirdiği, taklit edimlerini gerçek edimlerden "tecrit etme" gerekliliğine dair argümanı).

Görüntüsel jestler hemen her zaman ortamda olmayan varlıkları (ama aynı zamanda halihazırda algılanan varlıkların yapması muhtemel veya gerekli olan eylemleri de) hedef aldıkları için, jestin "içinde" simgesel olarak yer alan şey ve buradan hareketle yapılacak çıkarım bağlamında, işaret jestinden biraz farklı çalışırlar. Örneğin, barda önünde boş bir bardak bulunmayan bir kişi barmene

bardağına içki koyuyormuş veya içki içiyormuş gibi bir hareket yapabilir; yani içki içme eyleminin ilk evresini veya tüketim evresini taklit edebilir. Halihazırda algılanan boş bardağı işaret etme hareketinde ise (Örnek 1'de olduğu gibi) işaret edilen şey bardağın boş oluşu, talep edilen ise onun doldurulmasıdır; bu hareket üzerine barmen istenilen eylemi gerçekleştirir. Dilin kullanımının pratik olmadığı hallerde bir durumun hangi veçhelerinin hangi jestlerle ifade edildiğine, yani kişinin ne zaman işaret etmeyi tercih edip ne zaman görüntüsel jestlerden yararlandığına dair yapılmış sistemli bir araştırma bildiğim kadarıyla yok. İnsanların halihazırda algılanan şeyler söz konusu olduğunda, durumu uygun ve iletişim kurmaya yeterli gördüklerinde öncelikli olarak işareti kullanıyor, işaret jestinin bir nedenle pratik olmadığı durumlardaysa (yani istenilen göndergesel durumun halihazırda algılanmadığı zamanlarda) görüntüsel jestleri kullanıyor olmaları muhtemel görünüyor.

Tekrar belirtelim, görüntüsel jestlerle böyle karmaşık biçimlerde iletişim kurmayı ancak dil kullanmayı bilen birinin başarabileceği düşünülebilir. Oysa bebekler, tıpkı işaret jestinde olduğu gibi, dili ciddi biçimde kullanmayı öğrenmeden önce görüntüsel ve/veya uzlaşımsal jestleri karmaşık biçimlerde kullanabilirler – ama işaret jesti kadar etkin kullanamazlar (bkz. 4. Bölüm). Herhangi bir uzlaşımsal sesli dille veya işaret diliyle tanışmamış işitme engelli çocuklar da henüz gelişimlerinin ilk evrelerinde, keşfettikleri görüntüsel jestlerle çevrelerindeki kişilerle son derece zengin ve karmaşık biçimlerde iletişim kurabilirler (Goldin-Meadow 2003b; ayrıca bkz. 6. Bölüm). Yani görüntüsel jestler dile bağımlı değildir.

Görüntüsel jestler büyük oranda eylemleri taklit etmek için kullanılmakla birlikte, bu jestlerdeki göndergesel niyetin aynı zamanda bir nesneyi hedef alabileceğini tekrar belirtmekte fayda var: işçinin testereyle bir şey kesiyormuş gibi yapıp başka bir işçiden testereyi istediği Örnek 10'da olduğu gibi "*şunu* yapan nesne" veya "*şunun* yapıldığı nesne" anlamında (dildeki ilgi tümceciğine benzer bir işlev). Yani işaret jestinin yalnızca nesnelerle, görüntüsel jestlerin de yalnızca eylemlerle ilgili olması gibi bir şey söz konusu değil. Bu nedenle 4. ve 5. Bölümlerde dilin gelişim ve evrim süreci içinde işa-

retin isimlerin, görüntüsel jestlerin de fiillerin öncülü olduğu varsayımıyla hareket etmeyeceğiz. İşaret etmeyi işaret zamirleri ve diğer gösterimsel öğelerle (mekân içinde işaret edilenler), görüntüsel jestleri de isim ve fiiller dahil zengin içerikli dil uzlaşımlarıyla ilişkilendireceğiz.

3.1.3 Özet

Bu işaret ve taklitle anlatma eylemleri, ilişki içindeki taraflar arasında önceden varolan dilsel koddan veya başka bir koddan ortaya çıkmamıştır; o halde birbirleriyle nasıl bu kadar zengin biçimde iletişim kuruyorlar? İletişimsel işlevlerdeki, hatta mevcut ve mevcut olmayan varlıklar konusundaki farklı perspektiflerle ilgili bu büyük çeşitliliği ve karmaşıklığı nasıl açıklayabiliriz? Alıcı işaret edilen gönderge ile iletişim kuranın sosyal niyeti arasındaki o büyük çıkarımsal mesafeyi nasıl kapatıyor? Bu sorulara verilecek cevap, açıklanması zaman alacak (sonunda insan iletişiminin işbirliği modeli olarak adlandıracağımız modelle birleşen) karmaşık bir dizi süreci içerir; hatta daha bütünlüklü bir cevap, bu süreçlere dahil olan bireyoluş ve soyoluş süreçlerinin yorumunu da gerektirir (bu yorumlara sonraki iki bölümde yer vereceğiz). İnsanların maymun jestlerinden işaretlere ve görüntüsel jestlere uzanan yolda ulaştıkları son noktayı daha net görebilmemiz için şimdilik bu modelin temel bileşenlerini genel hatlarıyla incelemekle yetinelim.

3.2 İşbirliği Modeli

İnsanların birbirleriyle basit jestlerle çok karmaşık biçimlerde nasıl iletişim kurduğu sorusunun nihai açıklaması, birbirleriyle genel olarak tamamen kendilerine özgü biçimlerde ilişki kurabilmelerinde yatar. Daha açık olmak gerekirse, insanlar birbirleriyle, ortak maksatlılık süreçlerini de içeren türe özgü yollarla *işbirliği yapar*.

Birçok eylem felsefecisine göre, ortak maksatlılık hem maksatlı hem de indirgenemez biçimde sosyal olan davranışsal olaylara karşılık gelir; yani niyet ve eylemlerin faili çoğul "biz" öznesidir. Ör-

neğin Gilbert (1989) yürüyüş yapmak gibi birlikte yapılan son derece basit faaliyetlerde –birbirini tanımayan iki kişinin kaldırımda beraberce yürümesi gibi eylemlerden farklı olarak– sosyal etkinliğin failinin "biz" olduğu sonucuna varır. Yürüyenlerden biri habersizce başka bir yöne saptığında aradaki fark daha iyi anlaşılır. Biriyle paralel biçimde yürüyorsam, bu ayrılık hiçbir anlam taşımaz; ama o kişiyle *birlikte* yürüyorsam, benim başka bir yola sapmam bu birlikteliği bir biçimde ihlal ettiğim anlamına gelir ve o kişi bu hareketim nedeniyle bana sitemde bulunabilir (çünkü birlikte yürümek için ortak karar almışızdır, bu nedenle burada belli sosyal normlar geçerlidir). İşi biraz daha ileri taşıdığımızda, "biz"in şeyleri yeni bir güçle donatılacak şekilde bir araya getirdiği olaylarla karşılaşırız – kâğıt parçalarının paraya, sıradan insanların kurumsal gerçeklikler içinde başkana dönüştüğü durumlar gibi (Searle 1995). Önerme şu: İnsanlar birbirleriyle ortak maksatlılık eylemleri –birlikte ortak bir yürüyüş yapmaktan insanları ortaklaşa kurumsal yetkililere dönüştürmeye kadar her şey– aracılığıyla ilişki kurabildikleri için, sosyal ilişkiler yeni nitelikler kazanır.

Başkalarıyla ortak maksatlılık eylemleriyle ortaklık kurma (aynı zamanda onlarla insanlara özgü biçimde iletişim kurma) yeteneğinin temel psikolojik payandası, başkalarıyla insanlara özgü işbirliği tavrı içinde ilişki kurma yeteneğidir. Searle bu durumu aşağıdaki gibi tanımlıyor:

> [Ortak] maksatlılık insanda ötekini işbirliği faaliyetinin bir adayı olarak gören bir arka plan duygusu olduğunu varsayar... bu da bütün kolektif davranışların, dolayısıyla bütün konuşmaların zorunlu bir koşuludur. (1990, s. 414-15)

Başkalarını işbirliğinin failleri olarak algılama durumunu şimdilik şu şekilde ikiye ayırabiliriz: (i) başkalarıyla ortak maksat ve dikkatler (ve başka ortak kavramsal zemin biçimleri) yaratan bilişsel beceriler ve (ii) başkalarına yardım etmeyi ve onlarla paylaşımda bulunmayı sağlayan sosyal güdülenimler (ve bu işbirliği güdülerinden ortak beklentiler oluşturma).

3.2.1 Bilişsel Beceriler: Ortak Zemin Yaratmak

Bahsettiğimiz işaret ve görüntüsel jest örneklerinin hepsi bir kişinin başka bir kişinin dikkatini veya tahayyülünü bazı göndergelere yönlendirmesini içerir. Alıcı işaret edilen göndergeye bakar veya onu hayalinde canlandırır ve buradan iletişim kuranın kendisine ne iletmeye çalıştığını çıkarır –"Tuvaleti mi bekliyorsunuz"dan "Rendelenebilir peynir istiyorum"a kadar her şeyi. Bunu nasıl yaparız? İletişimdeki bu karmaşıklık, ileri uzatılan veya serpiştirme hareketi yapan parmaklardan değilse nereden geliyor?

Bunun cevabı "bağlam" elbette, ama bu cevap durumu ancak kısmen açıklıyor. Büyük maymunlar zengin bir iletişim kurmuyor gibi görünür, ama çoğunlukla karmaşık sosyal bağlamlarda iletişim kurarlar. Yetişkin insanların daha karmaşık bağlamları kuyruksuz maymunlardan daha iyi kavrıyor ve sorunun cevabının da burada yatıyor olması mümkün. Ama bir sonraki bölümde de göreceğimiz gibi, dil öncesi evrelerindeki bebekler bile jestlerle kuyruksuz maymunlardan daha karmaşık şekillerde iletişim kurar, kavrama becerilerinin kuyruksuz maymunlardan daha iyi olup olmadığı ise bilinmiyor. Bugünkü görüşe göre, insanların kendilerine özgü jestlerle karmaşık şekillerde iletişim kurma becerisi büyük oranda "bağlam"ın insanlar için çok özel bir anlam taşıdığıyla açıklanır. İnsanlar için iletişim bağlamı, oda sıcaklığından arka plandaki kuş seslerine kadar yakın çevredeki her şey değildir, sosyal etkileşim için "uygun" olan şeydir, yani iletişimin her iki tarafının uygun gördüğü ve karşı tarafın da aynı şekilde uygun gördüğünü bildiği –ve karşı tarafın onun bu bildiğini bildiği (bu böyle sonsuza kadar devam edebilir)– şeydir. Clark'tan (1996) hareketle, bu tür paylaşılan, öznelerarası bağlamdan "ortak zemin", bazen de (ortak algısal bağlamı vurgulayacağımız zaman) "ortak dikkat çerçevesi" adıyla söz edeceğiz. Ortak zemin, iletişimde her iki tarafın bildiği (ve her iki tarafın da karşısındakinin bunu bildiğini bildiği vb.) dünya hakkındaki olgulardan rasyonel insanların belli durumlardaki eylemlerine, insanların genelde dikkat ve ilgi çekici bulduğu her şeyi kapsar (Levinson 1995).

Ortak zemin, alıcının hem iletişim kuranın dikkati nereye yönlendirdiğini (göndergesel niyetini) belirlemesi hem de yaptığı şeyi neden yaptığını (sosyal niyetini) belirlemesi için zorunludur. Bu nedenle, yukarıda ilk verilen görece basit işaret jesti örneğinde (müşterinin bir içki daha istemek için barmene boş bardağı işaret ettiği örnekte) ortak zemin olmasa, barmen müşterinin bardağın tamamını mı, rengini mi, yoksa üzerindeki küçük bir çatlağı mı işaret ettiğini bilemez. Nitekim bu örnekte müşteri bardağı değil, bardağın boş oluşunu işaret ediyordur (işaret edilen bardağın dolu olduğunu hayal edin – müşterinin hareketi çok farklı bir anlam taşıyacaktır). Gönderge aynı kaldığında bile ortak zemine bağlı olarak sosyal niyet farklı olabilir. Dolayısıyla, normal durumda müşteri içinin içkiyle doldurulması talebiyle boş bardağını işaret eder. Barmen bunu anlar, çünkü ikisi de yukarıda belirtildiği gibi, insanların bara içki içmek için gittiğini, müşterinin parasını verdiği sürece barmenin elinin altında yeterince içki bulunduğunu vb. bilir. Ama eğer müşteriyle barmen Adsız Alkolikler derneğine düzenli olarak katılan iki arkadaşsa, müşteri boş bardağını arkadaşına barda bir saat geçirmiş olmasına rağmen hâlâ içmemeyi başarmış olduğunu belirtmek için işaret etmiş olabilir.

Ortak zeminle ilgili önemli nokta, insanları şeylerle ilgili benmerkezci perspektiflerinin ötesine taşımasıdır. Örneğin, Sperber ve Wilson'ın (1986) verdiği bir örneği biraz değiştirerek kullanacak olursak, bir parkta birkaç metre ötedeki bir şeyi işaret ederek dikkatinizi oraya çektiğimi düşünelim. Orada üç kişi var: bir dondurmacı, yürüyüş yapan daha önce görmediğiniz bir kişi ve sevgiliniz. Benmerkezci biriyseniz, ilk anda dikkatinizi sevgilinize çektiğimi düşünürsünüz, çünkü sevgiliniz sizinle yakından bağlantılıyken, diğer ikisinin sizinle hiç bağlantısı yoktur. Ama normal durumda, bağlantı arayışınız benmerkezci değildir, baştan beri paylaştığımız ortak zeminin bağlamı içinde gerçekleşir; örneğin daha başından sevgiliniz hakkında ikimizin bildiği bir şeyleri her ikimizin de bilip bilmediğini dikkate alırız. Buradan hareketle, diyelim ki sevgiliniz hakkında bilgim yok, siz de bunu kesin olarak biliyorsunuz (adam sizin *gizli* sevgiliniz), işi daha da ileri götürelim ve diyelim ki ikimiz de

dondurmayı çok seviyoruz ve bunu ikimiz de biliyoruz (bunu daha önce birbirimize açıkça söylemişiz). Şimdi sizin dikkatinizi bu üç kişinin bulunduğu yöne çektiğimde, sevgiliniz sizinle diğerlerinden daha yakın bağlantılı ise de ve dondurma konusunda bana yalan söylemiş olsanız da (gerçekte dondurma sizinle bağlantılı değilse de), benim dondurmacıyı işaret ettiğimi varsayarsınız, çünkü daha önceki konuşmamızdan dondurmayı sevdiğimizi ikimiz de "biliyoruz" ve siz oradaki kişilerden birinin sevgiliniz olduğunu bilmediğimi düşünüyorsunuzdur. Doğrudan rekabette, paylaşılan ortak zemin, kurulan tekil kişisel bağlantıya her zaman galebe çalar.[1]

Elbette bir şekilde o kişiyle sevgili olduğunuzu bildiğimi varsayabilir ve bu varsayımla hareket edebilirsiniz. Ama o zaman yaptığınız şey esasen bu süreci standart bir iletişim süreci haline getirecek ortak zemin hakkında tahminde bulunmak olacaktır. Normal durumda ilk olarak o yöne bakmanın sizinle neden bağlantılı olduğunu düşündüğümü anlamaya çalışırsınız, ikimizin de potansiyel göndergeyi ve onun sizinle bağlantısını bildiğimiz önkoşuluyla hareket edersiniz. İşaretimi yorumlarken aklınıza ilk gelen şeyler (kişisel olarak ilgilendiğiniz şeyler olsa bile) paylaştığımız ortak zemin dahilindeki şeylerdir. İki kişi arasında doğrudan bir ortak zeminin olmadığı, ama ikisinin belli bir kültürün veya sosyal grubun üyesi olarak diğerinin bilmesi (ve diğerinin de onun bildiğini bilmesi vb.) muhtemel şeylerle ilgili varsayımlara sahip olduğu durumlar da vardır. Yani daha önce tanışmamış olsak bile, insanların genelde dikkat çekici, güzel vb. bulduğu şeylerle ilgili (büyük ihtimalle) ortak varsayımlara dayanan göndergeyi tanıyabileceğinizi düşünerek size uçağın penceresinden görünen bir manzarayı işaret edebilirim. Ama

1. İşi daha da karmaşık hale getirmek istersek, Clark ve Marshall'ın (1981) araştırmasından yola çıkarak, o kişinin sizin gizli sevgiliniz olduğunu keşfettiğimi ve bundan sizin haberinizin olmadığını hayal edelim. Bu durumda ikimiz de o kişinin sizinle yakından bağlantılı olduğunu biliyoruz demektir, ama bunu bildiğimi bilmediğiniz için benim onu işaret ettiğimi düşünmezsiniz. Bu yineleme sonsuza kadar sürebilir, ama sonlu sayıda yinelemeyle başarılı göndermeler yapmak mümkün değildir. Benim işaretimle o kişiyi kastettiğimi anlamanız için o kişinin sizin için özellikle önemli olduğunu karşılıklı olarak biliyor olmamız, bu bilginin ortak zeminimiz içinde yer alması gerekir.

şurası önemli: Her iki durumda da (tahmin etme ve genel kültürel ortak zemin) alıcı iletişimsel edimi gerçekte, iletişim kuranla paylaştığı, iletişim sürecini anlamlı kılacak ortak bir zemin tahayyül ederek veya varsayarak kavramaya çalışır. Dolayısıyla normal durum (küçük yaştaki çocukların kavramaya başladığı ve büyüklerin tereddüt etmeden işlemden geçirdiği jestlerle iletişim), iki tarafın da iletişimsel edimin ânında anlaşılabildiği ortak zemini fark ettiği durumdur.

Bu bizi üç ayrım üzerine kurulu bir ortak zemin tipolojisi önerisine götürür (biraz farklı bir tipoloji için bkz. Clark 1996). Birincisi, ortak zemin ya yakın algı ortamımıza göre oluşur (ki ben buna ortak dikkat adını veriyorum; Clark [1996] ise buna algısal ortak varoluş diyor) ya da geçmişe dair ortak deneyimlere dayanır. İkincisi, yukarıdan aşağıya işleyen süreçlerle oluşan ortak zemin (örneğin sizinle ortak bir hedefin peşindeyiz, bu nedenle ikimiz de hedefimize uygun belli şeylere odaklandığımızın farkındayız) ile aşağıdan yukarıya işleyen süreçlerle oluşan ortak zemin (örneğin ikimiz de bir gürültü duyuyoruz ve her ikimizin de bunu duyduğunu biliyoruz) biçiminde bir ayrım yapabiliriz. Daha sonra, yukarıdan aşağıya işleyen süreçlerle yakın ortak algı ortamı içinde (bilhassa yardımlaşılarak yapılan faaliyetlerin ortak dikkati çerçevesinde) oluşan ortak zeminlerin, özellikle belirgin ve somut ortak zeminler sağladıkları için bir anlamda birincil olduklarını ileri süreceğim. Üçüncüsü, ortak zemin ya ortak kültürel bilgi gibi aramızda hiçbir zaman dile getirilmemiş (çoğunlukla çeşitli kültürel belirticilerle gösterilen) genel şeyler üzerine kuruludur, ya da açıkça kabul edilen şeyler üzerine (örneğin ortak dostumuz bize doğru yaklaşırken birbirimize onu tanıdığımızı belli eden bir ifadeyle baktığımızda olduğu gibi). Açıkça kabul edilen ortak zemin bazı iletişim durumlarında veya çocuklar gibi dili yeni öğrenenlerde özel bir öneme sahip olabilir.

Şurası önemli: Dil dahil her türlü insan iletişiminde açık iletişimsel edim ile ortak zemin (hangi türden olursa olsun) arasındaki ilişki tamamlayıcı özelliktedir. Yani iletişim kuran ile alıcı arasında paylaşılan şey ne kadar çoksa, açık biçimde ifade edilmesi gerekenlerin sayısı o kadar azdır diyebiliriz. Gerçekten de, ortak zeminde

yeterince şey paylaşıldığında, gerek güdünün gerekse göndergenin açık biçimde ifadesi tamamen gözardı edilse de mesajda herhangi bir eksiklik olmaz. Örneğin, muayenehanede diş hekimi bazen asistanına bir aleti istediğini bu isteği açıkça belirtmeden aleti işaret ederek bildirir, çünkü o aletle ilgili isteğin karşılıklı olarak bildikleri bu bağlamda geleceğini karşılıklı olarak varsayarlar (Wittgenstein'ın yapı ustaları örneğiyle karşılaştırın). Diş hekimi sadece elini uzatarak alet istediğini asistanına bildirebilir, asistanı da bu prosedürle ilgili ortak bilgilerinden yola çıkarak, kastedilen gönderge açıkça belirtilmemiş olmasına rağmen, masadaki birçok aletin arasından doğru olanı alıp ona verir. Aşağıda göndergenin açıkça belirtilmediği, paylaşılan ortak zemine dayanılarak varsayıldığı, gözlemlenmiş gerçek bir örnek yer alıyor:

Örnek 12: Uçakta koridordaki yerime oturuyorum. Aynı sırada, pencere kenarında bir kadın oturuyor. Bir adam arka sıramızdaki yerine oturuyor, çok yüksek sesle ve kaba saba konuşuyor. Kadına bakıyor ve "Öf, çok uzun bir yolculuk olacak" biçiminde anlaşılabilecek bir tavırla gözlerimi deviriyorum. Sıkıntımın göndergesini belirtmeme gerek kalmıyor; durum ikimiz için apaçık ortada.

Adam yerine sessiz sakin oturmuş olsa ve kadına adamla ilgili imada bulunmak istesem, kadınla aramızda ortak dikkatimizi çekecek bir şey olmadığı için adamı bir şekilde açıkça işaret etmem gerekirdi. İlginçtir, ortak zemin veya ortak dikkat yeterince güçlüyse, örneğin rutinleşmiş, hatta kurumsallaşmışsa, ortamda olmayan göndergelere işaret etmek daha kolaydır. Örneğin, çocuğuma birçok kez sabahları sırt çantasını yanında getirmesini hatırlatmak zorunda kalmışsam, bir sabah yine sırt çantasını yanında getirmeyi unuttuğunu gördüğümde, o kritik anda sırtını veya kendi sırtımı işaret etmem yeterlidir, ne söylemek istediğimi hemen anlayacaktır. Paylaştığımız böyle bir rutin olmamış olsaydı, aynı işaret eksik sırt çantasını ima edemezdi. Görüntüsel jestler ve dil, sinyal "içindeki" göndergesel içeriği işaretten daha fazla ifade etse de, onlar da temel olarak işaret gibi ortak zemine bağımlıdır. Havalimanındaki güvenlikçinin eliyle daire çizmesi (Örnek 8) ne kadar açıklayıcı bir eylem olsa da,

uygun biçimde yorumlanması, havalimanı güvenlik prosedürleriyle ilgili ortak bir bağlamı bilmeyi gerektirir. Bu ortak zemin olmadan (havalimanına ilk kez giden bir çocuğu düşünün) elle havada çizilen daireyle ne anlatılmak istendiği, ortada bir şey mi döndüğü, yoksa bir şeyin dönmesi mi gerektiği açık değildir. Ve elbette günlük dil, yorum konusunda kesinlikle ortak bir bağlama bağımlı olan zamirler gibi göndergesel ifadelerle doludur.

O halde özetle, insanlar başka insanlarla çeşitli kavramsal ortak zemin ve ortak dikkat biçimleri oluşturabildikleri içindir ki çok basit işaret jestleri ve gösterimsel jestler kullanarak karmaşık (büyük maymunların kendileri gibi başka maymunlarla iletişim kurmak için yararlandıkları niyet hareketleri ve dikkat çekme hareketlerinden daha karmaşık) biçimlerde iletişim kurabilirler. Gerçekten de, çeşitli hallerde, ortak zeminin iyi tanımlandığı durumlarda, basit jestlerle dille kurulduğu kadar güçlü iletişim kurulabilir. İşaret jestinin göndergesinin ortak zeminle birlikte değiştiği örneklerde –mesela şat bardağını işaret ederek nesnenin kendisine, rengine, boş oluşuna ya da fiziksel durumuna dikkat çekmek– açıkça görüldüğü üzere, bir çeşit perspektif değişikliği de gerçekleşir. Dolayısıyla jestte meydana gelen bu tür bir perspektif değişikliğinin (bu değişiklik, iletişim kuranla alıcının ortak zeminiyle farklı şekillerde temas kurularak gerçekleşir) gerek bireyoluş gerekse soyoluşta, perspektife dayalı dil uzlaşımlarına giden yolu hazırlamış olması muhtemeldir. Ayrıca, zaman ve mekânda yer değiştirmiş varlıklara göndermede bulunmak dilin ayrıcalıklı alanı olarak görülmüş olsa da –dilin bunu en üretken şekilde yaptığına şüphe yok elbette– uygun bir ortak bağlam içinde insanlar ortada olması beklenen varlıkların ortada olmayışlarına (eksik sırt çantası gibi) dikkati çekmek veya ortamda olmayan varlıklara doğrudan dikkati çekmek için (Örnek 10'daki ihtiyaç duyulan testere gibi) onları işaret edebilir veya görüntüsel jestler kullanabilir, ki bu hareketler de dilde yer değiştirmiş göndermelerin ortaya çıkmasını sağlıyor olabilir.

Bu şu anlama geliyor: İnsanların çoğunlukla dile atfettiği bilhassa kuvvetli birçok özellik (başkalarını şeylerle ilgili perspektiflere ve ortamda olmayan göndergelere yönlendirmek dahil) aslında çok

basit jestlerle kurulan işbirliğine dayalı iletişimde daha temel bir biçimde bulunur. Bu ise ancak iletişimi gerçekleştiren taraflar arasındaki çeşitli ortak kavramsal zemin ve ortak dikkat türleri sayesinde mümkündür.

3.2.2 Sosyal Güdülenimler: Yardım ve Paylaşım

İnsanların işbirliğine yönelik sosyal güdülenimleri madalyonun diğer yüzünü oluşturur. Grice (1975) ufuk açıcı analizinde, en temelde iletişim kuranlar ile alıcıların ortak hedefleri olan mesajın gerekli yere ulaşmasını sağlamak için (yani alıcının iletişim kuranın sosyal niyetini anlaması için) birbirleriyle işbirliğine dayalı bir etkileşim halinde olduklarını vurgular. Yani iletişim kuran, alıcıyla onun anlayabileceği şekilde iletişim kurmaya çaba gösterirken, alıcı da bariz çıkarımlarda bulunarak, gerektiğinde açıklama talebinde bulunarak vb. mesajı kavramaya çalışır (göndermenin ortak bir faaliyet olarak tanımı için bkz. Clark 1996). Diğer hayvan türlerinin iletişimde bu şekilde işbirliği yapıp yapmadığı kesin değildir; örneğin diğer hayvanların karşılarındakinden açıklama talep ettiklerine dair bir kanıt yoktur.

İnsanların mesajı karşı tarafa iletmeye çalışırken sergiledikleri işbirliği ruhunun altında yatan neden, insanların en başta iletişim kurma konusunda işbirliksel güdülere sahip olmalarıdır. Bunlar evrimleşmiş güdülerdir, o nedenle nasıl ortaya çıktıklarını ve insan iletişimini oluşturduklarını, iletişim kuran ile alıcının bu şekilde güdülenmiş etkileşimlerden nasıl yararlandığını anlatan bir soyoluş hikâyesi gerekli bize; 5. Bölüm'de böyle bir hikâyemiz olacak. Şimdilik, iletişim kuranların iletişimsel edimde bu güdüleri çoğunlukla duygusal olarak ifade ettiklerini –gönderme edimine ek olarak alıcılara sosyal niyetlerini anlamaları için bilgi vermek amacıyla yaparlar bunu– belirterek konuya giriş yapalım. Örneğin, talep eder veya yalvarır gibi bir yüz ifadesiyle bir kalemi işaret edip onu bana getirmenizi isteyebilirim; şaşkın veya heyecanlı bir tavır sergileyerek kayıp olan kalemimi bulmanın sevincini sizinle paylaşabilirim; soru sorar gibi bir ifadeyle bakıp size kalemin sizin olup olmadığını

sorabilirim veya herhangi bir ifade takınmadan sizi kalemin varlığından haberdar edebilirim. Özgül sosyal niyetler sayısız olsa da, insana özgü üç temel iletişim güdüsü vardır; soyoluş sürecinin ilk evrelerinde ortaya çıkmış olmaları (4. Bölüm) ve insanın daha genel sosyal etkileşimlerinde akla yatkın evrimsel köklerinin bulunması, bunların temel güdüler olabileceği düşüncesini destekler (5. Bölüm).

İnsandaki ilk ve en bariz iletişim güdüsü talep etmektir (yapmalarını istediğin şeyi birilerine yaptırmak); genel anlamda bu güdü, kuyruksuz maymunlardaki maksatlı iletişim sinyallerinin hepsinin karakteristik özelliğidir. Aradaki fark ise, insanların başkalarına yapmaları gereken şeyi emretmek yerine genelde (yardım etmekten hoşlanan kişilerden) yardım talep etmek gibi daha nazik şeyler yapmalarıdır. Yani maymunların buyruklarından farklı olarak insan buyrukları, temelde alıcının hangi işbirliğine özgü tavrı benimseyeceğine bağlı olarak emirlerden nazik taleplere, önerilerden ipuçlarına kadar değişiklik gösterir. Bu nedenle, arazime girdiyseniz size arazimden çıkmanızı emredebilirim veya uzlaşmaya hazır olduğunuz düşüncesindeysem, arazimden çıkmanızı istediğimi söyleyebilirim (hatta arazinin *benim* olduğunu söylemekle yetinebilirim). İlkine bireysel emir veya talep –çünkü ne yapacağınızı size doğrudan söylüyorum– ikincisine ise işbirliği güdüsü veya talep adını verebiliriz – çünkü size isteğimi bildiriyorum ve bu isteğimin yerine getirilmesinde bana yardımcı olmaya karar vereceğinizi varsayıyorum (yani araziden ayrılmanızla ilgili temennimi size bildirdiğimde, bu talebin yerine getirilebilmesi için temennime saygı duymanız şarttır).[2] Şempanzelerin ulaşmayı istedikleri yiyeceği insanlara işaret etmeleri asla işbirliğine dayalı bir emir değildir, çünkü şempanze insana doğrudan bir şey yaptırmaya çalışır, ona isteğini bildirmez; ayrıca isteğini bildirecek olursa, insanın (başka bir şempanzeden hiç

2. Searle (1969, 1999) ve diğerlerinin izinden giderek diyebiliriz ki, soruları başkalarından gelen bilgi talepleri olarak sınıflandırabiliriz (o bilgiyi sizi işkenceden geçirerek veya tehdit ederek de elde edebilirim, öğrenmek istediğimi belirterek veya uzlaşımsal bir soru sorarak da). Bir nesneyi talep etmenin aslında birinin o nesneyi size getirmesini talep etmek olduğunu da unutmayın.

bahsetmiyoruz bile) bu isteği umursayacağına dair bir beklentisi de yoktur. Ama insan alıcıları çoğunlukla bu isteği umursar. Kendilerine özgü nedenlerle, başkalarının isteklerini, eğer külfetli değilse yerine getirmek isterler. Bunu bilen iletişim kuran konumundaki insanlara da, birçok durumda, isteklerini anlaşılır kılmak kalır sadece.

Yalnızca insana özgü görünen ikinci temel iletişim güdüsü, bireylerin çoğunlukla öyle bir talep gelmediği halde başkalarına yardım önerisinde bulunma isteğinden ortaya çıkmıştır; burada sözü edilen yardım, başkalarına bir şeyler hakkında bilgi vermek biçimindedir (karşı taraf bu bilgiyle bireysel olarak ilgilenmese bile). Bilgi vermek aslında yardım önerisinde bulunmaktır, çünkü genelde size *sizin* (benim değil) işinize yarayacağını veya ilginç bulacağınızı düşündüğüm şeyler hakkında bilgi veririm, bunu da hedeflerinize ve ilgilerinize dair bilgilerime dayanarak yaparım (daha bireysel bir seviyede bunu yapmamın ardında bencilce saikler olsa bile). Yani az önce düşürdüğünüz kâğıdı işaret ederken veya patronun bugün tersinden kalktığını söylerken size yardımcı olduğum, en azından yardımcı olmaya çalıştığım varsayılır. Searle'ün (1999) ünlü formülünü toplumsallaştırırsak, taleplerin Senden-Bana şeklinde bir uyum yönü yansıttığını söyleyebiliriz, yani "senden isteğime uymanı istiyorum" şeklinde; bilgilendiricilerde ise uyumun yönü Benden-Sana şeklindedir, yani "senin istek ve ilgilerine uymayı istiyorum". Açıktır ki, başkalarını yararlı veya ilginç bulabilecekleri şeyler hakkında bilgilendirerek onlara yardımcı olmak –aynı zamanda talep eden kişiye yardımcı olarak onun isteklerine uymak– özel bir evrimsel açıklama gerektiren bir diğerkâm güdü türünü içinde barındırır (bkz. 5. Bölüm). Ama elbette, bazen birilerini birtakım şeyler konusunda bilgilendirirken (veya isteklerine uyarken) diğerkâmlıkla hiç ilgisi bulunmayan bireysel saiklerle hareket ediyor olabileceğimizi de yine hatırlayalım.

Bu iki temel güdünün dışında, bir temel iletişim güdüsü daha önermemiz gerekir – bunu temel bir güdü olarak önermemizin nedenleri, konuyu soyoluş ve bireyoluş perspektiflerinden değerlendirdikten sonra açıklık kazanacaktır. İnsanlar çoğunlukla bir şeylerle ilgili duygu ve düşüncelerini başkalarıyla paylaşmak ister sadece

– bunu ifade etme veya paylaşma güdüsü olarak adlandıracağım. Örneğin, güzel bir günde ofise gelen çalışma arkadaşınıza "Ne güzel bir gün!" demek gayet olağandır; bu söz yardım içeren bilgi veya emir verme güdüsüyle değil, saf bir sosyal güdüyle söylenir. Bu tür iletişimsel edimler başkalarıyla olan ortak zeminimizi genişletmek amacıyla yapılmış duygu ve düşünce paylaşımlarıdır sadece. Bu paylaşım güdüsü insanların gündelik konuşmalarının büyük bir bölümünün temelini oluşturur; çeşitli konularda dedikodu yaparken, başkalarının bir ölçüde de olsa paylaşacakları umuduyla düşünce ve davranışlarla ilgili görüşlerini ifade ederken hep bu paylaşım güdüsüyle hareket ederler. Bu güdünün bireyoluş sürecinde, bebeğin işaretlerle iletişim kurmaya çalıştığı (örneğin anne babasına cıvıl cıvıl renkler içindeki bir palyaçoyu işaret edip neşeli sesler çıkardığı) dil öncesi evresinin erken dönemlerinde ortaya çıktığı anlaşılıyor; bebek bu güdüyle hareket eder. Bebekler bazen anne babalarına onları palyaçonun varlığından haberdar etmek için palyaçoyu işaret etseler de, anne babaları palyaçoyu gördükten sonra, hatta palyaçoya bakıyorken bile işaret etmeye ve sevinç çığlıkları atmaya devam ederler, çünkü anne babalarının sevinçlerine ortak olmalarını isterler. Bu güdüyü 4. ve 5. Bölümlerde daha ayrıntılı inceleyeceğiz; bireyoluş süreciyle ilgili olan 4. Bölüm'de paylaşım güdüsünün temel sosyal doğasına dair deneylerden elde edilen kanıtları ortaya koyacağım, soyoluş sürecini konu alan 5. Bölüm'de ise bu güdünün kendilerini benzer görüşteki insanların oluşturduğu topluluklarla özdeşleştiren (bu topluluklardaki gibi dedikodu yapamadıkları ve paylaşımda bulunamadıkları diğer toplulukları dışlayan) bireylerdeki önemini vurgulayacağım.

O halde evrimleşmiş üç genel iletişim güdüsü olduğunu ileri sürebiliriz. Bu güdüler iletişim kuranın alıcı üzerinde yaratmaya çalıştığı etkiyle, yani burada kullandığımız ifadeyle, başkalarına yardım etme ve onlarla paylaşımlarda bulunma ortak maksatlılık güdüleriyle belirlenir:

Talep etme: *Bana yardım etmen için* senden bir şey yapmanı istiyorum (yardım veya bilgi talebinde bulunmak);

Bilgilendirme: Şunu bilmeni istiyorum, çünkü *bu şeyin sana yardımı olabileceğini veya ilgini çekebileceğini düşünüyorum* (bilgi dahil yardım önerisinde bulunmak);

Paylaşma: Bir şey hissetmeni istiyorum, böylece *düşünce/duygularımızı paylaşabiliriz* (duygu veya tavır paylaşmak).

Belli bağlamlarda sayısız sosyal niyetin temelini oluşturan insandaki bu en temel üç iletişim güdüsü, insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin ortaya çıkışıyla ilgili bireyoluşsal ve soyoluşsal açıklamalarımızda önemli bir rol oynayacak.[3]

3.2.3 Karşılıklı Yardımseverlik Varsayımı ve İşbirliksel Muhakeme

İletişim kuranların bu işbirliksel güdülerle hareket etmeleri, alıcıların bu hareketlere uygun biçimde yanıt verme eğiliminde olmaları (diğer koşulların sabit olduğunu varsayıyoruz) insanlarda iletişim kuranlar arasındaki ortak zeminin bir parçasını oluşturur. Hatta onları mesajı karşı tarafa ulaştırmak için işbirliğinde bulunmaya motive eden şeydir bu – iki taraf da bunu yapmanın bireysel ve ortak yararlarına olduğunu düşünür. İletişim kuran bunu bildiği için iletişim kurmaya çalıştığını alıcının iyice anlamasını sağlar. Şöyle der gibidir: "Bunu öğrenmek isteyeceksin" (yani senden bir talebim olduğunu, sana bildirmek istediğim bir şey olduğunu, paylaşmak istediğim bir düşüncem olduğunu). Bu ilave maksatlılık katmanı ("Senden bir şey istediğimi bilmeni istiyorum") iletişim sürecinde

3. Bire bir eşleşmeden söz edilemese de burada Searle (1999) gibi kuramcıların öne sürdüğü temel söz edimi işlevleri teziyle bazı çakışmalar var. Belli özel durumlar için özelleşmiş birçok güdünün bireyoluşsal olarak erken bir dönemde gelişmiş ve kültürel olarak evrenselleşmiş olabileceğini de unutmayalım: selamlama/veda ("Merhaba" ve "Hoşçakal"), minnettarlık ifadesi ("Teşekkürler") ve pişmanlık ifadesi ("Özür dilerim") gibi. Bunlar özel ifadelerdir, çünkü normal biçimde göndergesel değildirler, bu nedenle de işleyişleri biraz farklıdır – ve insanın sosyal evriminde yaşamsal öneme sahip hayli sınırlı ve sosyal açıdan önemli koşullarda geçerlidirler (bkz. 5. Bölüm).

son derece önemlidir ve çoğunlukla (Grice'ın ortaya attığı) iletişimsel niyet olarak adlandırılır.

Grice (1957) insanın iletişimsel edimlerinin özgül olarak iletişimle ilgili bir niyet içerdiğini gözlemlemiştir. Yani size bir ağacı işaret ettiğimde, sizden yalnızca ağaca dikkat etmenizi istemem, aynı zamanda o ağaca dikkat etme arzuma da dikkat etmenizi isterim (bu istek çoğunlukla göz temasıyla vb. iletilir ve çoğunlukla güdünün ifadesinde bu eylemin "sizin için" yapıldığına dair bir gösterge olarak örtük biçimde yer alır). Bu ilave maksat katmanı sizi hem göndergemi hem de sosyal niyetimi tanımlamak için gerekli bağlantı çıkarımlarını yapmaya motive etmek için zorunludur (Sperber ve Wilson 1986). Yani benim bir ağacı işaret ettiğimi gördüğünüzde ve ona sizin için işaret ettiğimi açıkça bilmenizi istediğimi anladığınızda, doğal olarak bunu neden yaptığımı öğrenmek istersiniz: Sizden ağaçla ilgili olarak ne yapmanızı, ne düşünmenizi veya ne hissetmenizi istediğimi merak edersiniz. Bir şekilde ilginizi çekeceğine veya sizinle alakalı olduğuna inandığım için ağacı işaret ettiğimi düşünürsünüz: Belki sizin en sevdiğiniz ağaçtır, ben de sizi onun varlığından haberdar etmek istiyorumdur; belki o ağaçla ilgili sizin yerine getirebileceğinizi düşündüğüm bir talebim vardır; belki de o ağaçla ilgili heyecanımı benimle paylaşmanızı istiyorumdur.

Bunu daha açık hale getirmek için iletişimsel niyetin olduğu ve olmadığı vakaları kıyaslayalım (buradaki kıyaslamalar Sperber ve Wilson'ın 1986 tarihli çalışmalarından uyarlanmıştır). Ormanda yürüyüşe çıktığımızı ve bir kayanın üzerine oturduğumuzu düşünelim. Ben yorulduğum için kayanın üzerine uzanıyorum, böylece arkamda kalan büyük bir ağacı görebiliyorsunuz. Bunu hiçbir çıkarım izlemiyor. Ama yere uzanır ve ısrarlı bir ifadeyle ağacı işaret edersem, doğal olarak bunu neden yaptığımı anlamaya çalışırsınız. Yani ağacı işaret etmek ve ısrarımı bildirmek için zahmete girdiğimi fark edersiniz, bu da sizin ağaçla ilgili bir bağlantı kurmaya çalışmanıza (genelde paylaştığımız ortak zemin dahilinde) neden olur: Ağaca dikkatimi neden çekmek istiyor? Sürecin böyle işlediğini bildiğim için, ağacı işaret etmemin kasten gerçekleştirilmiş bir eylem olduğunu anlamanızı sağlarım ki, size yaptığım bu kasti hareketin nedenini,

yani sizden neyi bilmenizi, yapmanızı veya hissetmenizi istediğimi araştırasınız. Birçok durumda iletişimi kuran tarafın bu tavrından kaçınmak özel bir çaba gerektirir, ki bu da bunun insan iletişiminin doğal bir parçası olduğunun bir kanıtıdır. Dolayısıyla, bir misafir bir kadeh daha şarap almak isteyip de bu isteğini ev sahibine doğrudan iletmenin yakışıksız kaçacağını düşündüğünde, boş kadehini ev sahibi görür de doldurur ümidiyle görünür bir yere koyar, ama ev sahibinin, kadehini bütün bunları aklından geçirdiğini bilmeden doldurmasını ister. Yani misafir ev sahibinin boş kadehten haberdar olmasını ister, ama ev sahibinin bunu bilmesini istediğini bilmesini istemez. Bunun gibi "gizli faillik" durumları –veya bazı durumlarda alıcının karşısındakinin failliğini fark etmesini görmezden gelme– iletişimsel niyetlerin genel olarak iletişimsel edimlerdeki işleyişlerine dair derin bir kavrayışa işaret eder.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta şu: Bu süreç, iki taraf da sürecin içinde yer alan işbirliksel güdülerden haberdar olduğu ve bu güdülere güvendiği için işler. Yani genel olarak iletişim kuran taraf yardım talep ediyorsa (diğer koşulların sabit olduğunu varsayıyoruz), alıcı taraf ona yardım etmek ister; ikisi de bunu bilir ve buna güvenir. Keza, iletişim kuran taraf alıcıya bir bilgi sunuyorsa, iki taraf da iletişim kuranın bu bilginin alıcının işine yaradığını veya onun ilgisini çekebileceğini düşündüğünü varsayar (bu da bu bilginin normalde "doğru" olduğu anlamına gelir); bu nedenle alıcı bu bilgiyi kabul eder. İletişim kuran taraf düşüncelerini paylaşmak isterse, iki taraf da toplum yanlısı paylaşım güdüsüyle hareket eder ve iletişim kuran, alıcıdan, paylaşmasını engelleyecek makul nedenler olmadığı sürece düşüncelerini paylaşmasını bekleyebilir. İletişim kuran taraf bu şekilde iletişim kurma niyetini açıkça gösterir, iki taraf da bu şekilde iletişimsel edimin başarıyla sonuçlanması için birlikte çalışır.

Şurası önemli: Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyetin açık ifadesi, iletişimsel edimi (jesti veya sözceyi) tarafların ortak zeminine, özellikle de iletişimi gerçekleştirdikleri ortak dikkat çerçevesi içine yerleştirir. Bu nedenle, *bir şeye dikkat etmeni istediğimi bilmeni isterim* gibi bir ifadeden ziyade *bunu birlikte bilmemizi istiyorum* –iletişim-

sel edimimin algılarımızdaki ortak dikkatimizin bir parçası olmasını istiyorum (Sperber ve Wilson'ın 1986 tarihli çalışmalarında kullandıkları tabirle, *bunun her ikimiz için de aşikâr veya "tümüyle açık" olmasını istiyorum*)– biçiminde bir ifade daha doğru olacaktır. İnsanlarda, iletişim kuranlar iletişimsel niyetlerini ortaklaşa ortaya koydukları için bir anlamda bu niyet kamusal bir niyet haline gelir – bu da diğer bütün süreçleri harekete geçirir (Habermas 1987). Yani sizinle açık bir şekilde, kamusal olarak iletişim kurmam yalnızca işbirliği beklentileri yaratmaz, ihlali kabul edilemez gerçek sosyal normların oluşmasına da neden olur.

Önce mesajı anlama düzeyinde sizinle iletişim kurmaya çalışıp –"Hey Ethel" diyorum, bana bakıyorsunuz– sonra da iletmek istediğim şeyi hareketlerle veya sözcelerle ortaya koyduğumda, beni görmezden gelip sizinle iletişim kurmaya çalışmamışım gibi yapamazsınız. Böyle bir şeyin ara sıra yapılması dostlukların bozulmasına neden olur, bu davranışın ısrarla sürdürülmesi halindeyse işin sonu psikiyatrik tedavilere ve toplumdan uzaklaştırılmaya kadar varabilir. Ayrıca bazen başkalarıyla iletişim kurma çabasını bizzat göstermeniz de gerekir, yoksa katatoni teşhisiyle akıl hastanesine sevkiniz an meselesidir. Mesaj kavrandıktan sonraki uyum düzeyinde, sofrada sizden "Tuzu uzatabilir misin" gibi küçük bir istekte bulunursam (sözle veya hareketlerle), "Hayır" diyemezsiniz – tabii bu talebi neden yerine getiremeyeceğinize dair bir mazeretiniz yoksa (bunu biliyorsam benim de makul taleplerde bulunmam gerekir). Keza, ilginizi çekeceğini düşündüğüm bir olayla ilgili size bilgi verdiğimde –"Duydun mu, Bob Dylan bu akşam bizim şehre geliyormuş"– "Sana inanmıyorum" gibi bir cevap veremezsiniz, yine bana yalancı demek için makul bir gerekçeniz yoksa tabii. Benim açımdan, sizin öğrenmek isteyeceğinizi ikimizin de bildiği bir şeyi öğrendiğimde (ikimiz de sizin Bob Dylan'ı sevdiğinizi biliyoruz, bu nedenle elbette onun şehre geldiğini öğrenmek istersiniz) bunu size söylemem gerekir; söylemezsem, siz de bunu söylemediğimi daha sonra öğrenirseniz dostluğumuz ağır hasar görür. Benzer şekilde, bana dinin hayatınızda çok önemli bir yeri olduğunu söylediğinizde bunun saçma bir şey olduğunu düşündüğümü söyleyerek cevap ve-

rirsem, dünyayla ilgili ortak tavırlar üzerine kurulu ilişkimize zarar verebilirim.

O halde, iletişimin üretimi tarafından bakarsak, biz insanlar başkalarıyla iletişim kurmak zorundayız, yoksa patolojik bir vaka olduğumuz düşünülür; yalnızca mantıklı şeyler talep etmeliyiz, yoksa kaba olduğumuz düşünülür; ayrıca başkalarına makul ve onlara uygun şeyler bildirmeli ve onlarla makul ve uygun şeyler paylaşmalıyız, yoksa topluma aykırı kişiler olduğumuz düşünülür ve hiç dostumuz olmaz. Kavrayış tarafından bakarsak, burada da katılımcı olmamız gerekir, yoksa patolojik vaka olduğumuz düşünülür; ayrıca yardım etmemiz, yardım ve bilgi önerisini kabul etmemiz ve başkalarıyla duygu paylaşımlarında bulunmamız gerekir, yoksa sosyal yabancılaşma tehlikesiyle karşı karşıya kalırız. Şu basit bir gerçektir ki, insanın toplumsal hayatının birçok alanında müşterek beklentiler kamusal alana taşındığında denetlenebilen sosyal norm ve yükümlülüklere dönüşür. İnsan iletişiminin bu normatif boyutunun evrimsel temelini, kamusal itibar bağlamında 5. Bölüm'de inceleyeceğiz.

Burada söz konusu olan işbirliksel güdüler ve bu güdülerin, hatta normların müşterek bilgisi, insan iletişimindeki tarafların yalnızca pratik olarak değil, aynı zamanda işbirliği içinde mantık yürütmesi gerektiği anlamına gelir. Bir kuyruksuz maymun başka bir kuyruksuz maymunun ona işaret verdiğini görünce, onun hedef ve algılarına dair bireysel bir pratik muhakemeyle ne istediğini çıkarsamaya çalışır. Ama mesajı *o istiyor diye* anlamaya çalışmaz, çünkü ikisi iletişim kuranın yardımcı olmaya çalıştığına dair bir varsayım paylaşmaz. İnsan iletişiminde niyet özellikle belli edilirken, burada iletişim kuran niyetini belli etmez veya "ilan etmez". Ayrıca kuyruksuz maymunlarda alıcıların verdiği yanıtlar sırf karşı taraf istediği veya onlardan *beklediği için* verilmiş yanıtlar değildir; iletişim kuranın talebi karşısında kendileri için en iyi olanı yapmaya çalışırlar sadece. Buna karşılık insanlar birinin onlarla iletişim kurmaya çalıştığını anlayınca, onun onlara ne iletmeye çalıştığını en azından kısmen karşı taraf *öyle istediği için* öğrenmek isterler (onun paylaşım güdülerine güvenirler) ve bir yanıt seçerler (bir talebe uymak, önerilen bir bilgiyi kabul etmek veya bir şeyle ilgili duygu paylaşı-

mında bulunmak gibi), bunu da en azından kısmen karşılarındaki bunu yapmalarını *istediği için* yaparlar. İnsan alıcılar, en azından kısmen, iletişim kuranlar onlardan o şekilde davranmalarını istediği için (iletişim kuranlar onların bu şekilde davranacaklarına güvendiği için) –ve her şeyin kamuya açık olduğu kabulüyle, bu şekilde davranmak normatif olarak düzenlendiği için– iletişim tekliflerini belli biçimlerde kavrayıp onlara yanıt verdiklerinden, insan iletişimine has bu pratik muhakemeyi işbirliksel muhakeme olarak adlandırırız.

Bütün bu iletişimsel edimlerde görülen yinelemeler konusunda bir kelam daha edelim. Öncelikle, sürekli dile getirdiğimiz üzere, iki kişi arasında ortak bir zeminin ve/veya ortak dikkatin oluşturulması, diğerinin gördüğü, bildiği veya dikkat kesildiği şeyleri her ikisinin de görmesi, bilmesi veya onlara dikkat kesilmesi (diğerinin de bunu bilmesi vb.) şartına bağlıdır. Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyet de açık biçimde yinelemelidir – en azından birçok seviyede öyledir. O halde, Sperber ve Wilson'ın (1986) tarifiyle, bildirimsel bir söz ediminde sizin bir şey bilmenizi (arkadaşınızın yanınıza yaklaştığını mesela) isterim, ama iletişimsel niyetim size bunu istediğimi bildirmektir. Bu analize göre, iletişimsel niyetler ya üçüncü ya da dördüncü sıradadır (kimin nasıl saydığına bağlı olarak): Arkadaşının yaklaştığını bilmeni$_1$ istediğimi$_2$ bilmeni$_3$ istiyorum$_4$. Son olarak, insan iletişiminin güdüsel yapısı da yinelemelidir: Yani ikimiz de birbirimize yardımcı olduğumuzu biliyoruz – böylece benden, senden yardımcı olmanı beklememi bekliyorsun vb. Şurası açık ki, bu tür bir yineleme her bireyin (kişinin kendisi dahil) diğer herkesin işbirliğine hazır iletişim partnerleri olmasını beklediği işbirliği normlarında kesinlikle gereklidir.

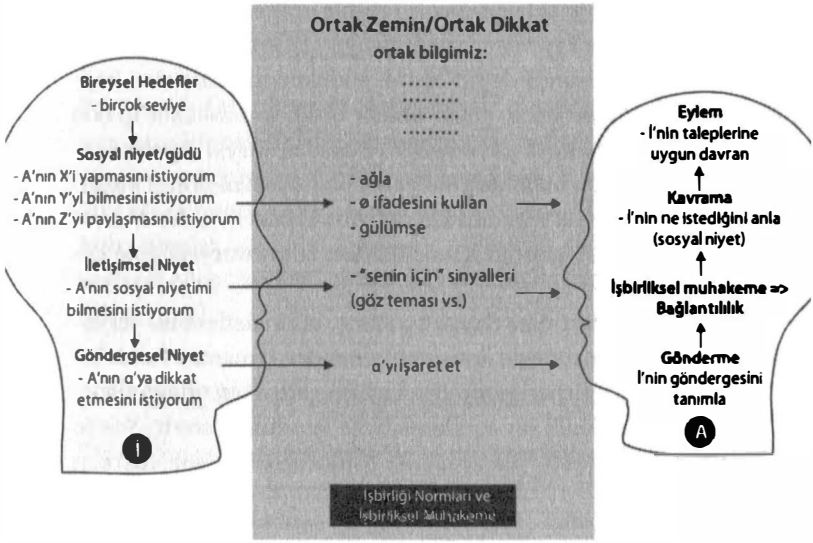
Ortak zemin ve onunla bağlantılı olarak ortak bilgi, ortak beyan gibi kavramlar konusunda –tam da yinelemeli doğaları nedeniyle– birtakım fikir ayrılıkları söz konusudur. İnsanlar gerçek zamanda iletişim kurmak zorunda oldukları için, bu tür sonsuz hesaplar pratikte işleyemez (Clark ve Marshall 1981). Ayrıca benim bildiğimi başkaları biliyor türünden ileriye ve geriye yönelik yinelemeler psikolojik hakikatle de bağdaşmaz elbette; daha ziyade ikimiz de bir-

likte gördüğümüz, bildiğimiz veya dikkat ettiğimiz şeyleri biliyoruzdur: Bu bilgiyi "paylaşırız" ve başkalarıyla paylaştığımız ortak zeminleri tanımlayan bulgulama yöntemlerimiz vardır. Alt seviyedeki yinelemeler, kırılma olduğunda kendilerini belli ederler – örneğin biriyle paylaştığımı zannettiğim şeyi paylaşmadığım ortaya çıktığında. Bu kırılma her yineleme seviyesinde meydana gelebilir. Örneğin size "Ne güzel!" deyişim şu durumlarda işe yaramaz: (1) dikkatinizi çekmeye çalışmadığım bir şeye dikkatinizi çekmeye çalıştığımı düşündüğünüzde, (2) dikkatinizi çekmeye çalışmadığım bir şeye dikkatinizi çekmeye çalıştığımı düşündüğünüzü düşündüğümde, (3) dikkatinizi çekmeye çalışmadığım bir şeye dikkatinizi çekmeye çalıştığımı düşündüğünüzü düşündüğümü düşündüğünüzde vb. Kırılmaların farklı seviyelerde meydana gelebiliyor (ve insanların bu kırılmaları farklı şekillerde onarıyor) oluşu, tarafların kavrayışlarındaki farklı yinelemelerin varlığını kanıtlar, en azından örtük biçimde.

Toparlarsak, bütün bunlarla (en azından burada seçtiğimiz meseleyle) makul biçimde baş etmenin yollarından biri, bu yineleme sarmalının sınırsız olmadığını, yalnızca süresiz olduğunu ileri sürmektir; onu ihtiyacımız veya imkânımız ölçüsünde tahmin ederiz, ki tahminimiz genellikle birkaç yinelemenin ötesine geçmez, çoğunlukla da tahmin bile etmeyiz elbette, bir şeyi iletişim partnerimizle paylaşıp paylaşmadığımızı bazı bulgular aracılığıyla fark ederiz. Ya da bu etkileşimle ilgili bir "kuşbakışı görüşe" sahibizdir ve bu sayede süresiz olarak perspektif değişimi gerçekleştirebiliriz (çeşitli alternatifler için bkz. 7. Bölüm). Ortak maksatlılığın birçok veçhesinde rol oynayan bu son derece önemli yeteneği, yinelemeli zihin okuma veya yinelemeli niyet okuma olarak adlandıracağız.

3.2.4 Özet

Şekil 3.1'de insan iletişiminin işbirliğine dayalı modelinin bütün farklı bileşenleri ile bu bileşenlerin aralarındaki bazı ilişkiler tasvir edilmiştir. Sol üstten başlayarak ve okları izleyerek kabaca şunları söyleyebiliriz: İletişim kuran taraf olarak hayatımda izlediğim bir-

Şekil 3.1
İnsan iletişimindeki işbirliğine dayalı modelin özeti (İ = iletişim kuran; A = alıcı)

çok amaç ve değer var, yani *bireysel hedeflerim* var. Bir nedenle şu mevcut durumda, bana yardım ederek veya bilgi önerimi kabul ederek (bu öneriyi kendime göre nedenlerle yapmak istiyorum) veya benimle fikir paylaşımında bulunarak bu amaç ve değerlerimin bir veya birkaçı konusunda bana yardım edebileceğini düşünüyorum: *sosyal niyet*. Bu durumda senden yardım almamın, sana yardım etmemin veya paylaşımda bulunmamın en iyi yolu iletişim; bu nedenle iletişimsel bir edimi (mevcut ortak dikkat çerçevesi içinde) ikimiz için de açık olacak şekilde icra ediyorum; bu benim *iletişimsel niyetimdir* (bu niyetim göz teması gibi "senin için" sinyalleriyle veya bazı güdü ifadeleriyle de bildirilebilir). İletişimsel niyetimle ilgili sinyalim sayesinde dış dünyadaki bir göndergesel duruma (*göndergesel niyetime*) dikkatini çekiyorum; göndergesel niyetim (bazı güdü ifadeleriyle birlikte) işbirliksel muhakeme süreçleri aracılığıyla sosyal niyetimi anlamanı sağlayacak şekilde tasarlanmıştır; sosyal

niyetimi bu süreçlerle anlayabilmen, seninle neden iletişim kurmak istediğimi (*ortak varsayımlar veya işbirliği normları* temelinde) ortaya çıkarmak konusunda doğal olarak güdülenmiş olmandan kaynaklanır. Bu nedenle önce, genel olarak ortak zemin alanı içinde göndergemi tanımlamaya gayret eder ve oradan sosyal niyetimi çıkarsamaya çalışırsın, bunu da yine genel olarak ortak zemin bağlamında yaparsın. Sosyal niyetimi kavradığına kanaat getirdikten sonra da beklendiği gibi işbirliği içinde hareket edip etmeyeceğine karar verirsin.

Temel olarak işbirliğine dayalı bu süreç, insan iletişimini yeryüzündeki bütün diğer türlerin iletişim biçiminden tamamen farklı kılar. Bu modelde özetlenen süreçlerin birlikte çalışırken ortaya çıkardığı iletişim gücü, ünlü bir açıklamada da kendini gösterir. Searle (1969, s. 38) dilin jestler karşısındaki üstünlüğünden söz ederken şöyle der:

> Son derece basit bazı edimsöz edimleri, uzlaşım araçları hiç kullanılmadan da yapılabilir... Belli durumlarda hiçbir uzlaşıma başvurmadan birinin odadan çıkması "talep edilebilir", ama bir dil bilmediğiniz sürece birinden, örneğin Amerikan üniversitelerindeki lisans öğrencilerinde mononükleoz teşhisi ve tedavisi sorunuyla ilgili bir araştırma projesi yürütmesini talep edemezsiniz.

Ama aslında dil olmadan da böyle bir talepte bulunabiliriz. Yani, "Amerikan üniversitelerindeki lisans öğrencilerinde mononükleoz teşhisi ve tedavisi sorunuyla ilgili bir araştırma projesi yürütecek birisine ihtiyacımız olduğu"nu dil kullanarak tartışan, dil bilen bireyler varsa, tartışmanın doğru bir ânında size işaret edebilirim ve bu işaret eylemi, "Amerikan üniversitelerindeki lisans öğrencilerinde mononükleoz teşhisi ve tedavisi sorunuyla ilgili araştırma projesini sen yürüt" anlamına gelir. Dil kullanan organizmalar bu bağlamı dilsel olarak oluşturmadan böyle bir şey mümkün değildir elbette – burası gayet açık. Ama mevcut konuyla ilgili olarak buradaki asıl nokta şu: Bağlam (paylaşılan ortak zemin) yeterince ayrıntılı olarak oluşturulduğunda (nasıl oluşturulursa oluşturulsun) bir işaret en karmaşık durumlara bile atıfta bulunabilir.

3.3 İletişimsel Uzlaşımlar

Peki ya "doğal" olmayan, "uzlaşımsal" olan insan iletişim biçimleri için ne söylenebilir? Uzlaşımsal jestler (selamlama ve vedalaşma, tehdit ve aşağılama, aynı fikirde olduğunu veya aksi fikri paylaştığını vb. belirten jestler), sesli diller ve işaret dilleri için ne söylenebilir? Bunlar bütün bu karmaşık psikolojik altyapıya olan ihtiyacı bertaraf eden "kodlar" mıdır? Dilsel iletişim tamamen farklı biçimde mi işler?

3.3.1 Dilsel İletişim ve Ortak Maksatlılık Altyapısı

Tek kelimeyle hayır. Öncelikle ve en önemlisi, dil ve diğer uzlaşımsal iletişim biçimleri –tıpkı doğal jestler gibi– temel olarak ortak zemine ve iletişim kuran ile alıcı arasındaki mevcut ortak dikkat çerçevesine dayalıdır (Clark 1996). Bu nedenle günlük konuşma sözcelerinin büyük bir kısmı zamir (o, şu, bu, onlar) ve uygun yorum için ortak zemine ihtiyaç duyan diğer bağlama bağımlı ifadelerden oluşur (*şu diğer adam, hep gittiğimiz yer* gibi); *Bill* ve *kedi* gibi en basit göndergesel ifadeler bile hangi Bill'in veya hangi kedinin kastedildiğinin belirlenmesi için ortak zemine ihtiyaç duyar. Yani dilsel sözceler temelde doğal jestler gibi ortak kavramsal zemine bağımlıdır. Gerçekten de, diş hekimi ile asistanı arasındaki iletişim örneğinin (yukarıda sıralanan örnekler arasında geçmişti) ziyadesiyle tasvir ettiği gibi, ortak zemin ne kadar "güçlüyse" dile o kadar az ihtiyaç vardır.

Keza iletişimsel niyet de temel olarak jest ve dil kipliklerinde aynıdır ve her iki halde de alıcının bağlantı arayışına, karşılıklı olarak her iki tarafın da yardım etme isteğinde olduğu varsayımı rehberlik eder. Örneğin, ofisinize girip birdenbire "Küba dünyanın en iyi havasına sahip" dersem, söylediğim şeyi gayet iyi kavrarsınız, ama yine de bu bilginin sizin için neden yararlı veya ilginç olduğunu düşündüğüm konusunda kafa karışıklığı yaşarsınız; ama az önce aramızda bu yaz tatilde nerelere gidilebileceği konusunda bir ko-

nuşma geçtiyse bu sözü neden söylediğim açıktır. Tıpkı işaret jestinde olduğu gibi, sizin için yararlı olabileceğini veya ilginizi çekebileceğini düşündüğüm bir şeyi size bildirme çabası içinde olduğum varsayımı, iletişimsel bağlantı arayışınızda size rehberlik eder. Temelde hem jestlerle iletişimde hem de dilsel iletişimde aynı genel iletişimsel güdüler söz konusudur: talep etme, bilgilendirme ve paylaşma (ama söz edimi teorisinde ayrıntısıyla anlatıldığı gibi, dilsel iletişimde temel olmayan güdüler de rol oynar). Ayrıca dilsel iletişimde, tıpkı doğal jestlerde olduğu gibi, ortak gönderme oluşturmak ve mesajı karşı tarafa iletmek için karşı tarafla işbirliği içinde çalışırız (Clark 1996). O halde, genel olarak dilsel iletişim, işaret ve taklit etmenin şaşırtıcı iletişimsel gücünü tarif ederken kullandığımız aynı ortak maksatlılık altyapısına bağlıdır.

Mevcut bağlamda, doğal jestler ile iletişimsel uzlaşımlar arasındaki tek esaslı fark göndergesel niyettir, yani dikkati yönlendirmek için sinyalin "içine" konulan şeydir. Ama burada bile, çok genel düzlemde, aynı tarif iki durum için de uygundur. Dolayısıyla, gerek jestlerle iletişimde gerekse dilsel iletişimde göndermeyi eski, verili, paylaşılan bölüm (çoğunlukla kısa süreliğine varsayılan veya işaret edilen konu başlığı) ile yeni, güncel bölüm (odak, çok az paylaşıldığı için genelde çok daha ayrıntılı incelenen bölüm) olarak ikiye ayırabiliriz. Örneğin, birlikte bir buluta bakıyorsak (konu başlığı), bulut şekil değiştirirken, bu yeni veçheyi vurgulamak için onu işaret de edebilirim, bu durumu sözle de dile getirebilirim. Ama dilsel uzlaşımlarda dünyayla ilgili olarak doğal jestlerde olduğundan daha güçlü göndermelerde bulunmak mümkündür. Dilsel uzlaşımlar bu gücü dilin iletişim araçlarının "keyfi" oluşundan alır; bu da kavramlaştırabileceğimiz her türlü deneyime işaret edebilen bir araç yaratabileceğimiz anlamına gelir (iletişimsel edimin tarafları bu uzlaşımı ortak olarak kullandıklarını bildikleri sürece).

3.3.2 Ortak İletişim Araçları Olarak Uzlaşımlar

Başka yöntemler de mümkün olduğu halde herkes aynı aracı dikkat ve eylemi eşgüdümleme yöntemi olarak kullandığında, iletişimsel

uzlaşımlar oluşur (Lewis 1969). Bu "keyfi" uzlaşımlar ancak bütün bireyler ciddi kültürel öğrenme becerilerine sahiplerse, yani doğal jestlerin oluşturulmasında gerekli olmayan, maksatlı eylemlere odaklanmış taklitçi öğrenme becerisine sahiplerse (Tomasello 1999) mümkündür. İletişimsel uzlaşımlarda rol değişimine dayalı taklit gereklidir: yani bir bireyin, iletişim kuranın bazı iletişim araçlarını nasıl kullandığını kavrayıp ardından bunu başkalarıyla kurduğu iletişimlerde kullanma becerisi (Tomasello 1999). Bu durum Saussure'ün (1916/1959) göstergenin ikiyönlülüğü adını verdiği şeyin ortaya çıkmasına neden olur; yani iletişim aracının gerçek biçimi uzlaşımsaldır veya paylaşılır, iletişimin tarafları bu araçları belli iletişim amaçları doğrultusunda nasıl üreteceklerini ve nasıl kavrayacaklarını bilir ve diğerlerinin de bildiğini bilirler. Önemli bir nokta da şu ki, dilsel ve jestsel uzlaşımların bu şekilde paylaşılması yine bir çeşit yinelemeye bağlıdır (hepimiz bu uzlaşımı bildiğimizi biliriz) ve bu yineleme iletişim aracı seviyesinde gerçekleşir (Lewis 1969).

Dilsel uzlaşımlar böylece temel olarak toplumun önceki bireylerinin başkalarının dikkat ve muhayyilesini manipüle etmek için üzerinde uzlaştığı yöntemleri belli şekillerde kodlar. Keyfi ses veya jestler mesajı "doğal olarak" taşımazlar, ama bunların kullanımları üzerine yapılan gözlemler (uygun bilişsel beceriye ve güdülenime sahip kişilerin yaptığı gözlemler) bu uzlaşımları paylaşanların bunları başkalarının dikkat ve muhayyilesini yönlendirmede nasıl kullandıklarını ortaya çıkarır. Uygun bilişsel beceri ve güdülenimler elbette (i) insandaki işaret ve taklit etmenin altında yatan ortak maksatlılık altyapısı ve (ii) hepimizin paylaştığı ortak bir öğrenme tarihi ile bu öğrenme tarihini paylaştığımızı hepimizin (örtük olarak) bildiği yolundaki uzlaşımdan ibarettir – bu olgu çeşitli kültürel belirticilerle (hatta bizatihi uzlaşımın kendisinin uygun biçimde kullanılmasıyla) iletilebilir. Bu nedenle insanların ortak iletişimsel uzlaşımları oluşturması ve kullanması, bizatihi iletişim biçimlerinin ortak maksatlılık süreçlerine bağlı olduğu anlamına gelir.

Burada söylenecek daha çok şey var, bu söyleyeceklerimize konuyu soyoluşsal ve bireyoluşsal açılardan incelediğimiz ve insandaki iletişimsel uzlaşımların (hatta dilbilgisel yapıların) doğal jestler-

Tablo 3.1

İnsanlarda işbirliğine dayalı iletişimin psikolojik altyapısı: (1) Birinci sütunda kuyruksuz maymunlarda halihazırda varolan iletişim, (2) ikinci sütunda insan iletişiminin bileşenleri ve (3) üçüncü sütunda insan iletişiminin yinelemeyle nasıl dönüşüme uğradığı görülüyor.

	(1) Maksatlı iletişim	(2) işbirliğine dayalı iletişimin ilk belirtileri	(3) yineleme => tam işbirliğine dayalı iletişim
(a) İşbirliği güdüleri	*talep etme*	*yardım etme, paylaşma* →	*işbirliği normları*
(b) İletişimde maksatlılık			
	amaçları kavrama	→	*ortak amaçlar ve işbirliği niyetleri*
	algıyı kavrama	→	*ortak dikkat ve ortak zemin*
	pratik muhakeme	→	*işbirliksel muhakeme*
(c) İletişim araçları	*ritüelleşmiş sinyaller*	*taklit* →	*iletişimsel uzlaşımlar*

den ortaya çıkmış olabileceğini öne sürdüğümüz 4, 5 ve 6. Bölümlerde devam edeceğiz. 5. Bölüm'de önemli bir tespitte bulunuyorum ve maymunların çıkardıkları seslerden veya jestlerinden doğrudan keyfi dil uzlaşımlarına sıçramanın imkânsız olduğunu, arada doğal bir zemin görevi görecek uzlaşımsal olmayan, eylem temelli, doğal olarak anlamlı, işbirliğine dayalı jestlerden oluşan bir orta evre olması gerektiğini ileri sürüyorum. 4. Bölüm'de ise bireyoluş sürecindeki bebeklerde dil ediniminin, ancak bebekler insan evrimi sırasında doğal jestlere destek olarak ortaya çıkmış olan ortak maksatlılık altyapısını andıran bir şeye sahiplerse mümkün olabileceğini iddia ediyorum.

3.3.3 Özet

Tablo 3.1'de bu bölümde sözünü ettiğimiz işbirliğine dayalı iletişimin (doğal ve uzlaşımsal iletişimin) ortak maksatlılık içeren psikolojik altyapısının veçheleri özetlenmiştir. Solda şu özellikler yer alıyor: a) iletişimsel güdüler; b) altta yatan maksatlılık, yani maksatları kavrama, dikkati anlama ve pratik muhakeme ve c) iletişim aracının biçimi. İlk sütunda (1) büyük maymunların bu üç özellikle ilişkileri belirtiliyor: bir şey talep ederken ritüelleşmiş sinyallerden yararlanıyor, niyet ve algıları anlıyor ve onlar hakkında pratik muhakemede bulunuyorlar. İkinci sütunda (2) insan iletişiminin bu bölümde sözünü ettiğimiz iki yeni bileşeni yer alıyor: iletişimde yardım ve paylaşım güdüleri ve hem görüntüsel jestlerin hem de zamanla iletişimsel uzlaşımların ortaya çıkmasını sağlayan taklit becerisi (insanların eylemleri taklit edişi kuyruksuz maymunlardan çok daha kıvraktır, ayrıca rol değiştirme yetenekleri de vardır). Üçüncü sütunda ise (3) yinelemeli niyet okumanın her şeyi nasıl dönüştürdüğü görülüyor: Yinelemeli niyet okuma yardım ve paylaşımı karşılıklı beklentilere, hatta işbirliği normlarına dönüştürür; amaç ve niyet kavrayışını ortak hedeflere ve Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyetlere dönüştürür; dikkat kavrayışını ortak dikkate ve ortak zemine dönüştürür; pratik muhakemeyi işbirliksel muhakemeye dönüştürür; taklit edilmiş sinyalleri ikiyönlü ortak uzlaşımlara dönüştürür. Biraz sonra göreceği-

miz üzere, yinelemeden doğan bu dönüşümün işleyişi bireyoluşta farklı soyoluşta farklıdır.

3.4 Sonuç

Bu bölümde amacım, insanların doğal jestlerini ve bunların nasıl işlediğini inceleyerek insan iletişiminin gizli psikolojik altyapısını ortaya koymaktı. Özellikle de, eksiksiz bir iletişimsel edim olarak işaret jesti o kadar basit bir eylemdir ki (ileriye doğrultulmuş bir parmak hareketinden ibarettir) onunla nasıl bu kadar zengin bir iletişim kurulabildiği sorusunu gündeme getirir. İşaret jestiyle doğru bağlam içinde dil kadar zengin bir iletişim gerçekleştirilebilir, hatta alıcının dikkati nesnelerle ilgili görüşlere ve ortamda olmayan göndergelere yönlendirilebilir, ki bu da çoğunlukla yalnızca dile atfedilen bir yetenektir. Görüntüsel jestler göndergelere, özellikle de ortamda olmayan göndergelere daha özgül şekillerde göndermede bulunur ve bu jestlerle de hayli karmaşık mesajlar iletilebilir. Bu iki doğal jest bütün insanlar –ve yalnızca insanlar– tarafından kullanılır.

İşaret ve taklitteki "ilave değer" şu veya bu şekilde ortak maksatlılık altyapısından gelir – bu nedenle modelimizi insan iletişiminin işbirliği modeli olarak adlandırıyoruz. Bu modelde: (i) iletişim kuranlar ile alıcılar başarılı iletişim kurma ortak maksadını oluştururlar, gerektikçe kendilerini birbirlerine göre ayarlarlar; (ii) insanlardaki iletişimsel edimler ortak dikkat ve mevcut durumla ilgili ortak kavrayış üzerine temellenmiştir; (iii) insanlardaki iletişimsel edimler, başkalarına yardımcı olmak amacıyla bilgi vermek ve onlarla duygu ve tavırlarını özgürce paylaşmak gibi aslen olumlu sosyal güdülerle icra edilirler; (iv) insanlarda iletişim kuran konumundakiler bütün bu iletişimlerde taraflar arasında işbirliği olduğu ortak varsayımıyla (hatta normuyla) hareket eder; (v) insanlarda söylemin zirve noktası olan dil uzlaşımları temel olarak "ikimiz de bir uzlaşımı aynı şekilde kullandığımızı biliyoruz" anlamında ortaktır.

Diğer primatlar iletişimlerini bu şekilde, yani ortak maksatlar, ortak dikkat, karşılıklı olarak varsayılan işbirliği güdüleri ve iletişimsel uzlaşımlarla oluşturmazlar. Diğerlerinin bireysel hedeflerini,

algılarını ve eylemlerini doğrudan tahmin etmeye veya onları manipüle etmeye çalışırlar. Birazdan göreceğimiz üzere, bebekler jestlerle iletişimlerini daha dil öğreniminden önce işbirliğine dayalı olarak kurmaya başlarlar ve bu becerilerini, işbirliğinin söz konusu olduğu diğer faaliyetlerden anlaşıldığı kadarıyla, daha genel ortak maksatlılık becerileriyle eşzamanlı olarak geliştirirler.

4

Bireyoluşsal Kökenler

Kırmızı sözcüğünün yerine geçen kırmızı renk değildir, kırmızı renkli bir nesneyi işaret etme jestidir.

WITTGENSTEIN, *The Big Typescript*

ÇOCUKLARDA karmaşık yeteneklerin ilk gelişim dönemleri incelenirken bu yeteneklerin hangi bileşenlerden oluştuğu ve bu bileşenlerin birlikte nasıl çalıştığı rahatlıkla görülebilir. Dolayısıyla bireyoluş sürecinin işleyişine dair incelemeler insan iletişiminin işbirliği modeline dair önemli kanıtlar sunar. Ayrıca, eksiksiz iletişimsel edimler olarak (dil olmadan) kullanılan jestlerin –özellikle deneylerde– bebek ve çocuklarda yetişkinlerden çok daha fazla araştırıldığı anlaşılıyor. Bebekler üzerinde gerçekleştirilmiş, bu iletişim modelimizin kilit bileşenleriyle doğrudan ilgili deneyler var ve bunların bazıları zorlu teorik konularda, örneğin ortak dikkat ve ortak zeminin iletişimde oynadığı rol konusunda vereceğimiz kararlarda bize yardımcı olabilir.

Modelimizi ve onun çeşitli bileşenlerini test etme yöntemi olarak bireyoluş sürecine yönelttiğimiz genel ilginin yanı sıra, bu bölümde 1. Bölüm'de açıklanan üç hipotezle ilgili üç soru yöneltip bunları cevaplamaya çalışacağız. Bunlardan biri, önceki bölümde vurgulandığı gibi, bebeklerin dil öncesi dönemde jestlerle gerçekleştir-

dikleri iletişimin yetişkinlerin işbirliğine dayalı iletişiminin bütün yapısıyla benzerlik taşıyıp taşımadığı sorusudur. Benzerlik taşıyorsa, bu, insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin dile doğrudan bağlı olmadığını gösterecek (normal işlevlerini sürdüren yetişkinleri inceleyerek belirleyemeyeceğimiz bir olgu), ayrıca insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin önce jest kipliğinde evrimleştiği hipotezini daha da güçlendirecektir.

İkinci soru, insanın soyoluşunda işbirliğine dayalı iletişimin ortaya çıkışının ortak maksatlılıkla ilgili daha geniş bir beceri ve güdülenim yelpazesinin (genel olarak işbirliğine dayalı toplumsal etkileşimler gibi) ortaya çıkışıyla bir şekilde ilişkili olup olmadığı sorusudur. Bu sorunun cevabı evetse, önceki bölümde yapılan analiz, yani insana özgü işbirliğine dayalı iletişim becerilerinin genel olarak ortak maksatlılık çerçevesindeki sosyal-bilişsel ve sosyal-güdüsel beceri altyapısıyla mümkün olduğu görüşü doğrulanmış olur. Aynı zamanda insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin genel olarak işbirliği faaliyetleri ve kültür hayatına uyum sağlamanın unsurlarından biri olarak evrimleştiği hipotezi de daha makul hale gelir.

Üçüncü soru daha ziyade dille, özellikle de insanın bireyoluşunda dil öncesi jestle iletişimden dilsel iletişime geçişin doğasıyla ilgilidir. Yani dil uzlaşımlarının ilk ediniminin ve kullanımının bebeklerin jestlerle iletişimlerindeki aynı ortak maksatlılık altyapısına bağlı olup olmadığını öğrenmek istiyoruz. Öyle olması dil uzlaşımlarının jestle iletişimin ilk evrelerinde kullanılan sosyal-bilişsel beceriler ve güdülenimlere sıkı sıkıya bağlı olduğu fikrini destekler. Çocuklardaki iki farklı jest türünün (işaret etme ve görüntüsel jestler) dilin ilk evreleriyle farklı şekillerde etkileşim halinde olup olmadığını da öğrenmek istiyoruz, çünkü buradan evrimsel süreçte insanlardaki daha doğal iletişim biçimlerinden daha uzlaşımsal biçimlere geçişle ilgili ipuçları elde edebiliriz.

4.1 Bebeklerde İşaret Etme

Birinci yaşını doldurduktan sonraki aylarda ve gerçek anlamda dil öğrenmeye başlamadan önce Batı kültüründe çoğu bebek bir şeyleri

işaret ederek iletişim kurmaya başlar; bu hareketin evrensel ya da en azından kültürlerarası yaygın olarak kullanılan bir hareket olduğuna dair kanıtlar vardır (Butterworth 2003). İlk etapta ana sorumuz şu: Bebeklerde iletişim amaçlı yapılan bu hareket, yetişkinlerdeki versiyonunun bütün sosyal-bilişsel incelikleriyle ne ölçüde ve nasıl benzerlikler taşır? Bebeklerin görüntüsel jestleri de ilgi çekici bir konu elbette. Yalnız bir sorun var, o da bebeklerin gelişimlerinin ilk evrelerinde görüntüsel jestleri nasıl öğrendiği ve kullandığıyla ilgili çok az araştırma –özellikle de deneysel araştırma– yapılmış olması. Bu nedenle burada, yeterince araştırmanın yapıldığı bir konuya, bebeklerdeki işaret hareketinde işbirliği modelinin farklı bileşenlerine odaklanacağız. Bebeklerin görüntüsel jestleri nasıl edindikleri ve kullandıklarına dair elimizdeki sınırlı bilgiyi ise daha sonra, dilsel iletişime geçiş konusunu incelerken aktaracağım.

4.1.1 Bebeklerde Bağlam İçinde İşaret Etme

Klasik açıklamalarda bebeklerin iletişim amaçlı işaretlerde şu iki güdüden biriyle hareket ettiği belirtilir: bir şeyler talep etmek (emir) ve başkalarıyla deneyim ve duygularını paylaşmak (bildirme); bu iki güdünün ortaya çıkışında yaşa bağlı bir farklılık görülmez (Bates, Camaioni ve Volterra 1975; Carpenter, Nagell ve Tomasello 1998). İlginçtir, işaret etme hareketinin bireyoluşta nasıl ortaya çıktığı bilinmiyor. Bebeklerin işaret etmeyi başka davranışları ritüelleştirerek mi öğrendikleri, yoksa başkalarından taklit ederek mi öğrendikleri bilinmiyor. Birçok kuyruksuz maymunun insanlardan bir şey talep edecekleri zaman o şeyi "işaret ettiği" (bunun hiçbir biçimde taklitle ilgili olmadığı kesindir) ve bazı işaret etme biçimlerinin insan topluluklarında muhtemelen evrensel olduğu düşünüldüğünde, bebeklerin işaret hareketini başkalarını taklit ederek edinmediği, bir şekilde doğal yollarla (başta sosyal olmayan amaçlarla yapılan ve daha sonra başkalarıyla girilen etkileşimle birlikte sosyal özellik kazanan bir eylem olarak belki de) edindiği hipotezi şu an için en makul hipotez gibi görünüyor. Ama doğrudan bu amaçla yapılmış herhangi bir araştırma yok, ayrıca tamamen sosyalleşmiş işaretin bile öğrenilme-

si gerekmiyor olabilir. Ya da bu hareket ilk edinildiğinde öğrenme söz konusu olmasa bile, daha sonra çocuk kendi işaret jestiyle diğer insanların işaret jesti arasındaki benzerliklerin farkına varınca işaretle iletişimde taklit de rol oynuyor olabilir. Bunu bilmiyoruz.

Bebeklerde işaretle iletişim ve dil öncesi iletişim konusundaki güncel teorik tartışmalar, bu iletişim biçimlerinde güçlü bir idrakın rol oynadığı biçimindeki yorumun mu yoksa zayıf bir idrakın rol oynadığı biçimindeki yorumun mu en doğru yorum olduğu sorusu üzerine odaklanıyor. Daha net bir ifadeyle soru şu: Dil öncesi evrelerinde küçük çocuklar iletişim kurarken karşılarındakilerin niyet/zihin durumlarını etkilemeye mi çalışıyorlar (Golinkoff 1986; Liszkowski 2005; Tomasello, Carpenter ve Liszkowski 2007), yoksa yalnızca başkalarının davranışlarını belli biçimlerde etkilemeye mi çalışıyorlar (Shatz ve O'Reilly 1990; Moore 1996; Moore ve D'Entremont 2001)? Bununla bağlantılı bir soru daha var: Dil öncesi evrelerinde bebekler iletişim kurarken yardımcı olmak amacıyla karşılarındaki kişileri bilgilendirmeye ve onlarla duygusal deneyimlerini paylaşmaya mı çalışırlar, yoksa yalnızca onlara yaptırmak istedikleri şeyleri yaptırmaya mı çalışırlar? Ben burada güçlü idrak ve diğerkâmlık güdüsünü vurgulayan yorumun doğru olduğunu iddia ediyorum ve bu yorumun doğruluğunu gösteren kanıtlar sunacağım.

Bebeklerin günlük hayatlarında işaretle iletişim kurmaları konusunda çok az sistemli araştırma var. Mevcut araştırmalar da daha çok çocukların dil gelişimleriyle ilgili, bu nedenle işaret ve diğer jestleri bu mercekten değerlendiriyorlar (Bates 1979 gibi), konunun diğer ilginç ve önemli veçhelerini gözardı ediyorlar. Carpenter ve çalışma arkadaşları (basım aşamasında) sekiz aileden küçük çocuklarının günlük sosyal ilişkileri sırasında yaptıkları işaret hareketlerini gözlemlemelerini istemiş. Aşağıda çoğunlukla küçük çocukların ciddi anlamda (yani *hayır* ve *orada* gibi kelimelerin ötesinde) dil kullanmaya başlamalarından önce yapılmış gözlemler içinde özellikle ilginç ve bilgilendirici bazı örnekler yer alıyor:

Örnek 13: 11 aylık J açılmasını istediğinde kapalı pencereyi işaret ediyor. *Açıklaması:* Pencereye bak; onu aç.

Örnek 14: 11,5 aylık J, babası evden çıkmadan önce kapıyı işaret ediyor. *Açıklaması:* Kapıya bak; biraz sonra babam dışarı çıkacak.

Örnek 15: 11,5 aylık J, annesi yemek masasında duran bardağına su koyduktan birkaç dakika sonra, biraz daha su koysun diye bardağı işaret ediyor. *Açıklaması:* Bardağıma bak; onu doldur.

Örnek 16: 12 aylık A evde pencereyi, uçağın sesinin geldiği yönü işaret ediyor (uçağı göremiyor). *Açıklaması:* Uçağı (sesini) dinle; çok hoş değil mi?

Örnek 17: 13 aylık J, babasının yılbaşı ağacını süsleyişini izliyor; büyükbabası içeri girince yılbaşı ağacını işaret ediyor ve sesler çıkarıyor. Açıklaması: Yılbaşı ağacına bak; müthiş değil mi?

Örnek 18: 13,5 aylık L yemeğini bitirdikten sonra ellerini yıkamak için banyoyu işaret ediyor. *Açıklaması:* Banyoya bak; oraya gitmenin zamanı geldi.

Örnek 19: 13,5 aylık L'nin annesi kayıp buzdolabı magnetini arıyor. L düşüp meyvaların altında kalan magnetin bulunduğu sepeti işaret ediyor. *Açıklaması:* Meyve sepetine bak; orada.

Örnek 20: 14 aylık J ve L –farklı evlerde yaşayan iki çocuk– anneleri başka bir şeyle ilgilenirken ufak birer kaza geçiriyorlar; anneleri ne olduğuna bakmak için yanlarına geldiğinde ikisi de söz konusu nesneyi (yani kafalarını çarptıkları şeyi veya kafalarına düşen şeyi) işaret ediyor. *Açıklaması:* O nesneye bak; canımı yaktı/yere düştü.

Örnek 21: 14,5 aylık L, annesi mama sandalyesini masaya taşırken sandalyenin yerini işaret ediyor. *Açıklaması:* Oraya bak; sandalyeyi oraya koy.

Bu gözlemlerde göze çarpan temel nokta, durumlar arasında büyük farklılıklar olsa da çocukların yaptığı hareketlerin yetişkinlerin işaretleriyle yakın benzerlikler taşıması. (Özellikle J'nin doldurulmasını istediği bardağı işaret etmesi dikkat çekici, önceki bölümde bar sahnesindeki adamın el hareketine çok benziyor.) Geçen bölümde gördüğümüz, yetişkinlerin işaret jestleriyle ilgili örnekler-

de olduğu gibi, bebeklerin kullandıkları işaretlerin arka planında da çok çeşitli ve farklı sosyal niyetler vardır. Talep içeren örneklerde olduğu gibi bu bebekler yalnızca almak istedikleri nesneleri değil –klasik emir– yetişkinlerin bir şekilde kullanmasını istedikleri nesneleri de işaret etmişlerdi (açılmasını istedikleri pencere veya içine su konmasını istedikleri bardak gibi). Ayrıca annelerinin mama sandalyesini koymasını istedikleri yeri de işaret etmişlerdi. Bütün bunlar açık birer taleptir ama hiçbiri klasik kök-emirlerdeki gibi nesneleri elde etmeyle ilgili değildir ve işaret eyleminin kendisi kimi zaman varsayılan eylemin (açma) yapılacağı nesneyi (pencere) işaret ederken, kimi zaman da konum (masada olması gereken yer) işaret edilir, nesne ve eylem ise (sandalye ve sürükleme) verili kabul edilir.

Bu bebekler talepkâr olmayan güdüler doğrultusunda hareket edip geniş bir çeşitliliğe sahip başka sosyal niyetler içeren işaretler de yapmışlardı. Örneğin, babalarının çıkmaya hazırlandığı kapıyı veya gitmeye hazırlandıkları banyoyu, uçak sesinin geldiği yönü, büyükbabaları için yeni ve ilginç olduğunu düşündükleri (kendileri için değil) yeri, kayıp bir nesnenin bulunduğu yeri ve az önce ilginç bir olayın meydana geldiği yeri işaret etmişlerdi. Bütün bunlar, bir şeye dikkat çekme veya dikkati paylaşma niyeti taşıması bakımından bildirim olarak sınıflandırılabilir, ama birçok gözlemde bebekler hedef olayların farklı veçhelerine (sesten tutun da kayıp bir nesnenin bulunduğu yere ve biraz önce yaşanmış bir olayın meydana geldiği yere kadar) dikkat çekmekte ve dikkati paylaşmakta, bunu da henüz olmamış olayları tahmin etmek veya olmuş bitmiş olayları hatırlamak da dahil çok çeşitli nedenlerle yapmaktaydılar. Tekrar söyleyelim, halihazırda algılanan yeni ve ilgi çekici nesne ve olayları hedef alan klasik bildirimlerden farklı bir şeydir bu. Mevcut olmayan nesne ve olaylara (boş bardak, kayıp buzdolabı magneti, sesi duyulan uçak, geçmiş bir olay) yapılan göndermeler iletişimin yalnızca algısal düzeyde gerçekleşmediğine, zihinde temsil edilen varlıklar üzerinden zihinsel düzeyde de gerçekleştiğine dair bir kanıt oluşturması bakımından özellikle önemli sayılabilir (aşağıda bu konuya ayrıntısıyla devam edeceğiz).

Bütün bunlar büyük oranda gerçek anlamda dil edinimi başlamadan önce gerçekleşir. Yetişkinlerdeki işaret hareketiyle ilgili gözlemlerle (çeşitli bağlamlarda, muhtemelen ortak zemin temelinde, sosyal niyet ile göndergesel niyet arasında nispeten büyük farklar olduğuna işaret eden gözlemlerle) yüzeysel benzerliklerine rağmen, yalnızca doğal gözlemlere bakarak bu ilgi çekici iletişimsel edimlerde rol oynayan sosyal-bilişsel süreçlerin doğası hakkında bir şey söyleyemeyiz. Bu nedenle bu gözlemleri bütün bu iletişimsel edimlerde rol oynayan çeşitli sosyal-bilişsel ve sosyal-güdüsel süreçler üzerine yapılmış deneylerle, gerek bu süreçleri doğrudan inceleyen işaretle ilgili, gerekse dolaylı olarak inceleyen dil gelişimiyle ilgili deneylerle bütünleştirmeliyiz. Dolayısıyla şimdi, insan iletişiminin işbirliğine dayalı modelinde açıklandığı şekliyle, işaret jestinin bebeklerin ilk işaret eylemlerinde gözlenen ana bileşenlerine dair çoğunlukla deneylere dayalı kanıtlara bakacağız.

4.1.2 İletişim Güdüleri

Daha önce de belirttiğimiz üzere, klasik hipoteze göre bebeklerdeki işaret etme eylemi iki iletişim güdüsünden ortaya çıkmıştır: bildirim ve emir. Biz ise durumun bundan biraz daha karmaşık olduğu düşüncesindeyiz. Bir kere bize göre, bildirim güdüsünün iki önemli alttürü vardır ve emir güdüsü de buyurmak (zorlamak) gibi bir şeyden önermek (karşı tarafın seçimini etkilemek) gibi bir şeye doğru bir süreklilik arz eder. Ayrıca, iletişimi bebeğin diğer bilişsel faaliyetleriyle bütünleştirmenin en iyi yolunun farklı güdüleri ortak maksatlılığın daha geniş çerçevesinde ele almak, yani bu güdüleri bebeklerin başkalarına yardım etme ve onlarla paylaşımlarda bulunma yetenek ve güdülenimleri bağlamında kavramsallaştırmak olduğu düşüncesindeyiz.

Bates, Camaioni ve Volterra'nın (1975) ilk formülasyonlarında bildirimsel işaret "Kedi halının üzerinde" gibi bir bildirim cümlesiyle benzeşiyordu. Bu tür ifadeler, dünyanın hakiki durumuyla ne kadar uyumlu olduklarını gösteren hakikat-değerlerine sahiptir. Ne var ki sonradan yapılan birçok analizde, çocuğun örneğin uzaktaki

ilginç bir hayvanı işaret edip duygularını ifade ettiği ve yanındaki yetişkine baktığı jestin bildirimsel işaretin prototipi olduğu sonucuna varılmıştı. Yeni gördüğü bu hayvan çocuğun ilgisini çeker veya onu heyecanlandırır ve çocuk yetişkinin bu hayvana onunla birlikte bakmasını ve tepkisini onunla paylaşmasını sağlamaya çalışarak onu heyecanına ortak etmek ister. Bir hakikat-değeri olan bildirimsel bir ifadeye benzemiyor bu, çünkü arkasındaki güdü çok farklı görünüyor. Bu nedenle şu ikisini birbirinden ayırmak gerektiği inancındayız: (i) çocuğun ortak bir gönderge konusunda yetişkinle bir tavrı paylaşmak istediği ifade amaçlı bildirimler ile (ii) çocuğun yetişkine birtakım (henüz sahip olmadığı) göndergeler konusunda gerekli bilgiyi sağlamak istediği bilgilendirme amaçlı bildirimler. Deneysel araştırmalarda bu iki bildirim çeşidinin çocuklarda bir yaş civarında bağımsız bir güdü olarak görüldüğü kanıtlanmıştır.

İlk olarak, Liszkowski ve çalışma arkadaşları (2004) 12 aylık çocukların, ifade amaçlı bildirimsel bir güdünün muhtemel olduğu (yani mesela yeni ve ilginç nesnelerin uzakta birden ortaya çıktığı) durumlarda işaret jestini kullandıklarını ortaya çıkardı. Deney ekibi daha sonra çocukların bu tür durumlardaki sosyal niyetlerinin yetişkinlerin kendilerine veya olaya bakmalarını sağlamaya çalışmaktan ibaret olmadığı, gerçekten de bu yeni olay karşısındaki tavırlarını yetişkinlerle paylaşmak olduğu hipotezini test etmek için deney ortamında yetişkinin tepkisini manipüle etti. Yani yetişkin kişi çocuğun işaretine şu şekillerde tepki verdi: (i) çocuğa bakmadan olaya bakmak – çocuğun, dikkatini ve ilgisini yetişkinle paylaşmaktan ziyade yetişkinin dikkatini olaya çekmek istediği hipotezinden hareketle (Olay koşulu); (ii) olaya bakmadan olumlu duygularla çocuğa bakmak – çocuğun yetişkinin dikkatini üzerine çekmek istediği hipotezinden hareketle (Moore ve Corkum 1994; Moore ve D'Entremont 2001) (Yüz koşulu); (iii) hiçbir şey yapmamak – çocuğun yalnızca canı istediği için işaret ettiği veya iletişim kurma niyetinin olmadığı hipotezinden hareketle (Görmezden Gelme koşulu); (iv) olumlu duygular eşliğinde bakışlarını bir çocuğa bir olaya yöneltmek – çocuğun olayla ilgili dikkat ve ilgisini paylaşmak amacıyla yetişkinin dikkatini göndergeye çekmek istediği hipotezinden hare-

ketle (Ortak Dikkat/Paylaşma koşulu).

Daha sonra çocukların yetişkinlerin bu tepkilerine verdikleri tepkiler not edilerek çocukların işaret eylemlerinin ardındaki güdü tespit edilmeye çalışıldı. Deney sonuçları şunu gösteriyordu: Yetişkinler işaret edilen göndergeye bakıp da çocukları görmezden geldiğinde (Olay koşulu) veya çocuklara olumlu duygusal ifadelerle yaklaşıp da işaret edilen göndergeyi görmezden geldiğinde (Yüz koşulu) çocuklar tatmin olmamıştı. Çocukların çoğunlukla uzunca bir süre işaret ettikleri Ortak Dikkat koşuluna kıyasla bu koşullarda (ve Görmezden Gelme koşulunda) çocukların deney süresince daha sık işaret ettikleri görülmüştü – burada işaretin ortak dikkat ve ilgi oluşturmak için ısrarla yapıldığı açıktı. Ayrıca bu koşullarda (ve Görmezden Gelme koşulunda) Ortak Dikkat koşuluna kıyasla çocukların deney tekrarlarında işaret etmeyi daha az sürdürdükleri görülmüştü – belli ki bu, çocukların, göndergeye yönelik tavırlarına ortak olmadıkları için yetişkinlerin iletişim partnerliğine karşı hoşnutsuzluklarının giderek arttığının bir göstergesiydi. Aynı deneyin Liszkowski, Carpenter ve Tomasello (2007a) tarafından yapılan daha doğrudan versiyonunda, yetişkinler çocukların işaret ettiği göndergeye bakmış, ama farklı koşullarda ya ilgilendiklerini belirten ifadeler ("Çok güzel!") ya da ilgisiz kaldıklarını belirten ifadeler ("Ya...") kullanmıştı. Yetişkinler ilgisizliklerini ifade ettiklerinde çocuklar deney süresince işaret etmeyi sürdürmemiş veya tekrarlamamışlardı, muhtemelen yetişkinlerin onların heyecanlarını paylaşmadıklarını anladıkları için; ayrıca deney tekrarlarında bu yetişkinlere göndergeyi giderek daha az işaret etmişlerdi (ilgi gösteren yetişkinlere kıyasla). Bu sonuçlar çocukların bildirimsel işaretin ifade amaçlı alttüründe yetişkinleri kendi tavırlarına ortak etme güdülerini, yetişkinlerin bir göndergeye dikkatlerini yönlendirmekle kalmayıp çocukların o göndergeye yönelik tavırlarını paylaşmalarını sağlama güdülerini açıkça ortaya çıkarmıştır.

İkincisi, bildirimsel işaretin bilgilendirme amaçlı alttürü, çocuk yetişkine ihtiyacı olan veya ilgisini çekebileceği bir bilgiyi ulaştırarak ona (tarafsız biçimde) yardım etmeye niyetlendiğinde görülür. Çocuğu işaret etmeye sevk eden bu güdü aslında dilde ifade edilen

birçok bildirim cümlesinin ardındaki güdüye çok daha yakındır. Bu güdüye sahip olabilmeleri için çocukların öncelikle başkalarının bilgi sahibi veya bilgisiz olabileceklerine dair bir kavrayışa sahip olmaları (kanıt için bkz. Kısım 4.2.2), ayrıca başkalarına ihtiyaç duydukları veya ilgilerini çekebilecek bir bilgiyi ulaştırarak onlara yardım etmelerini sağlayacak bir diğerkâmlık güdüsüne sahip olmaları gerekir. Liszkowski, Carpenter, Striano ve Tomasello (2006) 12 aylık çocuklarda böyle bir güdünün olup olmadığını test etmek için çocukların bir yetişkinin bir nesneyi yanlış yere koyduğu veya bir şekilde kaybettiği durumlarla karşı karşıya kaldıkları ortamlar hazırladılar. Bu durumlar karşısında çocuklar istenen nesneyi işaret etmiş (aynı şekilde yeri değiştirilen ama yetişkinin ihtiyaç duymadığı dikkat dağıtıcı nesneleri pek işaret etmemiş) ve bu sırada (mızıldanmak, nesneye ulaşmaya çalışmak gibi hareketlerle) nesneyi kendileri için istediklerine veya nesneyle ilgili duygu ve düşüncelerinin paylaşılmasını arzuladıklarına dair herhangi bir belirti göstermemişlerdir. Bu sonuçlar şunu gösterir: Bildirim amaçlı işaret ettiklerinde çocuklar bazen, klasik vakalarda olduğu gibi, bir göndergeyle ilgili heyecanlarını bir yetişkinle paylaşmaktan başka şeyler yapmak isterler; bazen ihtiyaç duyduklarını veya öğrenmek isteyebileceklerini düşündükleri bir bilgiyi ulaştırarak yetişkinlere yardım etmek isterler sadece – ve bu iki güdü birbirinden farklıdır.

Emir amaçlı işarete gelince, bazı araştırmacılar işaretle ifade edilen emirlerin potansiyel olarak çok basit olduğunu, bu emirlerin başkalarını bir şeylerin yapılmasını sağlayan nedensel failler olarak algılayan (bir şeyi bilerek yapan veya zihinleriyle hareket eden failler olarak değil) bir anlayışa dayandığını ileri sürer (örneğin Bates, Camaioni ve Volterra 1975; Camaioni 1993). Bu görüş kısmen iyi bilinen bir olguya, otizmli çocukların yaptıkları işaretlerin bildirim amaçlı değil, bazı kuyruksuz maymunların yaptığı gibi emir amaçlı işaretler olduğu olgusuna dayanır. Ama emirler aslında süreklilik arz eder. Bazıları kişinin yapılmasını istediği şeyleri nedensel bir fail olarak karşısındakine ikna ve hatta zorlama yoluyla yaptırmasına yönelik bireysel güdülere dayanır. Örneğin küçük bir çocuk bir tür sosyal-nedensel araç olarak gördüğü yetişkine kendisine getirmesi

için bir oyuncağı işaret edebilir. Diğer emirler daha çok işbirliksel güdülere dayanır, çocuk karşısındakine ne istediğini dolaylı talepler şeklinde bildirir ve onun maksatlı/işbirlikçi fail olarak kendisine yardımcı olmaya karar vereceğini umar.

Elbette küçük çocuklar bazen daha bireysel emirler üreterek yetişkinleri birer sosyal alet olarak kullanır ve istedikleri şeyleri onlara yaptırmaya çalışırlar. Bazen de daha fazla işbirliğine yönelik emirler üretirler; yani bireysel emirlerdekinden farklı olarak, yaptırmak istediklerini alıcının maksatlılık/zihinsel durumlarını –anlayış ve güdülenimlerini– araştırarak yaptırmaya çalışırlar. Küçük çocukların bazen işbirliği içeren bu tür emirlerden yararlandığı konusunda nasıl bir kanıtın ikna edici olabileceği açık değildir. Dolaylı kanıtlardan biri, çocukların henüz çok küçük yaşlarda karşılarındakilerle iletişim kurarken açıkça işbirliği özellikleri taşıyan ve açıkça karşı tarafın maksatlılık/zihinsel durumu incelenerek yapılan işaretlerden yararlanmaları, yani çocukların daha emirle iş yaptırmaya başladıkları yaşlarda anlatımsal ve bilgilendirici bildirimlerden yararlanmalarıdır (Carpenter, Nagell ve Tomasello 1998). Daha doğrudan bir kanıt ise, 30 aydan büyük çocukların, bir yetişkinden bir şey talep ettiklerinde ve yetişkin onları yanlış anlayıp sonra da tesadüfen ne istediklerini anladığında, söz konusu yanlış anlamayı yine de düzeltmeye çalışmalarıdır (Shwe ve Markman 1997). Bu durum şunu gösterir: Çocuklar gelişim evrelerinin çok erken dönemlerinde, taleplerini yetişkinleri belli bir eylemde bulunmaya zorlayarak değil, onlara arzuladıkları şeyi bildirerek ve bu arzuyu anlamalarını, sonra da onun yerine getirilmesi için işbirliği yapmayı kabul etmelerini sağlayarak elde edebileceklerini anlarlar. Bu kavrayışın çocukların gelişim süreçlerinde ilk olarak ne zaman gerçekleştiğini henüz bilmiyoruz.

Küçük çocukların kullandıkları işaretler hakkında yapılan yakın tarihli araştırmalara dayanarak oluşturduğumuz teze göre, bu işaretler, yetişkinlerin kullandığı işaretler gibi, sosyal niyet veya güdüler bağlamında üç genel başlık altında toplanabilir: (1) paylaşma (başkalarıyla duygu ve düşüncelerini paylaşmak isterler); (2) bilgilendirme (başkalarını yararlı veya ilginç bulabilecekleri şeyler konu-

sunda bilgilendirerek onlara yardımcı olmak isterler); (3) talep etme (amaçlarına ulaşmada başkalarının yardımını isterler). Yetişkinlerde bu üç güdünün üçünde de öyle veya böyle yardım etme ve paylaşmayı (bunlar ortak maksatlılıkta iki ana güdülenim tipidir) içeren işbirliği güdüleri yer alır. Önceki altbölümde yer alan günlük örneklerde net biçimde tasvir edildiği üzere, bu güdülerle yapılan işaretler sayısız sosyal niyetle kullanılırlar.

4.1.3 Göndergesel Niyet

Küçük çocuklar bir şeyi işaret ettiklerinde, karşı tarafın dikkatini ortak zemindeki bir göndergeye çekmek istediklerine dair sağlam kanıtlar vardır. Herkesin sorgusuz kabul edeceği bir sonuç değil bu. Nitekim Moore ve çalışma arkadaşları 12 aylık çocukların başkalarının dikkatini dış varlıklara yönlendirmek amacıyla jestler ürettiği fikrine kuşkuyla yaklaşmıştır. Moore ve Corkum (1994) çocuğun ilk işaret eyleminin (bildirimsel işaretin) çoğunlukla yetişkinin olumlu duygularını kendi üzerine çekmek olduğunu öne sürer; Moore ve D'Entremont da (2001) işaret davranışını pekiştiren şeyin dış varlıktan ziyade yetişkinin çocuğa verdiği tepki olduğunu iddia etmiştir. Bu kuşkucu yoruma şu bulgu neden olmuştur: Küçük çocuklar bazen yetişkinlerin bakmakta olduğu şeyleri işaret eder, dolayısıyla ikisi de dikkatini aynı nesneye yönelttiği için bu işaret, yetişkinin dikkatini yeni bir şeye çekme girişimi olamaz.

Liszkowski ve çalışma arkadaşları (2004) 12 aylık çocukların bildirimsel işaretlerinin yetişkinlerin dikkatini bir göndergeye çekmek, böylece göndergeyle ilgili tavırlarını onlarla paylaşmak amacıyla yapılıp yapılmadığını belirlemeye çalıştıkları bir deneyde, Moore ve çalışma arkadaşlarının hipotezini doğrudan test ettiler. Yukarıda da bahsi geçmişti, bu deneyde bildirimsel bir güdü oluşturacak bir durum yaratılarak küçük çocukların işaret etmeleri sağlanıyor ve yetişkinlerin tepkileri manipüle ediliyordu. Deneyde gönderge bağlamında şu temel bulguya ulaşılmıştı: Yetişkin, küçük çocuğun işaretine doğrudan ona duygusal yaklaşarak ama göndergeyi gözardı ederek tepki verdiğinde, çocuk mesajı düzeltme çabasıyla

işareti tekrar etmişti, ki bu onun sonuçtan tatmin olmadığını gösteriyordu; deneyin tekrarlarında ise çocuğun daha az işaret ettiği görülmüştü – bu da yine, çocuğun işaret edilen göndergeyi gözardı eden yetişkinin tepkisinden tatmin olmadığının bir göstergesidir. Liszkowski, Carpenter ve Tomasello (2007a) ise daha doğrudan bir yaklaşımla ve aynı temel metodolojiyi kullanarak, birinde yetişkinin çocuğun işaret ettiği göndergeyi doğru biçimde tanımladığı, birinde de dikkatini yakındaki bir nesneye yönlendirerek göndergeyi yanlış tanımladığı (ikisinde de yetişkin, çocuğa olumlu duygular iletiyor ve bir ona bir de nesneye bakıyordu) iki deney gerçekleştirdi. Yetişkinler işaret edilen göndergeyi doğru tanımladığında çocuklar onunla dikkatlerini ve ilgilerini paylaşmayı sürdürmüş, yetişkinler yanlış göndergeye yöneldiğinde ise onların dikkatini doğru göndergeye çekmek amacıyla ilgili göndergeyi tekrar tekrar işaret etmişlerdi. İşaret ettikleri göndergeden farklı bir şeyle duygu paylaşımına girmek onları tatmin etmiyordu.

İlginç ve önemli bir nokta da şu ki, 12 aylık çocuklar karşılarındaki kişilere ortamda olmayan varlıkları da işaret edebilir. Yukarıda örneklerini verdiğimiz günlük gözlemlerin birçoğunda bu durum açıkça görülür, zira bu gözlemlerde 12 ve 13 aylık çocukların yakın geçmişte olmuş veya yakında olacak olan olaylara göndermede bulunduklarını görürüz. Liszkowski, Carpenter ve Tomasello (2007b), gerçekleştirdikleri daha sistemli bir çalışmada küçük çocuklara bildirimsel işarete neden olabilecek hedefler gösterdikten sonra hedefleri kaldırdılar. Çocukların büyük çoğunluğu (görünür hedefi işaret edenler ve etmeyenler) hedefin daha önce bulunduğu yeri işaret ettiler, özellikle de yetişkin hedefi hiç görmediğinde. Olmayan göndergeleri işaret etmek önemli bir şeydir, çünkü bu, o çocukların karşılarındaki kişiyi bedensel olarak algılanabilir varlıklara yönlendirmeye çalışmak gibi çok düşük düzeyli, davranışsal şeyler yapmadıklarını, onu zihinlerindeki algılanmayan varlığa zihinsel olarak yönlendirmeye çalıştıklarını gösterir (ayrıca bkz. Saylor 2004).

Demek ki 12 ila 14 ay civarında çocuklar, gönderme edimlerini, karşılarındaki kişinin dikkatini belli bir dış varlığa veya bir varlığın veçhesine, hatta mevcut olmayan bir varlığa yönlendirme amacını

taşıyan maksatlı eylemler olarak, daha geniş bir sosyal eylemin bir parçası olarak kavradıklarını gösteren davranışlar sergiliyorlar. Bu süreç, bakışları takip etmek, işareti takip etmek veya dikkati kendi üzerine çekmekten fazlasını içerir. İletişim kuranın alıcının dikkatini belli bir göndergeye yönlendirmesini, alıcının da bu işaret edilen göndergeyi (ve güdüyü) aralarındaki ortak zeminle kurdukları ilişkiden yararlanarak tanımlayıp gerekli bağlantı çıkarımlarında bulunmasını, böylece bütün sosyal niyeti kavramasını içerir.

4.1.4 Ortak Zemin

Günlük gözlemlerde bebeklerin işaret jestlerinin farklı bağlamlarda birçok farklı anlam kazanması gibi olgulardan hareketle, ortak zeminin çocukların işaretlerinde kritik bir rol oynadığına peşinen hükmedebiliriz. Ne var ki ortak zeminin bir rol oynadığını kanıtlamak, ilgili bağlamın gerçekten de "paylaşıldığını" veya karşılıklı olarak bilindiğini kanıtlamayı gerektirir, ki idrakta böyle bir ortaklık olduğu zaten kanıtlanmıştır. Bu hem sosyal niyetler hem de göndergesel niyetler için geçerlidir.

Sosyal niyetlerle ilgili bir araştırma için Liebal ve çalışma arkadaşları, 14 ve 18 aylık çocuklar ile yetişkinlerin oyuncakları toplayıp bir kutuya koymak suretiyle birlikte ortalığı toplamalarını içeren bir deney gerçekleştirdi (basım aşamasında). Deneyin bir noktasında yetişkin durup hedef oyuncağı işaret ediyor, bunun üzerine çocuk oyuncağı alıp kutuya koyuyordu. Ne var ki, yetişkinle çocuk bu şekilde ortalığı toplarken bu bağlamı paylaşmayan ikinci bir yetişkin odaya girip aynı şekilde hedefteki oyuncağı işaret ettiğinde, çocukların hiçbiri oyuncağı alıp kutuya koymamıştı – muhtemelen ikinci yetişkin temizlik oyununu ortak zemin olarak onlarla paylaşmadığı için. Çocuklar daha önce bu yetişkinle ilişki kurmadıkları için, büyük ihtimalle onun işaretini dikkatlerini oyuncağa çekme ve dikkat paylaşımında bulunma daveti (yani anlatımsal bir bildirim) olarak algılamaktaydılar. Çocukların dikkati her iki durumda da aynı gönderge oyuncağa yönlendirilmişti – ama alttaki sosyal niyetin yorumu her iki durum için farklı olmuştu. Hepsinden önemlisi, bu yorum

çocukların o anki benmerkezci ilgileriyle alakalı değildi, her iki yetişkinle olan ortak deneyimleriyle (ortak dikkat, ortak zeminle) alakalıydı.

Göndergesel niyetle ilgili bir araştırma için Moll ve çalışma arkadaşlarının gerçekleştirdikleri deneyde (2008) bir yetişkin 14 aylık çocuklardan belirsiz bir istekte bulunuyordu. Yetişkin üç nesneye (biri hedef, diğer ikisi dikkat dağıtıcı olan nesnelere) doğru gelişigüzel işaret edip çocuklardan "onu" getirmesini istiyordu. Farklı deney koşullarında küçük çocukların bu yetişkinle daha önce farklı deneyimleri olmuştu, bu nedenle talebe konu olan göndergeyi tanımlamak için farklı ortak zeminlere sahiptiler. Deney koşulunda, talep dile getirilmeden önce hedef nesne bir koridorun farklı yerlerinde birçok kez birdenbire ortaya çıkmış ve yetişkin ile küçük çocuklar nesneyi coşkuyla karşılamışlardı (oysa diğer iki nesneyi –dikkat dağıtıcıları– daha normal biçimde karşılamışlardı). Böylece ikinci aşamada çocuklar yetişkinin talebine, ona hedef nesneyi, yani daha önce paylaşımda bulundukları nesneyi dikkat dağıtıcılardan daha fazla uzatarak yanıt verdiler – daha önce yetişkinle paylaştıkları ortak zemine dayanarak yapmışlardı bunu. Bunu iki kontrol koşulunda yapmamışlardı, ki bu önemli bir ayrıntıdır. Bunlardan birinde başka, çocuklarla arasında ortak zemin olmayan bir yetişkin talepte bulunmuş ve neticede çocuklar nesneyi gelişigüzel seçmişlerdi. Diğerinde ise talepte bulunan yetişkin daha önce nesneleri bireysel olarak (aynı coşkulu tavırlarla) deneyimlemiş, çocukları dikkate almamış, çocuklar bu deneyimi paylaşmamıştı; yani ortada yine bir ortak zemin yoktu, dolayısıyla çocuklar bu kişinin talebini de nesneleri gelişigüzel seçerek yerine getirmişlerdi. O halde, belirsiz bir göndergeyle ilgili bir taleple karşı karşıya kaldıklarında, çocuklar talepte bulunan kişinin, kendilerinin –yani çocukların– coşkuyla karşıladığı nesneyi kastettiğini varsaymıyorlardı (aksi takdirde farklı biri talep ettiğinde hedef nesneyi alıp ona verirlerdi), talepte bulunan kişinin kendisinin coşkuyla karşıladığı nesneyi talep ettiğini de varsaymıyorlardı (yoksa talepte bulunan kişinin kendi başına yaşadığı ve onların paylaşmadıkları, yalnızca seyirci kaldıkları coşkunun hedefi olan nesneyi seçerlerdi). Çocuklar yetişkinin onlarla bir-

likte, paylaştıkları ortak zeminde, coşkuyla yaklaştıkları nesneyi talep ettiğini varsaymışlardı.

O halde, küçük çocuklar bir nesneyi işaret eden bir yetişkinin göndergesel niyeti ile bu niyetinin ardındaki güdü ve sosyal niyeti yorumlarken, onunla paylaştıkları ortak zeminden yararlanırlar, kendi benmerkezci ilgilerinden değil.

4.1.5 İşbirliğine Uygunluk Konusunda Karşılıklı Varsayımlar ve İşbirliksel Muhakeme

Genel olarak görünen o ki, bir yaşındaki çocuklar bile iletişimsel edimlerine karşılarındaki kişilerin bu eylemleri anlamaya çalışarak tepki vermelerini ve talep edildiğinde yardımda bulunmalarını, sunulan bilgiyi kabul etmelerini veya istendiğinde bilgi paylaşımında bulunmalarını bekler. Bunların karşılıklı beklentiler olup olmadığına dair henüz doğrudan bir araştırma yapılmamıştır. Ama küçük çocuklar, işbirliksel muhakeme ve ortak zemine dayanarak bağlantı çıkarımlarında bulunuyor gibidir –örneğin bkz. Behne ve diğ. (2005) tarafından yapılan nesne seçimi deneyi ve Liebal ve diğ. (basım aşamasında) ile Moll ve diğ. (2008) tarafından yapılan çalışmalar– zira en azından kısmen, yetişkinler onlardan öyle istedikleri ve bekledikleri için bazı şeyleri iletişimsel olarak yapıyor gibidirler. Zorlu durumlarda ise çocuklar, vermek istedikleri mesajla ilgili sorular sorup üzerinde düzeltmeler yaparak mesajı "müzakere etmek" suretiyle yetişkinlerle işbirliği yaparlar (Golinkoff 1986).

Bir yaşındaki çocukların Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyetin temelini anladıklarına dair kanıt, yukarıdaki yoruma güç katabilir belki; senden bir şey istediğimi "ikimiz de biliyoruz" veya bunu "karşılıklı olarak beyan ediyoruz" biçiminde özetlenebilecek olan bu niyet, yardımseverlik konusundaki karşılıklı beklentilere dayanır. Öncelikle, bir yaş civarındaki küçük çocuklar doğal sosyal etkileşimlerinde açık biçimde başka kişiler "için" iletişimsel edimler gerçekleştirirler; zira karşılarındaki kişinin dikkatini sağlamaya çalışır, iletişimsel edimi onlara yönlendirir, onlarla göz teması kurarlar vb. (Liszkowski ve diğ., basım aşamasında). Aynı zamanda, başkaları-

nın onlar "için" tasarlanmış eylemler olarak ürettiği açık ipuçlarını da tanıyor gibidirler (bkz. Csibra'nın, küçük çocukların başkalarının onlara yönelik iletişimsel/pedagojik niyetlerini anlamalarına dair araştırması, 2003). Ama en güçlü kanıt iki deneyden gelir.

Bunlardan biri 2. Bölüm'de de tarif edilen, Behne ve çalışma arkadaşlarının (2005) nesne seçimi deneyidir. Bu deney, küçük çocukların bir yetişkinin bilgilendirici işaret jestine dayanarak bir oyuncağın yerini bulduğu deney koşulu haricinde, yetişkinin işaretparmağını uzatarak kovalardan birini işaret ettiği, ama bunu bileğini inceliyormuş gibi dalgın bir tavırla yaptığı bir kontrol koşulu da içermekteydi. Yetişkin bunu yaparken çocuğa da bakıyordu, yani buradaki yüzeysel davranışları deney koşulundaki davranışlarına (işaretparmağını doğru kovaya uzatmak, bakışlarını çocuk ile doğru kova arasında gezdirmek) benziyordu. Tek fark, kontrol koşulunda yetişkinin çocukla deney koşulundaki gibi doğrudan göz teması kurmamasıydı, çünkü çocuk doğrudan göz temasının bir iletişimsel edim olduğunu düşünebilirdi. Kontrol koşulunda yetişkinin bakışı daha gelişigüzeldi, çocuğun durumunu kontrol edermiş gibiydi – açık bir edim haline getirmek için işaret hareketini vurgulamanın tam tersi bir durum söz konusuydu burada. 14 aylık çocuklar gelişigüzel gerçekleştirilen bu işareti onlar "için" yapılmış bir iletişimsel edim olarak görmemiş, dolayısıyla da gerekli bağlantı çıkarımında bulunamamışlardı; yani çocuklar yetişkinin onlara saklı oyuncağın yerini bildirdiğini anlamamış ve oyuncağı deney koşulundaki gibi bulamamışlardı. Bu deneydeki özgül ipuçları ne olursa olsun, genel bir gerçek var ki o da şu: Küçük çocuklar ileri uzatılmış bir parmağı, yetişkin bunu maksatlı bir iletişimsel edim olarak göstermeyi amaçlayarak yaptığında farklı, o amaçla yapmadığında farklı görür.

İkincisi, yukarıda bahsettiğimiz, Shwe ve Markman'ın (1997) daha büyük sayılabilecek 30 aylık çocuklarla gerçekleştirdiği deneydir. Bu deneyde çocuklar bir yetişkinden cazip bir oyuncağı istiyordu. İki kilit koşulda çocuklar istedikleri bu oyuncağı alıyorlardı, ama koşullardan birinde yetişkin ne istediklerini doğru anladığını onlara belli ederken, diğerinde çocuğun oyuncağın hemen yanındaki başka (yanlış) bir nesneyi istediğini sanmış gibi yapıyor ve bunu

da ona belli ediyor, sonra da çocuğa onu alamayacağını söyleyerek asıl istediği oyuncağı ona veriyordu (yanlışlıkla yapmış gibi). Yani, bu koşulda çocuk nesne bağlamında istediğini alıyor, ama mesajı doğru anlaşılmamış oluyordu. Çocuklar istediklerini almış olmalarına rağmen yetişkinin yanlış anlamasını düzeltmişti. Bu durum, bu çocukların hem nesneyi elde etme amacına (sosyal niyet olarak) hem de bu amaç doğrultusunda yetişkinle başarılı biçimde iletişim kurma niyetine –iletişim kurma eylemini hakkıyla gerçekleştirme niyetine– sahip olduğunu gösterir.

Ne var ki, çocukların bütün bunları kavrayış biçiminin tümüyle yetişkinlere özgü olmadığını da unutmayalım. Yaşça daha büyük çocuklar ile yetişkinlerin iletişimsel niyetleri tam anlamıyla kavramaları için gizli failliği ve gizlemeyi –yani boş şarap kadehini ev sahibinin görebileceği (ve dolduracağı) bir yere koymak, ama onu bu amaçla oraya koyduğunu belli etmemek gibi eylemleri– kavrayabilmeleri gerekir. Yetişkinler nezaket içeren hallerde veya başka gizleme biçimlerinde bu tür gizli failliğe sık sık başvururlar; 1-2 yaşındaki çocuklarsa bu tür davranışlarda bulunmuyor gibidir. Bu nedenle, küçük çocukların iletişimsel niyetlerin ilkel bir versiyonunu kavradıklarını düşünüyoruz; yani iletişim kuran birinin başka biri "için" bir eylemde bulunmaya niyetlendiğini anlarlar, ama gizli faillik, gizleme ve buna benzer şeyleri içeren yetişkinlere özgü iletişimsel niyetlerin yapısını ancak 3 ila 4 yaş civarında kavramaya başlarlar. Bunu mümkün kılan, başlangıçta belirgin olmayan bir iletişimsel niyetin ifade edilmesini ve anlaşılmasını sağlayan daha özgül araçları kavrama ve kontrol etme sürecidir muhtemelen. Bu süreç ise, genelde ortak dikkate dayalı etkileşimlerde yer alan çeşitli perspektifleri ayırt etmek gibi daha olgun yeteneklerin kazanılmasıyla ortaya çıkar (Moll ve Tomasello 2007b).

Küçük çocukların yardımseverlik beklentilerinin gerçekten karşılıklı ya da ortak olup olmadığı, yani iletişim partnerlerinin de onlardan aynı şeyleri beklediklerini bilip bilmedikleri (ve partnerlerinin bu beklentilere sahip olduğunu bildiklerini bilip bilmedikleri vb.) kesin değil. İhtimallerden biri, küçük çocukların Sperber'in (1994) naif optimizmi doğrultusunda davranıyor –yani ilk başta ba-

sit bulgulara dayanarak bir işbirliği ortamı olduğunu varsayıyor ve herkesin de aynı şeyi yaptığını farz ediyor– olmalarıdır. Ama belli bir noktada küçük çocuklar bu sürecin daha çok yönünü anlamaya başlarlar. En önemlisi, belli bir noktada karşılarındaki kişinin onlarla iletişimsel bir ilişkiye girmesi *gerektiğini* ve talep edildiği şekilde yardım etmesi *gerektiğini* anlarlar ve karşılarındaki kişi sergilemesi gereken davranışı sergilemezse rahatsız olurlar; böylece bu tür şeyleri düzenleme amaçlı nezaket normları çerçevesinde hareket etmeye başlarlar. Çocuklar genellikle diğer faaliyet alanlarında bu tür normlardan ancak okulöncesi dönemde yararlanmaya başlarlar (Kagan 1981) ve muhtemelen bundan önce yetişkinlere özgü normlarla pek hareket etmezler. Ama bütün bunlarla ilgili çok üstünkörü bir bilgiye sahibiz.

4.1.6 Özet

Burada sunulan veriler, küçük çocukların neredeyse işaret etmeye başlar başlamaz insana özgü, işbirliğine dayalı iletişimin nasıl işlediğini anladıkları (çocuklar zihinsel düzeyde, ortak kavram zemini bağlamı içinde ve işbirliği güdüleriyle iletişim kurar), bu nedenle de yetişkinlerin işbirliğine dayalı iletişiminin bütün sosyal-bilişsel altyapısına yakın bir altyapı sergiledikleri fikrini güçlü biçimde destekler. Birçok çocukta işaret eylemi bir yaş civarında, dilden önce ortaya çıkar, bu da insan bireyoluşunda işbirliğine dayalı iletişimin altyapısının ilk önce dil destekli değil, işaret jestinin kullanımıyla işlediğini gösterir. Genel olarak çocuklar gelişim evrelerini doğumdan itibaren dilce zengin bir ortamda geçirdikleri için, burada ebeveynleri normal bir şekilde duyan işitme engelli çocukların da (hayatlarının ilk yılında konuşma ve işaret dili dahil hiçbir uzlaşımsal dile maruz kalmamalarına rağmen) işaret jestini normal olarak ve aynı yaşlarda kullanmaya başladığını belirtmekte fayda var (Lederberg ve Everhart 1998; Spencer 1993).

Küçük çocuklar, iletişim kuranların iletişimsel niyetlerini karşılıklı olarak aşikâr hale getirip sosyal niyetlerine nasıl eriştiklerini biraz anlıyorsalar da, gizli faillik, hile vb. şeyler yapmazlar, bu ne-

denle büyük ihtimalle bu karmaşık niyetin içyapısını yetişkinlerin anladığı gibi anlamazlar. Keza, bu süreci yönlendiren normları kavradıklarına dair bir kanıt da yoktur. Yine de her iki konuda da başka araştırmalar yapılması gerekiyor.

4.2 Küçük Çocuklarda İşaret Eyleminin Kaynakları

Çocuğun gelişim süreciyle ilgili analizlerin hepsi için temel soru şudur: Neden belli bir yetenek bireyoluşta belli bir zamanda –çocuklarda işaret etme bağlamında 11 ila 12 ay civarında– ortaya çıkar? Çünkü bu soruya verilecek cevap, çoğunlukla altta yatan bilişsel ve güdüsel yeteneklere ve bu yeteneklerin birbirleriyle nasıl bir etkileşim içinde olduklarına dair önemli bilgiler sunar. Bu nedenle şimdi öğrenmek istediğimiz şey şu: Küçük çocukların, işaret jestlerinde vücut bulan işbirliğine dayalı iletişim yetenekleri bireyoluşta nereden geliyor? Bu soruya vereceğimiz cevap, bir çeşit dinamik sistem modeli biçiminde olacak – önceki bölümde anahatlarını belirlediğimiz çeşitli bileşenlerinin bir anlamda bağımsız biçimde geliştiği, ama sonra sinerjik biçimde bir araya gelip işbirliğine dayalı iletişim olarak yeni bir işlev kazandığı bir sistem modeli. Bu tanım, ortak maksatlılıkla ilgili yetenek ve güdülenimlerin bu süreçte kritik bir öneme sahip olduğunu ileri süren hipotezi destekler, zira anlaşılan o ki, küçük çocukların başkalarıyla girdikleri işbirliksel faaliyetlerin de genel olarak gösterdiği üzere, işbirliğine dayalı iletişim bu yetenek ve güdülenimler olmadan bireyoluşta ortaya çıkmaz.

4.2.1 Üç Aylık Bebekler Neden İşaret Etmez?

Şaşırtıcı gelebilir ama insanda işaret eyleminin açık davranışsal biçimi, duyu-motor davranışta hatasız biçimde daha üç aylıkken ortaya çıkar (Hannan ve Fogel 1987). Bu küçük yaştaki bebekler çoğunlukla ellerini belirgin bir şekilde, işaretparmaklarını ileri uzatarak tutarlar ve bazen işaretparmakları uzun bir süre bu şekilde kalır – diğer primatlarda ise bu görülmez (Povinelli ve Davis 1994). Yani küçük çocuklar işaret etme davranışını sergilemeye üç aylıkken ha-

zırdır. Ama bilindiği kadarıyla bu yaştaki çocuklar bu el işaretini herhangi bir sosyal veya iletişimsel işlev için kullanmazlar.

Bu kadar küçük yaştaki çocukların iletişim için gerekli sosyal güdülenimlere sahip olmadığı ileri sürülebilir. Önceki bölümde ve bu bölümde üç temel iletişim güdüsü varsaydık: talep etme, paylaşma ve bilgilendirme. Bu güdüler insanın doğal iletişim güdülenimlerini temsil eder ve her birinin kendi evrimsel kökeni vardır (bkz. 5. Bölüm). Görünen o ki, bunların her birinin kendi soyoluşsal kökeni de vardır ve en az ikisi maksatlı iletişimden çok önce ortaya çıkmıştır.

Birincisi, çocuklar hayatlarının ilk birkaç ayı içinde düzenli olarak yetişkinlere yapmalarını istedikleri şeyleri yaptırırlar. Karınları acıktığında veya bir şeyden rahatsız olduklarında ağlarlar ve ağlayışları tipik biçimde yetişkinin yardımıyla cevap bulur. Bebekler ağlamaya başlar başlamaz yetişkinlerden cevap bulacaklarını öğrenirler ve ağlama çoğunlukla bir çeşit ağlama başlangıcı veya mızıldanma –bir çeşit sesli niyet hareketi– biçiminde ritüelleşir. Bu mızıldanma, emir niteliğindeki talebin köklerini temsil eder, ama çocuk bu ağlamayı maksatlı olarak nasıl kullanacağını (yani yetişkinin harekete geçmek için ağlamayı algılayıp bir hedef oluşturması gerektiğini) bilmez. Ağlama başlangıcını andıran mızıldanma, küçük çocukların jestsel ve dilsel taleplerinde karakteristik olan talep etme tonlamasının doğal temelidir.

İkincisi, çocuklar hayatlarının ilk birkaç ayı içinde başkalarıyla sosyal ilişki de kurar ve onlarla bazen önkonuşma olarak adlandırılan yüz yüze ikili alışverişlerle duygu paylaşımlarında da bulunurlar (Trevarthen 1979; Rochat 2001). Stern (1985) bebeklerle yetişkinlerin eşzamanlı olarak çeşitli modalitelerde birbirlerinin duygularını paylaştıkları bir duygusal tonlama süreci tarif eder. Bu zengin duygu alışverişleri anlatımsal bildirimlerin kökünü oluşturur, ama yine çocuk bunların maksatlı olarak nasıl kullanılacağını bilmez. Bu duygu alışverişlerinde ifade edilen heyecan ve şaşırma gibi duygular, küçük çocukların birkaç ay içinde anlatımsal bildirimlerde bulunmaya başladıktan sonra bir şeyi sevinçle işaret ederken ifade ettikleri duyguların ta kendisidir.

Üçüncüsü, talep etme ve paylaşma gibi iletişimsel güdülerin aksine, bilgilendirme güdüsünün kökleri bebekliğin erken dönemlerine uzanmaz. Eğer ileri sürdüğümüz gibi, bilgilendirici davranışlarla ilgili temel güdülenim başkalarına ihtiyaç duyabilecekleri veya isteyebilecekleri bilgiyi sağlayarak onlara yardım etmek ise, bunun en temel önkoşulu başkalarının amaçlarına ve bilgi ya da enformasyona dair bir kavrayışa sahip olmaktır. Çocuklar ilk kez 12 ila 14 aylıkken yardımın ne demek olduğunu anlamaya başlar, zira başkalarının amaçlarını bu yaşlarda fark ederler (Kuhlmeier, Wynn ve Bloom 2003; Warneken ve Tomasello 2007); ayrıca karşılarındaki kişinin bilgi sahibi olup olmadığını da bu yaşlarda anlamaya başlarlar (Tomasello ve Haberl 2003). Dolayısıyla, diğer iki güdüden farklı olarak bilgilendirme güdüsü, çocukların karşılarındakileri hem başkalarına yardım eden –bilgisiz alıcılara bilgi temin etmek dahil– hem de onlardan yardım alan maksatlı failler olarak kavramalarıyla birlikte ortaya çıkar. Başkalarına yardım teklifine genelde taşkın duygusal ifadeler eşlik etmez, aynı şekilde genelde bilgilendirici işaretlere ve dile de öyle.

Bebekler üç aylıkken ellerini işaret etmek için gereken şekle sokabiliyorlarsa ve yine bu zamanlarda en azından iki gerekli güdüye sahiplerse, neden karşılarındaki kişiye iletişim amaçlı işaretler yapmazlar? Sorunun cevabı şu: Bir nedenle karşılarındaki kişinin dikkatini bir şeye çekmek için, bütün sosyal-bilişsel, sosyal-güdüsel altyapıya sahip olmaları gerekir, ki bu olgun insan iletişiminin karakteristik özelliğidir, ama bu kadar küçük yaştaki çocuklar gerek bireysel maksatlılık gerekse ortak maksatlılık için zorunlu yeteneklere henüz sahip değildir.

4.2.2 Dokuz Aylık Devrimi - İki Kısım Halinde

Çocuklar yaklaşık 9 aylıkken yepyeni sosyal davranışlar sergilemeye başlarlar. Bunun nedeni, başkalarını kendileri gibi maksatlı ve rasyonel failler olarak algılama yeteneğini ve başkalarıyla ortak amaçlar, maksatlar ve dikkat (ortak maksatlılık) içeren etkileşimlere girme becerisini kazanmalarıdır. Elimizdeki kanıtlara dayanarak, bi-

reysel maksatlılığı kavramada kilit öneme sahip önkoşulların şu durumlarda ortaya çıktığını söyleyebiliriz:

- Daha 9 aylıkken, çocuklar başkalarının birtakım amaçları olduğunu ve bir şeyler istediğini anlamaya başlarlar (örneğin Csibra ve diğ. 1999; Behne, Carpenter, Call ve Tomasello 2005); hatta muhtemelen daha küçük yaştaki çocuklar bile bu kavrayışa sahiptir (Woodward 1998).
- Daha 12 aylıkken, çocuklar faillerin amaçlarının peşinden gitmek için aktif olarak araçlar seçtiklerini, yani maksatlar belirlediklerini anlamaya başlar, hatta bir failin araçlar içinden birini neden seçtiğine dair rasyonel muhakemede bulunabilirler (Gergely, Bekkering ve Király 2002; Schwier ve diğ. 2006).
- Daha 12 aylıkken–ama daha önce de olabilir (Woodward 1999) –çocuklar başkalarının çevrelerindeki nesneleri gördüklerini anlarlar (Moll ve Tomasello 2004) ve yine 12 aylıkken, faillerin bir nedenle, algıladıkları nesnelerin bazılarına dikkatlerini maksatlı olarak yönlendirdiklerini anlarlar (örneğin Tomasello ve Haberl 2003; Moll ve diğ. 2006).
- Daha 12 ila 15 aylıkken, çocuklar başkalarının ne bildiğini –neye "aşina oldukları" anlamında– belirleyebilirler (örneğin Tomasello ve Haberl 2003; Onishi ve Baillargeon 2005).

Küçük çocuklar başkalarını bu şekilde anladıktan sonra başkalarının eylemleri hakkında bir nevi pratik muhakemede bulunmaya başlayabilirler; yani bir kişinin yaptığı bir şeyi –yapabileceği diğer şeyi değil– neden yaptığıyla ilgili çıkarımlarda bulunabilir ve yaptığı şeyin yakın gelecekte neler yapabileceğine dair ne ifade ettiğini anlayabilirler.

Ama işbirliğine dayalı iletişim için bu yeterli değildir. 3. Bölüm' de de vurgulandığı gibi, işbirliğine dayalı iletişimin gereği gibi gerçekleşebilmesi için çocuğun diğer kişilerle ortak kavram alanları veya ortak zemin oluşturabilmesi gerekir – ortak maksatlılığın oluşmasını sağlayan temel bir yetenek. Normal durumda bu, göndergesel niyet için sınırlı bir muhtemel göndergeler alanı ve sosyal niyet için sınırlı bir muhtemel güdülenimler alanı yaratır – ikisi de alıcının

gerekli bağlantı çıkarımlarını yapmasında zorunlu unsurlardır (iletişimi kuran açısından da bu çıkarımları kolaylaştıran bir iletişimsel edim tasarlamak için zorunludurlar). Eldeki kanıtlara dayanarak ortak maksatlılığın ortaya çıkışında kilit önem taşıyan önkoşulların şunlar olduğunu söyleyebiliriz:

• Daha 9 ila 12 aylıkken çocuklar ortak dikkat gerektiren üçlü oyunlara katılmaya başlar, işbirliğine dayalı iletişim için zorunlu olan ortak zeminin oluşmasını sağlarlar (Bakeman ve Adamson 1984; Carpenter, Nagell ve Tomasello 1998).

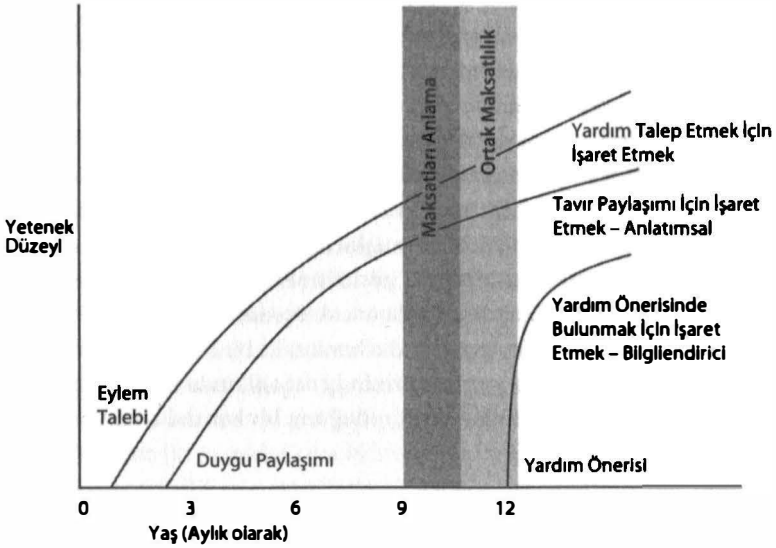
• Bununla bağlantılı olarak, daha 12 ila 14 aylıkken çocuklar, başka bir kişiyle biraz önce ortak dikkat çerçevesinde karşılıklı olarak hangi nesneleri deneyimleyip hangilerini deneyimlemediklerini belirleyebilirler – yani yalnızca birlikte gördüğümüz şeyleri (ortak dikkat) değil, önceki deneyimde birlikte neler bildiğimizi de belirleyebilirler (Tomasello ve Haberl 2003; Moll ve Tomasello 2007a; Moll ve diğ. 2008).

• Daha 14 aylıkken çocuklar başkalarıyla, örneğin işbirliği içinde sorun çözme faaliyetlerinde ortak amaç ve maksatlar oluşturabilirler (Warneken, Chen ve Tomasello 2006; Warneken ve Tomasello 2007) – çocukların daha önceki ortak maksatlı etkileşimleri, bir yaşına gelmeden önce başkalarıyla ortak amaç oluşturma yeteneğine sahip olduklarına dair bir kanıt oluşturabilir (örneğin Ross ve Lollis 1987; Ratner ve Bruner 1978; Bakeman ve Adamson 1984; Carpenter, Nagell ve Tomasello 1998).

Böylece, çocuklar henüz birkaç aylıkken işaret etme eylemini gerçekleştirmelerini sağlayacak önkoşulların bazılarına (eli uygun şekle sokma becerisi dahil) ve iletişim için gerekli en az iki güdüye sahiptirler. Ama daha birkaç ay iletişim amaçlı işaret davranışını göstermezler, çünkü henüz karşılarındaki kişileri rasyonel failler olarak algılamazlar ve henüz dünyaya, diğer insanların anlayabileceği şekilde göndermede bulunmalarını sağlayan ortak dikkat çerçevelerini ve ortak zemini oluşturmaya başlamamışlardır. Ama başkalarını anlamaya ve onlarla bu yollarla ilişki kurmaya başlar başlamaz (9 ila 12 aylıkken) onlara iletişim amaçlı işaretler yapmaya baş-

larlar. Çocuklarda yetişkinlere özgü işaretin 12 aylıkken ortaya çıktığına dair kanıtla birlikte (önceki bölümde bahsi geçmişti) bu gelişim senkronisi, burada insan iletişiminin işbirliği modelinde ileri sürdüğümüz gibi, küçük çocukların iletişim amaçlı ilk işaret eylemlerinin gerçekten de bu yeteneklere ve bireysel ve ortak maksatlılık güdülenimlerine bağlı olduğunu gösterir.

Bebeklerin bir yaş civarında gerçekleştirdiği iletişim amaçlı işaret eylemlerinin bireysel maksatlılıktan mı, ortak maksatlılıktan mı, yoksa her ikisinden mi kaynaklandığını doğal gelişimlerine bakarak söylemek maalesef mümkün değildir, çünkü bu yetenekler bireyoluşta birlikte ortaya çıkar. Ama insanlarla şempanzeleri kıyaslayan veriler, özellikle ortak maksatlılık yeteneklerinin, insana özgü işbirliğine dayalı iletişimin kendine has yönlerini desteklemesi bakımından burada kritik önemde olduğunu, bu yeteneklere sahip olmayan ve karşılarındaki kişiyi maksatlı failler olarak algılayan bebeklerin maksatlı iletişim kurabilirken işbirliğine dayalı bir iletişim kuramadığını gösteriyor. Bu alanla ilgili diğer kanıtlar ise otistik çocuklardan geliyor. Otistik çocuklar karşılarındaki kişilere bildirimsel olarak değil, emir amaçlı işaretlerde bulunurlar – anlatımsal işaretlerde bulunmadıkları kesindir, muhtemelen bilgilendirme amaçlı işaretler de yapmazlar (bu konu henüz araştırılmamıştır). Burada önemli bir nokta, otistik çocukların maksatlı eylemlerin temelini –yani başkalarının amaçları olduğunu ve çevrelerini gördüklerini– kavrama yeteneklerinin olmasıdır, ki bu yetenekleri emir amaçlı işaret eylemlerini, en azından bunların daha bireysel çeşitlerini destekler (Carpenter, Pennington ve Rogers 2001). Buna karşılık otistik çocukların ortak dikkat yetenekleri (bkz. Mundy ve Sigman 2006) ve ortak çalışma yetenekleri (Liebal ve diğ. 2008) çok zayıftır, bildirimsel işaret kullanamamalarının nedeni de büyük ihtimalle budur. Nitekim otistik çocuklarda ortak dikkat ve iletişim yetenekleri arasında çok kuvvetli bir bağıntı vardır, öyle ki, ortak dikkat içeren davranışlar göstermeye daha yatkın görünen otistik çocuklar –bunlar genelde görsel dikkat koordinasyonunu sağlamak için ameliyat edilen çocuklardır– jestsel ve dilsel iletişim yetenekleri gibi daha gelişmiş yetenekler kazanırlar (bkz. Mundy ve Burnette 2005).

Şekil 4.1
Çocuğun gelişim evresinde işaretle işbirliğine dayalı iletişimin ortaya çıkışı

4.2.3 Özet

Şekil 4.1'de gelişim sürecinin çok basitleştirilmiş bir tasviri (son derece kabataslak bir dinamik sistem modeli) yer alıyor. Ne var ki bu konudaki bilgimiz hâlâ oldukça iptidai ve bebeklerin çeşitli iletişimsel faaliyetleri nasıl edindiği sorusuna ayrıntılı cevaplar verebilmek ancak, iletişimsel edimde rol oynayan farklı yetenek ve güdülenimlerin insan soyoluşunda zamansal olarak hangi sırayla ortaya çıktığını inceleyen başka araştırmalardan –nedensellik ilişkisini belirleyecek deneylerden– sonra mümkün olacak. Şimdilik iki kilit nokta var. Birincisi, bebeklerin işaret etmesinde rol oynayan üç ana güdünün her biri ayrı ayrı, kendi soyoluşsal gelişimleri açısından değerlendirilmelidir, zira her biri kendi evrimsel temeli olması muhtemel, iletişimi kuran ile alıcının yararına olan temel bir sosyal etkileşim biçimini temsil eder (bkz. 5. Bölüm). İkincisi, diğer birçok bileşen

gelişim bakımından hazır olmasına rağmen, küçük çocuklar ortak maksatlılık yetenekleri bir yaşında ortaya çıkana kadar işaretle işbirliğine dayalı iletişim kurmaya başlayamazlar (yani bu yetenekler, ortaya çıkma yaşını belirleyen "kontrol parametreleri"dir).

Bu bağlamda, mevcut tanımlamamızda 12 aylık çocukları, işbirliğine dayalı olgun iletişim yapısına bütünüyle yeterli olarak kabul etmediğimizi önemle belirtmek gerek. Bu yaştaki çocuklar Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyetin veya işbirliği normlarının bütün veçhelerine tümüyle hâkimmiş gibi görünmezler. Çocukların bilişsel gelişimlerinin diğer alanlarında da ancak üç-dört yaşlarında ortaya çıkan ortak maksatlılık veçheleridir bunlar, ki bu da çocukların işbirliğine dayalı iletişim yeteneklerinin genel anlamda ortak maksatlılık yeteneklerine temelden bağlı olduğunu bir kez daha kanıtlar.

4.3 İlk Pantomim Hareketleri

Buraya kadar küçük çocukların işaret etme dışındaki jestlerinden söz etmekten kaçındık. Bunun temel nedeni, diğer jestler konusunda çok az araştırma olması, dolayısıyla bu jestlerin doğaları ve edinimleri konusunda çok az bilgiye sahip olmamız. Ama bu jestler de konumuz açısından çok önemli kuşkusuz, özellikle de dile geçiş sürecinde. Görüntüsel jestler (pantomim) ise özellikle önemli, zira bu jestlerin bir anlamda simgesel olduğu veya temsil kabiliyetinin olduğu söylenebilir; işarette ise bu özellikler yoktur. Ayrıca, görüntüsel jestler kategoriktir –iletişimi kuran taraf alıcı tarafın "şunun gibi" bir şeyi tahayyül etmesini ister– işarette ise normalde böyle bir durum söz konusu değildir.

4.3.1 Uzlaşımsal ve Görüntüsel Jestler

Önceki bölümde de ileri sürdüğümüz gibi, gösterimsel olarak başkalarının dikkatlerini bir şeyler üzerine çekmenin (o şeyleri işaret ederek mesela) yanı sıra görüntüsel jestlerle, yani pantomim yapılarak, başkalarının bir şeyleri zihinlerinde canlandırmaları sağlanmaya çalışılabilir. Ama bu ancak kişi yaratıcıysa mümkündür. Birçok

insan jesti uzlaşımsaldır. Örneğin "Tamam" anlamına gelen jest, selamlaşmada ve vedalaşmada kullanılan jestler, çeşitli müstehcen mesajlar vb. için kullanılan jestler göndergeleriyle aşikâr bir görüntüsel ilişki içinde değildir (ama tarihsel olarak bir zamanlar öyle olmuş olabilirler). Küçük çocukların iki yaşında jestlerle gerçekleştirdikleri ilk iletişim eylemleriyle ilgili araştırmalarda kaydedilen gösterimsel olmayan jestlerin neredeyse tamamı, yetişkinler taklit edilerek öğrenilmiş uzlaşımsal jestlerden oluşur. Örneğin, Iverson, Capirci ve Caselli (1994) "Hayır" anlamında kafayı iki yana sallama, "Hoşçakal" anlamında el sallama, "Hepsi bitti" anlamında avcunu açma, "Uzun" anlamında kolları havaya kaldırma, "Çok sıcak" anlamında üfleme, "Kuş" için kolları çırpma, "Köpek" için ellerini bacaklarına vurma vb. jestlerden söz eder. Acredolo ve Goodwyn (1988) yine iki yaşındaki çocuklarda bunlara benzer ama daha fazla bireysel çeşitlilik gösteren "bebek işaretleri"yle ilgili sistemli bir çalışma gerçekleştirmiştir. Genel olarak bu tür uzlaşımsal jestlerin kullanımı, işaret jestinin kullanımına göre çok daha enderdir (Iverson, Capirci ve Caselli 1994; Camaioni ve diğ. 2003).

Birçok kanıt, küçük çocukların bu uzlaşımsal jestleri temelde dil uzlaşımları gibi edindiklerini ve kullandıklarını düşündürüyor. Birincisi, küçük çocuklar her iki tür uzlaşımı temelde aynı yaşta edinirler (Acredolo ve Goodwyn 1988), ki bu da onların aynı sosyalbilişsel altyapıya bağlı olduklarını düşündürüyor; Amerikan İşaret Dili (AİD) gibi uzlaşımsal işaret dillerini edinen küçük çocuklar ilk uzlaşımsal işaretlerini de aynı yaşta edinirler (Schick 2005). İkincisi, deneylerde çocukların nesnelere yönelik yeni keyfi jestleri, nesnelere yönelik yeni sözcükler kadar kolay edindikleri görülmüştür (Namy ve Waxman 1998; Woodward ve Hoyne 1999). Üçüncüsü, çocukların bu tür jestleri deneyimleme sıklığı ile yetişkinlerin bu jestleri ad koyma oyunlarıyla tanıtma biçimleri, çocukların onları edinme başarılarını etkiler; keza aynı şeyler dil uzlaşımlarının edinilmesini de kolaylaştırır (Namy, Acredolo ve Goodwyn 2000; Namy ve Waxman 2000) – bu da iki durumda da benzer öğrenme süreçlerinin geçerli olduğunu düşündürüyor.

Çok sayıda uzlaşımsal jest bir biçimde görüntüseldir, ama küçük

çocukların bunu fark edip etmedikleri veya kullanıp kullanmadıkları belli değildir – bu anlamda bunlar daha ziyade keyfi dil uzlaşımlarıdır (Tomasello, Striano ve Rochat 1999). Dolayısıyla, uzlaşımsal işaret dillerini öğrenen çocuklar hem görüntüsel hem de keyfi jestlere (yani işaretlere) maruz kalırlar, ama bu çocukların öncelikli olarak görüntüsel işaretleri öğrendikleri veya bu işaretleri öğrenmede yaş avantajına sahip oldukları görülmemiştir (Folven ve Bonvillian 1991; Orlansky ve Bonvillian 1984). Yine yapılan deneylerde 18 aylık çocukların görüntüsel jestleri keyfi jestlerden daha çabuk öğrendiklerine dair bir bulguya rastlanmamıştır (Namy, Campbell ve Tomasello 2004). Çok küçük yaştaki çocukların jestlerdeki veya başka mecralardaki görüntüselliğe dair kavrayışları hakkında hâlâ ikna edici bir sonuca varılamamıştır.

Peki bu kadar küçük yaştaki çocuklarda görülen yaratıcı görüntüsel jestler konusunda ne söylenebilir? Bu konuda neredeyse hiç araştırma yok, ama Carpenter ve çalışma arkadaşları, çocukların bir yaşına bastıktan hemen sonraki birkaç ay içinde neredeyse kesinlikle kendiliğinden yarattıkları görüntüsel jestlerle ilgili günlük gözlemleri aktardılar (basım aşamasında). Bu jestler seyrekti, ama gözlemlenen çocukların hepsi çeşitli durumlarda bu jestlerden bir veya birkaçını üretmişti.

Örnek 22: 13 aylıkken A, oyunbaz bir tavırla bir nesneyi ısırıyormuş gibi yaparak aslında o nesneyle yapmaması gereken bir hareketi gösteriyor. *Açıklaması:* Isırma hareketime bak; o nesneye bunu yapacağım.

Örnek 23: 14 aylıkken A, annesine bakarak, kafasını yana eğip kendi başından aşağı bir kova su dökermiş gibi yapıyor. *Açıklaması:* Yaptığım şeye bak; bunu yap!

Örnek 24: 14 aylıkken A göğsünü "parmaklıyor", bir yandan da annesinin tişörtündeki –oynamaktan hoşlandığı– iplere bakıp gülümsüyor. *Açıklaması:* Yaptığım şeye bak; o ipleri (veya onlara bunu yapmayı) seviyorum.

Örnek 25: 17 aylıkken A bir kâğıt parçasını top gibi buruşturuyor-

muş gibi yaparak kâğıttan top yapılmasını istiyor. *Açıklaması:* Yaptığım şeye bak; bunu yap!

Herhangi bir uzlaşımsal dile, konuşma veya işaret diline maruz kalmamış işitme engelli çocuklar bu tür görüntüsel jestleri oldukça sık kullanır, ama bu jestleri nasıl öğrendikleri (yani bunları ne ölçüde yetişkin modellerden öğrendikleri) henüz ayrıntısıyla incelenmemiştir (Goldin-Meadow 2003b). Her halükârda, bu tür yaratıcı görüntüsel jestler üretebilmeleri için küçük çocukların taklit, simülasyon, simgesel tasvir veya rol yapma gibi yeteneklere sahip olmaları gerekir; yani bilinen bir eylemi gerçekten yerine getirip normal sonucunun ortaya çıkmasını sağlamaktan ziyade, onun taklidini yaparak karşılarındaki kişiye varolmayan bu eylemle bağlantılı bir şeyi iletme becerileri olmalıdır. Önemli bir nokta da şu: Küçük çocukların görüntüsel jestler yapabilmeleri için bir eylemi normal bağlamı dışında gerçekleştirme yeteneğini (benzetme, taklit, temsil) Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyet kavrayışıyla birleştirmeleri de gerekir. Çünkü, 3. Bölüm'de de belirtildiği gibi, jesti gerçekleştiren taraf simülasyon eylemini iletişimsel bir niyet bildirimiyle birleştirmezse, potansiyel alıcı onun tuhaf davrandığını veya ortada olmayan bir durumla ilgili iletişim kurmaya çalışmak yerine taklit oyunu oynadığını düşünebilir (tekrar bkz. Leslie'nin 1987'de ileri sürdüğü, taklit eylemlerini gerçek eylemlerden "tecrit etmek" gerektiği yolundaki argüman). Yani yaratıcı görüntüsel jestlerde, kişilerarası iletişim amacıyla üretilen ve mevcut varlıklara işaret etme eyleminde bulunmayan bir çeşit simgesel temsil vardır.

Dil öğrenmeye yeni başlayan çocukların görüntüsel jestleri idraklarıyla ilgili neredeyse hiçbir araştırma yok, ama bu idrakı kazanmaları muhtemelen işaret jestlerini yorumlamada kullanılan bütün altyapıları gerektirir, yani bir çeşit simgesel haritalama yapma yeteneğine ek olarak, ortak dikkat çerçevesi, üç maksat katmanı ve pratik muhakeme, karşı tarafın işbirliğine açık olduğunu varsayma, Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyet vb. Hâlâ devam eden araştırmamızda küçük çocukların bu yaratıcı görüntüsel jestleri kavramakta zorluk çektiğini bulguladık; yalnızca nesneleri talep etmede kulla-

nıldıklarında değil (yukarıda bahsi geçen Tomasello, Striano ve Rochat 1999 araştırmasında olduğu gibi), bir sorunu çözmek için hangi eylemde bulunmaları gerektiğini küçük çocuklara taklitle anlatmada kullanıldıklarında da bu jestleri kavramakta zorlanırlar (Haimerl ve diğ., basım aşamasında). DeLoache'un (2004) araştırmasına göre, küçük çocukların fiziksel ortamların simgesel tasvirlerinde (gerçek bir odanın düzenini ölçekli maket üzerinde yeniden oluşturmak gibi mesela) özellikle zorluk çektiği anlaşılıyor.

Özetlersek, bu konuda nispeten az araştırma bulunmasına rağmen, çocukların iki yaşına geldiklerinde uzlaşımsal jestleri işaret jestinden daha az kullandığı ve yine bu yaşlarda kendiliğinden icat edilen görüntüsel jestlerin daha da az görüldüğü açıktır. Bu şu anlama geliyor: İşaret etmek –halihazırda algılanan bir varlığa dikkati çekmek– küçük çocuklar için görüntüsel jestleri kullanmaktan daha basit ve daha doğal bir iletişim aracıymış gibidir ve çocukların kullandığı ilk uzlaşımsal jestler birçok açıdan görüntüsel jestlerden ziyade dil uzlaşımlarına benzer. İnsanın evrimindeki bu olgular şuna işaret ediyor olabilir: İşaret jesti, insandaki işbirliğine dayalı iletişimin en ilkel (ilk veya özgün anlamında) biçimidir; görüntüsel jestler ile uzlaşımsal jestler fazladan yetenek gerektirir, özellikle de taklit ve simgesel temsil yeteneği.

4.3.2 Görüntüsel Jestler, Rol Yapma ve Dil

Gelişimle ilgili şu olgu çok önemlidir: İki yaşında gösterimsel olmayan jestlerin (uzlaşımsal ve görüntüsel jestler) işaret jestine oranla sıklığı azalır (Iverson, Capirci ve Caselli 1994; Acredolo ve Goodwyn 1988). Buna, çocukların dili bu yaşlarda öğrendiği ve uzlaşımsal jestler ile görüntüsel jestlerin dil uzlaşımlarıyla işaret jestinden farklı biçimde rekabete girdiği için böyle olduğu şeklinde bir açıklama getirilir çoğunlukla; bunun nedeni belki de, görüntüsel ve uzlaşımsal jestler ile dilin göndergelerin bir çeşit simgesel temsilini, hatta kategorizasyonunu içermesi, işaret etmenin ise bunu içermemesidir.

Bu sonucu destekleyen kanıtlar birçok deneysel araştırmadan geliyor. İlk olarak, Bretherton ve çalışma arkadaşlarının (1981) araş-

tırmasına göre, çocuklar bir yaşlarını doldurduktan sonraki ilk birkaç ayda nesneleri jestlerle işaret etmeyi tercih ederken, daha sonraki aylarda yani daha fazla dil öğrenmeye başladıktan sonra dil uzlaşımını tercih ederler. İkincisi, Namy ve Waxman'ın (1998) araştırmasına göre, çocuklar bir yaşlarını doldurduktan sonra keyfi jestler ile nesne isimlerini eşit kolaylıkta öğrenirler, ama iki yaşını doldurdukları sıralarda, yani yine dil öğrenmeye ciddi anlamda başladıktan sonra, sözcükleri keyfi jestlerden daha rahat öğrenirler. Bir yaşın ileri dönemlerinde görüntüsel ve uzlaşımsal jestlerin kullanılmasındaki bu düşüşe karşılık, işaret jestinin kullanım sıklığı artar ve çocuklar dil öğrenmeye başladıktan sonra işaret jesti bu sürece dahil olur. Örneğin çocukların ilk karmaşık iletişimlerinin birçoğu, her biri göndergesel durumun farklı veçhelerini işaret eden uzlaşımsal bir sözcük ile işaret jesti kombinasyonunu içerir (Özçalışkan ve Goldin-Meadow 2005).

Bu veriler işaret jestinin dilsel iletişimden farklı bir temel işleve sahip olduğunu ve görüntüsel jestlerle uzlaşımsal jestlerin aynı işlev için dille rekabet ettiğini ima eder. Ama ilginç bir şekilde, çocuklar aynı gelişim evresinde iletişimsel olmayan amaçlar doğrultusunda görüntüsel jestlere benzer jestler yapmayı sürdürürler: Daha fazla rol yapma davranışları veya simgesel oyunlar sergilemeye başlarlar. Yani küçük bir çocuk boş bir bardaktan bir şey içermiş gibi yaptığında, bir anlamda gerçek eylemi görüntüsel olarak temsil eder, ama bunu iletişim amacıyla yapmaz. Dolayısıyla, belki de normal soyoluşta, insanların görünürde olmayan varlık ve eylemleri iletişimsel amaçlarla jest kipliğinde görüntüsel olarak temsil etmeye yönelik biyolojik yatkınlığının yerini sesli dil alırken, çocuklarda bu yetenek, görünürde olmayan varlık ve eylemleri oyun amacıyla temsil ettikleri rol yapma faaliyetlerinde kendini gösteriyordur. Hatta, küçük bir çocuk boş bir bardaktan bir şey içiyormuş gibi yaparken yetişkinin yüzüne oyuncu bir ifadeyle bakıyorsa, bunun kendi kendine rol yapma davranışı olmanın yanı sıra, bu temsili iletişimsel olarak paylaşma amacıyla yapılan görüntüsel bir jest olduğu da söylenebilir.

Çocuklar rol yapma oyununu çocukluk dönemi boyunca sürdürür ve sonunda yetişkinler olarak tiyatro ve temsil sanatı gibi çeşitli

sanatsal faaliyetlere katılırlar. Ama iletişimsel açıdan, yaşça daha büyük çocuklarla yetişkinlerin gösterimsel olmayan jestlerinin işleyiş tarzları, dili tamamlayıcı bir işlev üstlenmeye başladıktan sonra değişir. Bu nedenle, gerek McNeill (2005) gerekse Goldin-Meadow'a (2003a) göre, yüz yüze gerçekleştirilen dilsel iletişimde dil, iletişimsel mesajların daha ziyade önermeyle ilgili yönleri için kullanılırken, dile eşlik eden jestler daha ziyade imgesel yönler (örneğin adı belirtilen bir şeyin şeklini belirtmek veya bahsi geçen bir yolu hayali biçimde kat etmek vs.) için kullanılır. İlginç bir şekilde, 3 yaşından küçük çocuklar konuşurken çoğunlukla bu tür tamamlayıcı jestleri kullanmazlar (en azından yetişkinler gibi) ama bu konu üzerinde çok az araştırma yapılmıştır.

Bu nedenle, insanların kişilerarası iletişim amacıyla dünyayı jestlerle görüntüsel olarak temsil etmelerini sağlayan evrimleşmiş yetenekleri, sesli dilin ortaya çıkışının bir sonucu olarak bugün soyoluşta çeşitli biçimlerde kendini gösterir. Küçük çocuklar çok erken yaşlarda iletişim kurmak amacıyla bazı görüntüsel jestler üretirler, ama dilin ortaya çıkışıyla birlikte bu yeteneklerin kullanımı oyun amaçlı rol yapma biçimini alır; çocuk rol yapma oyununu temel olarak kendisi için oynar, ama bazen başkaları için oynadığı da olur. Yüz yüze iletişimlerde jestlerin dili tamamlayan unsurlar olarak kullanılması kademeli ve çok uzun bir gelişim sürecinden geçer; bu süreçte çocukların iletişim mesajını sesli dil ile jestler arasında tamamlayıcı biçimde bölüştürmeyi öğrenmesi gerekir (bu süreç farklı dillerde farklı işleyebilir; McNeill 2005). Bütün bunlar evrimsel açıdan son derece önemli olgulardır, zira bunlar bize, başka şeylerin yanı sıra, sesli uzlaşımları kullanmaya başladıktan sonra insanların işareti değil pantomimi kullanmaktan vazgeçtiğini gösterir.

4.4 Ortak Maksatlılık ve İlk Dil

3. Bölüm'de günlük dil kullanımının, temelde tıpkı işaret ve diğer doğal jestler gibi, ortak maksatlılık altyapısına bağlı olduğunu ileri sürmüştüm. İletişim kuran ile alıcı arasındaki bir çeşit ortak dikkat veya ortak zemin özel bir öneme sahiptir, belli dil uzlaşımlarının se-

çilmesini ve idrak edilmesini sağlayan bir ortak kavrayış zemini oluşturur. Ortak zeminin zorunluluğu dil edinimi konusunda daha açık biçimde kendini gösterir: Yetişkin "Gavagai" dediğinde çocuk, bu sözcük yetişkinle paylaştığı ortak zemine göndermede bulunmuyorsa söyleneni nasıl kavrayabilir? Dil öğrenimi ve kullanımında, ortak dikkat ve ortak zeminde ortak maksatlılık altyapısının oynadığı kritik rol, Bruner (1982), Nelson (1985, 1996) ve Tomasello'nun (1992b, 2003) benimsediği sosyal-pragmatik dil edinimi teorisinin temel öncülüdür.

4.4.1 Dil Uzlaşımlarını Edinmek

Çocuklar işaret etmeye ve görüntüsel ve uzlaşımsal jestler kullanmaya başladıktan kısa süre sonra, bir yaş civarında, dil uzlaşımlarını da idrak etmeye ve kullanmaya başlar. Dil edinimiyle ilgili mevcut birçok teorinin, çocukların neden tam da bu yaşta dil edinmeye başladığına dair sistematik bir açıklama getirememesi şaşırtıcıdır. Bloom'un (2000: 45) sözleriyle ifade edecek olursak: "Sonuçta, sözcük öğreniminin altı aylıkken veya üç yaşında değil de neden 12 aylıkken başladığını kimse bilmiyor." Ama bu, dil edinimini sözcüklerle nesneler veya sözcüklerle kavramlar arasında özdeşlik kurmak olarak düşünen, ortak maksatlılığın işbirliksel altyapısını (Tomasello 2004) dikkate almayan teorisyenler için geçerlidir yalnızca. Çocukların bir dil uzlaşımını veya sözcüğü öğrenmek için bir sesi bir deneyimle özdeşleştirmeleri (bunun için "haritalama" metaforu kullanılır genelde) yetseydi, o zaman 6 aylıkken dil edinmeye başlamaları gerekirdi, çünkü bu yaşta bu tür özdeşleştirmeleri rahatlıkla yapabilecek durumdadırlar (Haith ve Benson 1997). Sosyal-pragmatik dil edinimi teorisinde ise, jestlerle iletişim ile dilsel iletişimin eşzamanlı gelişmesi beklenir, çünkü gerek jestler gerekse dil aynı kişilerarası ortak maksatlılık rabıtası içinde öğrenilir ve kullanılır – bu da, ortaya konulduğu gibi, 9 ila 12 ay yaş civarında gerçekleşir.

Quine (1960) ünlü meselinde bu sorunu çarpıcı biçimde ifade eder (gerçi Quine burada farklı bir felsefi konuya dikkat çekiyordu): Biri yabancı bir kültürü ziyaret eder. Bir tavşan hızla geçip gider. O

kültürün yerlilerinden biri "Gavagai" der. Yabancının bunun dilsel bir söz olduğunu bildiğini varsayarsak bu iletişimsel bir edimdir, ama şu soru bakidir: Yabancı, yerlinin dikkatini tavşana mı, tavşanın bacağına mı, rengine mi, tüylerine mi, koşmasına mı, potansiyel bir yiyecek oluşuna mı vb. çekmeye çalıştığını nasıl bilebilir? Cevap, yerliyle paylaştığı herhangi bir ortak deneyim veya ortak bir zemin olmadan (ki meselin amacı gereği böyle bir durum özellikle yok sayılmıştır) bunu bilmesinin mümkün olmadığıdır. Nitekim Quine de (1960: ix) şöyle der: "Dil toplumsal bir sanattır. Onu edinmek tamamen, ne söyleneceğini ve ne zaman söyleneceğini bildiren öznelerarası ipuçlarına bağlıdır."

Bilhassa dil edinme konusunda, çocuklar gerekli ortak zemini iki yolla oluşturabilirler. Birincisi, başkalarıyla girdikleri işbirliğine dayalı ilişkilerden yola çıkarak oluşturabilirler; bu tür ilişkilerde yukarıdan aşağıya doğru ortak dikkat oluşturan ortak amaçlar vardır. Bunu Quine'in meselinin bir versiyonu üzerinden tasvir etmeye çalışalım. Yerli köyünde akşam yemeğinde yenilen küçük balıkları tutmak için belli bir kültürel pratik olduğunu varsayalım: Bunun için önce bir kişinin bir kova (genellikle kulübenin içinde bulundurulur) ve başka bir kişinin de bir sırık (genellikle aynı kulübenin dışında bulundurulur) alması gerekir. Bunlar derenin kenarına götürülür. Kişilerden biri derenin bir yakasında, diğeri karşı yakasında durur, her biri sırığın bir ucunu tutar, sırığın ortasında kova vardır, kova suya daldırılır vs. Yabancının bu olaylara tekrar tekrar katıldığını ve toplumun kültürünün bu parçasına uyum sağlamaya başladığını düşünelim. Bir akşam yemek zamanı yaklaştığında ve hazırlıklar yapılmaya başlandığında, yerlilerden biri kulübenin dışından sırığı alır ve yabancıya kulübenin içini işaret ederek sözgelimi "Gavagai" der. Yabancı bu pratiği az çok bildiği için, yerlinin ondan içerideki kovayı almasını istediğini, birlikte balığa çıkacaklarını anlar – bu nedenle, *gavagai* sözcüğünün "kova" veya "getir" anlamına geldiği hemen hemen kesindir, ya da belki "onu" veya "orada" gibi daha genel bir anlam taşıyordur. Ama dereye vardıklarında yerli yabancıya diğer şeyleri de getirmesini işaretle bildirirken yine *gavagai* sözcüğünü kullanır ve bu sözcüğü getirilmesi gerekmeyen şeyleri işaret

ederken kullanmazsa, o zaman yabancı yerli dilini çözmeye başlayabilir.

Çocukların ilk dil edinimleri de buna benzer şekilde gerçekleşir. Bruner (1983) çocukların yeni yeni kullanmaya başladıkları dili, o dile vâkıf kişilerle olan rutin işbirliği ilişkileri içinde edindiklerine dair kanıtlar sunar; Batı kültüründe bu ilişkiler mama sandalyesinde yemek yemek, arabayla gezmek, bez değiştirmek, gölde ördekleri beslemek, legolarla kule inşa etmek, banyo yapmak, oyuncakları toplamak, köpek beslemek, alışveriş yapmak vb. olarak sıralanabilir. Bütün bu uygulamaların her birinde çocuk, meseldeki yabancı gibi, önce karşısındaki kişinin yaptıklarına katılıp onunla ortak amaçlar oluşturmayı öğrenir; bu, karşısındaki kişinin ne yaptığını (amaç ve niyetlerini) ve neden yaptığını (kendine has olumsallıkları olan mevcut durum içinde neden ötekinin değil de belli bir planın seçildiğini) anlamasını sağlar. Bu da geniş anlamda ortak dikkatin ve faaliyet içinde belli bir anda karşıdaki kişinin dikkatinin nereye odaklandığının belirlenmesini ve o kişinin kullandığı yeni terimle tahminen neyi kastettiğinin anlaşılmasını sağlar. Aynı terimin gelecekte, başka bağlamlarda kullanımı, işaret edilen muhtemel gönderge ve mesajların sayısının azaltılmasına yardımcı olur.

Çocuklar işbirliğine dayalı çeşitli ilişkilerde kısa bir süre sonra yeni sözcükler öğrenebilecek hale gelirler. Örneğin Tomasello, Strosberg ve Akhtar'ın (1996) deneyinde bir yetişkin ile 18 aylık bir çocuk nesne bulma oyunu oynar. Bu oyunun bağlamı içinde bir noktada yetişkin "tomayı bulma" niyetini açıklar. Sonra çocuk için yeni olan nesnelerle dolu bir dizi kovanın içini araştırmaya başlar (eline aldıklarını kaşlarını çatarak yerine koyup onların aradığı şey olmadığını belli eder) ve sonunda aradığı şeyi bulur (bunu gülümseyerek ve aramayı bitirerek belli eder). Bu deneyde, arama sürecinde araya yetişkinin reddettiği birçok nesne girmesine rağmen çocuklar yetişkinin gülümseyişinin işaret ettiği nesnenin adının *toma* olduğunu öğrenmişlerdi – böylece mekânsal-zamansal bitişikliğe dayalı basit özdeşleştirme sürecinin geçerliliği çürütülmüş oldu. Nitekim Tomasello, Strosberg ve Akhtar (1996), benzer bir nesne bulma oyunu bağlamında 18 aylık çocukların yetişkinlerin işaret ettikleri gönder-

geyi, onu hiç görmedikleri halde bile tanıyabildiklerini bulguladı; çünkü çocuklar bu göndergenin yetişkinin ulaşmaya çalıştığı oyuncak kutusunun içindeki bir nesne olduğunu biliyorlardı (benzer araştırmalar için bkz. Tomasello 2001). Bu gibi durumlarda yeni bir sözcüğü öğrenmek için çocuğun temel olarak ortak nesne bulma oyununun maksatlılık yapısının anlamı ve yetişkinin bu oyun içindeki eylemleri konusunda pratik bir muhakemede, hatta işbirliğine dayalı bir muhakemede bulunması gerekir.

Sözcük öğrenme konusunda ortak dikkat oluşturmanın ikinci yöntemi, aşağıdan yukarıya doğru bir yol izlemektir; örneğin, bir babayla çocuğu parkta dolaşırken karşılarına çocuğun ilk defa gördüğü bir hayvan çıkar ve baba hayvanın adını söyler. Çocukların böyle durumlarda ilk kez gördükleri hayvanın adını benmerkezci bir bakış açısıyla öğrendikleri, bu adı kendileri için en açık olan şeye iliştirdikleri zannedilir. Ama öyle değildir. Gelişimlerinin çok erken dönemlerinde çocuklar, yetişkinlerin yeni bir sözcük kullanırken onları *kendi* dikkat odaklarına davet ettiklerini anlarlar. Bu nedenle, Baldwin (1991) gerçekleştirdiği deneyde, 18 aylık bir çocuğun bir nesneye odaklanmasını beklemiş, başka bir nesneye odaklanınca o nesnenin adını söylemişti. Çocuklar sözcüğü kendi odaklandıkları nesnenin değil, yetişkinin dikkat çektiği nesnenin adı olarak öğrenmişti. Benzer, hatta daha çarpıcı bir sonuç Akhtar, Carpenter ve Tomasello'nun (1996) deneyinde elde edildi. Deneyde bir çocuk, annesi ve deneyi gerçekleştirenlerden biri, hep birlikte çocuğun ilk kez karşılaştığı üç nesneyle oyun oynar. Sonra anne odadan çıkar. Çocuk için yeni olan dördüncü bir nesne odaya getirilir ve deneyi gerçekleştiren kişi çocukla birlikte o nesneyle oynamaya başlar. Anne odaya dönünce bu dört nesneye bakar ve çocuğa "Vay canına! Modi! Modi!" der. Annelerinin büyük ihtimalle ilk kez gördüğü nesneden dolayı heyecanlandığını anlayan 24 aylık çocuklar bu yeni sözcüğü o nesnenin yerine kullanmayı öğrenir (dört nesnenin her birine aynı şekilde aşina oldukları halde). Bu durumlarda yeni sözcüğü öğrenmek için çocukların yalnızca yetişkin için aşikâr olan şeyi değil, aynı zamanda yetişkinin onlar için aşikâr olduğunu düşündüğü şeyi de –aslında, yetişkinin onlar için aşikâr olduğunu düşündüğünü dü-

şündüklerini düşündüğü şeyi vb.– belirlemeleri gerekir. Çocukların gerekli ortak zemini tahayyül etmeleri gerekir.

Ortak dikkat çok genel bir şekilde potansiyel gönderge nesneler üzerinde ortak görsel odak olarak ölçüldüğünde, ortak dikkatle küçük çocukların ilk sözcük edinimi arasında son derece güçlü bir bağıntı olduğu görülmüştür (Tomasello ve Farrar 1986; Carpenter, Nagell ve Tomasello 1998; ilgili bulgular için bkz. Tomasello 1988, 2003). Bir başka deyişle, annelerin dili ortak dikkat çerçeveleri içinde kullanmaları çocukların sözcük edinmelerini hızlandırırken, dili bu çerçeveler dışında kullanmaları çocukların sözcük edinimleri üzerinde hiçbir etki sağlamaz. Bu nedenle, ortak dikkat çerçevelerini dil ediniminin "sıcak noktaları" olarak düşünebiliriz. İlginç biçimde bu bağıntı iki yaş sonrasında azalıyormuş gibi görünüyor (Carpenter, Nagell ve Tomasello 1998). Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi, çocuklar yeni sözcükleri üçüncü şahısların birbirleriyle konuşurken kullandıkları dile "kulak misafiri" olarak daha esnek biçimde edinmeyi öğreniyor olabilir (Akhtar, Jipson ve Callanan 2001) – belki de bu etkileşime dahil olduklarını hayal ederek yaparlar bunu, bu ilişkiye katılıp katılmadıklarını "kuşbakışı"yla kavrarlar (Tomasello 1999). İkincisi, çocuklar dili kendi kendilerine ortak dikkat oluşturmada kullanmaya başlayınca, belki de ortak görsel dikkat dil ediniminde önemini yitiriyordur. Bu nedenle de çocuklar bir noktada yetişkin "Oynadığın şu modiyi bana ver" dediğinde yetişkinin görsel dikkatinin nereye odaklandığını belirleme ihtiyacını artık hissetmezler – çünkü bilinmeyen sözcüğü çevreleyen dilin anlamını artık biliyorlardır, bu bilgi de yeni sözcüğün anlamının çıkarıldığı ortak dikkat çerçevesini oluşturur.

Her halükârda, bu teorik değerlendirmelerle ampirik bulguların hepsi aynı sonuca işaret eder. Küçük çocuklar ilk dil uzlaşımlarını, keyfi sesler ile tekrar eden deneyimleri bireysel olarak özdeşleştirerek veya onların haritasını çıkararak öğrenmezler, başkalarının belli sesleri kullanarak mevcut ortak zemin içinde dikkatlerini nasıl yönlendirdiklerini anlamaya çalışarak öğrenirler; bu öğrenme süreci, bazen paylaştıkları ortak işbirliksel faaliyetler çerçevesinde yukarıdan aşağıya doğru oluşan bir ortak zemin içinde, bazen de aşağıdan

yukarıya doğru oluşan diğer ortak zemin biçimleri içinde gerçekleşir. Bu temel süreç, çocukların işaret ve diğer jestleri ilk kavrayışlarında da geçerlidir. Yetişkinin yeni bir sözcük kullandığı anlamlı bir sosyal ilişki olmazsa, çocuklar başkalarının ağzından dökülen birtakım sesler duyarlar yalnızca; başkalarının dikkatlerini anlamlı biçimlerde yönlendirme deneyimini yaşamazlar. O zaman dil uzlaşımlarını, rol değişimi içeren taklitlere başvurarak, yani edindikleri sözcüğü başkalarına, başkalarının onlara karşı kullandıkları gibi kullanarak öğrenmek durumunda kalırlar.

4.4.2 Dil Uzlaşımlarını Kullanmak

Çocuklar ilk göndergesel dillerini genelde 14 ila 18 aylıkken üretirler. Bu vakaların büyük bir çoğunluğunda çocukların daha önce birkaç hafta veya ay boyunca jestlerle iletişim kurduğu görülmüştür. Carpenter, Nagell ve Tomasello'nun (1998) gerçekleştirdiği bir çalışmada, katılan 24 çocuğun hepsi, herhangi bir göndergesel dil kullanmadan önce bir çeşit iletişimsel jest, genelde de işaret jestini kullanmıştır. Çocukların herhangi bir jest kullanmadan önce bir çeşit ortak zemin bağlamı içinde dil kullanmaları teoride mümkünse de, büyük bir çoğunluğun jesti önce kullanmaları, böylece de dilin dil öncesi jestlerle birlikte kullanılmasını sağlayan ortak maksatlılık altyapısını oluşturmaları önemli bir olgudur.

Çocukların dilsel iletişim kurmaya yönelik ilk güdüleri işaret jestini başlatan güdülerle aynıdır: bilgilendirme, talep etme (bilgi talebi dahil) ve tavır paylaşımı.[1] Çocuklar öğrendikleri ilk sözcükleri çoğunlukla yetişkinlerin kullandığı gibi kullanırlar ve bunu aynı veya benzer durumlarda onların rolüne bürünerek yaparlar. Örneğin, Ratner ve Bruner (1978) bir yaşına yeni basmış bir çocuğu annesiyle "kukla saklamaca" oyunu oynarken gözlemlemişti. Oyunun tekrar-

1. Çocukların çoğunlukla dil gelişimlerinin ilk dönemlerinde edindiği –ve genellikle işaretle birlikte kullanmadığı– üç özgül işlev daha vardır. Bunlar minnet ("Teşekkürler"), selamlama ("Merhaba" ve "Bay bay") ve özür ("Özür dilerim") ifadeleridir – her ne kadar çocuklar bu ifadelerin işlevlerini tam olarak anlamasa da.

larında annesi, aynı noktada, yani kukla ortadan kaybolduğunda "gitti" diyordu. Doğal olarak çocuğun "gitti" sözcüğünü ilk kullanışı, annesinin daha önce aynı koşullarda yaptığını tekrar etmekten ibaretti. Çocuklar aynı zamanda, daha önceki bir isim oyununda yetişkinin yaptığını yaparak yani onun rolünü üstlenerek yetişkine nesnelerin isimlerini söylerler. Ama çocukların dünyaya göndermede bulunmak için yetişkinlerden sözcükler öğrenip sonra bunları yetişkinin kullanma amacından farklı amaçlar için kullandıkları da olur. Örneğin, birçok anne baba çocuklarına "Daha yemek ister misin?" diye sorar, çocuklarsa daha sonra bu ifadenin bir kısmını kullanarak yemek taleplerini "Daha!" ifadesiyle dile getirirler. Çocuklar bu şekilde gönderge aracını yetişkinin modelinden öğrenir, ama bunu kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başlarlar.

Çocukların ilk işaret kullanımları ile ilk dil kullanımları, göndergesel edimin kendisinde ifade edilmesi gereken şey ile ortak zemin içinde örtük kalmış olabilecek şey arasında aynı tamamlayıcılık özellikleri gösterir; yani işaret ile dilsel ifadeler aynı "bilgi yapısına" sahiptir. Dolayısıyla birçok durumda işaret, ortak dikkati içeren ortak zeminin "konu" (eski veya ortak bilgi) olmasını gerektirir; işaret eylemi de aslında alıcıya yeni bir şeyi, dikkate değer bir şeyi bildiren bir yüklem veya odaktır. Başka durumlarda işaret yeni bir konunun oluşturulmasını sağlar, sonra da bu konu hakkında iletişimde bulunulabilir. Dilsel iletişimdeki sözcelerde bu iki işlevin ikisi de vardır (bkz. Lambrecht'in yüklem odaklı ve cümle odaklı yapıları konu alan 1994 tarihli çalışması). Çocuklar yeni yeni konuşmaya başladıklarında –konuşmaları bir-iki sözcükle sınırlıyken– karmaşık durumlara ellerindeki en "açıklayıcı" terimi kullanarak işaret etmeyi tercih ederler. Örneğin sahneye yeni bir nesne girdiğinde veya mevcut nesnelerden biri yeni bir etkinliğe başladığında, dili öğrenmekte olan çocuklar bu durumun yeni unsuruyla ilgilenirler (Greenfield ve Smith 1976). Yakın zamanlarda elde edilen kanıtlara göre, çocuklar daha iki yaşındayken, yeni bir nesneyi kendileri için değil alıcı için yeni olması temelinde seçerler (Campbell, Brooks ve Tomasello 2000; Wittek ve Tomasello 2005; Matthews ve diğ. 2006).[2] Çocukların ilk ifadelerinin çoğu jest (çoğunlukla da işaret) ve söz-

cük kombinasyonlarından oluşur, konu ve odak işlevleri çeşitli biçimlerde birbirinden ayrılır (Tomasello 1988; Özçalışkan ve Goldin-Meadow 2005; Iverson ve Goldin-Meadow 2005); bu da jestlerle dilin ortak bir altyapısı olduğunu akla getirir.

4.4.3 Özet

Birçok hayvan seslerle deneyimleri özdeşleştirebilir, bebekler ise bunu birkaç aylıkken yapabilir. Bir dil uzlaşımını edinmede yalnızca özdeşleştirme veya "haritalama" söz konusu olsaydı, dil hayvanlar âleminde yaygın olur, bebekler dil öğrenmeye üç aylıkken başlardı. Ama işin gerçeği şu ki, hayvanlar ve bebekler dil uzlaşımlarını edinemez veya kullanamazlar. Bunun nedeni, "keyfi" dil uzlaşımlarının yalnızca dile vâkıf bireylerin paylaştığı bir çeşit kavramsal ortak zemin bağlamında edinilebilmesidir; bu da çoğunlukla ortak amaç ve ortak dikkatin söz konusu olduğu işbirliksel faaliyetlerde gerçekleşir, ki böyle bir şey yalnızca insan bireyoluşunda, insan türüne özgü ortak maksatlılık yetenek ve güdülerinin varlığına bağlı olarak yaklaşık bir yaş civarında mümkündür.

4.5 Sonuç

Bu bölümde, küçük çocukların jestlerle iletişiminin, bilhassa da işaret jestinin, belki bir-iki eksikle yetişkinlerin bütün iletişim yapısına yakın bir yapıya sahip olduğunu göstermeye çalıştım. Bu amaçla, genel olarak işbirliği modelinin birçok bileşenini, ayrıca üç özgül hipotezi destekleyen ampirik veriler sundum.

2. İlginç bir biçimde, küçük çocuklar bir şeylere göndermede bulunurken yanlış anlamalara neden olan yetersiz ifadeler seçtikleri zaman, alıcının perspektifine daha uygun ifadeler seçmeyi öğrenmelerini sağlamanın en iyi yolu, yetişkinin onlara kavrayamadığını açık biçimde göstermesidir – yetişkinin onlara örneğin yeterli göndergesel edim örnekleri göstermesi pek işe yaramaz, çünkü bu tür örnekler çocukların yanlış anlamalarıyla bağlantılı değildir (Matthews, Lieven ve Tomasello 2007).

Birincisi, bu bölümde incelediğimiz 12 aylık çocuklardaki işaret jestiyle ilgili çeşitli deneysel çalışmaların da gösterdiği gibi, gerçek anlamda dil edinimi başlamadan önce işbirliksel altyapının tamamı temelde oluşmuş durumdadır. Çocuklar doğumlarından itibaren dille haşır neşirdir elbette ve kendileri dil üretmedikleri halde bu durumdan bir şekilde etkilendikleri varsayılabilir. Ama sistemli bir dile veya işaret diline maruz kalmamış işitme engelli çocukların kullandığı ilk işaret jestleri, işitme engelli olmayan çocukların kullandığı ilk işaret jestleriyle temelde aynıdır (Lederberg ve Everhart 1998; Spencer 1993). Bu nedenle, bireyoluşta, tümüyle insana özgü işbirliğine dayalı iletişim biçimlerinin ilk olarak dil öncesi jestlerle iletişimde –bilhassa da işaret jestinde– kendilerini gösterdiğini ve bunların dil üretimine veya dil kavrayışına bağlı olmadığını ileri sürüyoruz.

İkincisi, işaret ve diğer jestler tipik olarak dilden önce, ama ancak temel bireysel ve ortak maksatlılık becerilerinden sonra ortaya çıkar. Nitekim, çocukların işaret jestini gerçekleştirmelerini sağlayan en az iki güdüye –yetişkinlerden bir şeyler talep etme ve onlarla duygularını paylaşma– henüz çok küçük yaşlarda sahip olduğunu ve ellerini işaret ediyormuş gibi şekillere soktuklarını belirttik. Ama çocuklarda ilk işaret jestleri ancak başkalarını maksatlı failler olarak algılamaya ve onlarla ortak dikkat içeren etkileşimlere girmeye başladıktan sonra görülmeye başlar. Bu bireyoluşsal örüntü ve birçok deneysel araştırma, insan iletişiminin işbirliğine dayalı modelinin birçok hipotetik bileşeninin –ortak dikkat çerçeveleri ve diğer ortak zemin biçimlerinin oynadığı kritik rol dahil– varlığına güçlü kanıtlar oluşturur.

Üçüncüsü, çocukların dil uzlaşımlarını ilk edinme ve kullanma biçimleri de işbirliği modelini destekler. Göndergesel belirsizlik sorunu tam da, bir gönderme eylemi dil ediniminin normalde gerçekleştiği ortak maksatlılık bağlamlarının dışına çıkarıldığında meydana gelir. Bir yetişkinin bu bağlamların dışında bir dil uzlaşımını kullanması durumunda çocuklar hiçbir şey edinemez, doğru. Ama bir yetişkinin bu tür kendi içinde anlamlı bağlamlar dahilinde bir dil uzlaşımını kullanması durumunda çocuklar, dilden bağımsız olarak

neyin iletilmek istendiğini çoğunlukla anlayabilir ve bu uzlaşımı etkin biçimde kullanmayı öğrenebilirler. Sonra da onu, işlevsel açıdan, işaret jesti ile görüntüsel jestleri kullandıkları gibi kullanırlar – hatta çocuklar öğrendikleri ilk dil ve jestleri çoğunlukla birlikte kullanırlar. Edinilen ilk dil uzlaşımları, çoğunlukla dili tamamlayıcı işlev gören işaretin değil, simgesel ve kategorik olması dolayısıyla dilin işleyişine benzer işleyişe sahip görüntüsel jestlerin yerine geçme eğilimindedir.

5

Soyoluşsal Kökenler

> Bir kişiye gideceği yolu göstermek istersem, takip edeceği yönü işaret ederim, aksi yönü değil... Parmakla bu şekilde yapılan işareti anlamak insanın doğasında vardır. Bu nedenle insan jestlerinin dili psikolojik anlamda birincildir.
>
> WITTGENSTEIN, *The Big Typescript*

İNSAN İLETİŞİMİNİN temelde işbirliğine dayalı olduğu iddiasını ortaya atıyorsak, bir sorunumuz var demektir. Bu durumda insan iletişiminin evrimini açıklamada sorun yaşarız, çünkü bilindiği üzere, modern biyoloji anlayışına göre, ortada bireyin diğerkâm bir tavırla başkalarının çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tuttuğuna –örneğin karşısındakilere yardım ettiğine– dair bir ipucu varsa, işbirliğinin evrimi özel bir muamele gerektirir. Bu nedenle, alıcı tarafın kendilerinden yardım talep eden kişilerin bu taleplerini yerine getirmek için neden bu kadar güdülenmiş olduklarını, iletişim kuranların da alıcılara karşılık beklemeden yardım önerisinde bulunmaya neden güdülenmiş olduklarını açıklamamız gerek. Bu tür diğerkâm davranışlar sergileyen bireylerin soyları neden çoğalır?

Önermemiz şu: İnsanlardaki işbirliğine dayalı iletişim ilk önceleri adaptasyon kaynaklıydı, çünkü başkalarına yardım eden bireylerin aynı zamanda kendilerine yardım ettikleri bir karşılıklı ortak

çalışma bağlamı içinden doğmuştu. Bu ilk anda göründüğü kadar bariz bir şey değildir, çünkü günümüzde işbirliğine dayalı iletişim her türlü bencil, aldatıcı, rekabetçi ve bireysel amaçlar için kullanılabilir – teorik açıdan, insana özgü iletişim biçimi bu bağlamlardan da ortaya çıkabilirdi. Ama mevcut önerme şu: Başlangıçta işbirliğine dayalı iletişim becerileri tamamen işbirliğine dayalı faaliyetlerden doğmuş ve bu faaliyetlerde kullanılmıştır (ve bu beceriler ortak amaç ve dikkat üzerine yapılandırılmış, bu da bu iletişim biçimi için zorunlu olan ortak kavramsal zeminin oluşturulmasını sağlamıştır). Daha sonra ise işbirliğine dayalı iletişim, işbirliğine dayalı faaliyetler dışında ve yalan söylemek gibi işbirliği dışı amaçlar doğrultusunda kullanılmaya başlamıştır.

İşbirliğine dayalı aktivitelerle işbirliğine dayalı iletişim arasındaki yakın ilişki, ikisinin de yinelemelerle oluşan ortak amaç ve dikkat, yardım etme ve paylaşma güdüleri ve hatta normlarıyla ve diğer ortak maksatlılık türleriyle aynı altyapıya sahip olmalarında açıkça görülür. Bu ortak altyapının varlığının en bariz göstergesi şudur: Büyük maymunların işbirliğine dayalı olmayan grup faaliyetleri ve maksatlı iletişim biçimleri vardır ve bunların altında bireysel maksatları anlama becerileri yatar; bebekler ise ortak maksatlılık becerisi ve güdüleriyle hareket ederek (dilden önce) başkalarıyla işbirliğine dayalı ortak işler yapar ve iletişim kurarlar. Bu nedenle, insan iletişimi konusunda ileri sürdüğümüz evrimsel açıklamanın spekülatif bir hikâye olmadığı inancındayız; çünkü günümüz insanının işbirliksel ve iletişimsel faaliyetlerinin altında yatan aynı ortak maksatlılık altyapısı, bu faaliyetlerin ortak bir evrimsel kökene sahip olduğunu somut biçimde kanıtlar.

İşbirliğine dayalı iletişimi karşılıklılık bağlamının ötesine taşımak için, bir noktada, bireylerin sosyal grup içinde diğer bireyler arasındaki itibarlarını dikkate almaları gibi dolaylı karşılıklılık süreçlerine de bakmamız gerekecek, zira yardımsever ve işbirliğine açık bir kişi olarak itibar kazanmak kişinin sosyal başarısına önemli katkılarda bulunur. Dolaylı karşılıklılık ilişkilerine bakmak, bilhassa insanların karşılığında fayda sağladıkları bağlamlar dışında bile başkalarına yardım amacıyla bilgi verme eğilimlerinin izahı için ge-

rekli. Ayrıca ileriki aşamalarda, paylaşım güdüsünü açıklamak için, sosyal özdeşleşme, yakınlaşma ve uyum süreçlerine de bakmamız gerekecek. Mevcut hipoteze göre paylaşım güdüsünün işlevi, başkalarıyla paylaşılan ortak zemini ve toplumsal aidiyet duygusunu – bunlar kültürel grup düzeyinde çalışmalar için doğal seçilimde gerekli grup içi homojenliği sağlar– artırmaktır. Sosyal özdeşleşme süreçleri, insan iletişiminin, sosyal grubun sağlıklı bir üyesi olmak için neyi nasıl yapmak (makul taleplerde bulunmak, yalan söylememek vb.) gerektiğini dikte eden sosyal normlar tarafından belirlendiği olgusunun izahında da gereklidir.

Son olarak, bu bölümde insanın dilsel iletişim becerilerinin bu mevcut işbirliğine dayalı iletişim platformu üzerine evrimsel olarak nasıl inşa edildiğine ve yeryüzünün en esnek, en açık uçlu ve en güçlü iletişim biçimini nasıl ortaya çıkardığı sorusuna bir açıklama getirmeye çalışacak ve sonraki bölümde bu açıklamayı daha da genişleteceğiz. Bunun için, ortak maksatlılık altyapısına ek olarak, grupça paylaşılan iletişimsel uzlaşımların ortaya çıkmasını sağlayan kültürel öğrenme ve taklit (rol değişimine dayalı taklit dahil) becerilerine de ihtiyacımız olacak. Keyfi iletişimsel uzlaşımların (önce jestsel, ardından sesli, arada bir dönem ikisi birden) ancak "doğal" halleriyle zaten anlamlı olan eylem bazlı jestler (işaret ve pantomim gibi) temel alınarak ortaya çıkabileceğini ileri süreceğiz.

5.1 İşbirliğinin Ortaya Çıkışı

Mevcut hipoteze göre, insanlardaki işbirliğine dayalı iletişim, insana özgü ortak çalışma biçimlerinin evriminin ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Burada insanların genel olarak işbirliğine aşırı yatkınlığının evrimini açıklama işine soyunamayız (konuyla ilgili mükemmel bir inceleme için bkz. Richerson ve Boyd 2005), ama insanların işbirliğine dayalı faaliyetleriyle büyük maymunların grup faaliyetleri arasında, tıpkı insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimle büyük maymunlardaki maksatlı iletişim arasındaki farka benzer bir fark olduğunu gösterebiliriz. Özellikle şunu söyleyebiliriz: İnsanlardaki ortak faaliyetler ve işbirliğine dayalı iletişim –büyük

maymunlardaki grup faaliyetlerinden ve maksatlı iletişimden farklı olarak– yinelemeli niyet okuma ve başkalarına karşılıksız yardım ve bilgi sunma gibi şeyler üzerine kuruludur.

5.1.1 Şempanzelerde Grup Faaliyetleri

Büyük maymunları temsil eden (ve üzerinde en fazla araştırma yapılmış kuyruksuz maymun türü olan) şempanzeler fazlasıyla sosyal hayvanlardır ve grupça avlanmak gibi birçok karmaşık grup etkinliğinde bulunurlar. Ama burada asıl ilgilendiğimiz soru, aynı zamanda ortak çalışma gerektiren faaliyetlerde –yani dar anlamda, çok sayıda bireyin karşılıklı ve birbirini tamamlayan roller üstlenerek ortak bir amaç doğrultusunda hareket etmesi olarak tanımlanan faaliyetlerde– de bulunup bulunmadıkları sorusudur. Analizimize göre, bu tür işbirlikleri ortak maksatlılık beceri ve güdüleri gerektirir (temel sosyal-bilişsel önkoşul olarak yinelemeli zihin okuma dahil).

Şempanzeler doğal habitatlarında, kuyruklu maymunlar gibi küçük hayvanları avlamak için küçük av grupları halinde avlanırlar. Taï ormanındaki erkek şempanzelerin küçük gruplar halinde kırmızı colobus maymunu avına çıkmaları çarpıcıdır (Boesch ve Boesch 1989; Boesch ve Boesch-Achermann 2000; Boesch 2005). Boesch'in açıklamasına göre, bu şempanzelerin ortak bir amacı vardır ve av sırasında birbirlerinin rollerini tamamlayan roller üstlenirler. Yönlendirici olarak adlandırılan bir şempanze, avı belli bir yönde takip eder, engelleyiciler olarak adlandırılan diğerleri ise ağaçlara tırmanarak avın yön değiştirmesini engeller, sonra da pusucu şempanze avın önüne atlayarak kaçmasını imkânsız hale getirir. Elbette böyle "tamamlayıcı rol" gibi tabirlerle tarif edildiğinde bu av gerçek anlamda bir ortak çalışma ürünü gibi görünür: Tamamlayıcı roller ortada rol üstlenicilerin paylaştığı ortak bir amaç olduğuna işaret eder. Ama mesele, bu tabirin bu olayı tanımlamak için uygun olup olmadığıdır.

Bize göre bu av etkinliğiyle ilgili şu açıklama daha akla yatkındır (bkz. Tomasello ve diğ. 2005): Şempanzelerden biri, diğerlerinin de çevrede olduğunun bilinciyle (ki bunun avın başarılı geçmesi için

gerekli olduğunun farkındadır) avı kovalamaya başlar. Bunun üzerine diğerleri, avın herhangi bir ânında, avlanmaya en uygun yere konumlanır; avcıların her biri avı yakalama şanslarını artırmaya çalışır, ortak bir amaç doğrultusunda veya rollerin taksimatı konusunda önceden yapılmış bir plan veya anlaşma yoktur. Bu tür bir av etkinliği, bireylerin avın etrafını sararken birbirlerinin mekânsal pozisyonuna duyarlı olduğu, belli bir karmaşıklığa sahip bir grup etkinliğidir hiç şüphesiz. Ama kurtlarla aslanlar da avlanırken buna benzer şeyler yaptıkları halde çoğu araştırmacı onların bu hareketlerine herhangi bir ortak amaç ve/veya plan atfetmez (Cheney ve Seyfarth 1990a; Tomasello ve Call 1997). Yine konuyla alakalı olarak, diğer şempanze topluluklarında grup avları bu derece eşgüdümlü gerçekleşmez (örneğin bkz. Ngogo: Watts ve Mitani 2002; Gombe: Stanford 1998) – bu, tek başına avlanmanın, alternatif yiyecek kaynakları bulmanın vb. zorluk ve kolaylık derecelerine bağlı olarak yerel ekolojiler arasındaki farklılıklardan kaynaklanıyor olabilir.

Zayıf bir bilişselliğe dayanan yorumu destekleyen, deney ortamlarında şempanzelerin işbirliği yeteneklerini inceleyen araştırmalar vardır. Bu deneylerden ortaya çıkan temel olgular şunlardır:

• Crawford'ın (1937, 1941) klasik araştırmalarında, şempanze çiftlerinin insanlar tarafından yoğun bir eğitime tabi tutulmadıkları sürece eşgüdümlü hareket etmedikleri görülür, ama eğitim sonrasında ulaşılan nokta bazen işbirliği biçiminde yorumlanmıştır. Şempanzelerin tabi tutuldukları eğitimde, grup bireyleri birbirinden ayrı tutulmuş ve her biri ayrı ayrı, komut verildikten sonra bir nesneyi çekecek şekilde eğitilmiş, sonra bir araya getirilmiş ve komut üzerine nesneyi eşzamanlı olarak –deyim yerindeyse tesadüfen– beraberce çekmişlerdir. Deneklere daha sonra biraz farklı bir görev verildiğinde çiftlerin hepsi tekrar işbirliğine aykırı davranışlar sergilemeye başlamıştır. (Şempanzelerin insanların daha yoğun eğitimine tabi tutulduğu bir araştırma için bkz. Savage-Rumbaugh, Rumbaugh ve Boysen 1978.)

• Şempanzelerin hiç eğitilmediği veya daha az eğitildiği daha başarılı deneylerde, şempanzelerin eşgüdümlü çalışması çoğunlukla

bireylerin, diğeri yerine geçip eyleme hazır olana kadar eyleme geçmemeyi (yani beklemeyi) öğrenmelerini içerir (Chalmeau 1994; Chalmeau ve Gallo 1996; Melis ve Tomasello 2006a, b).

• Şempanzelerin farklı ve tamamlayıcı roller oynayarak işbirliği yaptıklarını gösteren yayımlanmış herhangi bir deneysel çalışma yoktur, yayımlanmamış birçok çalışmada ise (bunların ikisi bana ve meslektaşlarıma aittir) bununla ilgili olumsuz sonuçlar elde edilmiştir; şempanzelerin birlikte gerçekleştirdikleri görevler içinde tek başarılı olanı ise eşzamanlı çekme hareketi gibi birbirine benzer paralel roller üstlendikleri görevlerdir.

• Şempanzelerin başarı gösterdikleri paralel roller içeren araştırmalarda, partnerler arasında neredeyse hiçbir iletişimsel edimin gerçekleşmediği gözlemlenmiştir (Povinelli ve O'Neill 2000; Melis, Hare ve Tomasello 2006a,b; Hirata ve Fuwa 2006) – bir tek Crawford'ın (1937) deneyinde şempanzelerden birinin haylaz partnerini biraz çekiştirdiği görülmüştür. Şempanzelerin vahşi ortamdaki grup avlarında grup bireyleri arasında yok denecek kadar az maksatlı iletişim gözlemlenmiştir (yani eşgüdüm işlevini akla getirecek herhangi bir eyleme rastlanmamıştır).

Bu sonuçlar, büyük maymunların insandakine benzer işbirliksel faaliyetlerde –ortak amaç ve tamamlayıcı roller içeren bir maksatlılık yapısına sahip grup faaliyetlerinde– bulunmadığını gösterir. Genel olarak, iki şempanzenin birlikte ağır bir nesne taşıması veya birlikte bir alet yapması neredeyse hayal bile edilemeyecek bir şeydir.

Şempanzeler ile diğer kuyruksuz maymunların birbirleriyle insanlar gibi işbirliği kuramamaları, partnerlerinin amaç ve algılarını o anki durum içinde ayrı bir fail olarak anlayamamalarıyla açıklanabilir (Povinelli ve O'Neill 2000). Başkalarının amaç ve algıları gözlemlenemediği, bunun için çıkarımlara başvurulması gerektiği için biz de bir zamanlar bu amaç ve algıları (ve bunların amaca yönelik eylemler biçiminde birlikte nasıl hareket ettiklerini) yalnızca insanların anladıklarını zannetmiştik (Tomasello ve Call 1997). Ama yukarıda çoğundan bahsettiğimiz günümüz araştırmaları bütün bunları değiştirdi. Kuyruksuz maymunlar başkalarının amaç ve algıları

olduğunu ve bunların maksatlı eylemlerde, hatta belki de rasyonel eylemlerde birbiriyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu anlıyorlar. İnsanlar gibi işbirliği yapmamalarının nedeni bu değil yani. Daha ziyade, bekleneceği üzere, başkalarını ayrı ayrı maksatlı failler olarak algılamalarına rağmen başkalarıyla ortak amaç ve ortak dikkat oluşturacak beceriye ve motivasyona sahip olmadıkları düşüncesindeyiz; aksi halde başkalarıyla ortak maksatlılık içinde ortak ilişkiler kurabilirlerdi.

Yakın zamanlarda yapılmış bir deney bu yorumu destekler. Warneken, Chen ve Tomasello (2006; ayrıca bkz. Warneken ve Tomasello 2007) 14 ila 24 aylık çocuklara ve insanlar tarafından yetiştirilmiş üç genç şempanzeye ortak çalışma gerektiren dört görev verdiler: Bunlardan ikisi somut bir hedefi olan araçsal görevlerdi, diğer ikisiyse ortak çalışma gerektiren, oyunu oynamaktan başka somut bir hedefi olmayan (örneğin iki partnerin birlikte bir topu tramplen yardımıyla havaya fırlatmasından ibaret olan) sosyal oyunlardı. Deneyde, deneklerin ortak etkinliğe olan bağlılıklarını belirlemek için yetişkin insan partnerler görevin bir noktasında yardımı bırakıyordu. Sonuçlar açık ve tutarlıydı. İstenen sonuca ulaşmada çoğunlukla başarılı olmalarının da gösterdiği gibi, şempanzeler sorun çözme görevlerinde insanlar kadar beceriyle eşgüdümlü davranışlar sergilediler. Sosyal oyunlara ise ilgi göstermediler, genel olarak oyunlara katılmaktan kaçındılar. Daha da önemlisi, insan partnerleri oyundan ayrıldığında şempanzelerin hiçbiri onları tekrar oyuna dahil etmek için herhangi bir iletişimsel çaba göstermedi (hedefe ulaşmak için son derece güdülenmiş oldukları zamanlarda bile); bu da onların partnerleriyle aralarında ortak bir amaç oluşturmadıklarına işaret ediyordu. Çocuklar ise sosyal oyunlarda da araçsal görevlerde de partnerleriyle eşgüdümlü çalıştı. Hatta bazen ulaşılmaya çalışılan ödülü tekrar aparata yerleştirerek araçsal görevleri sosyal göreve dönüştürdüler; onlar için işbirliğiyle gerçekleştirilen etkinliğin kendisi araçsal hedeften daha cazipti. Daha da önemlisi, yetişkin faaliyetten ayrıldığında, çocuklar onunla bir şekilde iletişim kurarak onu tekrar etkinliğe katılmaya teşvik ettiler; adeta ona birlikte ortak bir amaç oluşturduklarını ve tekrar bu amaca yönelmesi gerektiğini ifa-

de etmek ister gibiydiler. Özetle, çocuklar sırf işbirliği adına işbirliği yapmak ister gibiyken, şempanzeler daha bireysel bir davranış sergilemişlerdi.

Bu yoruma başka bir destek de, az önce bahsettiğimiz, insanlar tarafından yetiştirilmiş üç şempanzenin bütün sosyal-bilişsel becerilerinin değerlendirildiği uzun vadeli bir araştırmadan geldi (Tomasello ve Carpenter 2005; ayrıca bkz. Tomonaga ve diğ. 2004). Bu araştırmayla birlikte, amaç ve algıları anlamayı içeren daha bireysel sosyal-bilişsel becerilerde şempanzelerle çocuklar arasında yakın benzerlikler olduğu ortaya çıktı. Ama bir insanın bir rol üstlendiği, şempanzenin de o rolü tamamlayıcı bir rol oynadığı işbirliği gerektiren bir dizi basit görevde –örneğin bunlardan birinde insan bir tabak tutar, şempanze de tabağın üzerine bir oyuncak yerleştirir– insan rol değişimine zorladığında şempanzeler genelde ya rollerini değiştirmediler ya da eylemlerini insana göndermede bulunmadan gerçekleştirdiler. Aynı görevlerde çocuklar rol değişimi yapmakla kalmadı, aynı zamanda rollerini değiştirdikten sonra yetişkine ortak görevlerindeki yeni rolünü oynaması beklentisiyle baktılar (Carpenter, Tomasello ve Striano 2005). Bununla ilgili yorumumuz şu: Bebekler ortak etkinliği "kuşbakışı" görüyor, ortak amaç ve tamamlayıcı rolleri tek bir temsil formatında algılıyorlar – bu da onların gerektiği gibi rol değişimlerinde bulunmalarını sağlıyor. Şempanzeler ise kendi eylemlerini birinci tekil şahıs perspektifinden, partnerlerinin eylemlerini de üçüncü tekil şahıs perspektifinden algılıyor, ama ortak etkinliği kuşbakışı göremiyorlar, bu nedenle de aslında rol diye bir şey bilmiyorlar, dolayısıyla "aynı" faaliyette rol değişimi yapabileceklerine dair algıları da yok.

Carpenter, Tomasello ve Savage-Rumbaugh (1995; benzer gözlemler için ayrıca bkz. Bard ve Vauclair 1984) ortak dikkat konusunda yapılmış en sistematik karşılaştırmalı araştırma. Araştırma ekibi 18 aylık çocukların, şempanzelerin ve bonobaların yetişkin bir insan ve bazı nesnelerle ilişkilerini, nesnel biçimde tanımlanmış bakış örüntülerine odaklanarak gözlemledi. Araştırmaya katılan bu üç farklı türün üçü de nesnelerle etkileşime girerken aynı anda yetişkin insanın davranışlarını makul bir sıklıkta inceledi. Ama çocukların

bakışlarının nesneyle yetişkin arasında gidip gelme süresi maymunlardan daha uzundu ve yetişkinin yüzüne bakarken geçen ortalama süre maymunlara kıyasla neredeyse iki kat fazlaydı. Çocukların bakışlarına zaman zaman gülümseme eşlik ediyordu, maymunlar ise gülmez. Bu farklılıklar, maymunların yetişkine bakışının "kontrol" bakışı olduğu (yetişkinin ne yaptığını veya sonrasında ne yapabileceğini anlamak için yapıldığı), çocukların bakışının ise "paylaşımcı" bakış olduğu (çıkar paylaşımı için yapıldığı) izlenimini veriyordu. Maymunlar karşılarındaki kişinin amaç ve algılara sahip olduğunu biliyordu, ama bunları paylaşma yetenekleri veya arzuları yoktu. Başkalarıyla nesnelerin dolayımıyla ilişki kuruyorlar, onlarla ortak amaç ve deneyimler oluşturarak ortak girişimlerde bulunmuyorlardı. Tomasello ve Carpenter (2005), bir kişiden insanlar tarafından yetiştirilmiş üç şempanzeyi nesnelerle oynama bağlamı içinde dikkatini paylaşmaya teşvik etmesini istediğinde, buna çok benzer şeyler gözlemledi. Şempanzeler nesnelerle oynayan bu kişiye bazen ne yaptığını anlamaya çalışarak baktılar, onun nesnelere karşı ilgi ve dikkatini paylaşıyormuş gibi bakmadılar; jestlerle iletişim kurarak dikkat paylaşımında bulunmaya da çalışmadılar. Ayrıca yine bir insan ile şempanzelerin katıldığı bir deneyde şempanzelerin, insan için neyin yeni, dolayısıyla da şaşırtıcı olduğuna karar vermek için onunla olan ortak deneyimlerinden yararlanmadıkları görüldü (bebekler ise bundan yararlanır: Moll ve diğ. 2006).

Bu ve diğer sonuçlara göre (bir yorum için bkz. Tomasello ve diğ. 2005), bize en yakın primat akrabalarımızın aksine bebeklerin, işbirliği gerektiren faaliyetlerde karşılarındaki kişilerle ortak amaçlar oluşturup tamamlayıcı roller üstlendikleri anlaşılıyor. Ortak amaç ile ortak yükümlülük ve katılımcıların tamamında karşılıklı olarak bu amaç ve yükümlülükleri paylaştıkları bilinci, işbirliğine dayalı eylemin olmazsa olmazıdır (Bratman 1992; Gilbert 1989). Ortak amaçlar ortak dikkati de biçimlendirir, çünkü bir partnerle ortak bir amaç doğrultusunda ve ne yaptığını karşılıklı olarak bilerek hareket etmek, doğal olarak karşılıklı dikkat kontrolünü de beraberinde getirir. Dolayısıyla, insan olmayan primatların insanlar gibi işbirliksel faaliyetlere katılmamalarının veya ortak dikkat gerektiren ilişkilerde

bulunmamalarının önemli nedenlerinden biri, insanlar gibi bireysel maksatlılığı anlama kabiliyetleri olsa da, ortak maksatlılık konusunda insanlar gibi yetenek ve güdülere sahip olmamalarıdır.

Şempanzelerin grup avı sırasında maksatlı iletişim kurmamaları –ne bir amaç belirlerler ne de rollerini eşgüdümlü oynarlar– halihazırda incelediğimiz konu açısından çok önemli. Şempanzeler başka bağlamlarda, karşılarındakilere yapmalarını istedikleri şeyleri yaptırmak için maksatlı jest sinyallerini kullanır, onlara yardım etmeye hazır olan insanlardan getirmelerini istedikleri şeyleri emir amaçlı işaret eder ve başkalarının taleplerini bir ölçüde kavrarlar. Talepte bulunmak ve talepleri yorumlamak bireysel maksatlılığı anlama yeteneği, nesneleri algılayan ve amaçları olan maksatlı bir faille ilgili pratik muhakemede bulunma yeteneği gerektirir. Keza birçok maymun aynı anda bir maymunu yakalamaya çalışırken, birbirlerini maksatlı failler olarak algılar ve birbirlerine bu şekilde tepkide bulunur. Ama avlanırken, bir anlamda birbirleriyle rekabet ettikleri – veya en azından bireysel davrandıkları– için birbirleriyle maksatlı bir iletişim kurmazlar: İlk amacım o maymunu diğerlerine fark ettirmeden avlamaksa, iletişim kurmaya pek yeltenmem.

Temel gerçek şu ki, şempanzelerin (ve muhtemelen diğer kuyruksuz maymunların) rekabetçi doğaları, av yakalandıktan sonra avın etini paylaşmayı neredeyse imkânsız kılar; ayrıca ava katılanların hepsi sonunda etini paylaşma konusunda kavga çıkacağının farkındayken, ortak bir maymun yakalama amacından söz edilebilir mi? Bir grup şempanze bir maymunu yakalayıp öldürdüğünde, ava katılanların hepsinin av etinden bir şeyler –ava katılmayıp sonradan gelen şempanzelerden daha fazla et– aldığı doğrudur (Boesch ve Boesch-Achermann 2000). Öte yandan, Gilby'nin (2006) gerçekleştirdiği araştırma bu "paylaşım"da rol oynayan temelde bireysel mekanizmaları açıklar. Gilby her şeyden önce, avdan sonra eti sahiplenen şempanzelerin çoğunlukla av sahasından uzaklaştığını, bir ağacın uç dallarına tırmanarak veya dilencileri kovalayarak diğer şempanzelerin ete erişmelerini engellemeye çalıştığını belirtir (ayrıca bkz. Goodall 1986; Wrangham 1975). Buna rağmen eti sahiplenen şempanzelerin etrafını genellikle dilenciler sarar, etten parçalar ko-

parır veya eti sahiplenenlerin ağızlarını kapatarak yemelerini engellemeye çalışırlar. Eti sahiplenen şempanzeler genelde dilencilerin birkaç parça et almasına izin verir, ama Gilby'nin sayısal verilerle ortaya koyduğu gibi, dilenmenin ve taciz etmenin doğrudan bir sonucudur bu: Dilenci ne kadar dilenir ve taciz ederse, o kadar çok yiyecek alır. Buradaki mantık şudur: Eti sahiplenen şempanze et için dilencilerle gerçek anlamda kavga ederse, büyük ihtimalle etin tamamını veya bir kısmını dilencilere veya kavganın yakınındaki diğer şempanzelere kaptırır; bu nedenle onun için en iyi strateji, mümkün olduğunca fazla et yemek ve diğerlerinin onları memnun edecek kadar yemelerine izin vermektir (bu paylaşım, hırsızlığa veya tacize göz yumulan yiyecek paylaşım modeli olarak adlandırılır). Tomasello ve çalışma arkadaşları (2005) başka bir olasılığı dile getirerek, avcıların –leşin yanına ilk gelen ve ilk dilenenler oldukları için– daha sonra gelenlerden daha fazla et aldığını, sonradan gelenlerin ikinci halkaya sürüldüğünü belirtir.

Şempanzelerin grup avıyla ilgili bu açıklama yakın zamanlarda yapılmış deneylerle de desteklenir. Melis, Hare ve Tomasello (2006a) üzerinde yiyecek olan bir platforma iki halatın bağlı olduğu bir düzenek hazırladılar; iki şempanzeyi bu düzenek karşısına geçirdiler, şempanzelerin yiyeceğe ulaşmak için bu halatlardan birini birlikte ve aynı anda çekmeleri gerekiyordu. Bu deneyde elde edilen bulgulardan özellikle ikisi çok önemli. Birincisi, platforma her biri şempanzelerden birinin önünde olmak şartıyla iki öbek yiyecek konduğunda, makul derecede eşgüdümlü çekme hareketi gözlendi. Ama platformun ortasına yalnızca bir öbek yiyecek konup da yiyecek paylaşımı güçleştirildiğinde, eşgüdümlü hareket neredeyse hiç gözlenmedi. İkincisi, Melis ve çalışma arkadaşları deney öncesinde, birbirlerine karşı hoşgörülü olan ve birlikte görece huzur içinde yemek yiyen çiftleri belirledi. Çekme hareketinde bu çiftlerde, birbirine karşı daha az hoşgörülü olan çiftlere oranla daha fazla eşzamanlı hareket gözlendi. Bu bulgular, şempanzelerin ancak sonunda yiyecek konusunda kavga çıkma ihtimalinin düşük olduğu durumlarda eşzamanlı faaliyetlerde bulunabildiklerini açıkça gösterir.

Burada şunu da ifade etmek yerinde olacaktır sanırım: Şempan-

zeler bazen insanlara ve birbirlerine yardım etseler de (Warneken, Chen ve Tomasello 2006; Warneken ve diğ. 2007), kendi başlarına yiyecek bulabilecekleri durumlarda başkalarına yardım etmezler – kolayca yardım edebilecek olsalar bile (Silk ve diğ. 2005; Jensen ve diğ. 2006). Bu durum, şempanzelerin işin içinde yiyeceğin bulunmadığı faaliyetlerde işbirliği içinde çalışabilecekleri ihtimalini akla getirir. Bunların ne tür faaliyetler olabileceğini düşünmek kolay değildir, çünkü işbirliği ancak bir kişinin tek başına başarılı olmasının zor olduğu hallerde işe yarar. En yakın ihtimal, grup içi kavgalarda kurulan koalisyon ve ittifaklar gibi görünüyor, ama bu tür olayların büyük bir çoğunluğunda önce iki birey arasında kavga başlar, tarafların dostları kavgadan sonra toplanır (bkz. Tomasello ve Call 1997). Bu nedenle bu etkinliği en iyi açıklayan şey işbirliği değil yardımdır, çünkü aynı tarafta yer alan kavgacıların ortak bir amaç oluşturduklarına (her biri ayrı ayrı "aynı" amacı paylaşıyor olsa da) ve o ortak amaç doğrultusunda plan yaptıklarına veya rol üstlendiklerine dair bir kanıt yoktur.

Yani şempanzelerin grup avları işbirliğine dayalı iletişimin ortaya çıkışını kolaylaştıran bir bağlam gibi görünmüyor, çünkü bunun burada dar bir çerçeve içinde tanımladığımız, eşgüdümlü plan/rollerle oluşturulan ortak amaçları zorunlu kılan işbirliğine dayalı girişimle bir alakası yoktur (aksi yöndeki görüşün bir savunusu için bkz. Boesch 2005). Nitekim bir şempanze başka bir şempanzeye avdaki "rolü"yle ilgili yardımda bulunursa, örneğin avın ona doğru geldiği bilgisini ona ulaştırırsa, etteki payının azalmasına neden olacaktır, zira bu bilgiyi edinen şempanze onu büyük ihtimalle etteki payını artırmak için kullanacaktır. Şu da önemli bir ayrıntı olabilir: Bonobolar vahşi ortamda grup halinde avlanmaz, bu da grup avının şempanze versiyonu ile insan versiyonunun, farklı psikolojik süreçler nedeniyle, birbirinden bağımsız olarak ortaya çıktığı sonucunu akla getirir (çünkü üç türün ortak atası işbirliği yaparak avlanıyor olsaydı –yani grup avı şempanzelerle insanlarda benzer biçimde olsaydı– bonoboların da aynı şekilde avlanıyor olması gerekirdi).

5.1.2 İnsanlardaki İşbirliğine Dayalı Faaliyetler

Diğer primatlarla kıyaslandığında insanlar, işbirliğine dayalı envai çeşit faaliyette bulunur; bunların çoğu akrabalık bağının olmadığı kişilerle girilen faaliyetlerdir ve simgelerle resmi kurumların bağlamı içinde, sosyal normların kontrolünde gerçekleşirler. Ayrıca farklı kültürel gruplar farklı faaliyetlerde işbirliği kurar: bazıları avlanırken, bazıları balık avlarken, bazıları ev inşa ederken, bazıları müzik yaparken, bazıları yönetirken vb. Bütün bunlar bu faaliyetlerin temelindeki bilişsel becerilerin esnekliğini kanıtlar. Yani çoğu primat sosyal gruplar halinde yaşar ve grup faaliyetlerine katılırken, insanlar üyelerinin ortak amaçlar ve işbölümü içeren, bütün katılımcıların katkıda bulunduğu ve sonunda hak eden bütün katılımcıların yağmadan pay aldığı, işbirliğine dayalı çok çeşitli faaliyetlere katılacakları beklentisi üzerine temellenmiş kültürler halinde yaşarlar. Hatta insanlar, varlıkları aşağı yukarı bütün grup üyelerinin ortak anlaşmasından ibaret olan kültürel pratikler ve kurumlar oluştururlar – ve bu kültürel pratik ve kurumların bazıları cezai yaptırımları olan sosyal normların yönetimi altındadır. Bir örnek vermek gerekirse, insan olmayan primatlar ailevi bağlar konusunda belli bir kavrayışa sahipken, insanlar "eş" ve "ebeveyn" gibi herkesin tanıdığı ve sosyal ve yasal yaptırımların belirlenmiş yöntemlere göre uygulanmasını –uygulanmıyorsa yaptırımların devreye girmesini– sağlayan toplumsal roller kararlaştırırlar.

Avlanma konusunda, avcı-toplayıcı gruplar üzerinde, bu grupların tek başına yakalanamayan veya toplanamayan av ve/veya bitkileri (örneğin büyük avlar, bazı balıklar, yeraltı bitkileri vb.) elde ediş biçimlerini ortaya koyan çok sayıda araştırma gerçekleştirilmiştir (bu araştırmalara örnek olarak bkz. Hill ve Hurtado 1996). Bu faaliyetlerde, avı yakalama veya bitkiyi yerinden sökme konusundaki ortak amacı genelde küçük bir grup belirler, sonra grup üyeleri üstlenecekleri rolleri ve av veya toplama sırasında eşgüdümlü olarak nasıl hareket edeceklerini planlar – veya zamanla oluşmuş olan ortak pratik bilgi nedeniyle bu roller zaten bütün grup üyeleri tarafından

biliniyor da olabilir. Ava veya toplamaya katılanlar hemen her zaman elde ettiklerini diğerleriyle (yalnızca yakın akrabalarıyla değil, sosyal grubun tamamıyla) paylaşırlar – genelde katı sosyal normlar nedeniyle yaparlar bunu, avını veya topladığı bitkileri paylaşmayanlara katı yaptırımlar uygulanır.

Ortak çalışmanın meyvelerini "adilce" paylaşmaya yönelik bu temayül insanlarda son derece güçlüdür; hemen bütün kültürel gruplarda insanlar paylaşma ve hakkaniyetle ilgili normları içselleştirmiştir (bkz. Fehr ve Fischbacher 2003). Örneğin, gerek sanayileşmiş toplumlardaki gerekse avcı-toplayıcı gruplardaki insanlar, deney koşulları altında ültimatom oyunu adlı oyunu oynamıştır (bkz. Henrich ve diğ. 2005) – her zaman anonim koşullarda ve yalnızca bir kere olmak üzere. Bu oyun kısaca şöyledir: Birine yüklü sayılacak miktarda para verilir (bazı deneylerde ortalama bir aylık maaş kadar verilmiştir). Bu kişiye bu paranın bir kısmını aynı grup içindeki bir başka kişiye teklif etmesi söylenir; o kişi bu teklifi kabul etme –böylece her ikisi de kendi payını almış olacaktır– veya reddetme imkânına sahiptir; reddederse kimse bir şey alamayacaktır. İnsanlar genellikle diğer kişiye paranın yarısını teklif etme yolunu seçmiştir. Bunu kısmen genel anlamda "adil" olmak için yaparlar, ama aynı zamanda, diğer kişinin adil olmayan teklifleri (genelde yüzde 30-40'tan aşağısı adil görülmez) reddedebileceği yolundaki mantıklı tahmin üzerinden hareketle böyle yaparlar. Bunun işleyiş biçimi kültürden kültüre farklılık gösterir, ama bütün kültürlerde başkalarıyla önemli miktarların paylaşılması konusunda en azından bazı zorunluluklar vardır (hatta bazı kültürlerde teklif edilen miktar yarıdan fazlası olduğu halde reddedildiği de olmuştur – muhtemelen bu miktarlar daha sonra karşılığını ödemek konusunda alıcıya bir yükümlülük getirdiği için). İnsanlara bilgisayara karşı oynadıkları söylendiğindeyse, paralarını paylaşmak veya adil olmayan teklifleri reddetmektense kendi paylarını artırma yoluna gitmişlerdir.

İşbirliğine dayalı faaliyetlerdeki sosyal eşgüdüm konusunda Schelling (1960) ve Lewis'ten (1969) sonraki düşünürler, insanlardaki işbirliğine dayalı eşgüdümün yinelemelerle kavranan ortak zeminle çoğunlukla yakından ilişkili olduğunu fark ettiler. Dolayısıy-

la, sizinle ben dışarıda büyük bir kalabalığın içinde ayrı düşersek, büyük ihtimalle tekrar bir araya gelebiliriz, çünkü ikimiz de birbirimizin muhtemel buluşma yeri olarak nereye gidebileceğini (örneğin arabaya) tahmin edebiliriz. Bu tahmini başarılı biçimde yapmak için sizin nereye gidebileceğinizi düşünmem gerekir, ama siz de benim nereye gidebileceğimi düşünürsünüz, bu nedenle benim nereye gideceğimi düşündüğünüzü de dikkate almam vb. gerekir. Başka bir deyişle, birbirimizi bulma ortak amacımıza ulaşmak için düşünme biçimlerimizin birbirine bağımlı olduğunu biliyor olmamız gerekir. Şurası önemli: Mevcut yaklaşıma göre, ortak bir amaç oluşturduğumuzda bu ortak amacın az öncekine benzer zihinsel bir eşgüdümü doğal olarak içeren bir çeşit müzakereyi içinde barındırması gerekir – çünkü işbirliğine dayalı bir etkinliğe katılmak istememin koşulu bunu senin de istemen ve benimle aynı şekilde hissetmendir, bu nedenle ikimiz de karşı tarafın eğilimlerini değerlendirmeliyiz, ki bunlar da bizim eğilimlerimizin değerlendirilmesine bağlıdır vb. Bir çeşit niyet veya zihin okuma biçimi içeren başka birçok sosyal etkileşim türü vardır (rekabete dayalı etkileşimler gibi), ama bunlar bu tür katıksız eşgüdümün yinelemeli yapısına sahip değildir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, bebekler başkalarıyla ortak amaç ve eşgüdümlü planlar doğrultusunda işbirliği yapmaya bir yaşına girdikten hemen sonra, aşağı yukarı işbirliğine dayalı iletişim kurmaya başladıkları sıralarda başlar. Warneken ve Tomasello'nun (2007) araştırmasında, bebeklerin daha 14 aylıkken ortak amaçlar oluşturdukları, Carpenter ve çalışma arkadaşlarının (Carpenter, Tomasello ve Striano 2005) araştırmasında ise 12 aylık bebeklerin zaman zaman basit bir işbirliği içinde rollerini değiştirdikleri görülmüştür. Graefenhein, Behne, Carpenter ve Tomasello'nun gerçekleştirdiği araştırma (değerlendirme aşamasında), yaşça daha büyük çocukların (3 yaş civarı) işbirliği sürecinin normatif boyutuna karşı duyarlı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Yani bu çocuklar, yetişkinin olaya dahlini açıkça belirttiği işbirliksel faaliyetlerde ("Haydi, şimdi bu oyunu oynayalım, tamam mı?") sonradan işbirliği yapmaktan vazgeçmesi halinde, yetişkinin oyun etkinliğine davetsizce katıldıktan bir süre sonra işbirliğinden vazgeçmesine kıyasla daha güçlü tepki ver-

mişlerdir. Bütün bu araştırmalarda, bebeklerle küçük yaştaki çocuklar işbirliğini iletişim kurarak yoluna koymaya çalışmıştır.

Peki ya işbirliğine dayalı iletişim? Eğer iddia ettiğim gibi, insanlardaki işbirliğine dayalı iletişim, ortak çalışmanın olduğu faaliyetlerde kullanılmak, yani bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak üzere "tasarlanmışsa", nasıl görünmesini bekleriz? Tasarım özellikleri nasıl olmalıdır? Özelliklerinden biri kesinlikle, ortak çalışan tarafların ortak kavramsal zemin alanında, ortak amaç ve ortak dikkat içinde birlikte hareket etmelerinden yararlanmak olmalıdır – ki zaten öyledir. Bir özelliği de, ilginç veya yararlı olabilecek şeylerle ilgili bilgi vererek başkalarına yardım etmek (çünkü başkalarına yardım etmek benim de yararımadır) konusunda ondan sık sık yararlanılması olmalıdır – ki yine öyledir. Ayrıca ortak faaliyetlerce (yinelemeli zihin okumayı içeren faaliyetlerce) oluşturulan ortak dikkat ve ortak zemin nedeniyle, bireyler karşı tarafın onlara yardımcı olacağı beklentisini taşımalı, karşı tarafın da onların kendisine yardımcı olacağı beklentisini taşıyacağı beklentisini taşımalıdır vb. – ki bu beklenti içindedirler gerçekten de. Büyük maymunlardaki maksatlı iletişim ise neredeyse tamamen, başkalarının sosyal araç olarak kullanıldığı, bireysel amaçlar doğrultusundaki talepleri kapsar – ki bu açıklama, avlanma gibi grup faaliyetlerinde görülen temelde bireysel güdülerle uyum içindedir. Bu, çağdaş insanın işbirliğine dayalı iletişim yeteneklerini bireysel, rekabetçi, bencil amaçlar doğrultusunda kullanamayacağı anlamına gelmez –bu şekilde kullanabilir ve kullanır da– ama yalan söylemede bile, yanıltıcı mesajın karşı tarafa iletilmesi için işbirliğine ve alıcının güvenine ihtiyaç vardır (yoksa yalan hiçbir işe yaramaz), bu nedenle burada bile işbirliği altyapısı olduğunu görürüz. Şempanzelerin kendilerini başkalarından gizleyebildikleri bilinirken, başkalarını yanlış yönlendirebildiklerine dair herhangi bir deneysel kanıt olmaması da ilginç ve önemli bir ayrıntıdır (bunun nedeni, tekrar belirtelim, yalan söylemenin işbirliğine dayalı iletişim gerektirmesi olabilir).

5.1.3 Özet

İşbirliğine dayalı iletişimin kökenleriyle ilgili mevcut hipotez, belli bir insan davranışının "neye yaradığını" anlatan spekülatif hikâyelerden biri olmanın ötesine geçer. Ötesine geçer, çünkü işbirliğine dayalı iletişim ortak maksatlılık ve ortak çalışmayla gerçekleştirilen faaliyetlerle aynı altyapıya sahiptir. Gerçekten de, herkesin yalnızca kendi yararına veya başkalarıyla rekabet içinde hareket ettiği bağlamlarda, karşılıklı yardımseverlik varsayımları ve iletişimsel niyet şöyle dursun, ortak amaçların ve ortak dikkatin bile ortaya çıkabileceğini hayal etmek güçtür. İnsanlardaki işbirliğine dayalı iletişim başlangıçta daha karmaşık rekabet ve hile biçimlerini mümkün kılmak üzere ortaya çıkmış olsaydı, ne ortak bir bilişsel altyapısı olan ortak çalışmaya dayalı faaliyetlere rastlayabilirdik, ne de başkalarına ihtiyaç duydukları bilgiyi sağlayarak yardım etme arzusunun bu faaliyetlerin en temel güdüsü olmasını beklerdik (ki tekrar belirtmek gerekirse, yalan söylenerek alıcının kandırılabilmesi için bu varsayım bir önkoşuldur).

5.2 İşbirliğine Dayalı İletişimin Ortaya Çıkışı

Burada anlatabileceğimiz özgül ve ayrıntılı bir evrim hikâyemiz yok, ama buraya kadar ortaya koyduğumuz haliyle insan iletişiminin çeşitli bileşenleri arasında mantıklı ya da en azından makul bir düzen ilişkisi var. Bu nedenle şimdiki amacımız, bizi büyük maymunlardaki bireysel maksatlılığın kavranmasına dayalı maksatlı iletişimden, insanlardaki ortak maksatlılık yetenek ve güdülerine dayalı işbirliksel iletişime götürecek olan bazı düzenlenme biçimleri önermek olacak; bunu ise işbirliğinin evriminde rol oynadığı bilinen evrimsel süreçlerden yararlanarak yapacağız. İleri sürdüğümüz zamansal sıralamayı, işbirliğinin evrimleşmesinde rol oynayan ve işbirliğine dayalı iletişimi mümkün kılan üç güdüyle ilişkili şu üç temel süreçten yola çıkarak oluşturduk:

- Taleplerin kabul edilmesini ve bilgi vererek yardımcı olma güdüsünü açıklamak için mutualizm (karşılıklı yarar) kavramından

faydalandık (talebin kabul edilmesinin veya yardım amacıyla bilginin sunulmasının nedeni, her iki tarafın da bundan yarar sağlamasıdır).

• Mutualizm bağlamları dışındaki yardım tekliflerini açıklamak için, karşılıklılık ve dolaylı karşılılık kavramlarından yararlandık (yardım teklifim, işbirliğine açık olma konusundaki itibarımı güçlendirerek başkalarının benimle işbirliği kurma–ve karşılığında bana yardım etme– isteklerini artırır).

• Duygu ve düşünceleri paylaşmayı açıklamak için, kültürel grup seçilimi kavramından yararlandık (duygu ve düşünce paylaşımı, ortak zemini genişletmek ve grup üyeliği duygusunu pekiştirmek için yapılır).

Mevcut açıklamaya göre bunların çoğu (önceki bölümde anahatlarıyla belirtilen nedenlerden dolayı) evrimsel olarak, ortak çalışmaya dayalı faaliyetler bağlamı içinde ve (2. ve 3. Bölümlerde anahatlarıyla belirtilen nedenlerden dolayı) jest kipliği içinde gerçekleşmiştir – ama nihayetinde, ortak çalışma bağlamı dışındaki işbirliğine dayalı iletişimi ve ses kipliğine geçişi de izah etmemiz gerekecek.

5.2.1 Karşılıklı İşbirliği ve Yardım Talebi

Başlangıç noktamız büyük maymunlardaki grup faaliyetleri. Bu grup faaliyetleri, az önce de ifade ettiğim gibi, ortak amaçlarca belirlenmedikleri için gerçek anlamda işbirliğine dayalı değildir. Büyük maymunların genellikle grup içi faaliyetlerin haricindeki faaliyetlerde diğerlerini istenen eylemleri yapmaya teşvik etmek için kullandığı maksatlı jest sinyalleri de işbirliğiyle alakalı değildir. İnsanlara özgü işbirliğine ve işbirliği temelli iletişime giden yoldaki ilk adımları açıklamak için, Hare ve Tomasello'nun (2005) –evcilleştirme süreçleriyle kurulan bir analojiye dayanan– iki aşamalı modelini esas alacağız.

Birincisi, bize en yakın maymun akrabalarımız grup faaliyetlerinin ganimetlerini, hatta herhangi bir durumda yiyecekleri serbestçe paylaşmaya meyilli olmadıkları için, insana özgü işbirliği ve iş-

birliğine dayalı iletişim yönünde atılacak ilk adım, bireylerin, belki de özellikle yiyecek bağlamlarında birbirlerine karşı daha hoşgörülü, cömert ve daha az rekabetçi hale gelmeleridir. İlginç bir şekilde, günümüzde onlarla işbirliği kurmaya hazır olan insanlarla ilişki içindeki kuyruksuz maymunların bu ilk adımı temsil ediyor olmaları mümkün. Örneğin Hirata ve Fuwa'nın (2006) yaptığı çalışmada, diğer şempanzeleri grup faaliyetine girmeye teşvik etmeyen şempanzelerin, onlardan daha yardımsever olduğunu varsaydıkları bir insanı grup faaliyetine girmesi için teşvik etmeye hazır oldukları görülmüştür. Ayrıca, insanlar tarafından yetiştirilen kuyruksuz maymunların onları yetiştirmiş olan insanlardan bir şey istemek için o şeyi (ve başka şeyleri) kendiliklerinden emir amaçlı işaret ettiklerini ama bunu diğer maymunlara yapmadıklarını hatırlayın (bkz. kısım 2.3). Şempanzeler, kendi türleri içinde bile, daha yardımsever ve hoşgörülü olduklarını öğrendikleri şempanzeleri grup faaliyetlerinde partner olarak isterler (Melis, Hare ve Tomasello 2006a). Bütün bunlar, insanın evriminde, türdeşler arasında daha fazla hoşgörü olmasının, gerek emir amaçlı işaret jesti gerekse gerçek işbirliği yönünde ilerlemek için yeterli olmuş olabileceğini –bunun günümüzün büyük maymunlarının sahip olduğundan fazla bilişsel yetenek gerektirmediğini– düşündürüyor.

İkinci adım, birlikte daha düzenli ve hoşgörülü biçimde hareket eden bu bireylerin –gerekli ekolojik koşulların oluşması durumunda– daha karmaşık işbirliği ilişkilerini destekleyen bilişsel ve güdüsel mekanizmanın gelişimi lehinde doğal seçilime uğramasıdır. Bateson'ın (1988: 12) ortaya koyduğu gibi:

> İşbirliğine dayalı davranışlar evrimsel istikrara ulaştıktan sonra ... hayli işlevsel olan bu davranışların tutarlılığını sağlayan ve artıran özellikler evrimleşir. Bir bireyin ne yapacağını tahmin eden sinyaller ve onlara uygun biçimde yanıt veren mekanizmalar her iki taraf için de yararlı hale gelir.

Doğal seçilimde, birlikte huzur içinde beslenen bu hoşgörülü bireylerin ortak amaç ve ortak dikkat oluşturma yetenekleri seçilebilir. Böylece, grupça avlanan şempanzeler bir noktada daha hoşgörülü ve yiyeceği paylaşma konusunda daha az rekabetçi hale gelirse, so-

nunda yiyecek her halükârda paylaşılacağı için avı kimin yakaladığının bir önemi kalmaz. Hepimiz sonunda yiyeceği paylaşacağımız beklentisi içindeysek ve bunu hepimiz biliyorsak, o zaman –gerekli bilişsel yetenekler evrimleşmişse– avı "birlikte" yakalamaya yönelik hepimizin bildiği ortak bir hedefimiz olabilir. Ve bireyler ortak bir hedefin peşinden gidiyorsa, her biri kendisini ilgilendiren bir şeyin aynı zamanda diğerlerini de ilgilendireceğini –en azından potansiyel olarak– bilir. Ortak dikkat aşağıdan yukarıya da oluşabilir, şöyle ki: Ufukta yabancı bir hayvan belirdiğinde her birimiz onu görür, sonra da birbirimize bakarak ortak çıkarlarımızı teyit ederiz – bu, mevcut bir işbirliksel faaliyetten ortaya çıkmaz (ama birçok durumda geçmişteki bazı ortak faaliyetlerden veya ortak deneyimlerden ortaya çıkar). Bununla birlikte, mevcut önermemize göre ortak dikkat, ortak hedefleri olan işbirliğine dayalı faaliyetlerde yukarıdan aşağıya doğru başlamıştır (bugün de bebeklerde böyle başlar).[1] Bu nedenle, karşılıklı işbirliği, insanlardaki çıkarımlarca zengin işbirliğine dayalı iletişimde gerekli ortak kavramsal zeminin ortaya çıktığı yerdir.

Özel olarak iletişim konusunda ise şunu söyleyebiliriz: Karşılıklı işbirliklerinde ortak amacımız doğrultusunda hareket ettiğimiz için, her birimizin her birimize yardım etmesi hepimizin menfaatinedir – ve işbirliğine dayalı faaliyetin ortak zemininde olduğumuz için, iletişimsel olarak yardım talep etme ve önerme girişimlerini de büyük ihtimalle anlayabiliriz. Bu bağlamda, iletişim kuranın yardım talebinde bulunma eğilimi ile alıcının yardım etme eğilimi, ortak bir amaç yönündeki ilerleyişi hızlandırmanın bir yolu olarak doğal biçimde ortaya çıkmış olabilir. Şempanzelerin türdeşlerine zaman zaman yardım önerdiğini hatırlayın; bu, temel iletişim güdüsü olarak

1. İlginç bir biçimde, tek başına işitsel alanda herhangi bir yinelemeli sürecin ortaya çıkması zor görünüyor – çünkü işitsel uyaranlar herkese eşzamanlı olarak gider. Görsel alanda ise bir şey gördüğümde, bunu sizin de görüp görmediğinizi anlamak için (işitmeden farklı olarak) size bakmak zorundayımdır. Ayrıca bunu gördüğümü görüp görmediğinizi görmek için de size bakmak zorundayımdır vs. Bu nedenle, bu düşünce yolunu izleyen görme duyusundan mahrum olan gece hayvanlarının evriminde asla ortak dikkat ortaya çıkmaz.

başkalarından yardım talep etmenin evriminde, evrim sürecinin geliştirebileceği bir başlangıç durumu olduğu anlamına gelir. Ama çoğu grup faaliyetinde şempanzeler yardım talebinde bulunmaz ve hiçbir faaliyette başkalarına yardım amacıyla bilgi vermezler, ki bu da evrim sürecinin daha yapacak işleri olduğunu gösterir. Karşılıklı işbirliğine dayalı faaliyetlerde, yardım talebi ile bilgi vermeye dayalı yardım teklifi arasındaki farkın asgari düzeyde olduğunu da unutmayın. Yani bir kütüğü ortak bir amaç doğrultusunda sürüklerken karşımıza bir engel çıktığında sizden o engeli kaldırarak bize yardımcı olmanızı talep edebilirim veya yardımcı olmak amacıyla engeli kaldırmanızı sağlayacağı varsayımıyla engelin varlığı konusunda sizi haberdar edebilirim. Karşılıklılık bağlamı dışında ise yardım talep etme (O taşı kaldırmanı istiyorum, çünkü onu kaldırman hedefime ulaşmamda bana yardımı olacak) ile bilgi vererek yardım etme (O taşa dikkat etmeni istiyorum, çünkü hedefine ulaşmanı engelliyor) arasındaki fark çok daha fazladır.

Burada kuracağımız bir analoji meseleyi daha iyi anlamamızı sağlayacak. Primatlar içinde yalnızca insanın gözünün bakış yönünün son derece görünür olması (gözakı nedeniyle; Kobayashi ve Koshima 2001) ilginç bir morfolojik olgudur; nitekim bebekler bile karşılarındaki kişinin başının yönündense gözlerinin bakış yönünü takip ederler, büyük maymunlarsa gözün bakış yönü yerine başın yönünü takip ederler (ayrıca bkz. Tomasello ve diğ. 2007). Peki bu neden böyledir? Gözünün bakış yönünü başkalarına "ilan etmenin" insan için avantajlı bir tarafı olmalı; bu da bireyin, başkalarının bu bilgiyi rekabet amacıyla kullanmayacaklarına veya istismar etmeyeceklerine, işbirliğine açık biçimde veya yardım amaçlı kullanacaklarına güvendiği durumların baskın olduğunu varsaymayı gerektirir. İletişimsel davranışların aynı biçimde bireylerin iç durumlarını ilan etmeye hizmet ettiğini düşünebiliriz. Örneğin işbirliğine dayalı talepleri, içsel istek durumunun "ilanı" olarak düşünebiliriz; ki böyle bir şey yalnızca isteğimi başkalarının bilmesinin benim yararıma olduğu durumlarda uyumsal olabilir – bilhassa da, karşılıklı işbirliksel faaliyetlerde olduğu gibi, arzularımı tatmin etmemde bana yardım etmek için nedenleri olduğu durumlarda. Yani insanlar baş-

kalarına arzuları hakkında bilgi verme veya başkalarına karşılıklı olarak hepsi için yararlı olabilecek şeyler konusunda bilgi verme eğilim ve yeteneklerini bu tür bağlamlarda geliştirmiş olabilirler.

Karşılıklı işbirliğine dayalı faaliyetlerde, yardım talebi, hatta belki de yardım teklifi için en bariz iletişim aracı adayı işarettir. Karşılıklı işbirliğine dayalı faaliyetler "şimdi ve burada" meydana gelir ve çok güçlü bir yapıya sahiptir; ortak amaçlar ve ortak dikkat aracılığıyla yukarıdan aşağıya biçimlenir. Bu nedenle çoğu durumda işin görülmesi açısından işaret zorunludur. Ortada olmayan bir aletin nerede bulunabileceğini işaretle başarılı biçimde ifade edebiliriz. Bu ilk evrede görüntüsel jestlerle iletişim muhtemelen mümkün değildir, çünkü bunları yanlış bağlamda yapılmış anlamsız eylemler olarak görmemek için Grice'ın bahsettiği türden bir iletişimsel niyet gerekir (aşağıya bakınız). Ancak, bireyler bu noktada bazı taklit yeteneklerine sahipse, doğal olarak ortaya çıkan maksatlı hareketler (birini faaliyette bulunacağı yere doğru "itmek" gibi), kuyruksuz maymunlardaki gibi, bireyoluşsal ritüelleşmeyle ortaya çıkmakla kalmaz, aynı zamanda taklit de edilebilir belki.

Bu nedenle ortaya koyduğumuz önerme nispeten tartışma götürmez görünüyor: İnsana özgü işbirliği başlangıçta karşılıklıydı – ve bu karşılıklılık ilk olarak daha hoşgörülü ve yiyecek konusunda bonkör bireylere bağlı olarak ortaya çıkmıştı. Bu önermede yeni olan ise şu fikirdir: Karşılıklı işbirliği, işbirliğine dayalı iletişimin ortaya çıktığı yerdir. Yani yinelemeli zihin okuma becerileri ilk olarak ortak amaçlar oluşturulurken ortaya çıkmış, sonra bu beceriler ortak amaçla ilgili şeyler konusunda ortak bir dikkatin oluşmasını (yukarıdan aşağıya) sağlamış, zamanla da ortak kavramsal zemin biçimleri ortaya çıkmıştır. Büyük maymunlarda iletişim haricindeki eylemlerde bir ölçüde varolan yardım etme güdüleri, karşı tarafa yardım etmenin kendine yardım etmek anlamını taşıdığı karşılıklı işbirliklerinde gelişebilir. Yani eylem veya bilgi şeklinde yardım istemeye yönelik iletişimsel taleplerin ve bu taleplere uymanın (hatta belki de bilgi vermek suretiyle yardım teklifinde bulunmanın) karşılıklı işbirliksel faaliyetlerde ortaya çıkmış olması kuvvetle muhtemeldir. O halde, yarı evrimsel hikâyemizin bu noktasında elimizde

iki şey var: yardım talep etmek için yapılan işaret jesti ve karşılıklı işbirliği etkileşimlerinin ortak zemininde bu tür talepleri yerine getirme (ve muhtemelen faydalı bilgi sunarak yardımcı olma) eğilimi.

5.2.2 Dolaylı Karşılıklılık ve Bilgi Vererek Yardımda Bulunma

İnsanlar karşılıklı işbirliği dışındaki birçok durumda birbirlerine yardım eder (bilgi vermek dahil) ve birbirlerinden yardım talebinde bulunurlar. O halde bu genellemeyi ilk adaptasyon durumundan yola çıkarak açıklamamız gerekiyor. Ama karşılıklılık bağlamları dışında yardım talebinde bulunmak ve yardım taleplerine olumlu yanıt vermek, diğerkâmlıkla –bireyin başkasının çıkarını kendi çıkarından üstün tutmasıyla– ilgilidir ve özel bir açıklama gerektirir. Tekrar belirtmek gerekirse, insanın diğerkâmlığının evrimini tümüyle açıklayabilmem imkânsız, bu nedenle burada işbirliğine dayalı iletişimde diğerkâmlığın nasıl rol aldığına dair birkaç fikir belirteceğim sadece.

Şempanzeler bazı durumlarda başkalarına yardım ederler (Warneken ve Tomasello 2006; Warneken ve diğ. 2007). Bunun nedenleri pek açık değil, ama şempanzelerin doğal ilişkilerinde doğrudan karşılıklılığın varlığına –bir şempanzenin kendine yardım eden başka bir şempanzeye yardım ettiğine– dair bazı anlamlı veriler mevcut (de Waal ve Lutrell 1988). Ne var ki bu doğrudan karşılıklılığın geniş çaplı veya güçlü olması ihtimali pek yok ve işin içinde yiyecek olduğunda böyle bir karşılıklılığın olmadığı ise kesin gibi. Sahada yapılan bir araştırmada Gilby ve çalışma arkadaşları (2006) avdan sonra et paylaşımı ile alıcının daha sonra etin "karşılığında" eti verenle cinsel ilişkiye girmesi veya kavgada ona destek olması arasında bir ilişki olmadığını göstermiştir (bununla beraber Watts ve Mitani 2002'yi de inceleyiniz). Silk ve çalışma arkadaşları (2005) ile Jensen ve çalışma arkadaşlarının (2006) yaptığı araştırmalarda da –her ne kadar karşılıklılık doğrudan incelenmemişse de– bireylerin ebeveynleri, çocukları ve müttefikleri dahil başkalarına yiyecek elde etmeleri konusunda yardımcı olmadıkları ortaya konmuştur.

Her halükârda, işbirliğine dayalı ilişkilerin dışında yapılan yardımlarda bir çeşit karşılıklılık şart gibi görünüyor. Doğrudan karşılıklılığın kısıtlılıkları nedeniyle, burada en iyi aday, bireylerin yardım ve genel olarak işbirliği konularında itibar edilebilecek bireylere yardım etmeyi veya onlarla işbirliği yapmayı seçtiği dolaylı karşılıklılık gibi görünüyor (Nowak ve Sigmund 1998; Panchanathan ve Boyd 2003). Melis, Hare ve Tomasello'nun (2006b) araştırması şempanzelerin başkalarının itibarlarıyla ilgili yargılar oluşturduklarına dair kanıtlar sunar. Bu araştırmada, yiyecek elde etmek için bir partnere ihtiyaç duyan şempanzelere iki partner seçeneği sunulmuştu (ikisi de hiç tanımadıkları şempanzelerdi). Birinin kötü bir partner –genellikle her şeyi kendi tekeline almaya çalışan baskın bir erkek– diğerinin ise iyi bir partner olduğu ortaya çıktı. Bu muhtemel partnerlerle birkaç deneyim yaşadıktan sonra şempanzeler istisnasız daha iyi olanı seçmeye başladılar. Bu durum, işbirliği yapmayanların, karşılıklı işbirliğinin cazip fırsatlarından menedilerek bencilliklerinin ve rekabetçiliklerinin bedelini ödediklerini gösterir (ve bu tavırlardan kaçınanlar bir bedel ödemiş olmazlar – yüksek bedelli bir cezalandırma değildir bu, dolayısıyla burada ikinci dereceden bir diğerkâmlık sorunu yoktur).

Bireylerin karşılıklı işbirliksel faaliyetleri için partnerlerini bir anlamda itibarlarına göre seçmeleri, bunun farkına varan bireylerin herkesin içinde yardım ederek ve işbirliği yaparak itibarlarını yükseltmeye çalışacakları anlamına gelir, tabii başkalarının onları gözlemlediğini ve değerlendirdiğini anladıklarını varsayarsak. Bu nedenle birey, hiçbir fayda sağlamadığı, karşılıklı olmayan faaliyetlerde bile yardımsever bir kişi olarak itibar kazanmak (gelecekte başkalarının onunla işbirliği yapmak isteyebileceği bir kişi olmak) için başkalarına yardım edebilir, onlara yardımcı olacağını veya onları ilgilendirebileceğini düşündüğü şeylerle ilgili bilgi verebilir. Bilgi vererek yardımcı olmanın nedenlerinden biri de gösteriş yapmak (bireye pahalıya mal olan bir uyum gücü sinyali vererek; Zhavi ve Zhavi 1997) olabilir – örneğin cinsel seçilim bağlamında, bireyin yararlı şeyler bildiğini göstererek sosyal gücünü sergilemesi gibi. Bu anlamda, başkalarına grup içindeki birilerinin itibarını etkileyecek

bilgiler vermek (dedikodu yapmak; bkz. Desalles 2006) özel bir önem teşkil ediyor olabilir. Bilgilendirmenin uyum sağlama (adaptasyon) açısından önemli bağlamlarından biri de pedagoji (Gergely ve Csibra 2006), özellikle de bireyin yavrularına bilgi aktarması olabilir, zira bu, bilgilendirme eylemini kapsamlı uyum gücü (akraba seçilimi) bakımından faydalı kılar. Ama bunlar önemli yan işlevler olsa da, insan işbirliğinin ve iletişiminin ortak bir işbirliksel altyapıya sahip olması, işbirliğine dayalı faaliyetlerin insanın işbirliğine dayalı iletişiminin ortaya çıkış yeri olduğuna işaret eder.

Talep etmenin ötesine geçip bilgilendirme evresine girdiğimizde, zaman ve mekânda yer değiştirmiş şeyler konusunda iletişim kurmak çok daha gerekli hale gelir. İnsandaki işaret etme jesti kuyruksuz maymunlardaki dikkat çekme hareketlerinin ilettiğinden daha karmaşık mesajların iletilmesini sağlamasına rağmen, yine de birçok açıdan sınırlı sayılır. Daha da önemlisi, işaretin iletişim gücünün temel kaynağı olan ortak kavramsal zemin aynı zamanda onun sınırlarının da kaynağıdır. Bu nedenle, sizinle birlikte bir yalağın yanından birçok kez geçmiş ve orada arada sırada bir ceylan görmüşsek, bir gün yalağın bulunduğu taraftan yürüdüğümü ve benim tam da yalağın olduğu tarafı işaret ettiğimi gördüğünüzde, bundan muhtemelen orada bir ceylan olduğu sonucunu çıkarırsınız: Bir işaretle görüş alanınızda olmayan bir varlığa göndermede bulunmayı başardım işte! Ama daha önce böyle bir şey yaşamamışsak, göz önünde olmayan bu göndergeyi işaret edemem elbette; işaret, iletişimsel edimin taraflarının çok az bir ortak zemine sahip olduğu veya hiç olmadığı durumlarda, bilhassa da çok fazla çıkarımın gerekli olduğu durumlarda tamamen etkisizdir. Dolayısıyla işaret, acemilere veya küçük çocuklara neyin nasıl yapılacağını öğretirken kullanılacak etkili bir iletişim biçimi olmayacaktır. Karmaşık bir yöntem kullanarak sopayla toprak altından yumrular çıkarmaya çalışıyorsam ve toprakları temizlemek için yardımınıza ihtiyacım varsa, siz de daha önce bunu benimle birlikte yaptıysanız, sopanın toprağa girdiği yeri işaret etmem yeterlidir; ama daha önce böyle bir şey yapmadıysanız, basit bir işaretin ne yapmanız gerektiğini anlatması imkânsızdır. Aynı nedenle, işaretin birbirine yabancı kişiler arasında

etkili bir iletişim aracı olması mümkün değildir. Dolayısıyla, işaretin iletişim kuran ile alıcı arasındaki ortak zemine neredeyse tamamen bağımlı olması onun hem gücü hem de zayıflığıdır.

Görüntüsel jestler de aynı şekilde ortak zemine bağımlıdır, ama biraz daha az, çünkü daha fazla bilgi potansiyel olarak jestin kendisinde vardır. Yani yeni çalışma arkadaşıma, bu işi bu bağlamda daha önce yapmadıysa bile, toprağı nasıl temizlemesi gerektiğini jestlerle görüntüsel olarak anlatabilirim (ama yine de onun bu jestlerimin iletişim amaçlı ve mevcut faaliyetimizle ilgili olduğunu bilmesi şarttır). Yalağın orada daha önce bir ceylana rastlamamış olsak dahi, arkadaşıma orada bir ceylan gördüğümü ceylanlara özgü hareketleri ve sesleri taklit ederek (belki yalağın olduğu yeri de işaret ederek) anlatabilirim. Görüntüsel jestler yabancılarla iletişimde birçok bağlamda işaretten daha etkilidir. Ama görüntüsel jestlerin insanın bireyoluşunda daha sonra ortaya çıkmasının ve kuyruksuz maymunlarda olmamasının bir nedeni vardır. Görüntüsel jestlerden yararlanarak iletişim kurmak için, iletişime konu olan eylemleri normal araçsal bağlamları dışında, taklit biçiminde sahnelemek gerekir öncelikle – böyle bir şeyi yapmak da rol yeteneği olmasa bile taklit yeteneği gerektirir. Ama daha da önemlisi, bir görüntüsel jesti iletişimsel bir jest olarak idrak etmek için, her şeyden önce Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyeti bir dereceye kadar anlamak gerekir; bağlam uygun olmadığında alıcı, iletişim kuranın tuhaf davrandığını, ceylan gibi koşmaya veya çukur kazmaya çalıştığını zannedecektir (bu nedenle eylemin gerçek bir eylem olarak yorumlanmaması, Leslie 1987'nin rol yapma konusunda ileri sürdüğü gibi "tecrit edilmesi" gerekir). Görüntüsel jestlerin bu nedenle kuyruksuz maymunların niyet hareketlerinden –başlangıç aşamasında kalmış gerçek eylemlerden– türediği varsayılır, ama bu jestler taklide ve alıcının iletişimsel niyeti kavramasına dayalı bir temsil boyutu katar. Görüntüsel jestlerde ustalaşmanın ödülü, kişinin birlikte pek deneyim paylaşmadığı kişilerle çok çeşitli durumlarda daha etkili iletişim kurma becerisi kazanmasıdır (Donald 1991).

İşlevsel açıdan değerlendirdiğimizde, insanlar itibarlarını artırmak için yardımcı olma isteğiyle hareket etmeye başladığında ve

yardımcı olmakta istekli davranacakları konusunda başkalarına güvenebildiklerinde, onlara karşılık beklemeden bilgi vermeye başlarlar. Gerçekten de, bireysel emirler bile işbirliksel emirlere dönüşebilir: Size ne yapmanız gerektiğini söylemem, arzularım hakkında size bilgi vermekle yetinirim, çünkü arzularımın yerine gelmesi konusunda bana yardım edeceğinizi bilirim. Şurası önemli: Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyet, bu üst düzey yardımseverlik bağlamları içinde ortaya çıkar. Sıralama aşağı yukarı şu şekildedir (İ= İletişim kuran, A = Alıcı):

- İ'nin hedefi A'nın bir şey öğrenmesidir: ona yardımcı olabilecek veya ilgisini çekebilecek bir bilgi (bilgilendirici) ya da kendi iç durumuyla ilgili bir bilgi (işbirliğine dayalı bir talep).
- A, İ'nin onun bir şey bilmesini istediğini anlar, İ ile işbirliği yapmaya hazırdır ve bu bilgiyi kabul eder, çünkü bunun (şayet bilgilendirici ise) ona doğrudan yardımı dokunabileceğine veya (işbirliksel bir emirse) karşı tarafa yardım etmesine fırsat tanıyacağına, böylece de İ'nin talebini kabul etmekle kendi itibarını artıracağına güvenir.
- İ şunun farkındadır: A, İ'nin bir şeyler bildirme arzusunu anlamak ve onun bu arzusuna yanıt vermek ister, en azından onun işbirliğine açık olduğuna güvendiği için; bu nedenle, ona, onun bir şeyi bilmesini istediğini iletmekle kalmaz, aynı zamanda, onun bir şeyi bilmesini istediğini onun bilmesini istediğini vurgulayarak iletir – A'nın yardıma açık tavırlarından hareketle, kendisinin bunu istediğini öğrendiğinde A'nın anlamak ve buna rıza göstermek için daha fazla çabalayacağı beklentisiyle yapar bunu.

Bu tür bir muhakeme –ben buna işbirliksel muhakeme diyorum– kişinin gerek kendi eylemleri gerekse başkalarının tekil eylemleri hakkındaki pratik muhakemesinden köklü biçimde farklıdır. Levinson'ın sözleriyle ifade edecek olursak:

> Eylemlerimizin eşgüdümlü olması niyetiyle hareket etmeye başladığımızda düşüncemizde olağanüstü bir değişim yaşanır – o zaman eylemlerimizi açık biçimde anlaşılır olacak şekilde tasarlamamız gerekir. (1995: 411)

Bu sıralamanın ilk adımında tarif edilen iletişimsel edimlerin (aslen Sperber ve Wilson'ın 1986'da ifade ettikleri "bilgilendirme niyeti"nin) aslında insanın evriminin ilk evrelerinde –yine özellikle karşılıklılık bağlamında– gerçekleştiğini tahmin etmek zor değildir. Sizin o yiyeceği görmenizi ve dolayısıyla almanızı isterim, çünkü onu sonunda paylaşacağımızı bilirim (ve sizin o yiyeceği görmenizi istediğimi biliyorsanız, onu görmeniz için ne gerekiyorsa yaparım); örneğin üzeri yemiş dolu bir dalı yüzünüzün önüne çekip görmenizi sağlarım. Ama iletişim kuran taraf alıcı tarafın onun ne istediğiyle ilgilendiğine kanaat getirdiğinde, o zaman bu durumdan yararlanarak ona ya onun ilgisini çekecek bir bilgi ya da kendi iç durumuyla ilgili bir bilgi sunduğunu anlamasını sağlar; örneğin gözünüzün önündeki yemişleri fark etmezseniz, size seslenirim veya dikkatinizi kendime ve o yemişleri belli bir nedenle (her iki tarafın da işbirliğine dayalı olduğunu varsaydığı, dolayısıyla alıcının anlamaya çalışacağı bir nedenle) gözünüzün önünde tuttuğuma çekerim. Her iki taraf da yardımcı olmaya istekli olmadığı sürece bunların hiçbiri mümkün değildir. Ayrıca ilginç bir şekilde, yukarıda belirtildiği gibi, bu sırayı izleyen olayların ilk önce görüntüsel jestlerde gerçekleşmiş olması pek mümkün değildir. Eylemin faili olduğumu çok fazla belli etmeden yakın çevrenizdeki bir şeye dikkatinizi kolayca çekebilirim (kuyruksuz maymunların işaret ederken yaptıkları gibi örneğin), sonra da olayları akışına bırakıp o şeyi görmenizi ve ona tepki vermenizi beklerim. Ama size jestlerle bir şey anlatmaya çalışırsam, örneğin ceylan taklidi yaparsam, aynı zamanda size bilgi vermek istediğimi bilmenizi sağlamadan size bilgi veremem –iletişimsel niyet olmadan bilgilendirme niyeti olmaz– çünkü iletişimsel niyetimin farkına varmadığınız sürece yaptığım jest tuhaf bir hareket olmanın ötesine geçmeyecek ve hiçbir şey iletmeyecektir.

O halde, başkalarının yardım taleplerini yerine getirmenin ve elbette başkalarına yardım teklif etmenin karşılıklı işbirliği içinde başlamış olması muhtemeldir; işbirliğinin karşılıklı olduğu faaliyetlerde rıza göstermek daima adaptasyona yöneliktir –çünkü bireyin lehinedir– ve daha sonra, yardım eden tarafın itibarına olumlu etkileri nedeniyle karşılıklı olmayan durumlarda da genellik kazanır. Şu

iki ilginç olay bu durumla alakalıdır: Birincisi, insanlar sıklıkla –ve belli durumlarda hemen her zaman– kendilerine yardım eden insanlara teşekkür ederler. Bu uzmanlaşmış iletişimsel işlev iki tarafın itibarı yararına olduğu için evrimleşmiştir. Size bana yaptığınız bir iyilik için teşekkür etmekle çevredeki herkese sizin yardımsever bir insan olduğunuzu ilan etmiş, aynı zamanda da bana yardım eden herkese aynı iyiliği yapacağımı beyan etmiş olurum – çünkü insanlar, diğerkâm davranışlarını başkalarına ilan eden yüce gönüllü kişilere yardım etmek isterler. İkincisi, nezaketin önemli boyutlarından biri de, insanlara bir şey yapmaları için emir vermek yerine (bireysel emirlerde olduğu gibi), onlara kendi isteklerinizi ifade etmeniz (işbirliksel emirlerde olduğu gibi), hatta belki de bunu dolaylı biçimde yapmanız ve onların bu işe gönüllü olmalarını sağlamanızdır – sonrasında da bu işi emirle değil de özgür iradeleriyle yaptıkları için onlara teşekkür edilir (Brown ve Levinson 1978). Bu davranış şu şekilde yorumlanabilir: Sizden bana bir iyilik yapmanızı isterken bunu özgürce yapmanıza izin vereceğimi (böylece gönüllü bir eylem gerçekleştirmiş olmaktan dolayı itibarınız artmış olacaktır), sonrasında da bu işi gerçekleştirdiğiniz için herkesin önünde size teşekkür edeceğimi bildirerek sizi o işi yapmaya özendirmiş olurum. Yani bir anlamda, müteşekkir olduğunu ifade etmek ve dolaylı olarak bir istekte bulunmakla kişi, karşı tarafın bundan itibar kazanarak yarar sağlayacağını garanti eder. Bu tür süreçlerin sosyal normlarla birleşmesi, bir kişinin başka bir kişiye yardım etmesi gerektiği halde yardım etmediği durumlarda, suçluluk duygusu gibi kamu önünde özür dilenerek ifade edilen duyguların ortaya çıkmasına neden olur.

O halde, şimdi yarı evrimsel hikâyemizde, taleplere cevap veren ve başkalarına (işaret ve görüntüsel jestlerden yararlanarak) yardım amaçlı ve ilgi çekici bilgiler vermeyi görece özgürce teklif eden, hatta bunu karşılık beklemeden yapan insanlar var demektir. Burada sorulması gereken kritik soru şu: Bu tür davranışlar, bu yardımseverliği düzenleyen yaptırım gücüne sahip sosyal normları nasıl ortaya çıkarmış olabilir? Cevaplaması çok zor olan, uzmanlık alanımı aşan bir soru bu. Ama şimdilik en azından şunu söyleyebilirim: Yinelemeli zihin okumaları yapabilen ve ait oldukları grup içindeki

itibarlarını düşünen –böylece herkesin birbirlerinin itibarıyla alakadar olduğunu bilen– bireylerde karşılıklı yardım beklentisi kolayca ortaya çıkabilir. Karşılıklı beklentiler norm değildir çünkü cezalandırma güçleri yoktur, ama bu güce bir adımlık mesafededirler. Bu noktada, kişinin iletişimsel niyetini göstermesinde ve bu niyetin başkaları tarafından uygun çıkarımlarla tanınmasında kritik öneme sahip karşılıklı yardım beklentisi türlerinden söz edebiliriz artık. Bunların normatif gücü ise şimdi inceleyeceğimiz başka bir veçheden gelir.

5.2.3 Kültürel Grup Seçilimi ve Tavır Paylaşımı

Kıyaslama için küçük çocukların da dahil edildiği, büyük maymunlarda sosyal öğrenme ve taklit konularını inceleyen araştırmaların hepsinde, çocukların karşılarındaki kişilerin sundukları bilgileri –nitel olarak değilse bile nicel olarak– maymunlara kıyasla çok daha ayrıntılı biçimde öğrendikleri ortaya konmuştur (bkz. Whiten ve diğ. 2004). Bunun nedenlerinden biri, insanların, sonuçlardan veya arzulanan sonuçlardan ziyade karşılarında gerçekleşen eylemlere maymunlara kıyasla daha fazla odaklanmaları olabilir. Bu eylem temelli yaklaşım, insanların alet yapımı gibi insana özgü durumlarda başkalarından taklit yoluyla öğrenme ihtiyacından kaynaklanıyor olabilir; bu tür taklide dayalı öğrenme biçimleri de, gerçek olayları simüle eden görüntüsel jestlerin ortaya çıkışına yardımcı olmuş olabilir.

Ne var ki taklidin deneysel çalışmalarda genelde pek vurgulanmayan bir boyutu daha var, o da sosyal işlev boyutu (Uzgiris 1981; Carpenter 2006). Örneğin sosyal psikolojide, grup içinde diğerleriyle birlik ve beraberlik içinde olduğunu göstermenin yollarından birinin onlar gibi davranmak, onlar gibi giyinmek, onlar gibi konuşmak, onlar gibi tavırlar sergilemek, yani genel olarak onlar gibi olmak olduğu gayet iyi bilinir. *E.T.* filminde, çocukların yatak odalarında kendi boylarındaki uzaylıyla karşılaştığı, küçük kızın uzaylıya bakıp yavaşça işaretparmağını havaya kaldırdığı sahne meselenin ruhunu gayet güzel yansıtır. Zararsız uzaylı kıza bakıp da işaretparmağını yavaşça havaya kaldırdığında çocuklar (ve seyirci) heyecan

içinde durumu kavrar: O da bizim gibi (yani bizden biri olabilir)! Bunun tam tersi ise, insan gruplarının kendileri gibi olmayanlara karşı ayrımcılık yapmasıdır elbette; kimlerin kendileri gibi olduğunu kimlerin olmadığını açıkça belirtmek için de her şeyi yaparlar. Dilimizi konuşmayan birinin bizden olmadığı gayet açıktır, ama bizim gibi giyinmeyen, bizim gibi yemek yemeyen, yüzünü bizim gibi boyamayan, bizim gibi dua etmeyen veya bunun gibi başka şeyleri bizim gibi yapmayanlar da bizden değildir. İnsan grupları, grup üyeliğini sağlama almak için kendilerine özgü yaftalar kullanır, hatta bir ölçüde grup üyeliğini pekiştirmeye de yarayan gruba özgü selamlama biçimleri –gruba özgü konuşma tarzları– vardır. Psikolojik açıdan değerlendirirsek, küçük çocuklar çevrelerindeki kişiler gibi olmak için onları taklit ederek, hatta onlara riayet ederek bu grup içi/grup dışı yaşam tarzının içine girerler – bunun sonuçları ise dillerdeki yöresel aksanlara kadar gider. Ama insanlar başkaları gibi olmanın da ötesinde başkaları tarafından beğenilmek ister ve insanlarla ilişki kurmanın ve beğeni kazanmanın yollarından biri, sosyal grup içinde çeşitli dedikodular, anlatılar ve etkili konuşmalar sayesinde grup üyeleriyle dünyayla ilgili duygu ve düşüncelerini paylaşmaktır. Gerek başkaları "gibi olma" gerekse başkaları tarafından "beğenilme" konularında başarısız olmak olumsuz duygulara neden olur: Kişi bir sosyal normu ihlal edecek şekilde davrandığında utanç veya suçluluk duygusuna, hiç kimse tarafından beğenilmediğindeyse yalnızlık veya soyutlanmışlık duygusuna kapılır – bu ise yardımseverlik/karşılıklılık ve uyumluluk/dayanışma/yakınlık normlarına dikkat gösterilmesini ve uyulmasını sağlamak üzere evrimleşmiş olabilir.

Bu taklit/uyumluluk/dayanışma/yakınlık boyutu, insanın işbirliğine dayalı iletişiminin evriminde iki önemli sonuca neden olmuştur ve bunlar sürecin çok farklı yönleriyle ilgilidir. Birincisi, başkalarıyla yakınlık kurma arzusu, insan iletişiminin işbirliği modelindeki üç temel güdüden birinin –başkalarıyla duygu ve/veya tavırlarını paylaşma arzusunun– temelini oluşturur. Genel olarak bilgilendirme güdüsünden çok farklı görünmese de –bir resimden hoşlandığımı ifade ederken size yalnızca bu konudaki tavrım hakkında bilgi

verdiğim söylenebilir– bebekler üzerine yapılan araştırmalara göre (önceki bölümde incelemiştik) beğenimi ifade etmemin amacı, bilgilendirici ifadelerde olduğu gibi size istediğiniz veya ihtiyacınız olan bilgiyi vermek değil, benimle benzer düşünceleriniz olduğunu ifade etmenizi sağlamaya çalışmaktır. Ortak bir deneyimde aynı şeyleri hissetmemiz, psikolojik açıdan birbirimize yakın hissetmemizi sağlar. Bu sürecin ne kadar önemli olduğunu anlamak için, bir gün eşinizin en iyi dostlarınızdan ve en sevdiğiniz nesne ve faaliyetlerden nefretle söz etmeye başladığında neler olacağını hayal edin yeter. Keza, insanlar yüz yüze gelmeden, internette tanıştıkları kişilere nasıl âşık oldukları sorusuna genel olarak "paylaştığımız çok şey var", "aynı şeylerden hoşlanıyoruz" gibi cevaplar verir. İnsanların kendi duygu ve düşüncelerini paylaşan insanlarla yakınlık kurmaya meyilli oldukları, sosyal psikolojide iyi bilinen bir olgudur (Schachter 1959). Ayrılıktan sonra tekrar bir araya gelen ailelerin veya arkadaşların anlattıkları anılar ilişkilerin pekiştirilmesine de yardımcı olur, özellikle de geçmiş olaylarla ilgili yapılan ortak değerlendirmeler ("Çok güzeldi, hani birlikte..." "Ne çok üzülmüştük hani..."; Bruner 1986). Bu nedenle, duygu ve düşünce paylaşımının insanlarda bir çeşit grup kimliği işlevi görüyor olması, bunun da yalnızca insana özgü olması muhtemeldir. O halde önermemiz şu: Bebeklerin erken dönemlerdeki iletişiminde ve ilişkilerde çok önemli olan anlatımsal bildirimler duygu paylaşımına yönelik bariz bir sosyal niyet ifade eder; hatta anlatımsal bildirimlerin başkalarıyla olan ortak zemini artırmaya yönelik proaktif çabalar olduğu, başkalarıyla daha derin yakınlıklar kurmanın yollarından biri olduğu bile söylenebilir.

İletişim maksatlı eylemlerin taklit/uyumluluk/dayanışma/yakınlık boyutunun ikinci sonucu normların oluşumuyla ilgilidir. Grubun bireye uyum için baskı yapması sosyal normların temelini oluşturur; sosyal normların kişiler üzerindeki nihai tehdidi onları gruptan soyutlamak, hatta gruptan fiziksel olarak dışlamaktır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, herkesin yardım etmeye hazır olduğu ve yardımseverlik konusundaki itibarını önemsediği yolunda bir karşılıklı anlayışın söz konusu olduğu bir grupta, bu anlayış temelinde insanlar iletişimle ilgili durumlarda yardımseverlik konusunda karşılıklı

beklentiler geliştirmiş olabilir. Ama buna grup beklentilerine uyma baskısı da eklenince (tuzu uzatmam istendiğinde uzatmam gerekir), iletişimsel durumlardaki yardımseverlik normları gibi tam teşekküllü normlar ve bu normların çiğnenmesi durumunda yürürlüğe girecek sosyal yaptırımlar (itibar kaybı, dışlanma gibi) ortaya çıkar. Normlarla, en azından iletişimdeki normlarla ilgili kural ve kaideler, davranışla ilgili karşılıklı beklentileri, itibar kaygısını ve grup beklentilerine uyum baskısını –yaptırım– içerir. Bu anlamda, insan iletişiminde yardımseverlik normları olsa da –bu normlar belli durumlarda bilgi vermenin zorunlu oluşunda kendini açıkça belli eder (arabanızın farlarının açık olduğunu fark ettiğimde bunu size bildirmek gibi)– bu normların anlatımsal bildirimler üzerinde hükümlerinin olmaması ilginçtir. Kişinin duygu ve düşüncelerini başkalarına ifade etmemesini veya bu ifadelere katılmamasını önleyen sosyal bir yaptırım yoktur; bu tavırlar dostluk ve yakınlık kurma fırsatını azaltarak kişisel bir kayba neden olur sadece.

Büyük maymunlarda bunların hiçbirinin olmaması ise ilginç ve kayda değer bir noktadır. Yani kuyruksuz maymunların sosyal uyumluluk ve/veya dayanışma için başkalarını taklit ettiğine dair bir kanıt yoktur; iletişimlerinde anlatımsal bildirimlerde bulunmazlar (insanlarla iletişimlerinde bile); iletişimleri herhangi bir sosyal normun kontrolünde değildir (hayatlarının diğer bütün veçheleri de öyle). Bu nedenle, büyük maymunlar da insanlar gibi başkalarından araçsal eylemleri sosyal olarak öğrenme yeteneğine sahip olsa da, taklidin sosyal işlevi ve grup normlarına uymanın getirdiği baskılar tamamen insana özgü gibi görünüyor. Bu özelliklerin normal biçimde, bireyler üzerinden evrimleşmiş olması mümkün elbette. Ama ben (bizi konudan fazla saptıracağı için burada girmeyeceğim nedenlerden dolayı) şundan eminim ki, insanlar meselenin bu "başkaları gibi olmayı isteme" boyutunu, grubun tamamını kapsayan çokkatmanlı seçilim bağlamı –yani kültürel grup seçilimi bağlamı (Richerson ve Boyd 2005)– içinde, grupiçi uyumunu ve gruplararası farkı artırmanın bir yöntemi olarak geliştirdiler. Bu son derece tartışmalı süreç burada aktardığımız hikâyede çok önemli olmayabilir, ama gruplar gerçekten de evrimde olası seçilim birimleriyse –özel-

likle de gruplar içindeki uyumu ve gruplar arasındaki farklılıkları belirleyen kültürel süreçler bağlamında– bu durum neden insanların, ve yalnızca insanların, diğer organizmalarda olduğu gibi kendi türlerinin bütün üyeleriyle *değil*, sadece kendi kültürel grupları içinde yetişmiş bireylerle etkili olan dilsel iletişim sistemleri geliştirdiklerini açıklamamıza yardımcı olabilir.

Son olarak, Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyete geri dönelim. Yukarıda iletişimsel niyetin işleyişinin çeşitli karşılıklı kavrayış türleri ve iletişimin taraflarının beklentileri ışığında anlaşılabileceğini, yani iletişimsel niyetin herkesin herkesten yardım ve işbirliği beklentisi içinde olduğu ve herkesin kendi itibarını düşündüğünün herkesçe bilindiği durumlarda ortaya çıktığını gördük. Ama ortada yalnızca beklentiler yoktur, süreci yöneten gerçek normlar da vardır. İletişimsel niyetin önemli işlevlerinden biri –iletişimi kuran tarafın, ondan bir şeyler istediğini iletmek için alıcıyı uyarmasının dışında ve ötesinde– temel olarak her şeyi kamusal hale getirmesi, bazı teorisyenlerin deyişiyle "tamamen alenileştirmesi"dir. Normların uygulandığı ve gözardı edilemeyeceği anlamına gelir bu. İletişimsel bir niyet göstermeyip meseleyi bir şekilde kamusal alanın dışına çıkarırsak, normlar uygulanmaz. 3. Bölüm'deki gizli faillik örneğini bu mesele üzerinden tekrar ele alalım. Boş şarap kadehimi, ev sahibi görür de doldurur ümidiyle, kolayca görülebilecek bir yere –ama bu hareketimi bariz bir talep olarak algılamasın diye de (nezaket gereği) ona sezdirmeden– koyarsam, burada herhangi bir norm uygulanmaz. Ev sahibi boş kadehimi görürse, onun gördüğünü fark etsem bile (hatta aynaya bakarken onun boş kadehimi fark ettiğini fark ettiğimi görse bile) yine herhangi bir norm uygulanmaz. Ama boş kadehi ev sahibine doğru sallayıp ona durumu bariz biçimde bildirirsem, çoğu durumda bu hareket bir normu harekete geçirir – boş kadehi salladığımı gördüğünü ve kadehi ona doğru sallamamdan kadehimin doldurulmasını istediğimi muhtemelen anladığını ikimiz de biliriz, bu nedenle meseleyle bir şekilde ilgilenmesi *gerekir* ya da hareketimi görmemiş gibi yapabilir. Yine buna benzer bir örnek üzerinden düşünelim. Çalışma arkadaşımın her gün 17:30'da çocuğunu okuldan alması gerektiğini biliyorum ve aynı saatlerde kori-

dorda onunla konuşuyoruz. Göz ucuyla saatine bakıyor. Bunu görüyorum. Bunu görmüşlüğüm aleniyet kazanmamışsa, konuşmaya devam edip onun bu hareketini görmezden gelebilirim. Ama saatine bariz biçimde bakarsa –buna dikkat etmemi isteyerek– bu hareketi görmezden gelemem ve bir şekilde bunun gereğini yapmam gerekir.

O halde, Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyetin ana işlevlerinden biri, bütün normların uygulamaya geçirilmesi için iletişimsel edimimi kamusal alana taşımaktır. Size hitaben bir davranış sergiliyorsam, siz de bunu fark ettiyseniz, benimle iletişim yoluyla irtibat kurmanız şarttır. Hareketim size hitaben yapılmış bir hareket değil de sizin bir şeyleri fark etmeniz ve belli biçimde hareket etmeniz için yapılmış bir hareketse, benimle irtibat kurmak zorunda değilsiniz. Benimle irtibat kurduysanız ve ben kamunun önünde sizden bir şey istiyor veya size bir bilgi iletiyorsam, isteğimi yerine getirmeniz veya ilettiğim bilgiyi kabul etmeniz şarttır – ya da isteğimi yerine getiremeyişinizin veya ilettiğim bilgiyi kabul edemeyişinizin nedenini bildirmeniz gerekir. İlettiğim mesajı anlamamış gibi de yapabilirsiniz elbette, ama mesajı anladığınız başkaları tarafından da anlaşılırsa, o zaman yardımseverlik normları devreye girer. Duruma olumlu tarafından bakarsak, bir şey kamusal alana taşındığında, bu benim itibarımı da olumlu yönde etkiler. Dolayısıyla, sizinle irtibat kurarsam ve siz de bunu kabul ederseniz, benimle aynı oyunu oynadığınızı onaylamış olursunuz. Sizden bir şey rica edersem ve siz de bunu kabul ederseniz, bunun itibarınız için olumlu sonuçları olur. Yani Grice'ın iletişimsel niyeti, iletişimsel edimi kamusal hale getirerek insan iletişimini, bütün normları ve normların yaptırımlarını yürürlüğe sokacak şekilde biçimlendirir. Kamu önünde ifade edilmiş bu tür iletişimlerin karmaşık durumlara sebebiyet verebileceğinden şüphe edenler varsa, işbirliğine dayalı iletişimlerde nezakete dikkat ederek hareket etmenin ne zorluklara yol açtığını düşünmeleri yeterlidir (örneğin bkz. Brown ve Levinson 1978).

Tekrar belirtelim, bütün bunların tamamen insana özgü olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. İnsan olmayan primatların, itibarın göz önünde bulundurulduğu, normatif yaptırımların söz konusu olduğu bir kamusal alanı andıran bir şey oluşturduklarına dair herhan-

gi bir kanıt yoktur. Bu normatif boyutun ilginç yönlerinden bir diğeri de, bu yeni ve güçlü iletişim aracının, yani işbirliğine dayalı iletişimin antisosyal kullanımlarını engellemede normlardan yararlanılıyor olmasıdır. İşbirliğine dayalı iletişim yetenekleri –ve onun temelini oluşturan bütün işbirliği varsayımları– yalan söyleme ihtimaline kapı aralar. Yalan söylemek genellikle amacına ulaşır, çünkü ortada başka türlü düşünmelerini sağlayacak bir neden olmadığı sürece alıcılar iletişimi kuran tarafın yardıma hazır olduğunu, dürüst davrandığını varsayar. Sosyal grup, yalan söylemeye karşı güçlü sosyal normlar, (nedensiz yere) yalan söylerken yakalanan kişinin ciddi bir itibar kaybına uğramasına neden olan yaptırımlar getirerek bu "istenmeyen durumu", aslen son derece güzel olan bu araçtaki kusuru gidermeye çalışır. Bu nedenle, büyük maymunların başkalarından bir şeyler saklayabildikleri bilinirken (Melis, Call ve Tomasello 2006), başkalarını yanlış yönlendirdiklerine veya yanılttıklarına dair herhangi bir kanıt yoktur – çünkü tarafların yardımcı olmaya, dürüst davranmaya çalıştığı beklentisini paylaşmaz, işbirliğine dayalı iletişim kurmazlar.

5.2.4 Özet

Burada evrim biyologlarının işbirliğinin ortaya çıkışını açıklamada kullandığı üç temel süreçten (akraba seçilimi hariç) yararlandık ve bu süreçleri insandaki işbirliğine dayalı iletişimin üç temel güdüsüne uyguladık. Yani taleplerin karşılanmasını açıklamak için mutualizm ilkesinden, bilgi sunarak yardım teklifini açıklamak için dolaylı karşılıklılık ilkesinden, duygu ve düşünce paylaşımını açıklamak için de kültürel grup seçiliminden yararlandık. İnsanların iletişimdeki yardım etme ve paylaşma güdülerinin –ortak maksatlılığın temel güdülerinin– daha genel anlamda işbirliği içeren faaliyetlere yönelik bir adaptasyonun ayrılmaz bir parçası olarak nasıl ortaya çıkmış olabileceğini açıklamaya çalıştık. Bu nedenle, ortak maksatlılığın temel bilişsel yeteneğinin –yinelemeli zihin okuma– özellikle işbirliksel faaliyete yönelik bir adaptasyon olarak ortaya çıktığını (ilk etapta yiyecek konusunda hoşgörü ve cömertlik yönünde bir

adaptasyonun gerçekleşmesi koşuluyla), sonra da bu yeteneğin ortak dikkat ve ortak zeminin ortaya çıkmasına neden olduğunu ileri sürdük. Yardımseverlik ile yinelemeli zihin okuma kombinasyonu, bağlantı çıkarımlarına rehberlik eden karşılıklı yardım beklentisinin ve Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyetin ortaya çıkmasını sağlamış ve bütün bunlar, yine yalnızca insana özgü bir eğilim olan, başka sosyal gruplar içinde değil de bu sosyal grup içinde diğerleri gibi olma ve diğerleri tarafından beğenilme eğiliminden ortaya çıkan sosyal normların çatısı altına girmiştir. Bu senaryoda, ilk iletişim aracının işaret jesti (ve bazı niyet hareketleri) olduğu kesin gibidir; görüntüsel jestler ise ancak işaret jestini yanlış yorumlara karşı "tecrit eden" iletişimsel niyetin ortaya çıkışından sonra görülmeye başlamıştır. İnsanların iletişim araçlarını bu sürecin tam olarak hangi kısmında uzlaşımsal hale getirdiği ise bilinmiyor.

5.3 Uzlaşımsal İletişimin Ortaya Çıkışı

Bu karmaşık ama hâlâ eksikleri olan açıklama temelde, insanın işbirliğine dayalı iletişiminin sosyal-bilişsel, sosyal-güdüsel altyapısıyla ve bu altyapının evrimsel olarak nasıl geliştiğiyle ilgili. İnsanların bugün dünyada 6000'den fazla dil varken birbirleriyle nasıl iletişim kurduğunu açıklamaktan çok uzakmışız gibi gelebilir bize. Ama aslında hiç de o kadar uzak değiliz. İnsan iletişimini bu kadar güçlü kılan şeyin işaret ve taklit gibi insan türüne özgü jest biçimlerinde halihazırda mevcut olan psikolojik altyapı olduğu, dilin de bu altyapı üzerine kurulduğu ve ona tümüyle bağımlı olduğu fikri, bu konferansların ana fikrini oluşturuyor. Bu altyapı olmadan *gavagai* gibi iletişimsel uzlaşımlar seslerden ibarettir, hiçbir şeye işaret etmezler.

Dikkati ve imgelemi, bütün insanların –birbirlerini hiç tanımayanların bile– anlayabileceği şekilde yönlendirdikleri için işaret ve taklitler "doğal" iletişim biçimleri olarak kabul edilebilirken, "uzlaşımsal" iletişim keyfi işaretler kullanır ve bu işaretler sosyal öğrenme deneyimlerinin grubun bütün üyeleri arasında paylaşılmasını gerektirir (ve ilkesel olarak, grup üyelerinin her biri bu öğrenme de-

neyimlerini diğerleriyle paylaştığını bilir). Burada iki temel teorik fikir öne çıkıyor. İletişimsel uzlaşımlar iki özellikle tanımlanır (Lewis 1969). Birincisi –ve en önemlisi– hepimiz belli bir şeyi benzer şekilde yaparız, çünkü herkes onu o şekilde yapar (ve hepimiz bunu biliriz), yani herkesin paylaştığı bir hareket tarzıdır bu. İkincisi, istersek bu şeyi farklı yapabiliriz: Bir dereceye kadar keyfi bir durumdur bu. Ama keyfilik göreli bir kavramdır ve bir süreklilik içinde değerlendirilmelidir. Belli müstehcen jestler "keyfi" midir, yoksa gerçek eylemlerin görüntüsel temsilleri midir? Bu tür birçok jest bir zamanlar görüntüselken, zamanla daha keyfi hale gelmiştir – ama bütün bu süre boyunca uzlaşımsal olmuş, yani herkesçe paylaşılmışlardır. Her halükârda önermemiz şu olacak: Önce ortak uzlaşımlar gelmiş, zaman içinde "keyfiliğe doğru bir geçiş" yaşanmıştır. Bu görüşe göre, uzlaşımsal iletişimin en keyfi biçimleri –yani ses kipliği içinde dilsel iletişim– sil baştan evrimleşmiş olamaz, doğal açıdan daha anlamlı jestsel uzlaşımlardan veya bu uzlaşımlarla örtüşerek evrimleşmiş olmalıdır.

5.3.1 Keyfiliğe Geçiş

Modelimiz bu noktada, yani iletişimsel uzlaşımların ortaya çıkışından önce, günümüzde dil öncesi evrelerini yaşayan 12 ila 14 aylık çocukların durumuna benzer: sürekli olarak işaretten ve işaretin yeterli olmadığı durumlarda da zaman zaman görüntüsel jestlerden yararlanılan bir iletişim. Bu jestlerin birlikte kullanıldığı zamanlar da olur: ceylanın görünürde olmayan otlama yerini işaret ederken aynı zamanda ceylan taklidi yapmak gibi.

Dilin evrimi için görüntüsel jestler özellikle önemlidir, çünkü yer değiştirmiş göndermedekine benzer simgesel temsil özelliğine sahiptirler. Nitekim önceki bölümde, çocukların gelişimi sırasında dilsel simgelerin işaretin değil görüntüsel jestlerin yerini aldıklarına dair kanıtlar sunduk. Ne var ki görüntüsel jestlerin de işaret jesti gibi iletişimsel sınırları vardır, özellikle dille kıyaslandığında. Hiç yapmadığınız bir iş olan toprağı kazma işini size hareketleri taklit ederek anlatmaya çalıştığımda (bu hareketlerimi iletişimsel edim olarak

kavrayacağınız varsayımıyla), yaptıklarımı kavramanız bir ölçüde genel olarak kazma eylemine olan aşinalığınıza ve mevcut durumda neyin gerekli olduğu konusundaki değerlendirmelerinize bağlıdır. Bir uzlaşımsal dil aracılığıyla size ne yapmanız gerektiğini söylediğimde de mevcut durumu kavramanız bir ölçüde geçmiş deneyimlerinize ve mevcut durumla ilgili değerlendirmelerinize bağlıdır, ama jestlerle iletişimdeki kadar değil. İletişimsel uzlaşımlar ortak bir sosyal öğrenme geçmişine bağlıdır elbette; dolayısıyla şunu da belirtmek gerekir ki, taraflar bu sosyal öğrenme geçmişine sahip olmadığında (farklı dil konuşan iki kişi birbiriyle iletişim kurmaya çalıştığında mesela) görüntüsel jestler, böyle bir durumda işlevsiz olan uzlaşımsal dil araçlarından üstündür.

Ne olursa olsun, insan grupları bir noktada, her durumda yeniden icat edilmesi gereken görüntüsel jestlerin ötesine geçmiş ve iletişimsel uzlaşımlara ulaşmıştır. Uzlaşımlar birtakım şeyleri az çok keyfi bir şekilde gerçekleştirme yöntemleridir –bunları gerçekleştirmenin başka yöntemleri de vardır– ama bir şeyi herkesin aynı şekilde yapması herkesin yararınadır, bu nedenle herkes herkesin yaptığı şeyi yapar, çünkü herkesin yaptığı da budur (Lewis 1969). Bu keyfilik kişinin kendi başına uzlaşım icat edemeyeceği anlamına gelir. İletişimde etkili görüntüsel jestler tek başına icat edilemez, ama keyfi iletişimsel uzlaşımlar "paylaşılmayı" gerektirir, böylece grup içindeki herkes uzlaşımın iletişimde nasıl kullanıldığını bilir ve birbirine bel bağlayabilir – ki bu da elbette yinelemeli zihin okumanın kısmi bir ürünüdür yine. Burada gerekli olan sosyal öğrenme biçiminin yalnızca taklit olmadığını, rol değişimine dayalı taklit de içerdiğini daha önce belirtmiştik. Rol değişimine dayalı taklitlerde, bir uzlaşıma başvuran kişi, bu uzlaşımı başkalarının onun karşısında kullandıkları gibi kullanabileceğini bilir – böylece uzlaşımı üreten tarafın rolü ile onu idrak eden tarafın rolü hem uzlaşım üretiminde hem de uzlaşımın idrakında örtük olarak vardır (Tomasello 1999).

Ama konuşmanın ilk olarak nasıl gerçekleştiği sorunu hâlâ ortada bekliyor. Bunun için açık bir anlaşma sürecini öne sürmek (çeşitli toplumsal sözleşme teorilerinde yapıldığı gibi) uygun bir seçenek değil, çünkü anlaşmayı formüle edebilmek için, halihazırda keşfe-

dilmiş olanlardan daha güçlü iletişim araçlarının varlığı gerekir. Ama burada ortaya koyduğumuz işbirliğine dayalı iletişim altyapısına sahip olan, işbirliği yapabilen ve rol değişimi içeren taklit yeteneğine de sahip olan organizmalar arasında uzlaşımlar, paylaşılan ve paylaşılmayan deneyimlerin sonucu olarak "doğal" biçimde ortaya çıkabilir. Keyfi iletişimsel uzlaşımların ilk ortaya çıkışı sırasında neler olmuş olabileceğine dair şöyle bir senaryo kurgulayabiliriz: Önce işbirliğine dayalı görüntüsel jestler ortaya çıktı. Örneğin *Homo* türüne ait bir dişi, kök toplamak istiyor diyelim. Başkalarının da onunla birlikte gitmesi için dişi, diğerlerinin önünde, genellikle kök topladıkları bölgenin bulunduğu yöne doğru kök toplama hareketlerini abartılı biçimde taklit ediyor. Mağaradaşları bu jesti doğal biçimde anlar, yani bu kök toplama hareketinin gerçek kök toplama eylemini tasvir etme amaçlı olduğunu bilir. Daha sonra içlerinden bazılarının bu jesti ondan rol değişimi içeren taklitlerle öğrenip ortak bir iletişim aracı oluşturmuş olmaları mümkündür; bu iletişim aracı ortak olduğu için uzlaşımsal, aynı işlevi temsilen başka jestler de kullanılmış olabileceği için de en azından kısmen keyfidir.

Şimdi de senaryomuzun şu şekilde geliştiğini varsayalım: Kök toplama konusuna aşina olmayan bazıları, belki de çocuklar, bu "kök toplama" jestini görüyor, ama bu ritüelleşmiş kök toplama jesti ile kök toplama amacıyla toprağın kazılması işlemi arasındaki bağlantıyı pek kuramıyorlar (bu jestin iletişim amaçlı olduğunu anladıkları halde); bu hareketin genelde bulunulan ortamdan ayrılınacağı zaman yapıldığını düşünüyorlar. Bu bireyler zamanla bu jesti bulundukları yerden ayrılacakları zaman (toprağı kazma amacından farklı bir amaçla) kullanmaya başlayabilirler – böylece bu jestin temelini oluşturan görüntüsellik tamamen ortadan kalkar. (Metaforlar gibi bazı gerekçeli dil biçimlerinin, onları yeni öğrenen kişiler özgün gerekçeyi bilmediği için zamanla opaklaşmasına ve "ölü metaforlara" dönüşmesine benzer bir durumdur bu.) Zaman içinde, kullandığımız iletişimsel göstergelerin çoğunun niyet edilen göndergeler ve sosyal niyetlerle arasında yalnızca keyfi bağlantılar olduğunu ve gerektikçe yeni keyfi uzlaşımlar oluşturabileceğimizi kavramış olmamız da mümkün.

Bu sürecin önemli sonuçlarından biri de göstergelerin bir çeşit standartlaşmadan geçmesidir. Yani görüntüsel jestler gerekçeli olduğunda, "aynı" eylem veya olay, bağlama göre farklı biçimlerde tanımlanır; örneğin açma hareketi, kapı için başka, kavanoz için başkadır. Bu, evlerde bireysel olarak geliştirilmiş işaretlerin tipik bir özelliğidir (Goldin-Meadow 2003b; bkz. bir sonraki bölüm). Ne var ki, yeni öğrenenlerde bu hareketlerin görüntüselliği belirsizleştiğinde, son derece soyut ve ilgili nesnelerin açılma biçimlerini hiç andırmayan stilize bir açma hareketinin ortaya çıkma ihtimali doğar. Uzlaşımsal işaret dillerindeki birçok işarette yaşanan tipik bir durumdur bu ve bu durum ses kipliğine özgü tamamen keyfi ve soyut göstergelerin ortaya çıkışının yolunu açar.

İletişimsel uzlaşımların ilk kullanımları muhtemelen tümce-sözcükler (*holophrases*) biçimindeydi. Bu terim çeşitli anlamlarda kullanılmışsa da (bkz. Wray 1998), biz bu terimle burada tekbirimli iletişim eylemlerini kastediyoruz. Ama aslında, iletişimsel açıdan bakıldığında bu en basit durumda bile sanıldığından daha fazlası gerçekleşir. Bir kere, daha önceki tartışmalarımızda da belirttiğimiz üzere, tekbirimli bir ifadeyle –içinde kullanıldığı ortak dikkat bağlamına bağlı olarak– istediğiniz karmaşıklıkta bir anlam iletilebilir. İlk bölümdeki bisiklet örneğine dönersek, böyle bir bağlamda aynı mesajı işaret ederek de iletebiliriz, "Orada!" veya "Erkek arkadaşının bisikleti orada!" diyerek de. İletişim sinyalindeki tek bir birim, iletilen şeyin karmaşıklığı hakkında bize hiçbir şey söylemez, zira neyin iletildiği iletişim sinyalinde açık olarak ne bulunduğuna bağlı değildir yalnızca, ortak zeminde örtük olarak ne bulunduğuna da bağlıdır. Önemli bir husus daha var ki o da tümce-sözcüklerin aslında iki bileşeninin olması. 3. Bölüm'de belirtildiği üzere, iletişimsel edim her zaman dikkat yönlendirici, göndergesel bir veçheden ve güdünün potansiyel ifadesinden oluşur. Yani bana su vermenizi istediğimde size talepkâr bir tonlamayla "Su" diyebilirim; öte yandan kaldırımda yürürken gördüğüm bir su birikintisi konusunda sizi uyarmak için heyecanlı ve uyarıcı bir ses tonu ve/veya yüz ifadesiyle size yine "Su!" derim. Tümce-sözcük de işaret jesti gibi bu iki bileşenden –gönderge ve güdüyü yansıtan bileşenlerden– oluşur, ba-

zı bağlamlarda güdü varsayılıyor, bu nedenle de herhangi bir ayırt edici ses tonu veya yüz ifadesiyle ifade edilmiyor olsa bile. İşlevsel açıdan tümce-sözcüklerin bile yapıları gereği bileşik olmaları, dilbilgisine doğru atılan bir ilk adım olarak değerlendirilebilir.

Dolayısıyla, paradoksal bir şekilde, iletişimsel uzlaşımlara uzanan yol doğal bir yoldur. Hiç kimse –en azından ilk başta– uzlaşım icat etmeye yeltenmez. Rol değişimi içeren taklitler yapabilen ve hayli sofistike biçimlerde –işbirliği içinde ve jestlerle– iletişim kurabilen bireyler birbirlerinin jestlerini taklit yoluyla öğrendiğinde iletişimsel uzlaşımlar doğal biçimde ortaya çıkar. Sonra bu görüntüsel ilişkiyi bilmeyen bireyler jestlerin iletişimsel etkisini gözlemler ve onları yalnızca bu etki temelinde, herhangi bir görüntüsel güdüyle hareket etmeksizin kullanırlar – bu noktada bu jestler bu yeni kullanıcılar için keyfi hale gelir. "Üçüncü türden süreç" adı verilen bu süreç insanların maksatlı eylemlerinin sosyolojik bir sonucudur, bir kişinin tek başına maksatlı biçimde başlattığı bir süreç değildir (Keller 1994; 6. Bölüm'de bu konu daha geniş biçimde ele alınıyor).

5.3.2 Ses Kipliğine Geçiş

Buraya kadar, ilk iletişimsel uzlaşımların –uzlaşımsal olmayan işaret ve taklitlerden sonra– jest kipliğinde mi yoksa ses kipliğinde mi olduğu meselesine hiç girmedik. Ama ilk iletişimsel uzlaşımların ses kipliğinde ortaya çıkmış olmaları kesinlikle mümkün değildir – en azından insan olmayan primatların ses üretimlerinin başlangıç noktasını göz önüne aldığımızda. Burada iki önemli nokta söz konusu.

Birinci nokta, 2. Bölüm'de ayrıntısıyla ele aldığımız meseleyle aynı. İnsan olmayan primatların çıkardığı sesler duygularla yakından ilişkilidir ve maksatlı olarak üretilmezler. Hayvan iletişimlerinin çoğu gibi, bunlar esasen "kodlanmış" bir iletişimdir, zira bireyler türe özgü sesler üretmeyi ve bu seslere türe özgü biçimlerde tepki vermeyi doğuştan bilirler. Doğa Ana, maksatlılığa, işbirliğine veya çıkarımlara neredeyse hiç yer bırakmamıştır, yalnızca iletişimde alıcı konumundakilerin çoğunlukla bir sesle birlikte gerçekleşen

çağrışımlı öğrenme sürecine izin vermiş gibidir (örneğin leoparlar kuşların çıkardığı belli tehlike seslerini duyunca ortaya çıkarlar). Maksatlı ve nihayet işbirliğine dayalı iletişime katılmayı sağlayan belli sesleri çıkarmak için bireylerin önce bu sesler üzerinde kasıtlı denetim kurmaları gerekir.

İnsanlar elbette bir noktada çıkardıkları sesler üzerinde denetim kurmayı başarmıştır. Ama bu bizi ikinci soruna götürür: Sesler göndergesel iletişim için eylem temelli jestler kadar iyi bir araç değildir. Bu nedenle, insan dahil hiçbir primat sesler aracılığıyla başkalarının dikkatini doğal yollarla dış hedeflere çekemez. Hatta birinin çıkardığı sesleri duyan primatların doğal tepkisi, o sesleri çıkarana odaklanıp onun duygu durumunu tanımlamak, belki bazı durumlarda da onun mevcut duygu durumuna neden olan şeyi bulmak için etrafa bakmaktır. Böyle durumlarda bazı primatların, yani insanların doğal davranışı, bakmak veya işaret etmek gibi eylem biçimleriyle başkalarının dikkatini görsel olarak yönlendirmektir; bu davranış temel olarak bütün primatların başkalarının bakış yönünü takip etme eğilimine dayanır. Uzlaşımsal olmayan vokalizasyonlar, imgelemi halihazırda görülmeyen göndergelere yönlendirme konusunda da sınırlıdır. Önemli göndergelerle ilişkili çevresel sesleri (leoparın sesini veya leoparlara karşı normal duygusal tepkimin sesini) taklit edip onları dolaylı olarak işaret edebiliriz, ama yine bu hareketimiz, görme kanalında eylem temelli taklit kadar doğal ve üretken olmayacaktır.

Birbiriyle hiç iletişim kurmamış çocuklardan oluşan iki hayali grup üzerinden ilginç bir egzersiz gerçekleştirilebilir. Bu iki grup kendi ıssız adalarında yalıtılmış olarak yaşamaktadır, *Sineklerin Tanrısı*'ndaki gibi. Gruplardan birinde çocukların ağızları bantla kapatılmış, diğerinde çocukların elleri arkadan bağlanmıştır. (Dünyadaki bütün insan denek komisyonlarından özür diliyorum – bütün bunların haricinde çocuklara çok iyi bakıldığı ve ebeveynlerine deneyle ilgili ayrıntılı bilgi verilip onlardan onay alındığı konusunda sizleri temin ederim.) Bu iki grupta nasıl bir iletişim biçimi gelişir? En azından ağızlarını kullanamayan çocuklarda ne olabileceğini gayet iyi biliyoruz, çünkü ebeveynleri işaret dili bilmeyen işitme en-

gelli çocuklar ebeveyn ve kardeşleriyle, işaret ve taklidin kullanıldığı son derece karmaşık eylem temelli jestler ("ev işaret dili") geliştirirler (Goldin-Meadow 2003b). Ve bu çocuklar daha sonra bir araya geldiklerinde, daha da karmaşık, dilbilgisel nitelikler taşıyan uzlaşımsal işaret sistemleri geliştirirler (Nikaragua İşaret Dili gibi; bkz. bir sonraki bölüm). Elleri bağlı olan çocuklarda iletişimin nasıl gerçekleşeceğini ise elbette bilemiyoruz. Ama başkalarının dikkatini veya imgelemini anlamlı biçimlerde çevrelerine yönlendirecek vokalizasyonlar icat edebileceklerini hayal etmek güç – duygu durumlarıyla bağlantılı birkaç vokalizasyon ve/veya birkaç ses taklidi haricinde belki. Bunun nedeni, insanlarda ses kipliğine karşı, iletişim için doğal bir başlangıç noktası oluşturacak –bakış yönünü izlemekte veya eylemleri jestsel/görsel kipliklerde maksatlı olarak yorumlamakta olduğu gibi– doğal bir eğilim bulunmayışıdır. Böylece mevcut anlamlı iletişimsel edimleri uzlaşımsal hale getirmek asla mümkün olmaz. Benim tahminime göre, elleri bağlı olan çocuklar muhtemelen dikkati gözleriyle ve/veya başlarıyla yönlendirmeye ve taklidi bedenleriyle gerçekleştirmeye çalışacaklardır.

Bu hayalî, belki de biraz grotesk zihin egzersizi, ses aracının doğası, özellikle de primatların hayatındaki işlevleri göz önünde bulundurulduğunda, yalnızca ses kipliği üzerinden –bırakın iletişimsel uzlaşımların evrimleşmesini– anlamlı, insana özgü, işbirliğine dayalı iletişimin evrimleştiğini tasavvur etmenin bile güç olduğunun altını çizer. Ama eylem alanında böyle bir şeyin gerçekleştiğini hayal etmek hiç de zor değildir, çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, özel koşullar içinde doğan işitme engelli çocuklarda bazen böyle iletişim biçimleri gelişir (gürültülü fabrikalar gibi özel koşullar altında bulunan yetişkinlerin veya ticaret gibi faaliyetlerde farklı diller konuşan kişilerin iletişim kurmak için jestsel işaret sistemleri icat ettiklerine dair birçok kanıt mevcuttur; Kendon 2004). Bu farkın altında yatan neden belki de, genel olarak primatlarda, özel olarak da insanlarda, bakış yönünün otomatikman takip edilmesi ve davranışsal eylemlerin (bireye yönelik eylemler dahil) otomatikman maksatlı ve kendi içlerinde anlamlı olarak görülmesidir. İnsan iletişiminin özünü oluşturan şey maksatlı oluşu ise, anlamının nihai kaynağı

da insan eylemidir. Mesele başka organizmalarda ses kipliğinde böyle bir şeyin mümkün olmaması değildir; ama primatlarda vokalizasyonların işleyiş biçimi nedeniyle –özellikle de vokalizasyonların duygularla yakından ilişkili olması ve dikkati dış göndergelere değil de kendilerine, kaynağına çekme eğilimleri nedeniyle– böyle bir şey neredeyse tasavvur edilemez.

İşbirliğiyle ilgili bütün o hususiyetleriyle birlikte insanların işbirliğine dayalı iletişimine ulaşmak için eylem temelli bir altyapıyla işe başlamamız gerekir. Bu altyapı, insanlarda bakış yönünü izleme, bakışı yönlendirmek için işaret etme ve başkalarının eylemlerini maksatlı biçimde yorumlama eğilimi üzerine (aynı zamanda da işbirliği altyapısının ana kaynağı olarak işbirliksel eylemler üzerine) kurulu olmalıdır. Burada doğal olarak şu soru akla geliyor: İnsanlar neden ses kipliğine yönelmiştir? Bugün insanlar iletişim kurarken büyük oranda hem dili hem de jestleri kullanıyorlar, ama dil gönderimsel işin büyük bölümünü yapıyor (muhtemelen işaret etme eylemiyle birlikte), jestler de bilgiyi taşıyan ve dille kolayca kodlanamayan hayali işaretlerle dili tamamlıyor (McNeill 2005; Goldin-Meadow 2003a). Öte yandan sesli dilin baskın olduğuna ve bir dilbilgisi boyutu bulunduğuna (bazen dilbilgisinin yazılı versiyonuna sahip olduğuna) şüphe yok, ki doğal biçimde ortaya çıkan jestlerde bu özellik yoktur. Peki ses kipliği bu üstünlüğü nasıl elde etmiştir?

Bu soruyla ilgili düşüncelerin tarihi hipotezden geçilmez, zira dilin jest kökenli olduğunu savunan teorisyenlerin hepsi konuyla ilgili bir şeyler söylemiştir. Bu nedenle şunu ileri sürebiliriz: Ses kipliği jestlerden üstündür, çünkü iletişimin daha uzak mesafelerde gerçekleşmesini sağlar; sık bir ormanda iletişim kurulmasını sağlar; ellerin serbest kalmasını sağlar, böylece aynı anda hem iletişim kurmak hem de ellerle bir şeyler yapmak mümkün hale gelir; sesle iletişim gerçekleştirilirken gözler etrafta saldırgan olup olmadığını ve diğer önemli bilgileri rahatça araştırabilir vb. Bunlardan biri veya hepsi ses kipliğinin üstünlük sağlamasında rol oynamış olabilir. Bunun bu bölümde yaptığımız açıklamayla tutarlı muhtemel bir nedeni daha var, o da ses kipliğiyle iletişimin jest kipliğiyle iletişimden daha kamusal oluşu. 2. Bölüm'de primat iletişimini tartışırken primat-

ların çıkardığı seslerin genel bir alıcı kitlesi olduğunu, yakındaki herkesin bu sesleri duyduğunu, jestlerin ise bireylere yönelik yapıldığını belirtmiştik. Jestler bir dönem boyunca iletişimsel edimleri bireylere yöneltmek için kullanıldığından ses kipliğine geçiş şu anlama gelebilir: İletişimsel edimler hâlâ bireylere yöneliktir –ve hatta iletişimsel niyet "bu senin için" anlamını taşıyan bir meta-sinyal olarak görülebilir– ama ses kipliği aynı zamanda çevredekilerin kulak misafiri olmasına da izin verir (bu durum ancak fısıldama gibi özel eylemlerle önlenebilir). Bu da demektir ki, sesli eylemler doğaları gereği kamusaldır, bu nedenle de itibar sağlama gibi şeylerle bağlantılıdır.

Son olarak, ses kipliğine bu geçişin böyle belirgin biçimde nasıl gerçekleştiğine dair şöyle bir önermemiz var: İlk sesli uzlaşımlar halihazırdaki anlamlı eylem-temelli jestlerin –veya en azından halihazırdaki anlamlı işbirliği eylemlerinin– duygusal eşlikçileriydi veya belki de bu jestlere ses efektleriyle katkıda bulunuyordu. Bu nedenle alıcı açısından, iletişim kuranın jestler ve vokalizasyonlarla iletmeye çalıştığı şeylerde gereksiz bir fazlalık söz konusuydu. İnsanlar çıkardıkları sesler üzerinde daha istemli bir kontrol sağladıkça, bazı ses ikonları da (leopar sesi çıkarmak gibi) kullanmaya başlamış olabilirler, ama bunlar da görsel ikonlar gibi ancak Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyetin ortaya çıkışından sonra kullanılmaya başlayabilmiştir. Ama bir noktada, vokalizasyonlar bazı durumlarda kendi başına işlevsel hale gelmiştir – belki de daha uzak mesafelerdekilerle iletişim kurmak zorunda kalmanın baskısıyla veya iletişimin kamusal alanda gerçekleşmesi için vb.

Örneğin bugün bile işaret jestiyle birlikte kullanılan, bütün dillerde evrensel olan o ilginç sözcük sınıfını, işaret zamirlerini ele alalım. *Bu*, *şu*, *o* veya *burası*, *şurası*, *orası* gibi sözcüklerdir bunlar. Bu sözcüklerin özel doğasını –ilk olarak Wittgenstein'ın (1953) ifade ettiği gibi– çocukların bunları nasıl öğrendiğini düşünerek görebiliriz. İsim ve fiiller gibi sözcüklerde, gerekli ortak dikkat çerçevesinin oluşması durumunda, bir şeyi işaret edip çocuğa ismini söylediğinizde çocuk o şeyin ismini öğrenecektir. Peki ama *bu*, *şu*, *o* ve *burası*, *şurası*, *orası* sözcüklerini öğretmek için işaretten nasıl yararla-

nabiliriz? Sorunun cevabı: Yararlanamayız. *O* veya *oradaki* nasıl işaret edilebilir? Sorun şu ki, bu özel sözcükleri öğretmek amacıyla bir şeyi işaret ettiğimizde, işaret hem öğretme amacıyla yapılan açık eylemin (dikkati ilgili göndergeye yönlendirmenin) bir parçasıdır hem de anlamın kendisidir – mucizevi bir biçimde çocukların aklını karıştırmayan tuhaf bir durumdur bu. Çocuklar bir şekilde buradaki fazlalığı anlıyor olmalılar. Ne olursa olsun, işaret zamirlerinin özel sözcükler olduğu aşikârdır, çünkü bunlar bilinen bütün dillerde vardır; konuşan kişiden mekânsal bir uzaklık içerirler (*o* sözcüğüne karşılık *bu* sözcüğünde olduğu gibi); onlara büyük oranda işaret jestleri eşlik eder; her durumda basittirler, çünkü başka sözcüklerden türemezler (Diessel 2006). İşaret zamirleri, büyük ihtimalle işaret jestiyle birlikte kullanıldıklarında fazlalık yarattıkları için, ses kipliğindeki en temel iletişimsel edim olabilir – gelişimlerinin en erken dönemlerindeki çocuklar tarafından sıkça kullanılırlar.[2]

Görüntüsel jestler, iletişimsel edimin kendisinde işaret jestlerinden daha fazla göndergesel özgüllük içerir elbette. Bu nedenle, bağlam olmadan, geçip giden bir hayvana yapılan işaret hemen her şeye göndermede bulunuyor olabilir, ama koşma taklidi veya tavşan taklidi yapmak –ortak zemin olmadığında hâlâ temelde belirsiz olsa da– birçok şeyi eleyerek iletilmek istenen şeye epey yaklaşır. Halihazırda algılanmayan bir tavşanı ancak çok özel koşullarda işaret ederek belirtebilirim, ama ortada olmayan bir tavşanın taklidini yaparak aynı niyetimi çok daha kolay gerçekleştirmiş olurum. 3. Bölüm'de de belirtildiği gibi, görüntüsel jestler iki temel işlevleri için kullanılır: 1) bir eylemi işaret etmek için ve 2) canlandırılan eylemle bağlantılı bir nesneyi (veya nadiren, hareketsiz bir gösteriyle tasvir edilen bir nesneyi) işaret etmek için. O halde, dilin görüntü-

2. İşaret zamirleri ile içeriksel sözcükler arasındaki önemli farkı ilk ortaya koyan kişinin Bühler (1934/1990) olduğunu belirtmek gerek. Bühler'in dil teorisi, halihazırdaki interaktif bağlamın, yani "gösterimsel merkez"in önemini ve hakkında konuştuğumuz göndergesel sahneyle olan ilişkisini vurgular. Bühler bu teoriden yola çıkarak, bu gösterimsel merkezle dilin içeriksel bileşenlerinden çok farklı biçimde ilişki kurdukları için, sayıları az da olsa işaret zamirlerinin ayrı bir sözcük sınıfını temsil ettiğini ileri sürer.

sel jestlere karşılık gelen bileşenlerinin fiiller (genel olarak eylemler için kullanılır) ve isimler (genel olarak nesneler için kullanılır) gibi göndergesel olarak içeriksel sözcükler olduğunu ileri sürebiliriz. Hemen herkes fiiller ile isimlerin bir dilin en temel içeriksel sözcükleri olduğunda hemfikirdir, çünkü bunlar muhtemelen evrensel olan yegâne iki sözcük sınıfıdır ve bir dildeki diğer sözcük türlerinin çoğu tarihsel olarak isim ve fiillerden türetilmiştir (veya işaret zamirlerinden; bkz. Heine ve Kuteva 2002). Bu nedenle burada önermemiz şu şekilde olacak: İnsanlar başlangıçta bir taraftan vokalizasyonlardan yararlanırken bir taraftan da eylem veya nesneleri doğal olarak anlamlı bir biçimde taklit ediyorlardı. Diğer insanlar vokalizasyonları sosyal olarak, uzlaşı içinde öğrendikçe ve taklitler gereksizleştikçe bu vokalizasyonlar uzlaşımsal hale geldi – vokalizasyonlar, yukarıda sıraladığımız gibi, elleri serbest kılmak, uzak mesafelerle iletişim kurmak, iletişimi kamusal hale getirmek vb. avantajlar getirdi.

O halde yarı evrimsel hikâyemiz anahatlarıyla şu şekildedir: Önce maymunların dikkat çekme hareketleri ve niyet hareketleri ortaya çıktı, sonra insanlar doğal iletişimsel edimler olarak işaret ve taklidi kullanmaya başladılar (ortak maksatlılık yeteneği ve güdüleri temelinde) ve sonunda dikkati yönlendirmek için iletişimsel uzlaşımları (işaret zamirlerini) ve alıcıların amaçlanan göndergeleri hayal etmesine olanak tanıyan sözcükleri (yani isim, fiil ve onların türevleri gibi içeriksel sözcükleri) kullanmaya başladılar.

maymunlarda dikkat çekme hareketleri	----->	insanlarda işbirliğine dayalı işaretler	⟶	dilde işaret zamirleri ve gösterimsel sözcükler
maymunlarda niyet hareketleri	----->	insanlarda görüntüsel jestler	⟶	dilde içeriksel sözcükler (isimler, fiiller)

Bu iki paralel çizgi, eylem temelli jestlerde insanların başkalarının dikkatini nesnelere çekmesinin (en azından doğal olarak) yalnızca iki yolu olduğunu gösterir: başkalarının mekân içindeki görsel dik-

katini yönlendirmek (üst sıradaki gibi) veya halihazırda algılanmayan nesne ve olayları hayallerinde canlandırmalarını sağlamak (alt sıradaki gibi). Dil uzlaşımları bize, bu şeyleri mevcut ortak zemin temeline daha az, ortak sosyal öğrenme tarihine daha fazla dayalı biçimde yapmamızı sağlayan özel yöntemler sunar.

Burada insanın evrimi sırasında belli şeylerin ne zaman gerçekleştiği konusuna odaklanmadık, olayların sıralanışı üzerine odaklanmayı tercih ettik. Ama insanın sessel-işitsel rekabeti burada özel bir dikkati hak ediyor. Yakın dönemlerde genler üzerine yapılan bir araştırma, insana konuşma yetisi kazandıran temel genlerden birinin (FOXP2 geninin) insan popülasyonunda yalnızca 150.000 yıl önce, modern insanda ortaya çıktığını ortaya koydu (Enard ve diğ. 2002). Bu genin gerçekleşmesini sağladığı anlaşılan o son derece hassas motor kontrolün, modern dillerde kullanılan sarih konuşmadan başka bir işlevi olduğunu düşünmek güç. Yani günümüzden 150.000 yıl öncesi (modern insan dünyanın her yerine yayılmadan hemen önce), insanın evriminde, sesli dil kullanımını kolaylaştıran özelliklerin insanlara rekabette avantajlı bir konum kazandırdığı bir dönemi işaret ediyor olabilir. Burada bütün bunların tam olarak ne zaman meydana geldiğiyle ilgilenmiyoruz; şimdilik bizim için önemli olan şu: Bu genetik veriler, insanların ses kipliğini ana iletişim kipliği olarak kullanmaya başlamasının iletişimin evrimi sürecinin çok geç dönemlerine tekabül ettiğine dair ek bir kanıt sunuyor.

5.3.3 Özet

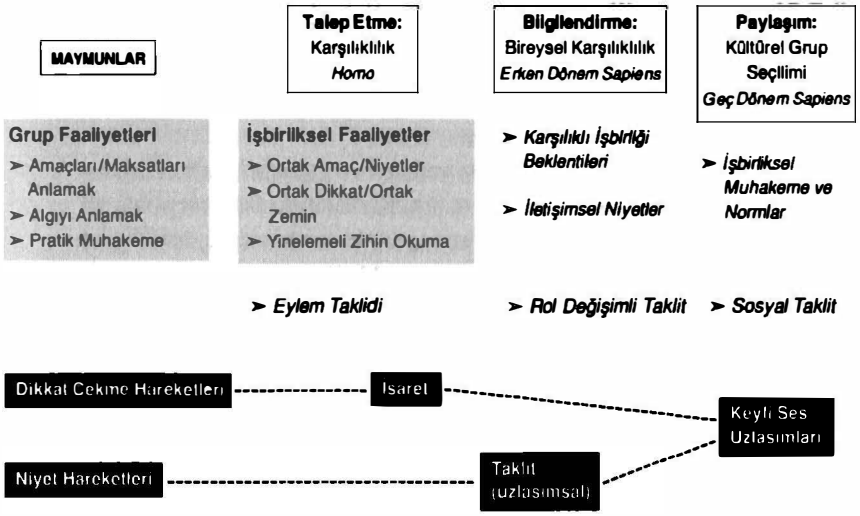
Burada kısaca uzlaşımsal iletişime birdenbire geçilmiş olmasının imkânsız olduğu argümanını ileri sürdük. Çok farklı bir dilin konuşulduğu yabancı bir ülkeyi ziyaret ettiğimizde, işaret ve taklit gibi "doğal" iletişimsel edimlerle birçok derdimizi anlatabiliriz, özellikle de birlikte bir şey taşımak gibi işbirliğine dayalı faaliyetlerde veya dükkânlar ya da tren istasyonları gibi, ortak zeminin sabit olduğu yerlerdeki kurumsal faaliyetlerde. Ama ses aracılığıyla birkaç duygusal tepkimizi ifade etmenin dışında iletişime dair neredeyse hiçbir şey yapamayız ve asla yeni iletişimsel uzlaşımlar icat edemeyiz.

Teoride yabancı dostlarımızla ses kipliğinde yeni ve keyfi iletişimsel uzlaşımlar icat edebiliriz, ama bunu yalnızca bu keyfi araçların doğal açıdan daha anlamlı diğer iletişim araçlarıyla birlikte kullanıldığı bir geçiş dönemi varsa yapabiliriz. Ya da aradan yeterli bir zaman geçtiğinde, yabancılar arasında bir aktarım zinciri içinde keyfi iletişimsel uzlaşımlar ortaya çıkar; bu, uzlaşımların ilk kullanıcılarının doğal açıdan anlamlı jestler kullanması, sonraki kullanıcıların ise bunları doğal temellerini (genelde ortak zemindeki kayıp bir veçhe nedeniyle) anlamadan yeniden üretmeleri sonucu gerçekleşir. Bunlar gerçekten de iletişimsel uzlaşımların kökenine dair yegâne iki ihtimaldir ve ikisinde de doğal iletişimin söz konusu olduğu bir ara evre bulunur.

O halde açıklamamızın evrimsel dizilişi şu şekildedir: (1) işbirliğine dayalı faaliyetlerden (2) eylem-temelli, işbirliğine dayalı "doğal" iletişime (önce işbirliğine dayalı faaliyetler içindeki, sonra da bu faaliyetlerin dışındaki iletişimsel edimler), oradan da (3) uzlaşımsal iletişime geçiş. Doğal iletişim biçimleri uzlaşımsal (böylece kısmen keyfi) hale gelmeye başladığında ve aynı zamanda tümüyle keyfi sesli uzlaşımlar için bir temel oluşturduğunda, son ikisinde bazı paralel gelişmeler yaşanmış olması muhtemeldir.

5.4 Sonuç

Çok kaba hatlarıyla söyleyecek olursak, hayvanların sosyal davranışlarının çoğunu işbirliği olarak değerlendirmek mümkündür, hatta sürü hayvanlarının bir arada durarak işbirliği yaptığı, bu sayede yırtıcı hayvanları saldırıya geçmekten caydırdıkları bile söylenebilir. Ama insandaki işbirliğinin, evlilikten paraya ve devlet yönetimine kadar çeşitli kültürel kurumlarda kendini açıkça gösteren kendine özgü özellikleri vardır ve bu kurumların varlığının yegâne sebebi, insan gruplarının ortak uygulama ve inançlarıdır (Searle 1995). Bu özel işbirliksel faaliyet türlerinin bilişsel temellerini ortak maksatlılığa dair çeşitli yetenek ve güdüler oluşturur (Tomasello ve Rakoczy 2003). O nedenle, insan iletişiminin işbirliksel yapısının kazara oluşmuş veya insana özgü yalıtılmış bir özellik olmadığını, in-

Şekil 5.1
İnsanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin evrimsel temelleri

sanların işbirliğine aşırı yatkınlığının tezahürlerinden biri olduğunu ileri sürüyoruz. Ama bunun tam olarak nasıl böyle olduğu, nasıl bu hale geldiği belli değildir.

Dolayısıyla burada anlattığımız hikâye hem karmaşık hem de tartışmaya açıktır. Şekil 5.1'de maymun jestlerinden insanın dil uzlaşımlarına geçişi özet halinde anlatan bir grafik yer alıyor. Kısaca tekrar belirtmek gerekirse, günümüzdeki büyük maymunlarda –iletişim modelimizin başlangıç noktasını temsil ediyorlar– insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin birçok zorunlu bileşenleri mevcuttur: Emir güdüsüyle hareket ederek birbirleriyle esnek jestlerle iletişim kurarlar, maksatlı eylemleri anlarlar ve bu eylemler konusunda pratik muhakemede bulunurlar, sosyal maksatlarla karşılarındakilerin dikkatini yönlendirirler, bazı bağlamlarda başkalarına yardım etme güdülerine sahiptirler ve karmaşık grup faaliyetlerinde bulunurlar. Ama ortak maksatlılığa dair yetenek ve güdülere sahip değilmiş gibidirler, bu nedenle de iletişimleri tam anlamıyla işbirliksel ve gön-

dergesel değildir; yani alıcı taraf iletişim kuran tarafın göndergesel ediminin sosyal niyetiyle bağıntısı konusunda çıkarımda bulunmaya çalışmaz, bu nedenle iletişim kuran taraf da iletişimsel maksadını alıcıya açıkça göstermez – ve ne ortak zemin ne de süreci yöneten karşılıklı beklentiler veya normlar vardır.

İnsana özgü ortak maksatlılık yetenek ve güdüleri, ilk olarak *Homo* (Şekil 5.1'de ikinci sütun) dediğimiz canlılardaki karşılıklı işbirliğine dayalı faaliyetlerde ortaya çıktı. Ama karşılıklı işbirliğine dayalı faaliyetler ancak insanlar grup faaliyetlerinin ganimetlerinin (grup avında yakalanan av hayvanının eti gibi) paylaşımı konusunda daha hoşgörülü ve cömert davranmaya başladıktan sonra ortaya çıkabilmiş, sonra da yeni bir bilişsel mekanizma, yani yinelemeli zihin okuma evrimleşmiştir. Bu önemli mekanizma ortak amaçların ortaya çıkmasını sağlamış, ortak amaçlar da bunlarla ilişkili ortak dikkat çerçevelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur; ortak dikkat çerçeveleri ise işaret ve diğer işbirliğine dayalı iletişimsel edimlere anlam katan ortak kavramsal zemin işlevi görmüştür. Ortak bir amaç doğrultusunda karşılıklı olarak işbirliği yapılan bir bağlamda, insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin saiki olan yardım talep etme ve talep karşılığında yardımda bulunma eğilimi gelişebilmiştir, çünkü böyle bir bağlamda karşımdakine yardım ederek kendime yardım etmiş olurum. Ardından, yardım etmek dolaylı karşılıklılığa bağlı diğer bağlamlara genellenmiş, bu da işbirliğiyle ilgili ikinci güdüyü, bireyin grup içindeki itibarını artırmak için bilgi yoluyla yardım teklifinde bulunma güdüsünü –*Erken Dönem Sapiens* (Şekil 5.1'de üçüncü sütun) olarak adlandıracağımız bir canlının belirleyici özelliğini– ortaya çıkarmıştır. Tarafların işbirliğine açık olduklarına dair karşılıklı varsayım ve bunun sonucunda iletişimsel edimin kamusal alana taşındığı iletişimsel niyet (Grice), yinelemeli zihin okumanın işbirliğine yönelik iki güdüyle, yardım ve bilgi talep ve teklif etme güdüleriyle birleşmesinin bir sonucudur. Üçüncü ana güdü, yani tavır paylaşımı, büyük bir ihtimalle grup üyeleri gibi olmayı ve grup üyelerince beğenilme güdülerini içeren tamamen farklı bir kaynaktan gelir – *Geç Dönem Sapiens* (Şekil 5.1'de dördüncü sütun) olarak adlandıracağımız bir canlıya ait bir güdüdür bu. Bu güdü,

karşılıklı beklentilerle birleştiğinde, işbirliğine dayalı iletişim dahil insana özgü birçok faaliyeti yöneten normların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

İzlenen bu evrimsel yolda büyük maymunlardaki dikkat çekme hareketleri insanlardaki işaret jestine dönüşmüştür (Şekil 5.1'de alt sıra). Bu ilk adımdan sonra kuyruksuz maymunlardaki niyet hareketleri insanlarda, iletişim kuran tarafların ortak zemininin veya ortak dikkat çerçevesinin işareti ideal bir iletişim tarzı olmaktan çıkardığı durumlarda kullanılan görüntüsel jestlere dönüşebilmiştir – tabii bunun için, iletişimsel niyete dair bir anlayış temelinde, görüntüsel jestlerin iletişimsel olarak görülmesi gerekliydi. Bundan sonra, dışarıdan gelenler bu görüntüsel jestleri kendi iletişimsel amaçları doğrultusunda ama özgün ortak zeminin tamamını kullanmadan taklit ettikçe iletişimsel uzlaşımlar ortaya çıktı – bu ise zaman içinde bir çeşit "keyfiliğe geçişe" neden oldu, sonra bu keyfilik genelleşerek uzlaşımları ortaya çıkardı. Ses kipliğine geçiş muhtemelen birçok nedene bağlı olarak gerçekleşti. Nedenlerden biri, sesli iletişimin bir şeyleri daha kolay biçimde kamusal alana taşıması olabilir. Ama bu geçişte, doğal açıdan anlamlı, eylem temelli jestlerden bir çeşit geçici köprü olarak yararlanılmış olmalı, çünkü "keyfi" iletişimsel uzlaşımlar, halihazırda mevcut olan anlamlı iletişimsel edimlerden yardım almadan ortaya çıkmış olamaz.

6

Dilbilgisel Boyut

Bir dil tasavvur etmek, bir yaşam biçimi tasavvur etmektir.

WITTGENSTEIN, *Felsefi Soruşturmalar* (s. 29)

İNSAN İLETİŞİMİNİN evrim hikâyesini üç ana güdünün, talep etme, bilgi verme ve paylaşma güdülerinin ortaya çıkışını temel alarak oluşturduk. Bu amaçlar doğrultusunda kullanılan doğal olarak anlamlı, eylem temelli jestlerin bir noktada kültür içinde üretilen ve öğrenilen tam tekmil iletişimsel uzlaşımlara dönüşmesini sağlayan süreçlerin bazılarıyla ilgili yorumlarda da bulunduk. Ama bu yolda atılan her adımda, ki buna büyük maymunların spontane jestlerini bile dahil edebiliriz, bireyler iletişimlerinde çeşitli jest dizileri ve/veya uzlaşımlar da kullanırlar – ve fakat şimdiye kadar bunlara sistematik bir açıklama getirmedik. Bunun için Dilin (büyük harfli) ortaya çıkışına dair değil, 6000 farklı insan dilinin, 6000 farklı iletişimsel uzlaşım takımının –çokbirimli sözceleri tutarlı mesajlar haline getiren dilbilgisel uzlaşımlar dahil– ortaya çıkışına dair bir açıklamaya ihtiyacımız var. Evrensel şeyler de olacaktır elbette –sonuçta her yerde aynı bilişsel araçlarla aynı şeyleri yapmaya çalışan aynı tür söz konusu– ama kendine özgü durumlar da vardır ve insan türünün bütün üyeleri için tek bir iletişim aracı olmayışı da başlı başına açıklanması gereken evrimsel bir yeniliktir.

Burada da genel yaklaşımımız yine insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin üç ana güdüsüne –talep etme, bilgilendirme ve paylaşma– odaklanmak olacak. Temel fikrimiz şu: İletişimin gerçekleştirilmesinin ardındaki amaç, iletişimsel sinyalin "içinde" ne kadar ve ne tür bir bilginin olması gerektiğini, dolayısıyla da çok genel anlamda ne tür bir dilbilgisel yapının gerekli olduğunu belirler. Bu nedenle, talep etme doğası gereği yalnızca sen ve beni, şimdi ve buradayı, bir de gerçekleştirmek istediğim eylemi içerdiği için, doğal jestler ve/veya dil uzlaşımlarıyla oluşan kombinasyonlar gerçek sözdizimsel işarete değil, yalnızca bir talep etme grameri içinde bir tür "basit sözdizimi"ne ihtiyaç duyar (gerçi modern dillerde oldukça karmaşık talepler oluşturulabilmektedir). Ama başkalarına yardım amacıyla bilgi vermek üzere tasarlanmış sözceler üretmek çoğunlukla zaman ve mekân içinde yer değiştirmiş çeşitli olay ve katılımcıları içerir; bu da katılımcıların rolleri ile söz edimi işlevlerinin bir bilgilendirme grameri içinde "ciddi sözdizimi" ile işaretlenmesi vb. yönünde işlevsel bir baskı oluşturur. Son olarak, farklı olaylarda farklı roller oynayan çok sayıda kişinin katıldığı karmaşık bir dizi olayı başkalarıyla anlatı tarzında paylaşmayı amaçladığımızda, olayları birbirleriyle ilişkilendirmek ve bu olaylarda katılımcıların izini sürmek için çok daha karmaşık sözdizimi araçlarına ihtiyaç duyarız; bu ise bir paylaşma ve anlatı grameri içinde "karmaşık sözdizimi"nin uzlaşımsal hale gelmesiyle sonuçlanır.

Farklı dilbilgisel yapılanma türlerinin temel evreleri insanların yeryüzüne yayılmalarından önce gerçekleşmiş olmalı, ama bu yayılmadan sonra farklı insan grupları basit, ciddi ve karmaşık sözdizimlerinin işlevsel taleplerini karşılamak için kullanılan farklı yolları uzlaşımsal hale getirmiştir. Bu yapılanma dilbilgisel yapılarda –karmaşık çokbirimli sözce örüntülerinde– somutlaşmış ve bu yapılar dilbilgiselleşme süreci ve diğer kültürel-tarihsel süreçler aracılığıyla farklı gruplarda uzlaşımsal hale gelmiştir. Bu süreçlerin işleyişi, ortak maksatlılık ve işbirliğine dayalı iletişim süreçlerinin diğer bilişsel süreç ve kısıtlılıklarla birlikte işleyişine bağlıdır. Genel olarak iletişimsel uzlaşımların kökeni meselesinde olduğu gibi, dilbilgisel uzlaşımların kökeni de biyolojik evrim ile kültürel evrim

arasındaki süregiden diyalektiği öne çıkarır.

Evrimsel hipoteze göre, işin içinde dilbilgisi olduğunda bile önümüzdeki hikâyenin büyük bir kısmı jest kipliğinde gerçekleşir. Belli sosyolojik koşullar sağlandığında (işitme engelli insanların belli topluluklarda etkileşim içinde olması gibi) tam teşekküllü bir dilbilgisi içeren işaret dillerinin çok hızlı ve kolay biçimde gelişmeleri bu hipotezi destekler. Hakkında en çok yazılıp çizilmiş yakın tarihli örnekler, yalnızca birkaç nesil içinde karmaşık dilbilgisi yapıları geliştirmiş olan Nikaragua İşaret Dili (Senghas, Kita ve Özyürek 2004) ve Bedevi İşaret Dili'dir (Sandler ve diğ. 2005). Buradan şu sonucu çıkarabiliriz: Çoğu dilbilimci genelde işaret dillerinin insanın sesli dil yeteneğinin sıradışı ifadeleri olduğunu düşünse de, insanın dil yeteneğinin uzun bir süre tek başına jestlerle iletişimin hizmetinde evrim geçirmiş, ses kipliğinin ise dile çok daha sonra katılmış olması mümkün. İnsanlar gerçekten de jestlerle karmaşık iletişimler kuracak biçimde uyum sağlamışlarsa, ve iradi denetime tabi olan konuşma eylemi yakın dönemlerde gerçekleşmiş evrimsel bir değişimse, bu durum insanların jest kipliğinde gerçekleştirdiği karmaşık iletişimlerin doğallığının açıklanmasına epey katkı sağlayacaktır.

6.1 Talep Etme Grameri

5. Bölüm'de yapılan açıklamayı temel alırsak diyebiliriz ki, insanlar kendi evrimsel yollarında ilerlemeye başladıktan sonra bir noktada –Şekil 5.1'de *Homo* evresi adıyla geçiyor– karşılıklı işbirliği yapmaya başladılar. Bu ilişki, insanların karşılarındaki kişilere taleplerini, örneğin maymunların insanlarla iletişimlerinde kullandıkları işaret jestlerinden daha karmaşık yollarla iletmelerine aracılık eden –ve karşılarındaki kişilerin bu talepleri yerine getirmeye daha hevesli olmalarını sağlayan– ortak dikkat çerçeveleri ve ortak zeminlerin ortaya çıkmasını sağladı. Bu evrede insanlar bazı taklit yetenekleri de geliştirmişlerdi, dolayısıyla bazı niyet hareketleri sosyal öğrenim sürecinden geçilerek edinilmişti muhtemelen. Ama hipotezimize göre, evrimsel zamanın bu ânında insan iletişimi henüz tam anlamıyla işbirliğine dayalı değildi – talep ediyor ama bilgi ver-

miyorlardı, dolayısıyla da (tümüyle dile bel bağlayan canlıların aksine) başkalarına zaman ve mekânda yer değiştirmiş birtakım şeyler yaptırmaya yönelik dolaylı, işbirliğine dayalı talepler yoktu.

Bu bölümde, insanın evriminin bu evresinde iletişimin dilbilgisel yapısının nasıl olduğunu araştıracağız. Bu araştırmayı, çeşitli yönlerden *Homo* ile kıyaslanabilecek birtakım bireyleri –"dil bilen" maymunlar, ev işaret dili kullanan işitme engelli çocuklar ve yeni dil öğrenenler– değerlendirerek gerçekleştireceğiz, ama bunların hiçbirinin bütün açılardan *Homo* ile kıyaslanabilir olmadığını da baştan belirtelim. Amacımız, başkalarının şimdi ve burada bir şeyler yapmalarını sağlamak için geliştirilmiş basit bir sözdizimi olan bir çeşit talep etme grameri tanımlamak olacak. Bu gramer en fazla, yeni anlamlar üreten jest kombinasyonları içerecek, ama herhangi bir sözdizimsel belirleyicisi olmayacak, çünkü göndermesi sen ve ben, şimdi ve burada ve senin yapmanı istediğim eylemle sınırlı olan bir iletişimde bunun hiçbir işlevi yoktur (tekrar söyleyelim, burada yalnızca bu basit taleplere odaklanıyoruz, ancak karmaşık bir dil ortaya çıktıktan sonra mümkün olan dolaylı ve işbirliğine daha çok dayalı taleplere değil). Ama ondan önce, başlangıç noktamız olan kuyruksuz maymunlardaki dilbilgisel yapıdan yoksun doğal jest dizilerini kısaca tanımlayalım.

6.1.1 Büyük Maymunlardaki Jest Dizileri

Birbirleriyle olan doğal iletişimlerinde şempanzelerle diğer büyük maymunlar sıklıkla bir sosyal amaç doğrultusunda tek bir bağlamda jest dizileri üretirler. Liebal, Call ve Tomasello'nun (2004) yaptığı sistemli bir araştırmada, şempanzelerin gerçekleştirdiği jestlerle iletişimlerin yaklaşık üçte birinin birden fazla jest içerdiği saptanmıştır. Bu jest dizileri büyük ihtimalle, görsel, işitsel ve dokunsal kipliklerle yapılan niyet hareketleri ve dikkat çekme hareketlerinin bütün muhtemel kombinasyonlarını içermekteydi (diğer büyük maymun türleriyle yapılan araştırmalardaki benzer bulgular için bkz. Call ve Tomasello 2007).

Bu jest dizilerinin neredeyse yüzde kırkı, aynı jestin birden fazla

basit tekrarından oluşuyordu. Diğer jest dizileri ise farklı jestlerin oluşturduğu dizilerdi – bu da bu dizilerin tek bir jestle mümkün olmayan yeni anlamlar oluşturması, hatta iletişimsel edimde farklı jestlerin farklı roller oynaması anlamında bir çeşit dilbilgisel yapı oluşturuyor olabileceğini düşündürüyor. Ne var ki bu diziler üzerinde yapılan sistemli analizlerde bu tür dilbilgisel bir yapının olduğuna dair herhangi bir kanıt ortaya çıkmamıştır. Yapılan birçok farklı analizden anlaşıldığına göre durum şöyleydi: İletişimi kuran taraf bir jest kullanıyor, alıcı taraf onun arzu ettiği biçimde tepki vermediğindeyse hemen arkasından başka bir jeste başvuruyordu – hatta bazı durumlarda iletişim kuran, alıcının tepki vermeyebileceğini fark ederek onun tepki vermesini beklemeden başka bir jesti devreye sokuyordu. Yapılan analizlerin hiçbirinde araştırmacılar, tek bir jestle iletilemediği için jest dizileriyle iletilen bir mesaja rastlamadılar. 2. Bölüm'de de belirtildiği üzere, karşı tarafın dikkatini yönlendirmeye dayalı bir yapılanma da yoktu; yani şempanzeler alıcının dikkatini yönlendirmek için önce bir dikkat çekme hareketi, ardından bir çeşit niyet hareketi gerçekleştirmeyi tercih etmiyorlardı (konu-odak yapısını andıran herhangi bir yapı da yoktu).

Araştırmacıların maymunlardaki jest dizilerinin dilbilgisel yapısını doğru yöntemlerle araştırmamış olmaları elbette mümkün. Ama mevcut bütün analizler değerlendirildiğinde, büyük maymunlardaki jest dizilerinin herhangi bir ilişkisel veya dilbilgisel yapıya sahip olmadığı anlaşılıyor – büyük maymun türlerinden herhangi birinin sesli iletişimlerinde dilbilgisel bir yapıyı andıran bir yapının olduğuna dair herhangi bir bilgi de yok. Bu nedenle bunlarda "kombinasyon" yerine "dizi" sözcüğünü kullanıyoruz, kombinasyon sözcüğünü ise en azından yeni bir anlam oluşturan bir yapıya sahip çokbirimli mesajlara saklıyoruz.

6.1.2 Büyük Maymunların İnsanlarla İletişimlerinde Kullandıkları "Dil"

Dil eğitimi alan büyük maymunların ürettiği işaret sözcelerinin dilbilgisel bir yapıya sahip olup olmadığı konusunda büyük bir fikir

uyuşmazlığı var. (Tekrar hatırlayalım, maymunlara yeni vokalizasyonlar öğretme girişimlerinin hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.) Bu fikir uyuşmazlıklarının büyük bir bölümü sistemli, nicel verilerin yokluğundan kaynaklanıyor. Ama bu özel hayvanların jest üretimleri konusunda yapılmış iki araştırma sayesinde bu veriler artık mevcut: Biri işaret dili kullanan beş şempanze, diğeri ise yapay olarak oluşturulmuş bir sistem kullanan Kanzi adlı bir bonobo üzerinde yapılmış araştırmalar bunlar. Bu araştırmaların ikisinde de doğal biçimde gerçekleşen iletişimsel etkileşimlere dair sistemli örnekler kullanılmış, bu örneklerin önemli bir kısmı iki bağımsız gözlemci tarafından gözlemlenmiş, bu şekilde gözlemcilerin değerlendirmeleri arasındaki tutarlılık oranının da nicel olarak belirlenmesi sağlanmıştır.

Söz konusu araştırmaların ilkinde, Gardners, Fouts ve meslektaşları tarafından Amerikan İşaret Dili (AİD) öğretilmiş beş şempanzeye –Washoe adlı meşhur şempanze ve arkadaşlarına– ait dört veri Rivas (2005) tarafından yedi yıl boyunca sistemli biçimde analiz edilmiştir. Bu verilerin arasında şempanzelerin birçok bakıcıyla ilişkilerini içeren toplam 22 saatlik kayıt da vardı (gözlemcilerin değerlendirmeleri arasındaki tutarlılığın oranıysa hayli yüksekti). Anlık taklitler ve zekâya dayanmayan eylem dizileri çıkarıldığında geriye 2839 iletişimsel edim kalmıştı. Şempanzeler hem "işaret" (ve yalvarma gibi diğer doğal jestler) kullanmış, hem AİD'den yararlanmış, kimi zaman da ikisini birlikte yapmışlardı.

Bu analizlerden elde edilen ilk sonuç, 2. Bölüm'de de belirtildiği gibi, açık iletişimsel işlevlere sahip edimlerin (sorulara verilen yanıtlar hariç tutulmuştu) yüzde 98'ini nesne veya eylemlerle ilgili taleplerin oluşturduğu yönündeydi; kalan yüzde 2 "adlandırma" olarak sınıflandırıldı, resimli kitaplarla oynanan adlandırma/tanıma oyunu bağlamında gerçekleştirilmiş eylemlerdi bunlar. Bir etkileşim başlattıkları için "istemli" olarak adlandırılan bir sözce altgrubundaki edimlerin tamamı taleplerden ibaretti. Bu sözcelerin hemen hepsi talep olduğu için, iki birimli ve üç birimli sözcelerdeki söz edimlerinin hemen hepsi yemek, içmek ve oyun oynamak (mesela kovalamaca) gibi şempanzelerin hoşlandığı son derece somut fizik-

sel eylemlerle ilgiliydi ve araştırmada kullanılan nesneler hemen her zaman insanların denetimi altında olan ve şempanzelerin çok sevdiği nesnelerden oluşuyordu. Bu cazip eylemler/nesneler genelde eylem dizisinde önce işaretle belirtiliyor, sonra bunu bir çeşit "joker kartı" yani talep işareti veya talebi yerine getirecek olan kişinin işaretle bildirilmesi izliyordu. Dolayısıyla "ÇİÇEK orada (işaret)", "DİŞ FIRÇASI ver (yalvarma jesti)", "TOP İYİ", "SAKIZ ÇABUK" gibi, hepsi de talep olan bildirimler vardı. Rivas (2005: 413) bu sıralamanın en iyi "elde etme güdüsünün dışavurumu" olarak yorumlanabileceği sonucuna varır: "Nesne ve eylem işaretleri önce üretiliyordu, çünkü talep edilen şeyi belirten sözcelerin en önemli veya bariz işaretleriydi bunlar. Talep bildiren O/ORADA/SEN/İYİ/ÇABUK belirticileri en sonunda üretiliyordu, çünkü bunlar daha az önemliydi (talep edilen şeyi belirtmiyorlardı), vurgu katma veya insanları eyleme geçirme işlevi görüyorlardı."

Analizden çıkan ikinci önemli sonuç, sözcelerin gerçek dilbilgisel yapıya sahip olmadığı ve genellikle çok kısa olduğu yönündeydi: Sözcelerin yüzde 67'si bir birimli, yüzde 20'si iki birimli, yüzde 13'ü de ikiden fazla birimliydi. Örneklenmiş zaman aralığı sırasında bütün sözceler analiz edildiği için, "SAKIZ İÇ" veya "YE GİYSİ" gibi pek anlam taşımayan "birbiriyle ilişkisiz birçok kombinasyon" olduğunu görmek mümkün olmuştu. Ama "nesne + eylem" ("PEYNİR YE"), "lokasyon + eylem" ("Orası [işaret] GIDIKLA") gibi küçük çocukların yaptıklarına benzer, anlamsal ilişkiler taşıyor görünen işaret dizileri de vardı. Bu işaret dizilerinde şempanzeler, tek bir talep durumu içinde iki farklı veçheyi birbiriyle açık biçimde ilişkilendirmeden bildiriyor da olabilirler. Ama şempanzelerin –tıpkı küçük çocukların yaptığı gibi– bir durum içinde çok sayıda şeyi bildiriyor, bu nedenle de tek bir işaretle ifade edebileceklerinden daha zengin anlamlar ifade ediyor olmaları da makul görünüyor. Bu yüzden, şempanzelerin en azından asgari bir dilbilgisel beceriye sahip olduklarını, insan sözdizimine giden yolda ilk adımları attıklarını söyleyebiliriz. Ne var ki eldeki verilerin hiçbirinde, işaretlerin düzeninin veya bir sözdizimi aracının anlamda herhangi bir sistemli fark yarattığının veya genel olarak sözcelerde belli bir sözdizimsel

rol oynadığının –birçok dilbilimcinin dilbilgisel yapı için öngördüğü bir kriterdir bu– görüldüğü tek bir işaret dizisine rastlanmamıştır. Eğer "PEYNİR YE", "YE PEYNİR"den farklı bir anlam taşımıyorsa, o zaman sözcük dizilişi belirgin biçimde sözdizimi için kullanılmış bir araç değildir.

Dil eğitimi almış kuyruksuz maymunların jest dizilerinin nicel olarak incelendiği diğer önemli araştırmada, Greenfield ve Savage-Rumbaugh (1990), Kanzi adlı bonobo beş yaşındayken gerçekleştirilmiş deneylerin verilerini beş ay boyunca incelemiştir. Verilerin tamamı 13.691 sözceden oluşmaktadır. Bu sözcelerin 1422'si (yüzde 10,4) ya iki simge (Kanzi bu sözceleri üzerinde simgeler olan bir klavyeyle oluşturuyordu) ya da bir simge ve bir jest içeren dizilerdi. Yorumun (bağlamla ilgili notlar alan ikinci gözlemci olmadığı için) belirsiz olduğu iletişimsel edimler ve test sorularına verilen yanıtlar çıkarıldığında kalan dizilerin 723 iki bileşenli sözceden oluştuğu görüldü (uzun sözceler dahil edilmemişti, bu nedenle onların yapıları bilinmiyor). Verilerin yaklaşık yüzde 5'i gözlemciler arası güvenilirlik kontrolünden geçirilmişti, ki gayet iyi bir yüzdeydi bu.

Rivas'ın (2005) araştırmasında olduğu gibi burada da taleplerin oranı son derece yüksekti, iki bileşenli sözcelerin yaklaşık yüzde 96'sı taleplerden oluşuyordu (kalan yüzde 4'ün işlevi bilinmiyor). Yine Rivas'ın araştırmasında olduğu gibi bu araştırmada da talep edilen eylemlerin hemen hepsi ısır, kovala, taşı, kavra, saklan, kucakla, gıdıkla ve uzak dur (bir oyun) gibi somut, iki öğeli eylemlerdi. Rivas'ın bulgularına benzer biçimde Greenfield ve Savage-Rumbaugh da Kanzi'nin üretimlerinin yaklaşık dörtte birinin belli bir yapısı olmadığını bulguladı, bunları "karışık", "ilişkisiz" veya "birleşik eylem, varlık veya lokasyonlar" biçiminde sınıflandırdı. İki birimli dizilerin üçte birinden fazlası işaret jesti ve adlandırmadan oluşuyordu. İşin daha ilginç tarafı, sözcelerin yarısı ya fail-eylem-nesne bileşenlerinden ikisini ya da varlık artı bir nitelik veya lokasyonu temsil ediyor olarak sınıflandırılmıştı (bu sınıflandırmada güvenilirlik analizi yapılmadığını belirtelim). Son sözünü ettiğimiz diziler, bir simge ve bir jest (çoğunlukla işaret veya konuyla alakalı yöne dair jestler) sırasını izlemekteydi. Kanzi'nin tercih ettiği sıra

(bakıcının davranışını yankılamıyordu) önce simgeyi işaret etmek, sonra jestte bulunmak biçimindeydi, yani "UZAK-TUT o(jest)" ve "NEKTAR sen(jest)" gibi. Bu, Washoe ve arkadaşlarının yaptığı sıralamaya benziyordu: önce istenen nesne veya eylemi işaret etmek, ardından karşı tarafı harekete geçirmeye yönelik başka bir işaret yapmak. Simge-simge sıralamaları bir sıralama tercihi özelliği göstermiyordu. Bu sıralamalarda kullanılan yedi söz ediminden beşi belli bir düzen tercihi doğrultusunda kullanılmaktaydı: ikisi ilgili nesnenin önünde, üçü nesneden sonra. Ama bir düzen tercihinin olduğu durumlarda bile farklı düzenlerin farklı anlamlar taşımadığını da belirtmek gerek.

Kanzi ilginç bir biçimde, talep içeren birçok İngilizce cümleyi kavrama konusunda etkileyici bir yetenek sergilemişti (bakıcıları çeşitli jestler yaparken ve simgeleri kullanırken aynı zamanda onunla İngilizce konuşuyorlardı). Farklı simge sıralarının farklı şeyler yapma taleplerini dile getirdiğini de anlayabilmekteydi (bütün testler Kanzi'nin taleplere verdiği yanıtlar üzerinden gerçekleştirilmişti; Savage-Rumbaugh ve diğ. 1993). Gelgelelim, yunus ve papağan gibi primat olmayan birçok türün de aynı şekilde işaret düzeni ile talep edilen belli eylemler arasındaki ilişkileri fark etme yeteneği gösterdiği anlaşılmıştır; yani öğrenilmiş işaretlerin sıralanış örüntülerine önem atfetme yeteneği kuyruksuz maymunlarla sınırlı değildir. Bu hayvanların hiçbiri iletişimsel edim *üretimi* konusunda, işaret düzenini kavrama konusunda olduğu gibi yetenekli değildir, dolayısıyla bu kavrama yetenekleri, bazıları iletişimle pek alakalı olmayan çeşitli bilişsel ve/veya öğrenme yeteneklerinden kaynaklanıyor olabilir.

Bu "dil bilen" maymunların iletişim becerileri gerçekten de şaşırtıcıdır; yeni iletişimsel jestler ve işaretler öğrenip bunları başka bir türle (insanlarla) ilişkilerinde etkili biçimde kullanabilirler – bugüne kadar kayda geçmiş en net ve en etkileyici örneklerdir bunlar. Bu hayvanlar jest dizilerini, tek başına tekbirimli iletişimsel edimlerle –çok basit bir gramer– yapabileceklerinden daha karmaşık biçimlerde iletişim kurmak için de kullanıyor olabilirler. Bu da bu maymunların aslında, kavramsal bir durumu iki farklı bileşene (ör-

neğin olay ve katılımcı biçiminde) ayırabilmek gibi insanlardakinden hiç de farklı olmayan bir yeteneğe sahip oldukları anlamına gelecektir. Olaylarla katılımcıları birbirinden ayırmayı mümkün kılan, taklit yeteneği olabilir (insanlar tarafından yetiştirilen maymunlarda bu yetenek tipik maymunlara oranla bariz biçimde gelişmiştir; çocuklarda ise daha da gelişmiştir, bkz. Tomasello 1996); bu taklitte, "Az önce gördüğüm eylemin 'aynısını' gerçekleştirmek istiyorum" yargısının sonucu olarak olay kategorileri oluşur (yani, taklit = aynı eylem, farklı katılımcı). Gelgelelim, sözdizimi yapısı daha katı biçimde tanımlandığında burada pek de bir şey olmadığını söylemek gerek. Sistemli gerçekleştirilmiş bu iki nicel araştırmanın hiçbirinde, farklı işaret düzenlerinin (veya herhangi başka bir aracın) katılımcıların rollerini belirtecek veya anlamı değiştirecek biçimde işlev görmesi anlamında dilbilgisel bir yapının varlığına dair tek bir kanıt yoktur.

"Dil bilen" maymunların insanlarla iletişimlerinde neden sözdizimi araçları kullanmadığının (işaret veya konuşma düzeninin karşıtsal kullanımını kavrıyor olsalar bile) açıklaması basit: Çünkü iletişimlerinin hepsi talep işlevi görmek üzere tasarlanmıştır. Şimdi ve burada gerçekleşen etkileşimlerde tamamen taleplere odaklanılıyor olunması, bu maymunların jest veya işaret üretiminde şu işlevlerin neredeyse hiç bulunmadığı anlamına gelir: bir olayda farklı faillerin oynadığı rolleri sözdizimsel olarak belirtmek (sözdizimsel belirtme), farklı failleri daha açık biçimde tanımlamak (isim öbeklerinde olduğu gibi), bir olayın zamanını düzenlemek (zaman kiplerinin belirtilmesinde olduğu gibi), söz edimi işlevlerini düzenlemek (entonasyon veya özel yapılarda olduğu gibi) ve biraz sonra bilgilendirme gramerinde ciddi sözdizimi olarak adlandıracağımız şeylerden herhangi biri. Bu maymunlar böylece, türleri için tipik olmayan bir ortamda, belli iletişimsel ihtiyaçlarına gayet iyi uydurulmuş bir talep grameri oluşturmuşlardır: Tek bir işaretle ne istediklerini ifade ederler ve bunu, isteklerini yerine getirecek olan kişi ya da kullanılmasını istedikleri nesneyle ilgili bir işaret, veya talebin muhatabı olan insanı talebi yerine getirmeye teşvik edecek talep belirtici bir çeşit joker kart izler.

6.1.3 Ev İşaret Dilini Kullanan İşitme Engelli Çocuklar

Greenfield ve Savage-Rumbaugh (1990), Kanzi'nin jest ve simgelerle yaptığı şeylerin, herhangi bir uzlaşımsal dil modeliyle karşılaşmadan yetişen (ebeveynleri onları uzlaşımsal bir işaret diliyle tanıştırmadığı için; Goldin-Meadow 2003b) işitme engelli çocukların yaptıklarıyla kıyaslanabilir olduğunu iddia eder. Bu çocuklar çevrelerindeki yetişkinlerle birlikte, işaret etme (ve diğer gösterimsel jestler) ile taklit (pantomim) karışımından oluşan bir iletişim yöntemi geliştirirler. Çocuklar taklitlerin bazılarını ebeveynlerinden öğrenir, bazılarını da kendileri icat ederler (bu taklitler ilginç biçimde, tümüyle keyfi işaretler üzerine kurulu bir konuşma dili içinde pek elverişli değildir) – ve bu taklitlerin hepsinin görüntüsel olması gerekir, ki aile üyelerinin dışındaki insanlar da anlayabilsinler. Çocukların yetişkinlerden gördükleri çok sayıda işaret birçok açıdan yozlaşmış işaretlerdir. Bir kere, ebeveynleri jestler yaparken konuşurlar ve konuşmaları sıklıkla araya girerek jestlerin işlevlerinin önünü keser. Buna rağmen çocuklar iyi kötü belli bir dilbilgisel yapıya sahip çok sayıda işaret sözcesi oluşturmayı başarır – ebeveynlerinin ve burada iddia edeceğimiz gibi, "dil bilen" maymunların oluşturduklarından bariz biçimde çok daha fazla.

Konuya işaretlerle iletişim kuran maymunlarla ve onların talep grameriyle başladığımız için, ilk olarak belirtmemiz gereken şey şudur: Bu çocukların dillerinin büyük bir bölümünü, başkalarına nelerle ilgilendiklerini ve ne bilmek istediklerini bildiren *yorumlar* (zaman ve mekânda yer değiştirmiş anlatılar da buna dahildir) oluşturur. Farklı sözce türleriyle ilgili kesin oranlar bildirilmemişse de, bu tür on çocuğun (1 ile 4 yaş arasındaki çocuklardı bunlar) oluşturduğu bir örneklemin 30 ila 60 dakika süren bir oyun sırasında kullandığı bütün sözceler üzerine yapılan sistemli bir kodlama çalışmasında ortaya çıkan sonuçlar şöyledir: Bu çocukların ürettikleri işaret sözcelerinin yaklaşık üçte biri nesnelerin veya insanların bir yerden bir yere nakline göndermede bulunan basit yorumlardan (taleplerden değil) oluşur; üçte biri nesnelerle ilgili değişimlere gön-

dermede bulunur; diğerlerinin çoğu ise nesnelerin taşınmasıyla ilgili olup yalnızca çok küçük bir kısmı oyun oynamak veya somut eylemlerde bulunmakla ilgilidir (Goldin-Meadow ve Mylander 1984). Dil eğitimi almış maymunların ısrarlı bir şekilde oyun, kovalamaca ve kucaklaşma gibi somut, ikili faaliyet talebinde bulunmalarıyla taban tabana zıt bir durumdur bu. Tablo 6.1'de kuyruksuz maymunların eylemleri ile ev işaret dili kullanan çocukların eylemleri arasında bir çakışma olmadığını, neredeyse 100 eylem sözcüğü içinde iki türün ortak kullandığı yalnızca iki sözcük (*ye* ve *git*) bulunduğunu görebilirsiniz. Bu fark gayet makul biçimde, iki türün iletişim araçlarını kullanmalarındaki sosyal amaçların farklılığına atfedilir.

Yine de bu çocukların sözceleri görece kısadır. Büyük bir kısmını tek bir jest oluşturur, çokbirimli sözcelerin yüzde 85 kadarı yalnızca bir görüntüsel işaretten ibarettir ve bunlar genellikle işaret jestiyle birlikte kullanılır. Bir çocuğun sözce başına kullandığı jest (işaret jesti dahil) ortalaması 1 ila 1,4 civarındadır – ve yıllar süren gözlemlerde bu oranda pek az gelişme görülmüştür. Goldin-Meadow'un (2003b) gerçekleştirdiği araştırma, bu görece mütevazı üretimlerin temelinde onun "yüklem çerçeveleri" adını verdiği şeyin bulunduğuna dair kanıtlar sunar, zira farklı durumlarda çocuklar belli bir eylem veya olayda farklı roller oynayan nesneleri açık biçimde işaret ederler. Örneğin, aynı çocuk kesmek fiili için kullanılan görüntüsel işareti kimi durumda kesen kişiyi, kimi durumda kesilen nesneyi, kimi durumda da kesme işlemini yapan nesneyi işaret etmek için kullanır. Son derece üretken bir olay-katılımcı ayrışmasının açık bir göstergesi gibi görünen bu durum, insanların bilhassa güçlü olan eylem taklidi yeteneğinin, hatta rol değişimi içeren taklit yeteneğinin (yine, taklit = aynı eylem, farklı katılımcı) bir sonucudur belki de.

Ev işaret dili olarak adlandırılan bu işaret dilini kullanan çocuklar sözcelerini basit biçimlerde oluştururlar. Hepsinden önemlisi, bir eylemden "etkilenen" nesneyi/kişiyi belirtmek için bazen uzlaşımsal işaret dillerinde çok yaygın olan bir araçtan yararlanırlar; yani eylemi belirten görüntüsel işareti, ellerini eylemden etkilenen nesneye/kişiye doğrultarak yaparlar – "etkilenme" ilişkisinin görüntü-

Tablo 6.1

Ev işaret dilini kullanan çocukların (Goldin-Meadow ve Mylander 1984), kuyruksuz maymunların ve her ikisinin eylem işaretleri. 6 birey üzerinden sayısal oranlar parantez içinde gösterilmiştir. (Şempanzelerin listesini derleyip toparlamada yardımcı olan Esteban Rivas'a teşekkür ederim.)

Çocukların Eylem İşaretleri	*Devam*	*Devam*	Maymunların Eylem İşaretleri	Maymunların Eylem/Nesne İşaretleri	Çocukların ve Maymunların Eylem İşaretleri
harekete geç (1)	dışarı çık (1)	fotoğraf çek (2)	ısır (1)	fırçala (3)	git (2/3)
çırp (3)	yukarı çık (2)	yudumla (1)	taşı (1)	tara (2)	ye (2/4)
üfle (3)	çekiçle çak (1)	yukarı püskürt (1)	kovala (4)	kirli (2)	
zıpla (1)	vur (2)	sık (1)	bağır (1)	iç (4)	
çiğne (2)	tut (2)	tıngırdat (1)	git (3)	çiçek/kokla (3)	
dön (1)	tut/püskürt (1)	em (1)	git-oraya (1)	yiyecek/ye (4)	
tırman (2)	zıpla (1)	üstünden çıkar (2)	git-sen (1)	duy/dinle (2)	
kucakla (1)	çık git (1)	dışarı çıkar (1)	al (1)	ışık (1)	
kes (2)	yala (1)	bağla (1)	tımarla (3)	yağla (2)	
dans et (1)	kaldır (1)	eğ (1)	saklan (1)	boya (1)	
azalt (1)	doldur (1)	taşı (1)	sarıl (4)	gör/bak/gözlük (1)	
dal (1)	kaz (1)	döndür (1)	uzak-dur (1)		
yap (1)	uygun adım yürü (1)	çevir (5)	aç-oda (1)		
yapma (2)	yürü (6)	çevir aç (1)	ce (2)		

Tablo 6.1 (devam)

Çocukların Eylem İşaretleri	*Devam*	*Devam*	Maymunların Eylem İşaretleri	Maymunların Eylem/Nesne İşaretleri	Çocukların ve Maymunların Eylem İşaretleri
sür (1)	ileri-geri yürü (1)	yürü (2)	ce/kokla (1)		
ye (2)	pedal çevir (1)	yıka (1)	şaplat (1)		
düş (1)	okşa (1)	kanatlan (1)	kokla (2)		
yüz (1)	üfle (1)	kıvrıl (1)	yut (1)		
çık (2)	çek (1)		gıdıkla (3)		
ver (6)	çekip çıkar (1)				
git (2)	kullan (1)				
dolaş (2)	kükre (1)				
uzaklaş (1)	fırla (1)				
aşağıya in (1)	oy (1)				

Not: Maymunların işaretleriyle ilgili sınıflandırmayı özgün araştırmacılar gerçekleştirmiştir (Rivas 2005 değil) ve insanların kullandığı işaretlerle kurulan paralelliğin bir ürünü olabilir.

sel bir tasviridir bu. Bu aracın ne sıklıkla kullanıldığı bilinmiyor; Goldin-Meadow'un araştırmasında (2003b: 111) yalnızca, "Zaman zaman çocuklar jestlerini odanın içindeki belli nesnelere doğru gerçekleştirirler," cümlesi yer alır. Uzlaşımsal işaret dillerini kullananlar bu tür şeyleri zorunlu olarak yaparlar elbette, bunların daha birçoğunu da farklı işlevler için yaparlar (Padden 1983). İşaret sıralamaları konusunda ise yalnızca bazı çocuklar tutarlı bir düzen örüntüsü sergiler; bu işaret düzeni temel olarak önce bir nesneyi işaret etmek, sonra da eylemi bildiren görüntüsel jesti gerçekleştirmek biçimindedir (analizi yapılacak kadar geçişli eylemde bulunan yegâne çocuk, nispeten bir şekilde eylem jestinden sonra etkilenen nesneye/kişiye atıfta bulunmuştur). Bu, dil bilen maymunların tercih ettiğinin tam tersi bir işaret düzenidir. İşaretlerin zıt anlam yaratmak için farklı düzenlendiğine dair bir kanıta ise pek rastlanmamıştır. Dilbilgisel yapıya ilişkin bir başka muhtemel kanıt ise –yalnızca bir çocuk üzerinde sistemli bir şekilde incelenmiştir– çocuğun eylem için kullanılan bir görüntüsel işaretin kısaltılmış halini nesne için kullanmış olmasıdır (yani *fırçalama* eylemi için kullanılan işaretin kısaltılarak *fırça* nesnesi için kullanılması gibi) – ama bu oldukça ender rastlanan bir durumdu ve bir ihtimal kelimeleri isim ve fiil olarak sınıflandırmaya yönelik bir anlayışa işaret ediyordu (Goldin-Meadow 2003b: 130).

Ev işaret dilini kullanan gerek Kanzi'nin gerekse küçük çocukların tek bileşenli sözceleri çok sayıda, iki bileşenli sözceleri daha az ve daha uzun sözceleri ise çok daha az sayıda ürettikleri doğrudur. Yine hem Kanzi'de hem de küçük çocuklarda prototipik çok bileşenli sözce, bir işaret (simge veya görüntüsel jest) ile az çok doğal bir jestten (genelde de işaret jesti) oluşur. Ama aralarında iki temel fark vardır: Kanzi (ve diğer kuyruksuz maymunlar) neredeyse tümüyle talep üretirken (talepler haricindeki az sayıda ifade de genelde adlandırma veya tanımadır), ev işaret dili kullanan çocuklar taleplerin dışında bilgilendirici sözceler de üretirler – bu da onların nesneler ve nesnelerin hareketleri ile nitelikleri gibi maymunların normalde konuşmadıkları çok sayıda konu hakkında konuştukları anlamına gelir. Bu fark işaretlerin düzenleniş örüntülerinden kay-

naklanıyor olabilir. Yani maymunlar talep ettikleri için, öncelikle ilgili nesne veya eylemi, sonra o nesneyi onlara ulaştıracak veya eylemi gerçekleştirecek olan kişiyi, getirilecek olan nesneyi veya bir çeşit talep belirticisini işaret ederler. Ev işaret dilini kullanan çocuklar ise genelde öncelikle hakkında konuştukları şeyi işaret eder (parmaklarıyla örneğin), sonra onunla ilgili ilginç bir şeyi (oluşmakta olan konu-odak yapısını belki de) belirtirler. İkinci fark da şudur: Ev işaret dilini kullananlar işaretlerini mekân içinde görüntüsel olarak yaptıklarından, anlamları kontrollü biçimde değiştirmek için mekândan yararlanma imkânına sahiptirler ve bazıları bunu yapmaya başlamıştır. Kanzi simge sisteminde bu imkâna sahip değil ve Amerikan İşaret Dili'nde (AİD) maymunlar için bu tür şeylerin modellenip modellenmediği veya AİD benzeri işaretler kullanan maymunlar gözlenirken bu tür modellerin arayışına girilip girilmediği bilinmiyor. Ama tekrar belirtelim, yapılan şey yalnızca talepten ibaretse, bir eylemin öznesini veya doğrudan nesnesini işaret etmeye pek ihtiyaç yoktur.

Özetle, ev işaret dilini kullanan bu çocuklar talep grameriyle sınırlı değildir, sıkça başkalarına yardım amaçlı bilgi verme isteğindedirler. Ama sözdizimleri çok basit, çoğunlukla olasılıklara dayalı, normatif olmayan sözceler üretmeye devam ederler. Diğer açılardan normal bilişsel özellikler göstermelerine rağmen –ortak maksatlılık için gerekli yetenek ve güdülere de sahiptirler– neden dilbilgileri gelişmiş değildir? Bunun en bariz nedeni, bir topluluk içinde geliştirilmiş eksiksiz bir uzlaşımsal dil öğrenmemiş olmalarıdır. Ayrıca çevrelerinde ev işaret dilini doğal olarak, konuşmadan kullanan kişiler, birlikte uzlaşımlar oluşturabilecekleri kimseler yoktur; kısa bir süre sonra göreceğimiz gibi, bu çocuklar bu tür topluluklara erişim imkânı bulduğunda, daha gelişmiş dilbilgisel yapıya sahip sözceler kullanmaya başlarlar.

6.1.4 Çocukların Kullandığı İlk Dil

Normal gelişen, konuşma veya işitme engeli bulunmayan bebekler konuşmaya başlamadan önce işaret ve diğer jestleri kullanırlar. 4. Bölüm'de de belirtildiği gibi, normal şekilde sesli dil kullanmayı öğrenen çocuklarda, dil edinimi sırasında kullanılan işaret jestlerinin sayısı artarken görüntüsel ve uzlaşımsal jestlerin sayısı azalır; bu jestlerin sayısındaki azalma dil onların işlevlerine el koyduğu için yaşanır muhtemelen. Bu şu anlama gelir: Çocukların ilk kez kullandıkları tek sözcükten oluşan sözcelerin yani tümce-sözcüklerin çoğu, işaret jesti ve dilin (güdünün tonlamayla belirtilmesi dahil) bir kombinasyonundan ibarettir aslında. Bu tür jest-sözcük kombinasyonları çocukların oluşturduğu ilk sözdizimlerinin öncüsü olabilir.

Yenilerde gerçekleştirilen iki araştırma bunun nasıl meydana geldiğini ortaya koyuyor. Çocukların ilk işaret jestlerine dilin eşlik ettiği düşüncesinden hareketle Iverson ve Goldin-Meadow (2005) iki tür jest-dil kombinasyonu tanımladı. Bunlardan fazlalık kombinasyonu olarak adlandırabileceğimiz ilkinde çocuklar bir nesneyi işaret eder ve aynı anda onun adını söyler. Tamamlayıcı kombinasyon olarak adlandırılan diğer kombinasyonda ise çocuklar bir nesneyi işaret eder ve aynı anda bu işaretle ilişkili bir şey söyler (örneğin kurabiyeyi işaret edip "Ye" demek gibi). Araştırmacılar küçük çocukların tamamlayıcı jest-sözcük kombinasyon kullanımları ile ilk sözcük-sözcük kombinasyonları arasında yüksek oranda bir korelasyon olduğunu, jest-sözcük fazlalık kombinasyonlarının kullanımında ise hiçbir ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Özçalışkan ve Goldin-Meadow (2005) bu araştırmayı daha karmaşık dil üretimleri üzerinde gerçekleştirmiş ve aynı bulguları elde etmiştir (ayrıca bkz. Capirci ve diğ. 1996). Burada ilginç olan, tamamlayıcı jest-sözcük kombinasyonlarının dil bilen maymunlarda ve ev işaret dilini kullanan çocuklarda görülene benzer basit bir sözdizimi sergilemesidir: Bir nesneye yönelik işaret jesti ve bir eyleme, varlığa veya başka bir yükleme yönelik görüntüsel veya keyfi bir işaretten oluşan sözcelerdir bunlar – herhangi bir sözdizimi aracı olmadan kullanılan

sözceler (burada işaret ve sözcükler eşzamanlı olarak üretilir, bu nedenle sıralamanın bir önemi yoktur).

Küçük çocuklar ilk çok-sözcüklü konuşmalarında sıklıkla biraz farklı bir şey yaparlar – ama tümüyle farklı bir şey de değildir bu. Çocukların çoğu 18 aydan itibaren, bileşenlerinden biri durağan diğeri değişken olan sözcük kombinasyonları üretir. Bağlantılı bir sözcüğün (veya olay-sözcüğün) çok çeşitli nesne etiketleriyle kullanılması tipik bir durumdur (örneğin "Çok süt", "Çok üzüm" veya "Top gitti", "Üzüm gitti" gibi). Braine'i (1963) izleyerek bunlara pivot şemalar diyebiliriz. Çeşitli dilleri öğrenmekte olan çocuklar için yaygın ve verimli bir stratejiyi temsil eden bu pivot şemalar zaman zaman –şu ünlü "*Allgone sticky*" ["Yapışkan hepgitti"] örneğindeki gibi– yetişkinlerin daha önce hiç duymadığı üretken sözceleri de içerir. Aynı ölçüde belgelenmemişse de, uzlaşımsal bir işaret dili öğrenen işitme engelli çocukların ilk gramer kombinasyonları da aynı özelliklerin çoğunu gösterir (Schick 2005). Bu ilk pivot şemaları ve ev işaret dilini kullanan çocukların yüklem çerçevelerini kavramsallaştırmanın yollarından biri, bunları çocukların olay-katılımcı yapısını kavramsallaştırma yetilerinin giderek artmasının doğrudan göstergesi olarak görmektir, öyle ki herhangi bir katılımcının mevcut katılımcı rollerinden herhangi birini üstlenebileceğini anlarlar. Olayların bu şekilde kavramsallaştırılması, ortak faaliyetlerdeki rol değişimli taklitlere benzer bir şey sayesinde gerçekleşiyor olabilir; yani çocuk, yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, kendi rolü dahil bütün katılımcı rollerle birlikte olayı kuşbakışı genel bir değerlendirmeden geçirip aynı temsil formatı içinde kavrar. Kuyruksuz maymunların basit somut eylemler hakkında talepkâr bir biçimde konuşmasının nedenlerinden biri de bu olabilir: Çünkü olayları kuşbakışı bir değerlendirmeyle kavrayamazlar, o nedenle de doldurulacak boşlukları olan pivot şema veya yüklem çerçevesi gibi şeyler oluşturamazlar.

Küçük çocuklar pivot şemaları oluşturabilseler de bunlar gerçek anlamda sözdizimsel değildir. Yani ilk oluşturdukları birçok pivot şemada olay-sözcük ve katılımcı-sözcük biçiminde tutarlı bir düzen örüntüsüne rastlansa da, tekrar belirtelim, tutarlı bir düzen örüntüsü,

Tablo 6.2

	Ortak Dikkat	Taklit	İşaret
Homo	evet	evet	evet
"Dil bilen" Maymunlar	–	?	evet
Ev İşaret Dili Kullanıcıları	evet	evet	evet
Küçük Çocuklar	evet	evet	evet

bir sözcüğün daha geniş bir kombinasyon yapısı içinde nasıl bir rol oynadığını göstermek amacıyla karşıtsal olarak kullanılan üretken sözdizimsel belirticilerle aynı şey değildir. Aynı temel analiz, çocukların olayları belirtmeyi sağlayan dilleri ilk edindikleri dönemleri için de geçerlidir: Çocuklar ilk kez karşılaştıkları isimleri bir olay biçimi içinde edinirler, ama aynı ismin farklı olay biçimleri üzerinde karşıtsal bir denetim kuramazlar. Bu şu anlama gelir: Küçük çocuklar ilk pivot şemalarını sahneleri kavramsal olarak farklı sözcüklerle bölümlere ayırmada kullanabilseler de, aynı sahnede farklı katılımcıların oynadığı farklı rolleri belirtmek için sözcük dizilişi veya olay belirtme gibi şeyleri verimli biçimde gerçekleştirmezler (bkz. Tomasello 2003).

Bu anlamda, konuşan küçük çocuklar –ve bir uzlaşımsal işaret dilini öğrenen işitme engelli küçük çocuklar– bir talep etme grameriyle sınırlı değildir, ama kullanmayı öğrendikleri sırada dillerinde ciddi bir sözdizimi yoktur. Bunun nedeni, çocukların normal bir konuşma topluluğu içinde duydukları sözcelerin dilbilgisel yapısını kavramalarının biraz zaman alması gibi görünüyor. Dilbilgisinin evrimsel kökenleriyle ilgili her tartışmada önemli bir olgudur bu. Bir konuşma dilini doğal yollarla edinen küçük çocuklar, dilce zengin bir topluluk içinde olsalar da, ihtiyaç duydukları bütün bilişsel ve sosyal-bilişsel kabiliyet ve güdülere sahip olsalar da, konuşmaya sözdizimleriyle biçimlendirilmiş sözcelerle başlamazlar; henüz üretken sözdizimi araçlarından yararlanmayan basit bir sözdizimiyle başlarlar.

Diğer İşaretler	Güdüler	Konuşanlar Topluluğu
Niyet Hareketleri	Talep	evet
AİD/Simgeler	Talep	evet
Görüntüsel	Hepsi	–
Sözcükler + Görüntüsel	Hepsi	evet

6.1.5 Özet

Evrimsel açıdan bakıldığında, maymunların doğal iletişimleri hariç burada incelediğimiz durumların hiçbiri insan evriminin ilk evrelerini temsil etmiyor. "Dil bilen" maymunlar modern insan çevrelerinde büyüyor, çocuklar ise ilk insanların muhtemelen hiç sahip olmadıkları bilişsel yeteneklere, özellikle de rol değişimi içeren taklit ve ortak maksatlılık yeteneklerine sahip. Bu nedenle, dilbilgisinin evriminin başlangıcıyla ilgili modelimiz bu farklı durumların bir kombinasyonu (özellikleri Tablo 6.2'de kabaca verilmiştir) biçiminde olmak durumundadır. Bizim hayali *Homo*'muzun bu dönemlerde birlikte kullanmış olabileceği iletişim araçları (bkz. 5. Bölüm) işaret jesti ve uzlaşımsal niyet hareketleridir (çünkü gelişmiş görüntüsel jestlerin ortaya çıkışı iletişimsel niyetin ortaya çıkışından sonra mümkündür – bkz. kısım 5.2.2).

Ama burada işimizi kolaylaştıran bir şey var ki, o da şu: Büyük maymunların doğal jest sıralamalarının ötesinde, diğer bütün durumlarda bireyler benzer basit sözdizimleriyle doğru kombinasyonlar üretirler – yani göndergesel durumu çeşitli bileşenlere, çoğunlukla da olaylar ve katılımcılar biçiminde bileşenlere ayırırlar. İlginç bir şekilde, işaret de taklit de kendi başına nesne veya eylemleri bildirmek için kullanılabilirken, bunları kombinasyon halinde kullandıklarında bireyler işaret jestini nesneleri (katılımcıları) bildirmek için, taklidi (veya işaretleri) ise olayları bildirmek için kullanırlar. Bu tür ayrımların dünyadaki işaret ve konuşma dillerinin tümünde varolduğu gerçeğinden hareketle, olay-katılımcı düzenlemesinin

(fiil ve isimlere bir çeşit temel olarak?) maymunlarda ve insanlarda doğal bir şekilde gerçekleştiğini varsayabiliriz.[1] Dolayısıyla, ilk *Homo* bireylerin yalnızca jest dizileri üretmediğini, göndergesel durumu farklı bileşenlerine –genelde olay ve katılımcı biçiminde– ayıran jest kombinasyonları da ürettiğini, ama bu bileşenlerin bir bütün olarak sözce içindeki rollerini sözdizimsel olarak belirtmediklerini ileri sürebiliriz.

6.2 Bilgilendirme Grameri

Homo bireylerin birbirlerinden bir şeyler talep etmek için çok sayıda jesti bir arada kullanabildiği (işbirliği içinde yapılan faaliyetler ve ortak dikkat bağlamında) düşünülürse, bu bireyler (yani *Erken Dönem Sapiens*) talep etmenin ötesine geçip işbirliksel faaliyetlerin dışında bile birbirlerine yardım amaçlı bilgi vermeye başladığında (dolaylı karşılıklılık süreçleri nedeniyle) ne olur? Bilgi verme, tipik olarak şimdi ve burada'nın, ben ve sen'in ötesindeki olay ve katılımcıları içerir, zira bunlar alıcının henüz bilgisinin olmadığı şeylerle ilgilidir. Bunun gibi daha geniş yelpazeli olay ve nesneler hakkında iletişim kurmak, iletişimde üstesinden gelinmesi gereken en az üç yeni zorluk yaratır:

Tanımlama: Taleplerin ötesine geçtiğimizde, iletişim kuran tarafın ortada olmayan veya bilinmeyen nesne ve olaylara göndermede bulunmasını sağlayacak yöntemlere sahip olması gerekir, hatta bunun için çok sayıda öğeyi işlevsel açıdan tutarlı tekil bir bileşen olarak kullanabilir, ama bunu yaparken alıcı taraf için göndergesel edimi paylaşılan ortak zemine dayandırması gerekir.

1. Bir dili uzun zamandır konuşan bireylerin kendiliğinden ürettikleri konuşmalar tonlama birimleri yönünden incelendiğinde –çoğunlukla duraklamalar arasındaki konuşmalar (genelde dört veya beş sözcükten oluşur ve birkaç saniye sürer)– bunların tipik olarak yalnızca bir olay veya duruma ve bir veya birkaç katılımcıya işaret eden tekil öbekler (tümcecikler) içerdiği görülmüştür (Chafe 1994; Croft 1995); bu durum bu bireylerin dil kullanımlarında da basit olay-katılımcı düzenlemesinin doğal biçimde gerçekleşiyor olabileceğini akla getirir.

Yapılandırma: Taleplerin ötesine geçtiğimizde, iletişim kuran tarafın, ilgili olay veya olaylarda "Kim kime ne yaptı?" (üçüncü şahıslar da dahil) gibi şeyleri sözdizimsel olarak belirlemesini sağlayacak yöntemlere sahip olması gerekir.

İfade etme: Taleplerden farklı güdüler söz konusu olduğunda, iletişim kuran tarafın alıcı taraf için bunları (ve diğer olası tavırları) birbirinden ayırması gerekir.

6.2.1 Uzlaşımsal Sözdizimi Araçları

Jest ve ses kipliklerinde bu zorlukların üstesinden gelmenin çeşitli yolları vardır. Öncelikle, modern işaret ve konuşma dillerinde, belirli katılımcı ve olaylar şimdi ve burada'daki sen ve ben'in dışında ise, bunları alıcı taraf için tanımlamanın çeşitli yolları vardır. Ama iki kiplikte de, iletişimi kuran taraf gönderme eylemini alıcı tarafla kendisinin ortaklaşa algıladığı veya bildiği şey üzerine temellendirmek için şimdi ve burada'daki sen ve ben'i kullanır ki, bu da mevcut ortak dikkat çerçevesi, ortak zemin, Bühler'in (1934/1990) gösterimsel merkez dediği şeydir. Bu nedenle, yapabilirse iletişimi kuran taraf halihazırda algılanan bir şeyi işaret eder veya bir varlığı halihazırdaki ortak dikkat içinde yer alan şeyler için tasarlanmış bir işaretle (örneğin *o* diye) gösterir. Ortamda olmayan varlık ve olaylarda ise, her iki kiplikteki zengin içerikli sözcük/işaretlerin çoğu, kendi başına belli göndergeleri ayırt etmeye yaramayan kategori terimleridir. "Kedi" veya "ısırık" dediğimde ya da bunu işaretle belirttiğimde, bu sözcük veya işaretler ortak zeminimizden veya başka bir yerden tekil göndergeleri başka bir tarife gerek kalmadan ayıramaz. Bu nedenle iletişim kuran taraf tekil göndergelerin bulunması için araştırma talimatları vermek zorundadır: Nesneler genellikle mekân içinde (kavramsal mekân dahil), olaylar da zaman içinde (hayali zaman dahil) konumlandırılmalıdır (Langacker 1991; Croft 1991). Bu nedenle, bir kategorinin bütün üyeleri içindeki bir üyeyi ayırmak için, örneğin "kedi" (mevcut ortak dikkatimiz içindeki belli bir kedi) veya "kedim" ya da "köşedeki metruk evdeki kedi" gibi şeyler söylerim veya bunları işaretle anlatırım – burada, ortak zeminimiz

içindeki ilgili göndergenin ne kadar belirgin olduğuna bağlı olarak değişen bir göndergesel hiyerarşi söz konusudur (bkz. Chafe 1994; Gundel, Hedberg ve Zacharski 1993). Hangi olaya veya hayali olaya göndermede bulunduğumu belirtmek için de, onu şimdi ile göreli bir zamana yerleştirerek "ısıracak" veya "ısırıyordu" gibi şeyler söyler veya bunu işaretle bildiririm. Tek bir tutarlı iletişimsel işlevi etkilemek (örneğin tekil bir nesne veya olaya göndermede bulunmak) için çok sayıda öğenin belli bir örüntü içinde birlikte çalışması, bu öğelerin daha büyük yapılarda tekil bir bileşen oluşturarak hiyerarşik bir yapı meydana getirdikleri anlamına gelir.

İkincisi, günümüz işaret dillerinde, kimin kime ne yaptığına açıklık kazandırmak için bir şeyleri belli bir yapı içinde bir araya getirmenin çeşitli yolları vardır ve bunların en yaygın olanı düzendir (Liddell 2003). Düzen konuşma dillerinde de sıkça kullanılır elbette. Gerek jestsel gerekse sözel dillerin hemen hemen tamamında sözcede fail/özneye, etkilenen/nesneden önce göndermede bulunulur. Bunun nedeni muhtemelen, gerçek dünyada nedensel kaynakların genelde eylemde bulundukları veya etkiledikleri şeylerden önce hareket etmeleri ve onlardan önce aktif olmalarıdır. Bu düzenleme ilkesi en azından bir anlamda doğal kaynaklara sahiptir, ama üretken olabilmesi için diğer alternatiflere karşı uzlaşımsal hale getirilmesi gerekir. Ayrıca, işaret dilleri de bazen aynı işlev için mekândan yararlanır; örneğin, sana bir şey vereceğimi belirtmek için, verme işaretini görüntüsel olarak benden sana doğru (senden bana' nın tersi) harekete geçiririm – bu da doğal bir kaynağı olduğu açıkça belli olan araçlardan biridir. Yukarıda belirtildiği gibi, işaret dili kullananlar da eylemi halihazırda algılanan bir nesne yönünde taklit ederek bildirebilirler; bu aygıt bazen uyum adıyla anılır (konuşma dillerindeki özne-yüklem uyumu gibi şeylerle ilişkisini vurgulamak için). İşaret dili kullananlar eylemi kimin gerçekleştirdiğini belirtmek için, ilgili kişiyi işaret etmek üzere aynı zamanda bedenleriyle o kişiye doğru da yönelirler, ki bu da doğal bir görüntüsel aygıttır. Bir katılımcının bir olayda oynadığı rolü belirtmek için her iki dil türünde de zaman zaman uzlaşımsal işaretler, sözcükler veya belirticiler (ilgeçler, durum belirleyicileri gibi) kullanılır.

Üçüncüsü, her iki kiplikte de, iletişim kuran taraf sosyal niyetini alıcı tarafın anlamasına yardımcı olmak için güdülerini (bazen de başka tavırlarını) bir şekilde ifade eder. İki kiplikte de bunlar genelde doğal duygu ifadeleridir, ama karşıtsal belirleyici (*contrastive marker*) olarak işlev görmeleri için bu ifadelerin bu tür kullanımlar için uzlaşımsal hale getirilmeleri gerekir. Dolayısıyla işaret dillerinde belli bir yüz ifadesiyle ve/veya konuşma dillerinde belli bir tonlamayla sorulan bir soru, muhtemelen derin bir tarihsel geçmişi olan doğal şaşkınlık veya hayret ifadeleriyle ilişkilidir. Pek de nazik olmayan talepler, emreder gibi bir yüz ifadesi veya ses tonuyla iletilir, ki bu da muhtemelen derin bir tarihsel geçmişi olan öfke ifadeleriyle ilişkilidir. Bu güdü ifadeleri –insanın duygusal tepkilerinin işaret ve konuşma dillerindeki doğal temelleriyle birlikte– her iki kiplikte kendine özgü biçimde karşıtsal olarak uzlaşımsal hale gelmiştir.

Önceki bölümde, doğal iletişim dediğimiz iletişim türü, insanlarda doğal biçimde varolan bakış yönünü izleme ve başkalarının eylemlerini kasıtlı olarak yorumlama gibi eğilimlere uyarlanan eylem temelli jestlere (ilkinde işaret etmek, ikincisinde taklit bu jestlere örnek olarak verilebilir) dayanan iletişimdi. İnsanlar bu jestleri herhangi bir eğitim almadan anlayabilir (iletişimsel niyet, ortak zemin gibi işbirliğine dayalı iletişimin gerektirdiği ortak maksatlılık altyapısına sahip olmaları şartıyla elbette), tıpkı yabancı bir ülkede bir dükkândaki veya tren istasyonundaki insanların jestlerini doğal olarak anlayabildiğimiz gibi. Uzlaşımlar doğallığı ortadan kaldırır ve yerine, deyim yerindeyse, ortak öğrenilmiş tarihi koyar: Bu topluluk içinde büyümüş herkes bu keyfi iletişimsel uzlaşımların ne için kullanıldığını bilir, çünkü herkes onunla benzer öğrenme deneyimleri yaşamıştır (ve herkes bunu bilir).

Her ne kadar içeriksiz, cebirsel "kurallara" dönüştürülmeye çalışılsalar da sözdizimi araçları ve yapıları da bunun gibidir (örneğin bkz. Chomsky 1965; Pinker 1999). Konuşma dili olsun işaret dili olsun, farklı dünya dillerinin her birinin bilgilendirici iletişimden kaynaklanan çeşitli sorunları çözmek için sözce oluştururken kullandığı kendi sözdizimsel uzlaşımları ve gramerle ilgili diğer uzlaşımları vardır. Hatta dünya dillerinin her biri yinelenen iletişim durumların-

da kullanılan çeşitli işaret/sözcükleri ve gramer belirleyicilerini birleştiren birtakım hazır yapılara sahiptir. Örneğin pasif cümle (mesela "Köpek, sahibi tarafından dövülmüş" gibi, öznesi eylemin etkileneni olan bir cümle) belli bileşenlerin belli bir iletişim işlevi için bir araya getirilmesinden oluşur (bu bileşenlerin her birinin kendi yapısal örüntüsü vardır). Dilbilgisine daha çok işlevsel açıdan yaklaşan bu görüş, insanların uzlaşımsal hale getirebileceği dilbilgisel örüntü türlerini bir biçimde şekillendiren veya kısıtlayan çok genel işlemsel veya sayısal ilkeler olabileceği veya dilbilgisinin ilk başta bir eylemin failini işaret etmek gibi "doğal" ilkelerle başlamış olabileceği fikrini yadsımaz. Çok genel anlamda ise dilbilgisi, şimdi ve burada'nın dışındaki karmaşık durumlara göndermede bulunulacağı zaman iletişimi kolaylaştırmaya yarayan –ve farklı dillerde farklı biçimlerde uzlaşımsal hale getirilen– araç ve yapılar bütünüdür.

6.2.2 Nikaragua İşaret Dili

Basit sözdiziminden ciddi sözdizimine geçişin –ve dilbilgisinin uzlaşımsal hale gelişinin– son derece ilginç bir örneğine Nikaragua İşaret Dili'ni kullanan nesillerde rastlarız. Nikaragua İşaret Dili, kendi imkânlarıyla bir çeşit ev işaret dili geliştirmiş ve sonra okul ortamında bir araya getirilmiş çocuklar tarafından oluşturulan bir işaret dilidir. Bu çocuklar ortak işaret kalıpları kullanarak kendi kendilerine birbirleriyle iletişim kurma yöntemleri geliştirmiş, yıllar sonra işitme engelli okullarına giden çocuklar da bu ortak dili mucitlerinden öğrenmişlerdir. Bu durumu benzersiz kılan şey, bu dilin yirmi-otuz yıl kadar önce geliştirilmiş olmasıdır; dolayısıyla dili ilk kullanan nesil hâlâ hayattadır ve bu dil üzerindeki araştırmayı sonraki iki nesilden çocuk ve yetişkinler üzerinde de sürdürmek mümkün olmuştur. Araştırmadan çıkan temel sonuç şuydu: Daha genç yaştakiler işaretleri bu dili geliştirenlere göre daha akıcı kullanmaktaydı ve dilbilgisel yapılara yenilerini eklemişlerdi.

Yukarıda da belirtildiği gibi, ev işaret dilini kullananlar kendilerinin ve ebeveynlerinin icat ettikleri şeylerle sınırlıdır, bu işaretlerin icat edilme süreçlerine dahil olmayan insanlarla iletişimlerinde "do-

ğal" (görüntüsel) jestler kullanma zorunluluğuyla karşı karşıyadırlar. Nikaragua İşaret Dili gibi yeni bir dilin doğuşunda ise başka bir süreç daha söz konusudur. Dili kullanan kişiler birbirleriyle iletişim kurarken yeni işaret ve yapılar oluştururlar, sonra da bu yeni işaret ve yapılar yeni kullanıcılar tarafından taklit yoluyla (doğallıkları çoğu zaman anlaşılmadan) öğrenilirken, yeniden "keyfiliğe doğru bir geçiş" görülür. Bu süreci dilbilgisinin uzlaşımsal hale gelmesi olarak adlandırabiliriz (veya buna "dilbilgiselleşme" de diyebiliriz, ama bu terimin başka yananlamları da vardır); aşağıda bu konuyu daha geniş ele alacağız. Halihazırdaki amaçlarımız açısından önemli olan şu ki, bu yaratım ve aktarım sürecinin eklenmesi, kendilerine özgü ev işaret dillerini kullanan bireylerin icat ettiği dilbilgisel yapının ötesine geçen bir yapının ortaya çıkmasına yol açar.

Nikaragua İşaret Dili çerçevesinde, hem kendiliğinden ortaya çıkan işaretler konusunda yapılan analizler hem de üretilen işaretlerin idrakıyla ilgili deneyler, dilbilgisel yapının çok kısa bir süre içinde ortaya çıktığını göstermiştir. Öncelikle, Nikaragua İşaret Dili'ni kullanan sonraki nesiller, sözcelerini dilbilgisine uygun biçimde oluşturmak için mekânı kullanmak konusunda, uzlaşımsal işaret dillerinin araçlarını andıran çok çeşitli ve önemli yöntemler geliştirmişti (bu dili ilk kullanan nesil ise bu tür şeyler geliştirememişti). Örneğin halihazırda mevcut olmayan ve çok sayıda işaretin bir arada kullanılmasını gerektiren göndergeleri tanımlamak için mekânı kullanıyorlardı. Bu şekilde, birlikte bir biçimde kurucu olarak işlev gören öğeleri belirtmek için ortak bir mekânsal referans noktası kullanırlar, böylece örneğin, bir nesne ile bir niteleyici ifade aynı lokasyon içinde kullanılan işaretle belirtilerek niteleyici bir ilişkiye işaret edilir – aynı şey bir fail ile bir eylem için de geçerlidir. Mekânsal araçlar göndergelerin zaman içinde izini takip etmede de kullanılır: Kişi bir nesneye bir işaretle göndermede bulunduktan sonra, aynı nesneyi tekrar belirtmek için nesne işaretinin ilk üretildiği lokasyonu işaret etmesi –konuşma dilindeki zamirlere çok benzer biçimde– yeterlidir. Burada bir şeyleri belirtmek için temel olarak mekânsal bir araçtan yardım alınır ve halihazırda mevcut olan ortak dikkat çerçevesinden yararlanılır. İkinci nesil kullanıcıların ilginç mekân kulla-

nımlarından biri de, bir jestte bulunmadan önce perspektif referans noktasını belirtmeleridir; örneğin mekân içinde halihazırda mevcut olan bir nesneyle ilişkili bir lokasyona yönelik işaret kullanmak, ama bunu başkalarının bakış açısına göre yapmak gibi (Senghas ve Coppola 2001; Senghas 2003).

İkincisi, işaret düzeninin yapılandırıcı bir araç olarak incelendiği deneylerde, deneklerden izledikleri filmde neler olduğunu aktarmaları istendiğinde, ilk nesil kullanıcılar her eylem için yalnızca bir katılımcı üretmiş (ev işaret dilinde çoğunlukla rastlanan bir durum), böylece epey uzun anlatımlar bile fiil işaretini katılımcı işaretinin izlediği bir düzende gerçekleştirilmiştir. İkinci nesil kullanıcılar ise, ne kadar katılımcı olursa olsun, fiilin sonda yer aldığı, fail/özne/konunun her zaman etkilenen/nesne/odaktan önce geldiği sözceler üretmeyi tercih etmiştir (Kegl, Senghas ve Coppola 1999). Bunun gibi fiilin sonda yer aldığı cümle kuruluşları, yeni icat edilmiş başka bir işaret dilinde, Bedevi İşaret Dili'nde de görülür. Bu işaret dilinde fiilin sonda yer aldığı sözce sıralamalarının oranı diğer sıralamaların oranının altı katıdır (Sandler ve diğ. 2005). Bu yeni oluşturulmuş sistemin kullanıcıları, tıpkı ev işaret dilini kullananlar gibi, nesnelere yönelerek eylem işaretleri üretmek suretiyle o nesnelerin eylemin etkileneni veya doğrudan nesneleri olduğunu bildirirler.

Nikaragua İşaret Dili'nin ikinci nesil kullanıcıları bu şekilde, ilk nesil kullanıcıların ve ev işaret dilini kullananların yapamadığını yaparak, ciddi sözdizimi barındıran birçok dilbilgisel yapılandırma aracı üretmiştir. İşaret dilleri çoğu zaman kendiliğinden ortaya çıktığı için, bu tür uzlaşımsallaştırmalar bir topluluğun eksiksiz bir işaret dilini ortaya çıkarması sürecinin normal bir parçasıdır muhtemelen.

6.2.3 Konuşan Çocukların Kullandığı İlk Dilbilgisel Yapılar

Tipik bir gelişim süreci geçiren çocuklar çok-sözcüklü sözceler üretmeye –yukarıda tarif edildiği gibi, çoğunlukla pivot şemalar şeklinde– başladıktan kısa bir süre sonra, tıpkı işaret dilini öğrenen işitme engelli çocuklar gibi, sözcelerini dilbilgisine uygun biçimde

oluşturmaya başlarlar. Oldukça erken dönemlerden itibaren sözceleri hiyerarşik bir yapı gösterir; yani belli yapısal örüntülerle tanımlanan çok-öğeli isim öbekleri ve fiil öbekleri kullanırlar (bkz. Tomasello 2003). Bu çocuklar yine oldukça erken yaşlardan itibaren, katılımcıların olaylarda oynadığı rolleri yapılandırmak için ikinci dereceden sözdizimi araçları, düzenleme araçları veya durum belirleme gibi başka sözdizimi belirleme araçları kullanırlar. İlk zamanlarda bu araçlar genelde belli olay türlerine bağlanır. Örneğin çocuklar vermek veya itmek gibi belli olaylarda failler ile etkilenenleri belirtmek için belli bir düzenleme aracını kullanmayı öğrenirler, ama aynı aracı başka olaylarda kullanmazlar. Fiil adası yapıları (*verb island constructions*) dediğimiz bu yapılar (Tomasello 1992a, 2003), çocukların ilk sözdizimsel belirticilerinin oldukça dar bir alanda kaldığına, ancak zaman içinde genel ve soyut hale geldiğine işaret eder. Şimdilik buradan, sözdizimi araçlarının –anlamı karşıtına çevirecek şekilde değiştiren uzlaşımsal sözdizimi araçları dahil– ya daha yerel bir şekilde belli sözcük/işaretlere ya da daha kapsamlı bir şekilde sözcük/işaret kategorilerine uygulanabileceği sonucunu çıkarmakla yetinelim. Evrimsel açıdan baktığımızda, bilgilendirme gramerinde ciddi sözdiziminin ortaya çıktığı ilk dönemlerde insanların sözcelerini bilinen bütün sözcük/işaretleri kategorik olarak kullanarak değil, belli sözcük/işaretlerle yalnızca yerel düzeyde iş gören sözdizimi araçlarıyla oluşturdukları varsayımı akla yatkındır.

6.2.4 Özet

Tekrar evrimsel açıdan bakarsak, burada incelediğimiz durumların hiçbiri (Nikaragua İşaret Dili veya çocukların uzlaşımsal bir işaret veya konuşma dili edinmesi) insan evriminin ilk evrelerine uymaz. Nikaragua İşaret Dili'ni yaratan ve öğrenen çocukların durumu insanın evrimindeki ilk evrelerine çok yakındır belki, ama bu çocukların bilişsel ve sosyal-bilişsel yetenekleri evrimin ilk evrelerindeki insanın sahip olduğundan daha fazladır (özellikle de paylaşma ve normatiflik açısından) ve hepsi hayatlarına olgun, modern, konuşan yetişkinlerle etkileşim içinde ev işaret dilini öğrenerek başlar. Bu-

rada aradığımız şey, yeni oluşturulmuş ve talep gramerinin ötesine geçen, daha sofistike dilbilgisel yapısı olan, ama anlatılarda deneyimleri paylaşmak için gerekli sözdizimi araçlarına henüz sahip olmayan, aynı zamanda insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin normatif boyutunu içermeyen bir dil.

Bilgilendirme gramerinde aradığımız temel yenilik, iletişim kuranın uzlaşımsal sözdizimi araçlarını kullanarak (1) mevcut ortak dikkat çerçevesi içindeki göndergeleri belirleyip tanımlaması, (2) olaydaki katılımcıların oynadığı farklı rolleri belirterek sözceyi alıcı için bir bütün olarak yapılandırması ve (3) güdü ve tavrı uzlaşımsal olarak (çoğunlukla hâlâ yüz ve sesteki duygusallık aracılığıyla) ifade etmesidir. Bu yenilikler iletişimin yeni bir işlevi sayesinde gerçekleşir – ama bu işlevler özel olarak hiçbir aracı belirlemez elbette, çünkü bu araçlar farklı dillerde farklı biçimlerde bulunur. Şimdi ve burada'da sen ve ben'i içeren talep etme gramerinde, bu karmaşık şeylerin hiçbirine ihtiyaç yoktur; bilgilendirme gramerinde ise hepsine ihtiyaç vardır. Evrimsel gelişim içinde kullanılan ilk uzlaşımsal sözdizimi araçları "doğal" ilkelerden alınmıştı muhtemelen –yani insanın genel bilişsel, sosyal ve güdüsel eğilimlerine bağlı olarak doğal biçimde geliştirdiği, failin veya konunun başta yer alması ya da bir şey sorarken şaşkın bir ifadeyle bakmak gibi eğilimlerden– ama bu uzlaşımsallaştırma süreci daha sonra bu araçları işbirliğine dayalı iletişimde, iletişimsel açıdan anlamlı sözdizimi araçlarına dönüştürmüştür.

6.3 Paylaşma Grameri ve Anlatı

Paylaşma güdüsü, bilgilendirme güdüsüyle aynı türden bir güdüdür. İnsanın başkalarıyla bir bilgi –ve daha da önemlisi, o bilgiye dair bir tavır– paylaşma yönündeki temel güdüsüyle ilgilidir. Başkalarıyla böyle bir paylaşım içinde olmanın onlarla paylaşılan ortak zeminin genişlemesini –bireyin grubun diğer üyeleri gibi olmasını, böylece onlar tarafından beğenilmesini ve onlarla daha samimi bir iletişim kurmasını– sağladığı, bunun da sosyal özdeşleşmenin ve sosyal bağın oluşmasına yardımcı olduğu varsayımında bulunmuş-

tuk. Ayrıca bu paylaşma/özdeşleşme güdüsünün nihayetinde birçok sosyal davranışın, bir şeyi başkalarının yaptığı gibi yapmaya zorlayan örtük sosyal baskının normlaşmasına neden olduğunu da belirtmiştik. Dil çok güçlü bir normatif yapı gösterdiği için –gerek şeylere belli dilsel uzlaşımlarla göndermede bulunmak bakımından, gerekse dilbilgisine uygun olan ve olmayan sözceler biçiminde– bu güdünün en azından kısmen "Bu bu şekilde söylenmez" biçimindeki yargımızdan sorumlu olması mümkündür.

Dünyanın bütün kültürlerinden insanların ait oldukları grup içindeki kişilerle bilgi ve tavır paylaştıkları ana mecralardan biri anlatıdır. Temelde bütün kültürlerin, gruplarını zaman içinde tutarlı bir varlık olarak tanımlamalarına yardımcı olan anlatıları vardır –mitler, halk hikâyeleri, kıssalar gibi– ve bu anlatılar kültür matrisinin bir parçası olarak nesilden nesle aktarılır. (İlginç biçimde, gerçek anlamda uzlaşımsal bir dile sahip olmayan, ev işaret dili kullanan işitme engellilerin bile görüntüsel jestlerle basit hikâyeler anlattıkları görülür [Goldin-Meadow 2003b], keza Nikaragua İşaret Dili'ni kullananlarda da bu tür anlatılara rastlanır [Senghas, Kita ve Özyürek 2004].) Dilbilimsel açıdan bakıldığında, uzun bir hikâye anlatan anlatılar, çok sayıda olayın çeşitli katılımcılarıyla birlikte zaman içinde bireyden bireye nasıl aktarılacağıyla ilgili birçok soruna neden olur. Bu sorunlar karmaşık sözdizimi olarak adlandırabileceğimiz birçok farklı sözdizimi aracıyla çözülür, ki çağımız dilbilgilerindeki birçok karmaşıklık aslen, mevcut hipoteze göre, anlatılar ile diğer uzun söylemlerin yol açtığı sorunları çözmek için oluşturulmuş araçlardan kaynaklanır. Nitekim sözce düzeyindeki bireysel yapılar bile bundan etkilenmiştir, çünkü ayrı sözcelerdeki, hatta farklı konuşmacıların sözcelerindeki olay sıralamasının dilsel ifadesi sıkıştırılıp, çok sayıda olayı içeren ve aşağı yukarı aynı tonlama örüntüsü altında üretilmiş tek bir yapı haline getirilebilir. Bütün bunlar gerek işaret gerekse konuşma dilinde olabilir, olmaktadır da; biz de bunun *Geç Dönem Sapiens*'in karakteristik bir özelliği olduğunu ileri süreceğiz.

6.3.1 Söylem ve Anlatı

Anlatısal söylem için çok sayıda olayı ve birbiriyle karmaşık biçimlerde ilişkili olan durumları anlatmanın yöntemlerine ve söylemimizi, dilsel olmayan dolaysız bağlamdan ziyade, önceki söylemin biçimlendirdiği dilsel bağlam üzerine kurmak için birtakım araçlara ihtiyaç duyarız. Dolayısıyla yetenekli bir anlatıcı olmak, anlatılan olaylar arasında uyum ve tutarlılık sağlayan bir dizi aracı kullanma ustalığı gerektirir.

Anlatı söylemi şu iki ana soruna neden olur: olayları zaman içinde aktarmak ve olaylar arasında bazen aynı bazen farklı olan katılımcıların (ve farklı olaylarda farklı roller üstlenen aynı katılımcıların) izini sürmek. Birincisi, çeşitli zamanlarda meydana gelen olayların izini sürmek son derece karmaşık dilbilgisel yapıların ortaya çıkmasına neden olur. En basit durum, olayın şimdiki zamandan farklı bir zamanda geçmesidir elbette: Bir saat kadar *uyudum* veya bir saat kadar *uyuyacağım* gibi. Ama anlatılarda zaman ve mekânda yer değiştiren olayları aktarmamız da gerekebilir, ki şunun gibi şeyler söyleyebilelim:

Ben *uyurken* bomba patladı (geçmişteki bir olay başka bir olayın içinde gerçekleşiyor).

Bir saat kadar *uyumuştum* ki, annem geldi (geçmişteki bir olay başka bir olayın ardından gerçekleşiyor).

Gelecek ay kitabımı *bitirmiş* olacağım (gelecek zamanda geçmişte kalacak müstakbel bir olay anlatılıyor).

Kitabımı bitirdiğim zaman, Avustralya'ya yerleşmemin üzerinden on yıl *geçmiş olacak* (geleceğe yayılmış bir olayın bittiği noktada gerçekleşecek müstakbel bir olay anlatılıyor).

Farklı fiil zaman kipleri ve veçheleri biçiminde böyle karmaşık bir zaman muhasebesi gerektiren bir iletişim bağlamı, olsa olsa anlatısal söylem olabilir.

İkincisi, olaylarda göndergeleri takip etmek de çok karmaşık bir işlemdir. "Bill şehre gitti ve — gömlek aldı" cümlesinde olduğu gibi, bazı durumlarda ikinci olayda göndergeyi tanımlamak bile gerekmeyebilir. Başka durumlarda ise gönderge bir zamirle tanımlanır, ama cümlenin önünde gönderge olabilecek iki katılımcıdan söz edildiğinde durum biraz karışık bir hal alabilir: "Bill Sarah'yı şehre götürdü ve — bir gömlek aldı" gibi; burada gömleği alan kişi (Bill), *aldı* sözcüğünden diğer göndergeye (Saralı) kıyasla daha uzaktadır. İngilizcede, cümlenin ikinci yarısında ikinci gönderge (bu cümlede Saralı) yerine dişil zamir (*she*) kullanılarak bu karışıklık giderilebilir. Bütün isimlerin farklı cinsiyetlere veya isim sınıflarına ait olduğu diller bu stratejiyi İngilizceden daha verimli kullanır. Bu basit örnekler, söylemde gönderme takibi denen şeyin karmaşıklığının ancak çok küçük bir kısmını gösteriyor, ama en azından ortaya çıkan gramerleri şekillendiriyor olabilecek bazı iletişimsel baskıları (olaylardaki göndergelerin izini takip etmenin bir yolunu bulma baskısı gibi) çok basit bir biçimde gözler önüne seriyor. Bahsettiğimiz bu baskılar farklı zamir biçimleri, farklı isim sınıfları, bazı uyum belirticiler gibi şeylerden sorumlu olabilir. Daha önce de belirtildiği gibi, işaret dilinde bu gönderme takibi çoğunlukla şu şekilde olur: Kişi, önündeki kişiye veya nesneye doğru işaretini gerçekleştirdikten sonra, o kişiye veya nesneye tekrar göndermede bulunacağı zaman onun bulunduğu konuma işaret eder.

Uzun söylemlerde olayların zaman içine yerleştirilmesi ve olaylar arasında göndergelerin izinin takip edilmesi, burada yapacağımız basit bir tartışmayla anlatılamayacak kadar karmaşık iki konudur – ayrıca her ikisinde de dilsel anlamda büyük bir çeşitlilik vardır. Burada vurgulanması gereken nokta şudur: Bu süreci iletişim işlevi yönlendirir, öyle ki hikâye anlatmak ve başka uzun söylem biçimleri oluşturmak isteyen bütün dil toplulukları, bu şeyleri yapabilmek için burada tarif ettiğimiz genel dilbilgisel uzlaşım türlerini oluşturmak zorundadır.

6.3.2 Karmaşık Yapılar

Bu tür uzun söylemler bir dilde, sözce düzeyinde en karmaşık sözdizimi yapılarının ortaya çıkmasına neden olur. Bunlar birden fazla olay içeren sözdizimi yapılarıdır. Aşağıda ayrıntısıyla tarif edeceğimiz bir süreçle, çok sayıda olay içeren, gevşek biçimde düzenlenmiş ve farklı tonlama birimleriyle ifade edilen uzun söylem dizileri, söylem topluluğunda tarihsel zamanda tekil bir tonlama örüntüsü içinde ifade edilen az çok düzenli dilbilgisel yapılar biçiminde "katılaşır". Tanımlama, yapılandırma ve ifade etme işlevlerini daha da karmaşık biçimlerde genişleten böyle üç temel yapı türü vardır.

Tanımlama konusunda, çok sayıda bileşenden yararlanarak göndergeleri tanımlamada kullanılan envai çeşit yapı vardır, İngilizcedeki isim öbekleri ("büyük yeşil araba") ve karmaşık fiiller ("uyuyor olacağım") gibi. Bu yapıların en karmaşığı (bir olaydan yararlanarak bir göndergeyi tanımladıklar için) ilgi tümcecikleridir:

Üzerinde yeşil ceket olan adam erken ayrıldı.

Dün dükkânda olan o kadın da var.

Perspektif ve vurguyu değiştirerek alıcı tarafın yararına kilit katılımcıyı tanımlayan yapılar da vardır, şöyle ki:

Soyulan kişi adammış (zannettiğin gibi kadın değil).

Onu soyan kızmış (zannettiğin gibi oğlan değil).

Bu tür yapıların nasıl işlediği konusunda ayrıntıya girersek konumuzdan sapmış oluruz, dolayısıyla bu yapıların göndergeleri tanımlama işlevi gördüğünü ve uzun söylemlerden türediğini vurgulamakla yetinelim; nasıl türediğini ise aşağıda biraz daha ayrıntıya girerek açıklayacağız.

Dillerin hepsinde olayları birbiriyle ve katılımcılarla karmaşık ama sistemli biçimlerde ilişkilendiren karmaşık yapılar vardır. Örneğin iki olay içeren şu tür cümleler kurabiliriz:

Ev ödevini bitirdi$_1$, *sonra* şehre gitti$_2$.

Kapıyı çekti$_1$ *ama* kapı kapanmadı$_2$.

Bisikletine atladı$_1$, çünkü onu hemen bulması$_2$ gerekiyordu.

Böyle olayların yan yana sıralanması ve arada onları birbirine bağlayan ve ilişkilerini niteleyen bir anahtar sözcük kullanılması söylem ve anlatıda olağan şeylerdir, bunlar sadece bir-iki örnektir. Daha birçok yapı türü vardır ve diller arasında bu tür yapılarda büyük farklılıklar bulunur.

İfade konusuna gelince, soru ve emir gibi farklı söz edimi işlevlerini (güdüleri) belirtmek üzere tasarlanmış özel yapılar vardır:

Kapıyı kapat! (Emir)

Kapıyı kapattın mı? (Soru)

Kapıyı kapattı. (Bilgilendirici)

Konuşanın tavrını vurgulayan diğer yapılarda, bir olay kişinin psikolojik durumu veya tavrı çerçevesinde bildirilir. Bu türden yapılar arzu ve istemle ilgilidir ve çoğu –çocukların ilk edindikleri yapılar dahil– iletişim kuranın olaya karşı halihazırdaki tavrını ifade eder. Basit örnekler vermek gerekirse:

Batman *oynamak istiyorum.*

Ev ödevimi *yapmam gerek.*

Kazanmaya çalışıyorum.

Bunlar sonunda başka insanların olaylar karşısındaki psikolojik durum veya tavırlarıyla ilgili bildirimlere genellenebilir. Bu kategorideki diğer yapılar epistemik durumlarla ilgilidir. Aşağıda birkaç basit örnek yer alıyor:

Yapabileceğimi biliyorum.

Eve *gitti sanırım.*

Partiye *geleceğini düşünüyorum.*

Bunlar da insanların olaylar karşısındaki psikolojik durum ve tavırlarıyla ilgili bildirimlere dönüştürülebilir elbette.

Şunu önemle belirtelim: Günümüz çocuklarının kurdukları ilk karmaşık yapıların söylem dizileri dışında gramerleştirilmesi gerekmez, çünkü bu yapıları yetişkinlerden mevcut karmaşık biçimleriyle duyarlar zaten (Diessel ve Tomasello 2000, 2002; Diessel 2005). Daha genel kültür diyalektiğinin tezahürlerinden biridir bu: İcat edilmiş kültür ürünleri, sosyal etkileşim ve işbirliği sonucunda zaman içinde daha da karmaşık hale gelir, ama yeni nesiller bu yeni ürünleri taklitle veya kültürel öğrenmenin başka biçimleriyle kolayca edinirler (Tomasello, Kruger ve Ratner 1993). Buradaki önemli nokta şu: Bir dilin en karmaşık dilbilgisel yapılarının birçoğu zaman içinde daha uzun söylem dizilerinden alınıp uzlaşımsal hale getirilmiştir, zira çok sayıda olay içeren bu uzun söylem ve anlatıların karmaşıklıklarıyla bir şekilde başa çıkmak gerekliydi (bu konuyu aşağıda daha ayrıntılı inceleyeceğiz).

6.3.3 Normatiflik Olarak Dilbilgisellik

Her şeyden önce, bütün kültürlerdeki insanların hepsi neden hikâye anlatır? 5. Bölüm'de, insanların başka insanlarla bilgi, duygu ve tavırlarını paylaşmalarına evrimsel bir izah getirmiştik. Temel olarak bu tür paylaşımlar, başkalarıyla olan ortak zeminimizi genişleterek iletişim fırsatlarımızı artırmak, sonunda daha fazla onlara benzemek ve topluma kabul edilme şansımızı artırmak için yapılır (grupla uyum içinde olmak, kültürel grup seçilimi süreçlerinde önemli bir rol oynar). Hikâye anlatmak bu süreçlere katkıda bulunur çünkü hikâyelerimizi yalnızca grup üyeleri bilir, anlattığımız hikâyelerdeki karakterler ve onların yaptıklarıyla ilgili ortak değerlendirmelerimiz de grup üyeleri arasındaki bağları kuvvetlendiren önemli bir mekanizmadır (bkz. Bruner 1986, anlatılarda "eylem alanı" ve "değerlendirme alanı" ayrımı).

5. Bölüm'de bu sürecin sosyal normların ortaya çıkmasını sağladığından da söz etmiştik. İnsanlar bir sosyal gruba ait olma konusunda güçlü bir ihtiyaç içindedir ve davranışları belirleyen grup

normları –işbirliğine açık olmalısın, bizim gibi giyinmeli, yiyip içmeli, bizim gibi davranmalısın– insanlar sosyal değerlendirme ve yaptırımlara karşı hassas oldukları için ortaya çıkabilir ancak (hatta bu yaptırımlara maruz kalmadan önce bile kendi içlerinde mahcubiyet, suçluluk ve utanç duyarlar). Şunu da önemle belirtmek gerekir ki, grupla uyum içinde olma ve grubun üyesi olma baskısının sonucu olarak, normatiflik bir sosyal grup içindeki insanların günlük pratiklerinin çoğuna uzanır: Grup üyeleri olarak bizler balı bu şekilde toplarız (atalarımız balı tarihin başlangıcından beri bu şekilde topladıkları için), yemeği bu şekilde çubuklarla yeriz vs.

Dilbilgisellik fenomeni –yani belli sözcelerin kulağa dilbilgisi açısından yanlış gelmesi– utanç ve suçluluk duygularından kaçınmak için sosyal normlara uygun davranmakla pek alakalı değilmiş gibi görünebilir. Ama iddiamız o ki, bu da aslında sosyal normların günlük davranışlardaki örneklerinden biridir, tıpkı balı grubun bal toplama usulünce toplamak ve yemeği çubuklarla yemek gibi – ama dilbilgisine uygun olan yaygın sözceleri her gün onlarca, hatta yüzlerce kez duyduğumuz için örüntüleri iletişim eylemlerimizde kök salarak güçlenir (dikkat edin, daha seyrek duyulan dilbilgisel örüntülerin ihlali kulağa sık duyulanların ihlali kadar kötü gelmez; Brooks ve diğ. 1999). İlginç biçimde, ev işaret dilini kullananlarda bir dilbilgisi duygusu yokken Nikaragua İşaret Dili'nin ikinci nesil kullanıcılarında vardır (ilk nesil kullanıcıların dili her zaman "doğru" kullanmadığını belirtirler örneğin; Senghas, Kita ve Özyürek 2004). Bu ise şunu ima eder: Uzlaşımsallaşma süreci, çağdaş insana özgü bilişsel ve sosyal yeteneklere sahip olan ve bir dil topluluğuna katılmış bireylerde, bir şeyin belli bir şekilde yapılması *gerektiği* – ve bazılarının bunu doğru yapmadığı– izlenimini yaratır.

Birçok dilbilimci ve felsefeci dilbilgisellik konusuna kafa yormuştur: Dilbilgisellik okulda öğretilen açık kurallardan oluşan bir şey (yani başkalarına bir kişinin eğitim ve sosyal statüsüne dair fikir veren bilinçli, kurallı bir gramer) değil de daha temel bir şeyse tam olarak nedir o zaman? Mevcut görüşe göre, grup davranışı normatifliğinin başka bir örneğidir sadece, ama sıkça görülen ve alışkanlık halini almış davranışların gücüne sahiptir, bu nedenle de ihlaller ku-

lağa tuhaf gelir. Paylaşma/uyum/grupla özdeşleşme güdüsünün insan iletişiminin evrimindeki beklenmedik ama son derece önemli başka bir etkisidir bu.

6.3.4 Özet

Bu kısa açıklamada söylem ve karmaşık yapının (ve ciddi sözdiziminin) fazlasıyla basite indirgenmesinden dolayı dilbilimcilerin tüylerinin diken diken olduğunu görür gibiyim. Ama buradaki amacım son derece somut ve basitti. Şunları göstermeye çalıştım:

- Uzun söylem ve anlatılara girişmek belli işlevsel talepler yaratır – olayları birbiriyle ilişkilendirmek, katılımcıların izini sürmek ve bir bakış açısı kazanmak gibi.
- Bilinen bütün dillerde bu talepleri karşılayan dilbilgisi araçları vardır, ama bu talepleri karşılamanın çok çeşitli yolları bulunur, dolayısıyla bu araçlar da dilden dile çok farklılık gösterir.
- Çok sayıda olay içeren yinelenen söylem dizileri, karmaşık sözdizimi yapılarının nihai kaynağıdır (aşağıda bunu ayrıntısıyla inceleyeceğiz).

Şimdi ve burada, yani mevcut zaman ve mekânda birbirlerinden bir şeyler talep eden, hatta şimdi ve burada'dan biraz uzaklaşmış olan şeyler hakkında birbirlerine bilgi veren bireyler, işlevleri zaman ve mekânda yer değiştirmiş belli yapılardaki bir dizi olayla ilgili anlatısal söylemlerin işlevsel talepleriyle doğrudan ilişkili gibi görünen çağdaş dillerde gördüğümüz karmaşık sözdizimi araçlarının çoğuna ihtiyaç duymaz.

Her halükârda, anlatıda talep etme, bilgilendirme ve paylaşma gramerinin evrimsel evrelerini Şekil 6.1'deki gibi özetleyebiliriz. Bu tablonun amacı sadece, evrimsel zaman içinde farklı iletişimsel güdüler ortaya çıktıkça insan iletişiminin edindiği dilbilgisel nitelikleri genel hatlarıyla tasvir etmek. (Bu tabloda da Şekil 5.1'de yaptığımız gibi, *Homo*, *Erken Dönem Sapiens*, *Geç Dönem Sapiens* terimlerini evrimsel sıralamada kolay anlaşılır oldukları için kullandık sadece.)

Kültürel-tarihsel zaman içinde gerçekleşen uzlaşımsallaşma sü-

Şekil 6.1

Üç adımda dilbilgisinin evrimsel temelleri

reci tabloda tasvir edilmiyor, ama birazdan (çeşitli terimleri kısaca tekrar gözden geçirdikten sonra) bu konuya tekrar döneceğiz.

Üç aşamadan oluşan evrimsel açıklamamızı özetlemek için, farklı anadillere sahip kişilerin özel toplumsal koşullarda geliştirdiği kırma ve karma dilleri düşünebiliriz. Bununla ilgili şöyle bir hipotez ileri sürülebilir: Bilişsel açıdan ilk insanlardan çok farklı olsalar da, bu kişiler yalnızca bir nevi iş ortamında –bütün iletişimin, kişilerden ortak çalışmaya dayalı iş faaliyetleri bağlamında hareket etmelerini talep etmekten ibaret olduğu bir ortamda– etkileşim halinde olurlarsa, bu kişilerin iletişiminden ortaya çıkan dilbilgisel yapıda, çağdaş dillerdeki yapı araçlarının çoğu eksik olacaktır. Birinden bir iş yapmasını talep etmek için -miş'li geçmiş zamana veya ilgi tümceciğine gerek yoktur; keza, ilk evrelerinde birçok karma dilin çok kısıtlı dilbilgisel yapılara sahip olduğu bilinir (jargon dediğimiz şey; McWhorter 2005). 2. Aşama'da ise bu kişiler birbirlerine yardım amaçlı bilgi –özellikle de zaman ve mekânda uzaklaşmış üçüncü şahıslar ve diğer şeyler hakkında bilgi– vermek durumunda kaldıklarında, bu işlevsel baskı, bazı ciddi sözdizimi araçlarının (karşıtsal sözcük dizilişi, sözdizimi belirticileri, karmaşık isim

öbekleri gibi) ve daha karmaşık dilbilgisel yapıların uzlaşımsal hale gelmesine neden olur, böylece bir "karma dil" ortaya çıkar. 3. Aşama'da, konuşucular belki ortak dil kullandıkları, belki de kullandıkları bu ortak dilde birtakım hikâyeler paylaştıkları için kendilerini tutarlı bir kültürel grup olarak adlandırmaya başladıklarında, bu karma dil genellikle kırma dil, hatta normal bir doğal dil olarak anılmaya başlar.

6.4 Dilsel Yapıların Uzlaşımsal Hale Gelmesi

Çağdaş dillerin işleyişi, "doğal" iletişim ve dilbilgisi ilkeleri –insanların dünyayı kavrama biçiminden ve kurdukları sosyal ilişkilerden türeyen süreçler– ile belli kültürel gruplar içinde ortaya çıkan ve aktarılan uzlaşımsal iletişim araçlarının bir arada karmaşık biçimlerde kullanılmasıyla gerçekleşir. İletişim araçlarını uzlaşımsal hale getiren süreçler biyolojik evrim süreçleri değildir elbette, kültürel-tarihsel evrim süreçleridir. Bu süreçleri anlamanın anahtarı dilde yaşanan değişimdedir. Dildeki değişimi dilbilgisi bağlamında daha iyi anlamak için, öncelikle yaratılan ve nesilden nesle aktarılan şeyin ne olduğunu anlamamız gerekir (cevap: yapılar). Sonra da dilbilgisel yapıların tarihsel zaman içinde neden değiştiğini anlamalıyız. Burada kafa karıştıran nokta şu ki, bir grubun bütün üyelerinin nesilleri arasında etkili bir iletişim olabilmesi için, dilbilgisel uzlaşımlar dahil iletişimsel uzlaşımların daima aynı kalması daha akla uygun olurdu. O halde soru şu: Bunları kim niye değiştiriyor (cevap: hiç kimse bunu bilerek yapmıyor) ve hangi kiplikte değiştiriyor (cevap: hem jest hem de ses kipliğinde).

6.4.1 Yapılar

İletişim halindeki tarafların her söz ediminde çokbirimli sözceleri bir araya getirmek için yaratıcı yöntemler geliştirmesi gerekmez – ve bunu yapmak için dilbilgisi kitaplarından çıkma "kurallar" da yoktur ellerinde. Yani ellerinde yalnızca sözcükler ve yalıtılmış dilbilgisi araçları yoktur; dilsel yapılar olarak bilinen, konuşma toplu-

luğunda halihazırda varolan, kendi içinde karmaşık iletişimsel uzlaşımlara sahiptirler. Dilsel yapılar, tekrar eden belli iletişimsel durumlarda kullanılan, önceden hazırlanmış, anlam taşıyan yapılardır. Bu yapılar "N'abersin?" "Ben kaçtım" ve "Napıcan?" gibi belli sözcük ve ifadeleri içerebilecekleri gibi, tekil sözcüklerden değil sözcük türlerinden oluşan soyut örüntüler de içerebilirler.

Yirminci yüzyıl dilbilim teorilerinde elde edilen büyük ilerlemelerden biri, uzlaşımsal dilbilgisel yapıların tekil sözcüklerin anlamlarından bağımsız olarak Gestalt nitelikleri kazanabileceğinin kabul edilmesidir, bu da dilbilgisel analiz seviyesinde bir tür otonomi yaratır (Langacker 1987; Fillmore 1989; Goldberg 1995, 2006; Croft 2001). Böylelikle, size "Gazzer daksı mibbledi" gibi bir cümle söylediğimde –bu sözcüklerin hiçbirinin ne anlama geldiğini bilmeseniz de– gazzer diye bir şeyin daks diye bir şeye mibblemek diye bir şey yaptığını anlarsınız (ve bu olaya bir etkilenen olarak daksın perspektifinden girmiş oluruz). Yapıların bu Gestalt nitelikleri, birçok durumda tekil sözcük anlamlarını "geçersiz kılabilir." Örneğin dilbilgisi kitaplarına baktığınızda "hapşırmak" fiilinin geçişsiz bir fiil olduğunu, tek bir faille, hapşıran kişiyle birlikte kullanıldığını görürsünüz. Ama "Ona tenis topunu hapşırdı" gibi bir şey söylediğimde, bir kişinin hapşırması sonucunda tenis topunun yuvarlanarak bir başkasına gittiği bir sahneyi hayal edebilirsiniz. Bu hareket "hapşırmak" fiiliyle iletilmez, yapının tamamıyla (çift nesneli bir yapı) iletilir. Bu nedenle, yapının kendisinin –soyut örüntünün– dilsel bir simge, iç yapısı olan karmaşık bir simge olduğunu söylemek hiç de abartılı olmaz (Goldberg 1995). Bu şu anlama gelir: Nasıl ki dil toplulukları belli sözcükler oluşturup söz dağarlarındaki sözcükleri topluluk üyelerine aktarıyorlarsa, dilbilgisel yapıları da oluşturur ve aktarırlar. Belli sözcüklerden ve sözcük öbeklerinden oluşan yapılar da taklit aracılığıyla normal kültürel yolla aktarılıyor olabilir. Ama soyut yapılar temelde kullanım örüntüleri oldukları için doğrudan taklit edilemezler, çocukların bu yapıların farklı örneklerini bireysel olarak öğrenip onları (yeniden) oluşturmaları gerekir.

Fakat ne sözcükler ne de dilbilgisel yapılar hiç fire vermeden aktarılmaz. İngilizce bilenler Chaucer'ın bir eserini alıp okumaya ça-

lıştıklarında bunu hemen anlayacaklardır. Chaucer'ın eserlerinin büyük bölümü anlaşılmaz gelecektir onlara; üstelik birkaç yüzyıl öncesine ait eserlerdir bunlar. Çağdaş dilbilim aslında, bazıları Hindistan'a kadar uzanan Avrupa dillerinin hemen hepsinin köklerinin ortak bir dile (ön Hint-Avrupa dil ailesi) uzandığının ve günümüzde Avrupa'da gördüğümüz birçok farklı dilin birkaç bin yıl önce birbirinden ayrılıp farklılaştığının keşfiyle birlikte başlamıştır. Bu değişim yalnızca sözcüklerde yaşanmamıştır; bu dillerin dilbilgisel yapıları da birbirinden tamamen farklılaşmıştır. Dil yapılarının nasıl oluştuğunu ve nesilden nesle nasıl aktarıldığını anlamak için, dilin değişmesine neden olan süreçleri anlamaya çalışmamız gerekir.

6.4.2 Dilin Oluşması ve Değişmesi

Biri hariç, sosyal türlerin hepsinin bireyleri, evrimleşmiş iletişimsel gösterilerden ve muhtemelen sinyallerden yararlanarak türdeşleriyle etkili biçimde iletişim kurabilir (farklı diyalektlerde öten kuşlar bile başka diyalektteki kuş seslerini anlayabilir ve onlara doğru biçimde yanıt verebilir) ve sonraki nesillerde bu gösteri ve sinyallerde kayda değer bir değişiklik olmaz. Bunun tek istisnası elbette insandır. İnsanlarda altı binden fazla farklı dil vardır, bir dili konuşan diğer dilde konuşanın söylediklerini anlamaz, hatta tarihsel zamanın farklı evrelerine ait eserleri aynı dilin kullanıcıları anlayamaz (az önce verdiğim Chaucer örneğindeki gibi). Bu basitçe, insan dil topluluklarının dillerini sürekli yeniden icat ediyor olmasıyla açıklanabilir, her ne kadar bunu kasıtlı olarak yapmasalar da.

Dilin oluşması ve değişmesi, "üçüncü türden" bir olay olarak adlandırılır (Adam Smith'in ortaya attığı terimle "görünmez el" fenomeni de denir; Keller 1994). Enflasyon ve kaynakların tükenmesi gibi toplumsal fenomenlere benzer şekilde bu olay da, hiçbir birey ve hatta grup böyle bir şey olmasını amaçlamadığı halde, insanların kasıtlı eylemlerinin bir sonucudur. Dilin oluşması ve değişmesi, insan iletişiminin açık ve dinamik olmasından kaynaklanır; iletişimin tarafları etkili bir iletişim sağlamak ve başka sosyal hedeflere ulaşmak amacıyla sürekli olarak birbirlerini düzeltirler – farklı durum-

larda farklı derece ve türlerdeki ortak zeminlere bağlı olarak. Bu sürecin bilişsel boyutlarıyla ilgili çok fazla araştırma yoksa da, dil tarihlerinde gözlenen fenomenlerle genel olarak tutarlı olan bir açıklama mevcuttur (bkz. Croft 2000; Dahl 2004; Deutscher 2005).

Buna göre, insanlar birbirleriyle iletişim kurarken, iletişim kuran taraf mümkün olduğunca az şey söyleyerek mesajını karşı tarafa etkili biçimde iletmeye çalışır. Alıcı tarafın derdi ise mesajı anlamak için yeterince bilgi almaktır elbette, bunun için hem mesaja hem de iletişimi kuran tarafla olan ortak zemine bağımlıdır. "Jeff nerede?" gibi bir soru sorduğumda, uygun cevaplar "New York'ta", "Uyuyor" gibi kısa şeyler ve yalnızca istenen bilgiyi ileten, halihazırda paylaşılan bilgiyi sözcenin dışında tutan başka düzsözlerdir ("Jeff New York'ta" veya "Jeff uyuyor" dememe gerek yoktur örneğin). Bana bir soru sorduğunuzda ve size argo ya da kısaltılmış bir tabirle cevap verdiğimde, ne dediğimi çıkartabileceğinizi düşünürüm, çünkü verebileceğim cevaplar sınırlıdır ve bunları iletmek için sıkıştırılmış ifadeler de yeterli olacaktır. İnsanların geniş bir ortak zemin paylaştığı özelleşmiş ortamlarda –birlikte yıllarca çalışmış bir diş hekimi ile asistanının çalışma ortamı gibi– iletişimin taraflarının ortak deneyimleri sayesinde çok şey söylemeden, çabuk ve etkili biçimde iletişim kurmalarını sağlayan bir çeşit kısaltılmış kod ortaya çıkar. Günlük konuşmalarda, tahmin edilebilirliği yüksek yerlerde az bilgi taşıyan sözcükler genellikle yarım yamalak söylenir; örneğin, bir durumu kabullendiğini belirtirken "napıcan?" ("Ne yapacaksın?") gibi bir şey söylenir. Genel ilke şudur: Muhataplar arasında ne kadar geniş bir ortak zemin varsa ve tahmin edilebilirlik düzeyi ne kadar yüksekse, üretilen sözceler biçimsel olarak o kadar kısalır. Konuşucular, verimi artımak için belli sözceleri ve sözceler içindeki öbekleri otomatik hale getirir ve kısaltırlar – elbette alıcının kavrama sınırları dahilinde.

Bu nedenle, belli dilsel iletişim durumlarında üretilen sözceler temelde, iletişim kuranın mesajı karşı tarafa iletmek için yalnızca gerekeni söyleme arzusu ile alıcının mesajı kavramak için gerekli tüm bilgiyi elde etme arzusu arasındaki karşılıklı tavizlere dayanan uzlaşmalardır. Bu uzlaşma iki seviyede gerçekleşir. Birincisi, tonla-

ma örüntüleri arasındaki uzun söylem dizileri kısaltılarak çoğunlukla tekil bir tonlama örüntüsü içinde üretilen sözce düzeyindeki yapılara dönüştürülür. Aşağıda bununla ilgili örnekler yer alıyor (Givón 1979 – ayrıntılara girmemek için birçok yerde tarihsel kayıtların üzerinde fazla durulmamıştır):

• *Kapıyı itti ve kapı açıldı* gibi gevşek söylem dizileri *Kapıyı iterek açtı* biçiminde iç içe geçirilebilir (sonuçlayıcı yapı).

• *Erkek arkadaşım... Piyano çalıyor... Bir grupta çalıyor* gibi gevşek söylem dizileri, *Erkek arkadaşım bir grupta piyano çalıyor* haline getirilebilir. Keza, *Erkek arkadaşı... At yarışlarında bahis oynuyor... Ata da biniyor* gibi cümleler de *At yarışlarında bahis oynayan erkek arkadaşı ata da biniyor* cümlesine dönüşebilir (ilgi tümcecikli yapı).

• Biri Mary ile John'un evleneceği inancını ifade ettiğinde, karşısındaki kişi onu onaylamak için *Bence de* gibi bir cümle kurabilir, ardından da *Mary ile John evlenecek* cümlesini tekrar edebilir – buradaki söylemler de birleştirilerek *Bence de Mary ile John evlenecek* cümlesine dönüştürülür (tümcesel tümleç yapısı).

• Karmaşık yapılar, ayrı sözcelerden oluşan söylem dizilerinden de türeyebilir: *Bunu istiyorum... Bunu satın alacağım* cümlelerinin *Bunu satın almak istiyorum* cümlesine dönüşmesi gibi (mastarlı tümleçli yapı).

İletişimsel uzlaşmaların ikinci seviyesinde, çokheceli sözcükler daha az heceli kısa sözcüklere dönüştürülür. Bunun için İngilizceden, *going to*'nun birleşmesinden oluşan gelecek belirtici *gonna* örneğini inceleyelim. *Going* sözcüğünün özgün kullanımı bir hareketi (gitmek) belirtir, genellikle *to* ile birlikte kullanılarak eylemin yönü bildirilir (*I'm going to the store – Dükkâna gidiyorum*). *Going to* bazen niyet edilen bir eyleme işaret etmek için de kullanılır (*Why are you going to London? I'm going to see my bride – Londra'ya neden gidiyorsun? Müstakbel eşimi göreceğim*). Bu yapı daha sonra *I'm gonna* + *FİİL* halini almış ve *gonna* bir şeyi yapma niyetini göstermenin yanı sıra, tek başına gelecek zaman eki (-ecek, -acak) olarak da kullanılmaya başlamıştır (dolayısıyla bu şekilde kullanılan *gonna*

için hareket veya niyet şart değildir; bkz. Bybee 2002). Bu ek bileşen –özgün halinde yalnızca bir ima ihtimali taşıyan niyet kavramı– iletişimin tarafları arasındaki ortak zeminden ortaya çıkabilir ancak. İngilizcede diğer bilinen örnekler şunlardır:

• İngilizcedeki ana gelecek kipi, bir fiil olan *will*'den gelir, *I will it to happen*'daki (*Olmasını istiyorum*) gibi. Bu ifade bir noktada *It will* (=*it'll*) *happen* (*Olacak*) gibi bir ifadeye dönüşmüştür (*will*'in istek bildiren içeriği yok olmuştur).

• İngilizcedeki *on the top of* (üstünde) ve *in the side of* (içinde) gibi öbekler zamanla *on top of* ve *inside of*'a, daha sonra da *atop* ve *inside*'a dönüşmüştür. Bazı dillerde, şeyler arasında ilişki kuran bu mekânsal ilgeçler gibi sözcükler isimlere durum belirleyiciler olarak eklenebilirler de.

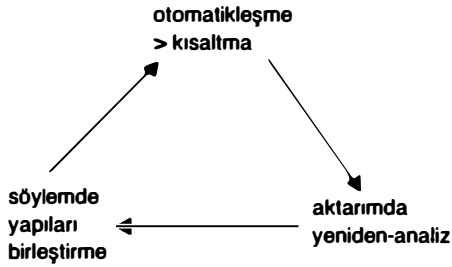
• Fransızcada ana olumsuzlayıcı *ne... pas* ifadesidir, *Je ne sais pas*'daki (*Bilmiyorum*) gibi. Günümüzde konuşulan Fransızcada *ne* daha az kullanılır olmaya, *pas* ana olumsuzlayıcı haline gelmeye başlamıştır. Ama *pas* sözcüğü bir zamanlar "adım" anlamında kullanılıyordu, *Je ne sais pas* cümlesi ise "Bir adım bile atmam" gibi bir anlama geliyordu.

Bu sürecin en önemli kısımlarından biri, bu tür değişikliklerin dil topluluklarında iletilmesi ve yayılmasıdır (örneğin insanların bir yeniliği prestij kazanmak için kullanarak yayması; Croft 2000); ama bizim açıklamamız açısından özellikle önemli olan, bu değişikliklerin nesilden nesle aktarılmasıdır. Hatırlayın, insanın evriminde dilsel uzlaşımların ortaya çıkışını anlatırken, bir kültüre yabancı olan kişilerin bazı ortak zeminlerden mahrum oldukları için karşılarındaki kişilerin iletişimsel işaretlerini kavramada ve çözümlemede zorluk çektiklerini, bunun bu evrimsel süreç içinde bir çeşit "keyfiliğe doğru geçişe" neden olduğunu ileri sürmüştük. Dilbilgisi konusunda da benzer şeyler yaşanıyormuş gibi görünüyor. Çocuklar sözceleri duyar ve yetişkinler gibi konuşmayı öğrenmek isterler – bu şeylerin "doğal" kökleri hakkında hiçbir şey bilmez veya bunlarla ilgilenmezler. Dolayısıyla, bileşenlerini oluşturan bölümleri duymakta güçlük çektikleri veya bu bölümlerin hiç olmadığı (ya da

kendilerinin henüz bilmediği) sözceleri duyduklarında, bu sözcelerin işlevini (yani sözcenin hangi bölümünün iletişimde nasıl bir işlev gördüğünü) onları üreten yetişkinlerden farklı biçimde anlayabilirler. "İşlevsel yeniden-analiz" adı verilen bu süreç, çocukların sözceleri kavrarken aynı anda yaptıkları iki şeyin bir sonucudur. Çocuklar bir yandan sözcenin bütüncül anlamını anlamaya çalışırlar: Konuşucu benden ne yapmamı, bilmemi veya hissetmemi istiyor? Bir yandan da bir çeşit "sorumluluk ataması" gerçekleştirirler: Sözcenin iç bileşenlerinin her biri anlamın bütününde ne tür bir rol oynar? Bu şekilde, İngilizce konuşulan bir ülkede bir çocuk bir yetişkinin *I'd better go* ("Gitsem iyi olacak") dediğini duyduğunda, *I*'dan sonraki *d* sesini iyi duyamayabilir ve *better*'ın *must* gibi kullanılan bir kip olduğunu (*I must go* – Gitmeliyim) düşünebilir. Yetişkinin kurduğu cümleden farklı olan bu cümle bir sorumluluk atamasıdır. Bu cümleyi böyle algılayan birçok çocuk varsa, *better* zaman içinde İngilizcede *must* gibi bir yardımcı fiil haline gelir. Bu tür yeniden-analizler sürekli olur ve çoğunlukla analoji yoluyla ilgili yapılara yayılır (bu süreçlerle ilgili tartışmalar için bkz. Croft 2000).

Özelliklerini belirttiğimiz bu döngü, Şekil 6.2'deki döngü gibidir. Ortak zeminin güçlü olması sebebiyle tahmin edilebilirlik yüksekse, konuşanlar yapıları otomatik hale getirir ve kısaltır, ki bazen bu durum dili yeni öğrenenlerin bu yapıları anlamasını zorlaştırır (böyle bir durumda onlar da bu yapıları yeniden analizden geçirir) ve bu kısaltılmış, yeniden analizden geçirilmiş yapılar söylem biçiminde bir araya getirilir ve bütün süreç sil baştan başlar. Keza, çocuklar soyut yapıları yetişkinlerin kullanım örüntülerinden yeniden oluşturmak durumunda kaldıklarında, bu dönüştürme sırasında yetişkinlerin kullanım örüntüleri büyük oranda değişirse "sürçme" denen şey yaşanır ve çocuklar yetişkinlerin kurduklarından biraz farklı yapılar oluştururlar. Örneğin, İngilizcede yetişkinler düzensiz bir fiilin geçmiş zaman kipini (mesela "gizlice girmek" anlamındaki *sneak*'in geçmiş zaman kipi *snuck*'ı veya "dalmak" anlamındaki *dive*'ın geçmiş zaman kipi *dove*'u) seyrek kullandıklarında, çocuklar bu fiillerin geçmiş zamanlarını düzenli fiiller gibi *–ed* takısıyla kullanır (*sneaked* ve *dived* gibi), çünkü baskın örüntüden farklı olan ku-

ralsız fiillerin kullanımda yerleşiklik kazanmaları için çok sayıda ve sık aralıklı örnekler gerekir – zaman içinde bu durum değişir (Bybee 1995).

Şekil 6.2

Kitapta dilsel iletişim konusundaki hemen her açıklamada olduğu gibi, burada da konuyu çok basit ele aldım ve önemli ayrıntılara girmedim. Zira bu süreci ortak maksatlılık süreçlerine dayalı mevcut açıklamamızla yakından ilgili iki noktayı açıklığa kavuşturacak kadar anlamamız yeterli. Birincisi, daha önce tarif ettiğimiz gibi, dilbilgisinin uzlaşımsal hale gelmesi ancak iletişim kuran taraf ile alıcı taraf başarılı bir iletişim kurma amacı güdüyorsa mümkündür. Uzlaşımsallaşma süreçlerinin sonucunu, iletişim kuran tarafın talepleri ile alıcı tarafın talepleri arasındaki uzlaşma olarak nitelendirmiştik. Bu uzlaşma ancak iletişimin her iki tarafı alıcının iletişim kuran tarafın mesajını doğru kavraması ortak amacı için çalışıyor ve bu ortak amaç doğrultusunda her iki taraf da diğerinin ne yaptığını kontrol ediyorsa mümkündür – böylece, örneğin alıcı mesajı kavradığı veya yeterince kavramadığı sinyalini verebilir, iletişim kuran taraf da duruma göre mesajı yeniden düzenleyebilir. Bu süreç, 2. Bölüm' de büyük maymunlara özgü iletişimde gördüğümüz uzlaşmadan tamamen farklıdır. Büyük maymunların iletişiminde her birey kendi amacının peşindedir ve yalnızca her iki tarafın bireysel amaçlarına hizmet eden sinyaller ayakta kalır. Bildiğimiz kadarıyla insan dışındaki hiçbir türün iletişimdeki bir mesajın daha anlaşılır hale getirilmesini talep etmemesi ve bir mesajı alıcı için düzeltmemesi, bunu doğrulayan bir kanıt olarak görülebilir.

İkincisi, dilbilgisel yapıların oluşması ve değişmesi –özellikle de zaman içinde yeniden-analiz süreci– ortak zeminin ve ortak dikkatin işleyiş biçimine yakından bağlıdır. Özellikle, dilsel iletişimin güçlü bir ortak zemin sayesinde tahmin edilebilir olan (ve açık biçimde görüntüsel veya birleşik olabilen) veçheleri biçimsel olarak kısalır, zira iletişimin tarafları iletilmesi amaçlanan mesajla ilgili yeterli çıkarımlarda bulunmak için bu ortak zemini zayıf bir dilsel sinyalle de olsa kullanabilirler. Dile vâkıf olanlar açısından bu bir sorun oluşturmaz, ama çocuklar gibi dile vâkıf olmayanlarda bu durum dilsel formülasyonların şeffaflığını azaltır, bu nedenle çocuklar ve söz konusu dile yabancı olan kişiler biçim-işlev ayrımını keyfi biçimde (ve yarım yamalak) yapmak zorundadırlar. Bunu yaparken sorumluluk ataması işlemine başvururlar –yani yapının hangi bölümlerinin hangi alt-işlevleri etkilediğini tespit ederler– ama elde edilen sonuç o dilin ehil kullanıcılarının yaptığı biçim-işlev ayrımından farklı olabilir. O halde önermemiz şu olacak: Dilbilgisel yapıların uzlaşımsal hale gelmesi –dilbilgiselleşme ve benzer süreçler– yalnızca ortak dikkat içinde ortak zemin oluşturacak bilişsel yeteneklere sahip türlerde ve toplumsal yapısı farklı bireylerin birbirleriyle farklı ortak zeminler oluşturmasına izin verecek karmaşıklığa ulaşmış topluluklarda mümkündür (bkz. Croft 2000). Buradan şöyle bir tahmin yürütebiliriz: Çeşitli "dil bilen" maymunları bir araya getirirsek, bu maymunlar birbirleriyle iletişim kurmak için "dil" işaretlerini kullansalar da, bu işaretler ve onların kombinasyonları tarihsel bir gelişim göstermez, çünkü maymunlar birbirleriyle bu sürecin gerçekleşmesini sağlayacak türden bir ortak kavramsal zemin oluşturamazlar.

Özetle, insanın dilsel iletişim yeteneklerinin çeşit çeşit olduğunu ve birçok kaynaktan beslendiğini gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz: İşbirliğine dayalı iletişimin temel veçheleri esasen evrim süreçlerinin bir sonucudur, insanların birbirleriyle olan dilsel etkileşimlerinin yapısını belirlemek için kullandıkları dil uzlaşımları ve yapıları ise hem bireylerüstü kültürel-tarihsel süreçlerin hem de bireyoluşta gelişen sosyal öğrenme, ortak dikkat ve analoji gibi psikolojik süreçlerin bir sonucudur. Ortak kavramsal zemin bağlamında ortak bir

amaç doğrultusunda –bilgi işleme ve otomatikleştirme gibi insana özgü birçok eğilimle birlikte– gerçekleştirilen iletişimde içkin olan ortak maksatlılık, belli dil topluluklarında kültürel-tarihsel zaman içinde dilin oluşması ve değişmesi ihtimalini doğurur.

6.4.3 Dilde Evrensel Özellikler ve Farklılıklar

Dünyadaki farklı kültürel grupların çok farklı dil uzlaşım ve yapılarını uzlaşımsal hale getirdiği –ve bazı durumlarda bunları çok farklı dilbilgisi ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirdiği– ampirik bir olgudur. Bütün bu farklı dil uzlaşım ve yapılarını klasik ve modern formel dilbilimdeki bazı kategoriler içine sığdırmak mümkün, ama bunu yapmak ne kadar uygun, orası pek belli değil. Yani nasıl ki bütün dilbilimciler, bir zamanlar yaptığımız gibi bütün Avrupa dillerini Latin grameri içine almanın artık doğru bir şey olmadığı konusunda hemfikirse, yenilerde keşfettiğimiz "egzotik" dilleri özne ve dolaylı nesne, ilgi tümcecikleri vb. klasik Avrupa grameri kategorisi içinde değerlendirmenin uygun olmadığı konusunda da bir fikir birliği var.

Dil türlerini inceleyen dilbilim tipologları arasında, bütün dilleri zorla Avrupa dilleri çatısı altına sıkıştırma eğiliminde olmayanlar, farklı dil topluluklarının sözcelerini belli bir dilbilgisel yapı içinde kullanmalarını sağlayan çok sayıda tuhaf araçtan söz eder (Croft 2003). Genel anlamda, bazı dillerde sözcüklerde birçok küçük morfolojik sonek bulunurken, bazılarında bulunmaz. Bazı dillerde karmaşık olay ve fikirler her biri ayrı bir sözcükten oluşan birçok küçük birime bölünürken, bazı dillerde karmaşık olay ve fikirler tek bir karmaşık sözcükle ifade edilir. Bazı dillerde özne ve dolaysız nesne kategorileri kullanılır, bazılarında kullanılmaz. Bazı dillerin son derece açık isim ve fiil sınıfları vardır, bazılarında ise çoğunlukla hem isim hem fiil yerine kullanılabilen tek bir sözcük sınıfı vardır – İngilizcedeki *brush* (fırça/fırçalamak) ve *kiss* (öpücük/öpmek) sözcükleri gibi. Bazı dillerde ilgi tümcecikleri gibi birçok yerleşik yapı vardır, bazılarındaysa bu yapılar çok azdır. Bazı dillerde öğeleri bir araya gelen isim öbekleri vardır ("büyük yeşil balık" gibi), bazılarındaysa bu tür isim öbeklerindeki öğeler cümlenin her yerine "sa-

çılmıştır." Bazı dillerde ilgeçler, yardımcı fiiller, gereklilik ve zorunluluk filleri, bağlaçlar, artikeller, belirteçler, ünlemler, tümleyiciler, zamirler veya bunların yerine geçecek şeyler vardır, bazı dillerdeyse bunların biri veya daha fazlası yoktur. Bazı diller, bağlam içinde gönderge örtük olarak yer alıyorsa konuşucuların göndergesel terimleri dışarıda bırakmasına izin verir (eksilti), bazılarındaysa böyle bir şey yoktur. Bütün bu saydıklarımız dünyanın farklı dillerindeki harikulade özelliklerin kırıntısının kırıntısıdır.

Ama dilde evrensel özellikler de vardır. Bunlar bir zamanlar sanıldığı gibi açık ve net değildir, çünkü bu özellikler belli sözdizimi araçlarıyla veya yapılarla değil, genel sınırlamalar veya işlevlerle ilgilidir. Örneğin dildeki evrensel özelliklerin nedenlerinden biri, her dilde insanların dünyayı benzer biçimlerde kavramasıdır: Yani her dilde faillerin eylemleri nesneler üzerindendir, nesneler bir yerden bir yere hareket eder, olaylar başka olaylara neden olur, insanlar bir şeylere sahip olur, insanlar bir şeyler algılar, onlar üzerinde düşünür ve onlarla ilgili duyguları vardır, insanlar birbirleriyle etkileşime girer, birbirleriyle iletişim kurar vb. – hepsinde temel bir olay-katılımcı ayrımı vardır. Bu evrensel özelliklerin diğer bir nedeni ise, hangi dili konuşurlarsa konuşsunlar insanların paylaştığı birçok iletişimsel işlev olmasıdır, çünkü insanlar benzer sosyal niyet ve güdülere sahiptir: başkalarından bir şey isteme, yardım etmek amacıyla başkalarına bilgi verme, başkalarıyla bir şeyler paylaşma gibi. Bir diğer neden de, hangi dilde konuşurlarsa konuşsunlar insanların karşılarındaki kişilerin dikkatini benzer biçimlerde manipüle etmeleridir, halihazırda dikkat çerçevesinde olan şeylere (konulara) dikkat çerçevesine yeni girmiş olan şeylerden (odaklardan) farklı davranmak gibi. Dünyanın her yerinde insanlar bilgiyi de benzer biçimlerde (görsel algı, kategorilere ayırma, analoji, otomatikleştirme, işler bellek ve kültürel öğrenme gibi şeylere dayanarak) öğrenir ve işler; bütün dilsel iletişim, uzlaşımsallaştırma ve edinim bu sınırlar dahilinde gerçekleşmek zorundadır. Ayrıca dünyanın her yerinde insanlar aynı sessel-işitsel araçlara sahiptir ve ses-işitme bilgisini benzer biçimlerde işlerler. Burada odaklandığımız şeylerin hepsi –bireysel ve ortak maksatlılık yetenek ve güdüleri– konusunda da dünyanın her

yerinde insanlar birbirine benzer; işbirliğine dayalı iletişimlerde işaret ve taklidi kullanma konusunda da ortak bir evrimsel geçmişe sahiptirler.

Bu bağlamda, insan idrak ve iletişimiyle ilgili genel süreçlere bağlı olmayan, özel olarak dilsel ve dilbilgisel süreçlerin de insan türü içinde evrimleşip evrimleşmediği sorusu gündeme gelir. Bu konuda öne sürülmüş hipotezlerin içinde en bilineni Chomsky'nin evrensel dil hipotezidir elbette. Bu hipotez ilk ileri sürüldüğü sıralarda açık, anlaşılır bir hipotezdi, zira evrensel dilbilgisi isimler, fiiller gibi saf dilsel öğeler ve Avrupa gramerinin temel kurallarını içeriyordu. Ama bütün bunların Avrupa dilleri dışındaki birçok dile uymadığı anlaşılınca, hipotez dilin evrensel bilgisayımsal (kompütasyonel) yapısını temsil ettiği söylenen oldukça soyut dilsel kavramları –alttaşlık kısıtlaması, boş kategori ilkesi, teta kriteri, yansıtma ilkesi vs.– içerecek şekilde değişti. Gelgelelim bu kavramların tamamen teoriye bağımlı olduğu ve evrensel dil teorisinin terk edildiği anlaşıldıktan sonra, şu anki önerme, dile özgü tek bir bilgisayım ilkesi olduğu, bunun da yineleme olduğu yönünde – ki bu da tamamen dile özgü olmayabilir (Hauser, Chomsky ve Fitch 2002). Dolayısıyla Chomsky'nin insanda evrensel bir dilbilgisinin içkin olduğu hipotezinin şu anda tutarlı bir formülasyonu bulunmuyor (Tomasello 2004).

Dillerin oluşumunda, dil ediniminde ve dilin değişiminde belli bilgisayımsal kısıtlamalar olduğuna şüphe yok; hatta bazı sezdirimsel evrenseller (*implicational universals*) bile vardır – yani bir dil *X* işlevini belli bir şekilde yerine getiriyorsa, neredeyse her zaman *Y* işlevini de belli bir şekilde yerine getirir (Greenberg 1963). Ama burada asıl sorulması gereken, bu tür şeylerin varlığını açıklamak için dilin özünde olan bir evrensel dilbilgisine ihtiyacımız var mı yok mu sorusudur. Yakın zamanlarda yapılan bir araştırmada, bu kısıtlamaların ve sezdirimsel ilişkilerin çoğunun varlığı, insanların genel olarak bilgiyi işleme tarzına (Hawkins 2004) veya farklı dilsel yapılarda bilgi açısından farklı şeylere odaklanma biçimlerine dayandırılır (Goldberg 2006). O halde, bu görüşe göre, her dildeki evrensel bilgisayımsal kısıtlamalar, insanın psikolojik işleyişinde içkin olan

genel bilişsel, sosyal ve sessel-işitsel ilke ve kısıtlamaları yansıtır. Diller insanın önceden varolan idrak ve toplumsallığının getirdiği kısıtlamaların içinde ortaya çıkmıştır ve bu hipoteze göre, yeterince anlaşılırsa bu kısıtlamalar ihtiyaç duyduğumuz verileri bize sunacaktır. Evrensel dilbilgisi gibi doğuştan edinilen bir sözdizimsel şablonun evrimleşmesinin imkânsız olduğunu söylemiyoruz; mevcut durumda bununla ilgili ampirik bir kanıt, teorik açıdan kesin bir formülasyon ve –dilin doğası yeterince anlaşıldığında– buna ihtiyaç da olmadığını söylüyoruz.

Sonuç olarak, insanın dil yeteneğinin birçok veçhesinin evrimle biyolojik olarak geliştiğini, ama özgül dilbilgisi ilke ve yapılarının böyle gelişmediğini söyleyebiliriz. Farklı dillerin dilbilgisel yapılarındaki evrensel özellikler insanın idrak, iletişim ve sessel-işitsel işlemler gibi daha genel süreç ve kısıtlamalarından gelmiştir; bunlar belli dil topluluklarının belli dilbilgisel yapılarının uzlaşımsal hale gelmesinde ve aktarılmasında rol oynar. İnsan gruplarının, zaman içinde inanılmaz derecede hızlı değişen kendi dil uzlaşımlarını ve dilbilgisel uzlaşımlarını neden oluşturdukları sorusunu cevaplamak kolay değil. Ama bu, muhtemelen kültürün daha genel süreçlerinin bir yansımasıdır –insanlar doğuştan çevrelerindeki insanları taklit etmeye ve onlar gibi olmaya meyillidir– ve dil de bunun bir tezahürüdür sadece. Bu genel örüntüye getirilebilecek en makul açıklama, insan gruplarının kendilerini başka gruplardan ayırmaya ihtiyaç duymalarıdır, ki gerçekten de dil, dışarıdan gelenlerin ileride kültürel bir grubun tam üyesi olmalarının önündeki en temel engeldir (dil bir çeşit kültürel soyutlama mekanizmasıdır). Buna karşılık, yukarıda da belirtildiği üzere, dilin kullanımı –anlatılardaki ortak deneyimlerle ilgili deneyim ve tavırların paylaşılması dahil– kültürel grupların kendi dahili grup kimliklerini oluşturmalarının temel bir yoludur. Dilbilgisel yapılardaki birçok değişiklik, çocuklar dil kullanımlarındaki soyut yapıları yeniden oluştururken yaşanan karışıklıklardan kaynaklanır, zira her çocuk diğer çocuklardan biraz farklı bir dil deneyimine sahiptir (Croft 2000).

6.4.4 Özet

Bilişsel bilimlerin çağdaş söyleminde "gramer" veya "sözdizimi" terimlerinin ne anlama geldiği konusunda temel bir belirsizlik var. Hatta son zamanlarda yapılan birçok araştırmada, küçük çocukların veya insan olmayan primatların sentezlenmiş ses dizilerinde tekrar eden örüntüleri tespit edebildikleri görülmüş ve sesler hiçbir anlama veya iletişimsel bir öneme sahip olmamasına rağmen bu olay çoğunlukla "gramer öğrenimi" olarak adlandırılmıştır (daha ihtiyatlı araştırmacılar bunun için "istatiksel öğrenme" terimini kullanır). Benim burada gramerden kastım bu değil. Gramer yani dilbilgisi en azından maksatlı iletişim gerektirir ve dilbilgisi araçları ile yapıları işlevsel açıdan anlamlı çokbirimli sözceler oluştururlar. Uzlaşımsal dilbilgisi araçları ve yapıları, sözcükler gibi basit uzlaşımlarda da olduğu üzere, belli kültürel grupların iletişim ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturdukları kültürel-tarihsel ürünlerdir. Dilin evrensel özellikleri, uzlaşımsallaştırma sürecine hem izin veren hem de onu kısıtlayan sosyal, bilişsel ve sessel-işitsel hammaddelerdeki ortak özelliklerden ortaya çıkar. Bates'in (1979) de belirttiği gibi, dilde evrensel özellikler vardır çünkü dünyanın her yerinde insanlar iletişimlerini benzer biçimde gerçekleştirir ve bunu yapmak için benzer bilişsel ve sosyal araçlar kullanırlar.

Bu nedenle, genel olarak insanda işbirliğine dayalı iletişimin üstüne inşa edilmiş olan dilsel iletişimin evrimini tam olarak ortaya koymayı zorlaştıran faktör, günümüz insan grupları arasında hem evrensel özellikler hem de farklılıklar olmasıdır. Bu ise muhtemelen şu durumun bir yansımasıdır: Afrika'da bir yerlerde bir insan grubu çağdaş sesli dillerde epey ilerleme kaydetmiş –ne kadar ilerlediklerini bilmiyoruz– ama sonra bu gruptan ayrılan altgruplar dünyanın her yerine yayılmaya başlayarak kendi dil uzlaşımlarını ve yapılarını geliştirmişlerdir. Bütün bu gruplar aynı temel bilişsel, sosyal-bilişsel, iletişimsel ve sessel-işitsel yetenekleri korumuştur elbette ve böylelikle uzlaşımsallaşma süreci hepsinde benzer kısıtlamalar dahilinde gerçekleşmiştir.

6.5 Sonuç

Dilbilgisinin nereden geldiği sorusunun cevabı şu: birçok yerden. Kuyruksuz maymunlar birbirleriyle iletişim kurmak için birtakım jestleri belli sıralarda birbirine bağlar. "Dil bilen" maymunlar doğru kombinasyonlar üretir ve iletmek istedikleri mesajı çoklu bileşenlere –çoğunlukla da olay ve katılımcı biçiminde– ayırırlar. Dolayısıyla, bunu yapmalarını sağlayan, basit sözdizimi olarak adlandırdığımız bilişsel mekanizmanın derin evrimsel kökleri vardır. İletişimdeki güdü basitçe talep etmekten ibaretse –Senden şimdi ve burada filanca şeyi yapmanı istiyorum– sözcelerin karmaşık bir dilbilgisel yapıya sahip olmasına ihtiyaç yoktur.

İşbirliğine dayalı iletişim ve bilgi verme güdüsü –ortak zemin ve iletişimsel niyet çerçevesinde– ortaya çıktığında ise insanların iletişim kurma biçimi daha karmaşık hale gelmiştir. Bilgilendirme grameri, hangi olaylardan ve katılımcılardan söz edildiğini belirginleştirmek (muhtemelen onları mevcut ortak dikkat çerçevesine yerleştiren karmaşık ama tutarlı bileşenler halinde) ve bunların sözü edilen olay veya durumda oynadıkları rolleri belirtmek için ilave araçlar gerektirir. Bir olayın tamamını anlatmam gerektiğinde ise –dünkü avda başıma gelenleri anlatmak gibi– olayları birbirine bağlamak ve o olaylardaki katılımcıları takip edebilmek için daha da fazla dilbilgisi aracının yer aldığı bir paylaşma gramerine ve anlatıya ihtiyacım olur. Anlatıdaki bilgilendirme ve paylaşma gramerlerinin evrimsel kökleri, işbirliğine dayalı temel iletişim yeteneklerinden ve bu iletişimin karmaşık ortak maksatlılık altyapısından türemiştir. Ama gerçek anlamdaki dilbilgisel uzlaşımlar evrimsel süreçler sayesinde ortaya çıkmamıştır elbette, dilbilgisel yapıların uzlaşımsallaşması olarak adlandırdığımız kültürel-tarihsel süreçlerin ("görünmez el") bir sonucudur.

Yani çağdaş insan dillerinin dilbilgisel yapıları, insan tarihindeki bir dizi uzun ve karmaşık olayın ürünüdür, hem evrimsel hem de kültürel süreçler içerir ve genel bilişsel ve sosyal-bilişsel birçok sürecin kısıtlamaları çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu yapıların geli-

şimi büyük oranda jest kipliğinde gerçekleşmiştir, ki bu da günümüzde işaret dillerinin neden kolayca ortaya çıkıverdiğini açıklar. Mevcut açıklamaya göre, dilbilgisel yapıların ortaya çıkışı ve değişimi ancak insanlar birbirleriyle ortak amacı olan ortak bir faaliyet olarak iletişime girdikleri için mümkündür ve iletişimi kuran taraf, söyleyeceklerinin ortak zemin dahilinde olması ve alıcının çıkarsamayla bunları anlayabilmesi durumunda birçok şeyi söylemeden bırakabilir – bu ortak dikkat kozasının dışında kalanlar ise çoğunlukla sözcenin hangi bölümünün hangi yeni işlevleri kazandığını analiz edebilirler. Dilsel evrim sürecinin en son evrelerinde bile, insanların işbirliğine dayalı iletişime geçmesini sağlayan ortak maksatlılık yetenek ve güdüleri insan iletişiminin en canalıcı kısmını oluşturmaya devam ediyor.

7

Büyük Maymunların Jestlerinden İnsan Diline

Söylediklerimiz anlamını yaptıklarımızın
geri kalanından alır.

WITTGENSTEIN, *Kesinlik Üzerine* (s. 40)

BUNUN KOMPLİKE bir hikâye olacağını söylemiştim, gördüğünüz gibi öyle de. Ama insanlardaki işbirliğine dayalı iletişim gibi son derece özgün ve karmaşık fenotipik sonuçların hemen her zaman komplike ve dolambaçlı bir evrimsel tarihi vardır. Dahası, uzlaşımsal insan dilleri gibi son derece özgün ve karmaşık kültürel sonuçların da hemen her zaman komplike ve dolambaçlı bir kültürel tarihi vardır. Bu nedenle bütün bu karmaşıklığın suçunu hakikatin üzerine yıkmayı seçiyorum – ama her şeyi yeterince iyi anlayamadığımızdan içinde saklı olan o basitliği bulamıyor da olabiliriz elbette. Yine de, önce bütün tartışmaları birkaç sayfada özetleyerek, sonra da 1. Bölüm'de sözünü ettiğimiz üç hipoteze geri dönüp ne durumda olduklarına bakarak konuyu basitleştirmek için son bir hamlede bulunmak niyetindeyim. Ardından bir ortak maksatlılık olarak dille ilgili düşüncelerimi paylaşarak bitireceğim.

7.1 Tartışmanın Özeti

Bu konferanslardaki tartışmalar (kitapta aşağı yukarı bölümler halinde düzenlenmiştir) aşağıdaki gibi özetlenebilir:

İnsanlardaki işbirliğine dayalı iletişim büyük maymunların özellikle jestlerle kendini gösteren maksatlı iletişimleriyle başlar.

• Kuyruksuz maymunlar birçok jesti öğrenerek (bireyoluşsal ritüellerle) edinir ve bunları son derece esnek biçimde, hatta maksatlı olarak, karşılarındaki belli bireylerin dikkatine dikkat ederek kullanırlar – ayrım gözetmeksizin bütün çevrelerine yönelttikleri öğrenilmemiş, esnek olmayan, duygularından kaynaklanan sesli çağrılarıyla taban tabana zıt bir durumdur bu.

• Kuyruksuz maymunlar, insanlar dahil çevrelerindekilerden bir şeyler yapmalarını isterken/talep ederken her zaman öğrenilmiş, maksatlı oluşturulmuş jestlerden yararlanırlar. Doğrudan eylem talep etmek için niyet hareketlerinden yararlanırlar; yani başkalarının dikkatini yönlendirerek onların bir şey görmelerini, böylece bir şey yapmalarını sağlarlar. Kuyruksuz maymunlardaki öğrenilmiş dikkat çekme hareketleri, iki aşamalı maksatlılığın insan dışındaki hayvanlarda görülen tek örneği olabilir.

• Bu jestlerin kavranması ve üretiminin altında bireysel maksatlılığı –başkalarının amaç ve algıları olduğunu– anlama yetenekleri yatar, bu da başkalarının ne yaptığı ve belki de onu neden yaptığı konusunda bir çeşit pratik muhakemede bulunmaya (ve çıkarımlar yapmaya) yol açar. İletişim sürecinde, iletişim kuranların ve alıcıların kendi belirgin amaçları vardır, ortak amaçları yoktur.

İnsanda işbirliğine dayalı iletişim, kuyruksuz maymunların maksatlı iletişiminden daha karmaşıktır, çünkü altındaki sosyal-bilişsel altyapı yalnızca bireysel maksatlılığı anlamayı sağlayan yetenekleri değil, ortak maksatlılıkla ilgili yetenek ve güdüleri de kapsar.

• Ortak maksatlılığı mümkün kılan temel bilişsel yetenek yinelemeli zihin okuma yeteneğidir. Belli sosyal etkileşimlerde zihin okuma, ortak amaçların ve ortak dikkatin ortaya çıkmasını sağlar, ki bunlar insan iletişiminin en doğal biçimde gerçekleştiği ortak kavramsal zemini meydana getirir.

• Ortak maksatlılığın temel güdüleri yardım etmek ve paylaşmaktır. İletişimsel etkileşimlerde bu güdüler insanın işbirliğine dayalı iletişiminin şu üç temel güdüsünün ortaya çıkmasını sağlar: talep etme (yardım talebi), bilgi verme (karşı tarafın işine yarayacak bilgi sunarak ona yardım teklifinde bulunma) ve duygu ve tavırları paylaşma (ortak zeminin genişlemesini sağlayarak toplumsal ilişki kurma).

• Yinelemeli zihin okuma işbirliği güdülerine uygulandığında, tarafların işbirliğine açık olduğuna dair karşılıklı varsayımlar (hatta normlar) ve Grice'ın bahsettiği iletişimsel niyet ortaya çıkar: İşbirliğine açık olduğumuzu ikimiz de biliyoruz (sosyal grup açısından, bilmemiz de gerekir). Bu, iletişimin taraflarının başarılı bir iletişim kurma ortak amacı doğrultusunda birlikte çalışmalarını ve yalnızca pratik muhakemede değil, işbirliğine dayalı muhakemede bulunmalarını, böylece iletişim süreci içinde iletişime uygun çıkarımlar yapmalarını sağlar.

• Dil dışında iletişim kurarken insanlar işaret jestini kullanarak başkalarının görsel olarak dikkatlerini çekerler, görüntüsel jestler kullanarak da başkalarının muhayyilesini yönlendirirler. Bu iki jest türü "doğal" iletişim sayılabilir, çünkü özellikle alıcıların başkalarının bakış yönünü izleme ve başkalarının eylemlerini kasıtlı olarak yorumlama yönündeki doğal eğilimlerinden yararlanır. Bu basit jestlerle karmaşık iletişimler kurulabilir, çünkü bu jestler, tarafların kavramsal ortak zemini bir yorumlama noktası olarak paylaştıkları ve her iki tarafın da işbirliğine açık olduğunu varsaydıkları kişilerarası durumlarda kullanılır.

• "Keyfi" iletişimsel uzlaşımlar (dilsel uzlaşımlar dahil), "doğal" insan jestleriyle aynı işbirliksel altyapıya sahiptir, hatta bu doğal

jestlerden türemişlerdir: Dili yeni öğrenenler görüntüsel özelliklerini tam olarak kavrayamadıkları görüntüsel jestleri araç olarak kullanmayı öğrenirken "keyfiliğe doğru bir geçiş" yaşanmıştır.

Küçük çocukların jestlerle iletişimlerinin, özellikle işaret jestinin bireydil tarihçesi, öne sürülen işbirliksel altyapının çeşitli bileşenlerinin –dil edinimi başlamadan önce– mevcut ve ortak maksatlılıkla bağlantılı olduğunu kanıtlar.

• Bebeklerin işaret jestleri konusunda yapılan deneyler, ortak maksatlılık altyapısının önemli bir role sahip olduğuna dair bulgular sunar: Bu altyapı, ortak dikkat çerçevesi ve ortak zeminin yanı sıra, üç temel güdü olan talep etme, bilgi verme ve paylaşma güdülerinin ve (kesin olmamakla birlikte) iletişimsel niyet ve işbirliği normlarının oluşmasında önemli rol oynar.

• Bebeklerin işaret jestleri, gerekli birçok koşul önceden sağlandığı halde, ancak işbirliksel eylemlerde ortak maksatlılık becerileri ortaya çıktıkça belirmeye başlar ve bu, uzlaşımsal bir dildeki temel yeteneklerin hepsinin ortaya çıkışından önce gerçekleşir.

• Bebeklerin görüntüsel jestleri ilk işaret jestlerinin hemen ardından ortaya çıkar, ama etkili olmaları için bir iletişimsel niyet gereklidir (aksi takdirde boş eylemler olmaktan öteye geçemezler); bu jestlerin yerini hemen uzlaşımsal dil alır (ama dil işaret jestinin yerini almaz), çünkü görüntüsel jestler ve dil uzlaşımları, göndergeleri belirtmenin simgesel yöntemleridir.

• Jestlerden uzlaşımsal iletişim biçimlerine ve dile soyoluşsal geçiş de, "keyfi" iletişimsel uzlaşımları öğrenmede zorunlu olan ortak zeminin oluşturulması bağlamında, ortak maksatlılık altyapısına sıkı sıkıya bağlıdır – özellikle de işbirliksel faaliyetlerdeki ortak dikkate.

• Jestlerden dile bireyoluşsal geçiş, (1) işaret jestiyle işaret zamirlerinin (*bu* ve *şu* gibi) ve (2) görüntüsel jestlerle içeriksel sözcüklerin (isimler ve fiiller gibi) ortak işleve sahip olduğunu gösterir.

İnsanlarda işbirliğine dayalı iletişim, soyoluş sürecinde daha geniş bir adaptasyonun –genel olarak işbirliksel faaliyete ve kültürel hayata uyum sağlamanın– bir parçası olarak ortaya çıkmıştır.

• İnsanların ortak maksatlılık yetenek ve güdüleri ilk olarak karşılıklı işbirliğine dayalı faaliyetler bağlamında ortaya çıkmıştır. Yinelemeli zihin okumayla birlikte bu yetenek ve güdüler ortak amaçların oluşmasını sağlamış, böylece bu ortak amaçlara uygun şeylere karşı ortak dikkat durumu ortaya çıkmıştır. Büyük maymunlar bu türden işbirliksel faaliyetlerde bulunmazlar, bu nedenle de insana özgü ortak maksatlılık yetenek ve güdülerine sahip değildirler.

• İşbirliksel faaliyetleri daha etkili biçimde düzenlemek için önce işaret jesti, sonra da pantomim ya da taklit ortaya çıkmıştır. Bu jestlerin ilk işlevleri karşı taraftan bir şey yapmasını talep etmekti – karşı tarafın bu talebe uyacağı neredeyse kesindi çünkü böylesi her iki tarafın yararınaydı. İlk ortaya çıktıkları sıralarda bu işbirliğine dayalı iletişim eylemleri yalnızca işbirliksel faaliyetler bağlamında kullanılıyordu, dolayısıyla bu eylemlerin maksatlılık yapıları tamamen işbirlikseldi. İşbirliğine dayalı iletişim yeteneklerinin işbirliksel faaliyetler dışında (örneğin yalan söylemek için) kullanılması daha sonra gerçekleşmiştir.

• Bilgi vererek yardımda bulunma teklifi, insanların iyi birer ortak çalışma arkadaşı olarak itibar kazanmaya çalıştığı dolaylı karşılıklılık süreçleri sonucunda ortaya çıkmış olabilir. Bu durum, işbirliğine dayalı iletişimin nasıl olması gerektiğine dair karşılıklı beklentilerin olduğu kamusal bir alanın oluşmasına neden olmuştur.

• Başkalarıyla duygu ve tavır paylaşımında bulunmak, sosyal grup içindeki sosyal bağları güçlendirme ve ortak zemini genişletme amacıyla –kültürel grup seçilimiyle bağlantılı olarak– ortaya çıkmış olabilir (işbirliğine dayalı iletişimi yöneten fiili normlar ise muhtemelen grubun işbirliği göstermeyenlere uyguladığı yaptırımların sonucunda ortaya çıkmıştır).

• İnsanların taklit yeteneği, başkalarına karşı tümce-sözcük olarak kullanılan görüntüsel jestlerin üretilmesini ve öğrenilmesini sağlamıştır (ki bu da iletişimsel niyeti devreye sokar); daha dar bir ortak zemin paylaşanlar iletişime dahil olduğundaysa, bu jestlerin aktarım sürecinde doğal olarak bir "keyfiliğe doğru geçiş" yaşanır – böylece iletişimsel uzlaşımlar ortaya çıkar.

• Sonunda tamamen keyfi sesli uzlaşımlara geçiş, ancak bu uzlaşımların önce doğallığa daha yakın eylem temelli jestlerle birlikte kullanılması –daha doğrusu onların sırtına binmesi– sayesinde mümkün olmuştur.

Üç temel güdünün talepleri doğrultusunda, dilsel yapıların –genel bilişsel yetenekler ile ortak maksatlılık ve taklit temelinde– uzlaşımsal hale getirilmesi ve kültürel aktarım, insanın dilsel iletişiminin dilbilgisel boyutunu içerir; böylece bir talep etme grameri, bir bilgilendirme grameri, bir paylaşma ve anlatı grameri ortaya çıkar.

• Kuyruksuz maymunlar iletişimlerinde jest dizileri kullanırlar; "dil bilen" maymunlarsa belli bir iletişimsel amaç için birtakım jestleri birleştirir ve deneyimleri olaylar ve katılımcılar olarak ayırırlar – dolayısıyla bu temel dilbilgisel yetenekler, insanın dilbilgisi yeteneğinin evriminin başlangıç noktasını oluşturur.

• "Dil bilen" maymunlar çokbirimli sözceler üretirler (belki de ilk insanlar da bunu yapıyordu) ve bunları hemen her zaman talep için kullanırlar. Bu sözceler genelde yalnızca "şimdi ve burada, sen ve ben"i içerir, ki bu da herhangi bir ciddi sözdizimsel belirtme için hiçbir işlevsel baskı olmadığı anlamına gelir. Dolayısıyla bu maymunlarda ve ilk insanlarda yalnızca talep etme grameri vardı.

• Bilgi verme işlevinin ve zaman ve mekânda yer değiştiren göndergelerin ortaya çıkışıyla birlikte, şunları yapabilmek için dilbilgisel araçlara ihtiyaç doğar: (1) ortamda olmayan göndergeleri (belki çokbirimli bileşenlerin yardımıyla) mevcut ortak dikkat çerçevesi

içine yerleştirerek tanımlamak, (2) katılımcıların rollerini sözdizimsel olarak belirtmek ve (3) iletişimdeki talep etme güdüsü ile bilgilendirme güdüsünü birbirinden ayırmak. Bu işlevsel talepler bilgilendirme gramerinin ortaya çıkmasına neden olur.

• Belli dillerin belli dilbilgisel yapıları, kültürel-tarihsel zaman içinde bir uzlaşımsallaşma süreci (dilbilgiselleşme ve diğer süreçler) sonucu ortaya çıkmıştır; bu yapılar iletişime dair ortak amaçlara, ortak kavramsal zemine ve bazı temel bilişsel ve bilgi işleme süreçlerine bağımlıdır. Burada söz konusu olan grup düzeyindeki süreçler aynı zamanda bu yapıları norm haline getirerek "dilbilgisi"ni yaratır.

7.2 Hipotezler ve Sorunlar

Birinci Bölüm'de insan iletişiminin kökenine dair üç hipotez ileri sürdüm: (1) İşbirliğine dayalı iletişim ilk olarak jest alanında (işaret ve pantomim) evrimleşti; (2) kendileri de işbirliksel faaliyetler bağlamında evrimleşmiş olan ortak maksatlılık yetenek ve güdüleri bu evrimin ivmesini hızlandırdı ve (3) tamamen keyfî dil uzlaşımları ancak, işaret ve pantomim gibi "doğal" iletişim biçimlerince eşgüdümlenen, kendiliğinden anlamlı işbirliksel faaliyetler bağlamında ortaya çıkmış olabilir. Şimdi bu hipotezlerin nasıl bir yol izlediğini görebilecek konumdayız.

Jestler bağlamında, yüzyıllar boyunca birçok teorisyen insanın dile giden evrimsel yoldaki ilk adımının jestler olduğunu ileri sürmüştür (örneğin Hewes 1973; Corballis 2002; Kendon 2004; Armstrong ve Wilcox 2007). Bu yazarlar bu tez doğrultusunda, çoğunlukla görsel-elsel kipliğin çeşitli olumlu yanlarına değinen birçok evrimsel tartışma ortaya atmıştır. Bebeklerin dil ediniminden önce jestlerle anlamlı bir şekilde iletişim kurmaları ve işaret diliyle tanışmamış işitme engelli bebeklerin, keşfettikleri jestlerle kısa zaman içinde karmaşık biçimlerde iletişim kurmaya başlamaları da kayda değer olaylardır. Ayrıca, iletişimsel uzlaşımlara yabancı olan insanlar da –yabancı bir ülkede bulunanlardan, Nikaragua İşaret Dili'ni yaratanlara kadar herkes– iletişime jestlerle başlamayı görece daha

kolay bulurlar. Birkaç nesil sonra ve uygun sosyal koşullar altında bu tür iletişimler uzlaşımsal hale gelerek eksiksiz bir insan diline dönüşebilir. İnsanlar yalnızca sesli dile uyumlanmış ise, icat edilen bu jestler insanın temel kapasitesinin inanılmaz, neredeyse açıklanması imkânsız uzantılarıdır. İnsanlar önce jestlerle iletişim gibi bir şeye uyumlanmış, daha sonra ses kipliği onun yerine geçmiş ise, o zaman icat edilen bu jestleri açıklamak çok daha kolaydır.

Buna, biri deneysel diğeri teorik iki argüman ekledim. Deneysel argüman şöyle: Dört kuyruksuz maymun türü, jestleri çok esnek biçimlerde öğrenir ve kullanır – öğrenilmemiş, esnek olmayan vokalizasyonlarının aksine. Ayrıca jestlerini belli alıcıların dikkat durumlarını hassasiyetle göz önünde bulundurarak kullanırlar; hatta iki niyet düzeyini –göndergesel ve sosyal niyet– birbirinden ayıran bazı dikkat çekme jestleri de yaparlar, ki bunun insanın göndergesel iletişimindeki bütün gelişmiş dikkat yönlendirmelerinin habercisi olduğunu söyleyebiliriz. Buradan, bu esnek jestlerin insanlarda işaret hareketine ve görüntüsel jestlere nasıl evrilmiş olabileceği kolayca tahmin edilebilir, zira sesli dilden önce, insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin en temel özellikleri bu jestlerde çoktan hazırdı. Bu arada büyük maymunların çıkardığı sesler üzerine çok fazla araştırma yapılmadığını da belirtelim –primat vokalizasyonları üzerine yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu maymunlarla yapılmıştır– dolayısıyla bu alanda ileride daha fazla araştırma yapılması gerektiği açık. Kuyruksuz maymunların dikkat çekme hareketleri, özellikle de bu hareketlerin dış nesneleri içerenleri (insanlara yönelik işaret jestinin kullanılması da dahil) konusunda da daha fazla araştırmaya ihtiyaç var.

Teorik argüman ise şöyle: İnsanların maymunlarınkine benzer sesler çıkarma evresinden –bunlar temel olarak iletişimi kuran tarafın duygularıyla ilişkilidir– grup üyelerinin hepsinin paylaştığı, oluşturulmuş, öğrenilmiş ve iletişimin taraflarının ortak bilgisi dahilindeki iletişimsel uzlaşımlara doğrudan nasıl geçtiğini kavramak zordur. Bu konuyu daha anlaşılır biçimde açıklamak için grotesk sayılabilecek bir düşünce deneyinden yararlandım. Issız bir adada dil bilmeyen, kimi ses çıkaramayan, kimi de jest kullanamayan çocuk-

lar hayal ettim. Ses çıkaramayan çocuklar jestlerle birbirlerine fırtınanın geleceğini rahatlıkla bildirebilir, jestlerden faydalanamayan çocukların sesli uzlaşımları kolayca oluşturabileceklerini düşünmek ise zor – çünkü vokalizasyonlar dikkati kişinin kendisine ve duygusal durumuna yönlendirir, dış göndergelere yönlendirmez. Bu nedenle, insanın sesli uzlaşımlarına giden yolun, insanın başkalarının bakış yönünü takip etme ve eylemlerini maksatlı eylemler olarak yorumlama biçimindeki doğal eğilimlerine dayalı, doğal açıdan daha anlamlı, eylem temelli jestleri içeren bir ara evreden geçmesi gerektiğini ileri sürdüm. Hatta sesli uzlaşımların ancak doğal açıdan anlamlı jestlerle desteklendikleri –sık sık onlarla birlikte kullanıldıkları– için iletişimde önemli bir yere sahip olduğunu bile savundum.

İkinci hipotezle, yani ortak maksatlılığın insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin temeli olduğu hipoteziyle ilgili olarak iki dizi deneysel kanıt ve birkaç teorik tartışma mevcut. İlk kanıt dizisi, büyük maymunlarla insanların kıyaslanmasından geliyor. Çoğunu Kısım 2.4'te ele aldığımız deneysel araştırmalar, büyük maymunların bireysel maksatlılığı anladığını kanıtlar. Bazı araştırmacılar burada çok cömert değerlendirmelerde bulunulduğunu, kuyruksuz maymunlar ile insanın dışında kalan diğer hayvanların belli durumlarda başkalarının ne yapacaklarını tahmin etmede basit davranış kurallarına sahip olduğunu ileri sürer (Povinelli ve Vonk 2006). Bu ileri sürülenlere cevabımız şu: Araştırmaların sonuçları bunun aksini söylüyor; bütün kilit konular için farklı birçok yöntem kullanılan bu araştırmalardan birbirine yakın kanıtlar elde edilmiştir (daha sistemli bir tartışma için bkz. Tomasello ve Call, basım aşamasında). Kuyruksuz maymunların jestlerle iletişimi üzerine yapılan analizler de bu maymunların bireysel maksatlılığı kavradıkları yönündeki görüşle tutarlıdır. Gelgelelim, kuyruksuz maymunların bireysel maksatlılığı kavradıkları yönünde güçlü kanıtlar olsa da, bu maymunlarda ortak maksatlılık olduğuna dair deneysel bir kanıt yoktur, çünkü deneylerde sergiledikleri eşzamanlı faaliyetler insanlardaki gibi işbirliğine dayalı değildir ve insanlar gibi ortak dikkat sergilemezler. Bu konuda benim değerlendirmelerimi çok olumsuz bulan araştır-

macılar var. Örneğin Boesch (2005), şempanzelerin avlanmaları konusunda doğal ortamlarda yapılmış gözlemlerin bu avların işbirliksel doğalarını kanıtladığı düşüncesindedir. Ama bu davranışların altında yatan bilişsel süreçleri kanıtlamak için doğal ortamlarda gözlem yapmak yeterli değildir, deneylere ihtiyaç vardır. Yapılan deneyler de –doğrusunu söylemek gerekirse bunların sayısı pek fazla değil– kuyruksuz maymunların sorun çözme durumlarında diğer maymunlarla eşzamanlı hareket etme yeteneklerinin olduğunu, ama eşzamanlı hareket ettikleri faaliyetlerde ortak amaçlar, ortak planlar ve ortak dikkat geliştiremediklerini kanıtlamıştır. Deneylerden çıkan olumsuz sonuçları yorumlamak her zaman daha zordur elbette, bu nedenle bilimin daha fazla dikkatine ihtiyaç duyulan alanlardan biri de büyük maymunlardaki işbirliğini konu alan deneysel araştırmalardır.

Genel olarak gerçek anlamda işbirliksel faaliyetlerde bulunmadıkları için büyük maymunların iletişimleri, mevcut hipoteze göre, aynı zamanda bireyseldir – tıpkı diğer memeliler gibi. Maksatlı iletişimleri tamamen emir vermeyi/talep etmeyi hedefler. Büyük maymunların prototipik taleplere benzemeyen biçimlerde iletişim kurduklarına dair gözlemler de vardır. Örneğin "dil bilen" maymunları eğitmiş olan araştırmacılar, bu maymunların hiçbir şey istemediklerini bildiren sözceler kullandıklarını belirtir. Ama burada deneysel araştırmalara ihtiyaç var, çünkü kuyruksuz maymunların bir şeyi gördüklerinde o şeyin "adını söyleyerek" yetenek egzersizi yaptıklarına –ama bu esnada başkalarına bilgi vererek onlara yardım etme arzusu gibi toplumsal bir arzu duymadıklarına veya onlarla açık biçimde duygu ve tavır paylaşmadıklarına– dair tutarlı bir alternatif hipotez de mevcut. Bir kuyruksuz maymun yiyecek istediğinde ve bir insan ona o yiyeceği temin etmek için ortamda saklı duran bir alete ihtiyaç duyduğunda, maymunun o aletin bulunduğu yeri insana işaret ettiğini gösteren çok sayıda deney de bir başka örnek (konuyla ilgili bkz. Kısım 2.3). Bu maymunların insana bilgi verdiği söylenebilir, ama kuyruksuz maymunlar, insanlar sadece kendileri için bir şey istediklerinde bu şekilde işaret etmedikleri için (bu konudaki araştırma devam ediyor) –türdeşleriyle ise böyle bir şeyi ke-

sinlikle yapmazlar– bu daha çok bir "sosyal araç kullanımı", yani insanın o aleti alıp maymun için kullanmasını talep etmek olarak da değerlendirilebilir pekâlâ. Ayrıca kuyruksuz maymunların ortak zeminden veya işbirliği beklentilerinden yararlandıklarına veya iletişimsel niyeti (Grice) kavradıklarına dair hiçbir yerde herhangi bir kanıt olmadığını da belirtelim; zira insanların onlara hitaben yaptığı işaretleri kavrayıp kavramadıklarını araştıran testlerde basit ilgi çıkarsamaları yapmakta sürekli başarısız olmuşlardır (bkz. Kısım 2.3). Her halükârda, kuyruksuz maymunların işbirliği ve iletişimi konusundaki bu iki veri kümesi bize, büyük maymunların hem gerçek anlamda işbirliksel faaliyetlerde bulunmadığını, hem de gerçek anlamda işbirliğine dayalı iletişim kurmadıklarını gösteriyor. İnsanlar ise ikisini de yapabildikleri ve teorik açıdan bu iki şey işbirliği yetenek ve güdüleri gerektirdiği için, bu iki yeteneğin ortak maksatlılıkla ilgili aynı psikolojik altyapıyı paylaştığı hipotezi makul bir hipotezdir. Bu altyapının ortak oluşu ise iki yeteneğin ortak evrimsel kökenlere sahip olduğunu akla getirir.

Ortak maksatlılığın merkezi bir rolü olduğunu gösteren ikinci kanıt dizisi insan bireyoluşundan gelir. Bebekler gelişimlerinin daha başlarında elleriyle ve bedenleriyle işaret edebilecek ve jestler yapabilecek fiziksel yeteneğe ve bir şeyler talep ederek karşılarındaki kişilerin o şeyi yapmalarını sağlamak (hatta belki duygu paylaşımında bulunmak) gibi, işbirliğine dayalı iletişime yetecek bazı güdülere sahiptir. Ne var ki, yaklaşık bir yaşına gelinceye kadar işbirliğine dayalı bir iletişim kurmazlar, ki başkalarıyla yaptıkları ortak işlerde ortak maksatlılık yeteneklerini de yine bir yaş civarında sergilemeye başlarlar. Buradaki eşzamanlılık çok net değildir çünkü bir yaş civarında çok şey olur, ama bebeklerin gelişiminde bu niteliklerin birlikte ortaya çıkması kesinlikle çok manidardır. Bir yaşından itibaren bebeklerin yaptıkları işaretler ve diğer jestler, onların ortak zeminden, işbirliksel güdülerden, belki de başkalarının da kendileri gibi işbirliğine açık oldukları varsayımından ve iletişimsel niyetten yararlandıklarını ziyadesiyle kanıtlar – ama yine de bu alanda daha fazla araştırmaya ihtiyaç var elbette.

Kuyruksuz maymunlar konusunda olduğu gibi, bu konuda da

her iki taraftan gelen eleştiriler söz konusu. Özel olarak bu konuyu ele almasalar da, bebekler üzerinde çalışan bazı araştırmacılar bebeklerin bir yaş civarında yaptıkları işaret jestlerinden çok daha önce işbirliğine dayalı iletişim benzeri davranışlar sergilediklerine inanma eğilimindeler (örneğin Trevarthen 1979). Buna karşılık, bir yaşındaki bebeklerin işaret jesti aracılığıyla karşılarındaki kişilerin zihinsel durumlarını diğerkâm amaçlarla manipüle ettikleri şeklindeki yorumumuzu çok cömert bulan teorisyenler de var (örneğin Carpendale ve Lewis 2004). Gelgelelim, kuyruksuz maymunlar meselesinde olduğu gibi, böyle düşünenler deneylerden çok doğal gözlemlere odaklanan araştırmacılar çoğunlukla. Biz ise 4. Bölüm'de sözü edilen mevcut deneysel araştırmaların, çocuklardaki ilk iletişimin zihinsel ve diğerkâm bir yapıda olduğu görüşümüzü desteklediği inancındayız. En azından bu sonuçla ters düşen herhangi bir deneysel araştırma yok.

Ortak maksatlılığın insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin temeli olduğu görüşünün lehindeki önemli teorik argümanlar, Wittgenstein (1953), Grice (1957, 1975) ve Lewis (1969) gibi klasik düşünürler ile Sperber ve Wilson (1986), Clark (1996), Levinson (1995, 2006) ve Searle (1969, 1995) gibi günümüz düşünürlerinin iletişimle ilgili felsefi analizlerinden türetilmiştir. Teorik olarak bu düşünürlerin görüşlerinin çok ötesine geçen bir şey yaptığım iddiasında değilim kesinlikle, ama onların ufuk açıcı fikirlerini bir araya getirip yeni bir şeyler ortaya çıkarmaya ve bunu büyük maymunların, çocukların, belki de atalarımızın iletişimsel faaliyetlerine uygulamaya çalıştım. Burada açıkça görülen bir şey varsa, o da bütün bu fikirleri birleştiren ana kavramın yinelemeli zihin okuma olduğu (örneğin Tablo 3.1 bunu özetler). Bu çerçeveden baktığımızda, kuyruksuz maymunların maksatları ve dikkati kavrama kabiliyetlerinin, insanlardaki ortak maksatlara, ortak dikkate ve iletişimsel niyete; insanın iletişim kurmadaki işbirliksel güdülerinin, karşılıklı işbirliği varsayımlarına, hatta işbirliği normlarına; insanların "doğal" işbirliksel jestlerinin de iletişimsel uzlaşımlara dönüştüğünü görürüz. Bu dönüşümlerin hepsi, iki veya daha fazla kişi arasındaki karşılıklı ve yinelemeli kavrayışın, yani herkesin herkesin bildiğini bildiği karşı-

lıklı bilme durumunun sürekli oluşunun bir sonucudur – en azından belli bir açıdan bakıldığında.

Karşılıklı bilgi kavramını iletişim bağlamında ilk kez, eşgüdümlü uzlaşımlar analizinde Lewis (1969) kullanmıştır. Sperber ve Wilson (1986) karşılıklı bilginin çağrışımlarından hoşlanmaz (kesinlik iması taşıdığı için), bu nedenle de benzer fikirlerden bahsederken karşılıklı bilişsel ortamlar ve karşılıklı açıklık/aşikârlık kavramlarını kullanmayı tercih ederler. Clark (1996) bu fenomeni daha tarafsız biçimde tanımlamak için ortak zemin kavramını kullanır. Searle (1995) ise ortak maksatlılık veya biz-maksatlılığı deme yoluna gitmiştir. Bütün bunlar için yineleme kavramı gerekli mi, yoksa çok çeşitli biçimleriyle biz-maksatlılığını ilkel bir psikolojik özellik olarak görmek daha mı mantıklı olur sorusu çokça tartışılır. Bence biz-maksatlılığını teorik olarak ilkel bir özellik ya da bireyler arasındaki yinelemeli etkileşimlerden türemiş bir özellik olarak görmek, neyi açıklamaya çalıştığımızla ilişkilidir. Günümüz insanının nasıl davrandığını açıklamaya çalışıyorsak eğer, yineleme kavramının fiilen işlevsiz olması, insanlarda sadece ilkel bir biz-maksatlılığı mefhumunun olması mümkündür. Nitekim bence bebekler tam da bunu yapar; dikkatimizi paylaştıkları durumlar ile dikkatimizi paylaşmadıkları durumları birbirinden ayırırlar. Ama gelişimleri ilerledikçe, Barresi ve Moore'un (1996) hipotezindeki gibi, paylaşmanın içerdiği çeşitli bireysel perspektifleri dile getirirler (muhtemelen paylaşıldığı sanılan şeylerin paylaşılmadığının ortaya çıktığı sorunlu etkileşimlerde). Daha önce, bilgi alışverişlerinin çeşitli seviyelerinde kırılmaların yaşanmasının –ve insanların bu kırılmaları farklı biçimlerde tanılayıp farklı biçimlerde onarmasının– yinelemenin lehinde bir kanıt olduğundan söz etmiştim, ama bu hipotezi destekleyen çok fazla güncel veri yok. Evrim açısından değerlendirecek olursak da, biz-maksatlılığının şu haliyle birdenbire ortaya çıkmasının pek imkânı yok bence. Daha ziyade, süreç çok büyük ihtimalle şöyle işledi: Bir noktada bireyler "O şeyi gördüğümü görüyor" gibi bir kavrayış geliştirmeye başladılar ve ancak ondan sonra bu kavrayışın yineleme veçhesi tam olarak gelişti.

Son olarak, iletişimsel uzlaşımların kökeniyle ilgili üçüncü hi-

potez çerçevesinde şunu öne sürdüm: Konuşma dilindekiler gibi tamamen keyfi iletişimsel uzlaşımlar ancak ortak dikkat bağlamında gerçekleşen –insanların başkalarının bakış yönünü izlemeye ve eylemleri maksatlı olarak yorumlamaya yönelik doğal eğilimlerinden yararlanan– işbirliksel etkileşimlerdeki daha "doğal", eylem temelli jestlerin arabuluculuğu sayesinde ortaya çıkmış olabilir. Bu önermeyle ilgili en iyi kanıtı, çocukların daha yeni konuşmaya başladıkları dil sunar belki de. Bebekler daha birkaç aylıkken seslerle deneyimleri birbiriyle mükemmel biçimde ilişkilendirebilse (ve sesleri taklit edebilse) de, dilsel uzlaşımları ancak bir yaş civarında, başkalarıyla ortak dikkat çerçevesinde, ortak faaliyetlere katılmaya başladıktan sonra edinmeye başlarlar. Nitekim bebeklerin bu tür faaliyetlere katılımları ile ilk iletişimsel uzlaşımları edinme hızları arasında sıkı bir bağıntı vardır (bkz. Tomasello 2003). Uzlaşımsal iletişim için güçlü bir eylem taklidi –hatta belki de rol değişimi içeren taklit– yeteneği de gerekir elbette, uzlaşımların hem nesilden nesle aktarılmasını hem de bu kültürel-tarihsel sürece katılanların bu uzlaşımları paylaştıklarını karşılıklı olarak bilmelerini sağlamak için.

Çocukların dilbilgisine geçişinde ise işaret ve diğer jestlerin kullanımı kritik bir köprü vazifesi görüyor gibidir, ama elbette günümüz çocukları –başkaları gibi olma isteğiyle– iletişimsel ve dilbilgisel uzlaşımları doğrudan edinmeye hevesli olduklarından, ortak dikkat çerçevesi yeterince güçlüyse bu jestleri doğal jestlerden destek almadan edinebilirler. Ebeveynleriyle kendine özgü iletişimsel uzlaşımlar (ev işaret dili) geliştiren işitme engelli çocuklar ise ortak dikkat içeren etkileşimlerde doğal jestlerle işe başlamak durumundadırlar, yoksa anlaşılamayabilirler. Bu tür işaret sistemlerinde keyfiliğe doğru her yöneliş, ortak bir öğrenme tarihinin gelişebileceği bir topluluğa ihtiyaç duyar (Nikaragua İşaret Dili'nde olduğu gibi).

Mevcut hipoteze göre, insan evriminde dilbilgisinin kökeni, insanların iletişim araçlarını uzlaşımsal hale getirmeye başladığı bir sürecin parçasıdır. Yani bu, yeni yeni ortaya çıkan bilgilendirme ve paylaşım/anlatı güdülerinin, halihazırda "doğal" jestlerden yararlanarak (daha sonra da tümce-sözcükler yardımıyla) birbirlerinden bir şeyler talep eden bireyler üzerinde yeni işlevsel baskılar oluşturdu-

ğu, adım adım ilerleyen bir süreçti. Bu baskıya karşılık insanlar, çokbirimli sözceleri dilbilgisine uygun biçimde oluşturan uzlaşımsal sözdizimi araçları yarattılar –böylece bilgilendirme ve paylaşımın zemin hazırladığı yeni iletişimsel ihtiyaçları karşıladılar– ve bunlar Gestalt benzeri dilsel yapılara, yani yinelenen iletişimsel işlevler için tek bir yapıda toplanmış dilsel uzlaşım örüntüleri ve sözdizimi araçlarına dönüştü. Şurası önemli: Dilsel yapıların uzlaşımsal (dilbilgisel) hale gelme süreci, ortak bir amacı olan ve sözcenin paylaşılan ortak kavramsal zemin temelinde nasıl bir biçime sahip olması gerektiğini birbirleriyle "müzakere edebilen" taraflara yakından bağlıdır. Bu nedenle, insanlardaki işbirliğine dayalı iletişimin dilbilgisel boyutu büyük ihtimalle işbirliksel faaliyetlerdeki işaret ve pantomim kombinasyonlarından ortaya çıkmış ve tıpkı tümce-sözcüklü dilsel uzlaşımlar gibi, "keyfiliğe doğru bir geçiş" sayesinde bu kısıtlı bağlamın dışına çıkmıştır. Dilbilgisel yapıların nesilden nesle aktarımı yalnızca kültürel öğrenme ve taklitle gerçekleşmez, bunun için deneyimlenmiş dilsel iletişim edimlerinden dil kullanımı örüntülerini (yeniden) inşa etme yeteneği de gerekir.

Toparlamak gerekirse, burada sunulan analize göre, insan dili "eski parçalardan oluşan yeni bir makine" (Bates 1979) olarak görülebilir. Gerçekten de, bunu yirmi birinci yüzyılda hayal etmek her ne kadar güçse de, bazı parçaları daha baştan farklı biçimde evrimleşmiş olsaydı ortaya farklı bir makine çıkmış olabilirdi, çünkü parça sayısı çok fazladır ve her birinin kendine özgü bir evrim hikâyesi vardır. Bu nedenle, mevcut analize göre, bireysel maksatlılığı anlamaya yönelik yetenekler ilk zamanlarda ilkel bireylere rekabet bağlamı içinde avantaj sağladı; eylem taklidiyle ilgili yetenekler ilk olarak insanların alet yapma ve kullanma yeteneklerinden evrimleşerek ortaya çıktı; ortak maksatlar ve ortak dikkat ilk olarak insanların işbirliksel faaliyetleri bağlamında evrimleşti; iletişimsel niyet (Grice) karşılıklı işbirliği beklentisi bağlamında ortaya çıktı; insanların başkalarına bilgi verme güdüleri, topluluk içinde yardımsever olarak itibar sağlama kaygısı bağlamında evrimleşti; insanların başkalarıyla duygu ve tavır paylaşma güdüleri ilk olarak grup düzeyindeki süreçler ve normlar bağlamında evrimleşti; insan topluluklarındaki

normlar, kültürel grup seçilimi bağlamı içinde, grup içi homojenliğini artırmak için ortaya çıktı; insanlardaki jestlerin büyük maymunlarda uzun bir geçmişi olmakla birlikte, işaret ve pantomim gibi yeni jestler insan evrimi içinde, primatların başkalarının bakış yönünü izleme ve eylemleri maksatlı biçimde yorumlama yönündeki doğal eğilimleri temelinde ortaya çıktı; insanlardaki iletişimsel uzlaşımlar, ortak amaçların olduğu durumlarda ve rol değişimi içeren taklit yetenekleri ve işbirliksel güdüler temelinde ortaya çıktı, insanın sosyal taklit yetenekleri sayesinde diğer insanlara aktarıldı; insanın sesle ilgili yeteneklerinin büyük maymunlarla derin bir tarihsel bağı vardır, ama yakın sayılabilecek dönemlerde, muhtemelen uzlaşımsal iletişimi hızlandırmak (ve böylece belki de bir grubun üyelerini ayırt etmek) için kendine özgü nitelikler kazandı; insandaki dilbilgisi yeteneklerinin primatların deneyimlerle olayları ve katılımcıları birbirinden ayırma ve eylemleri tek bir amaç altında birleştirme eğilimlerinde derin bir kökü vardır; dilbilgisel yapıları uzlaşımsal hale getirmek bireysel seviyenin üstünde bir seviyede gerçekleşir ve insanın başka yeteneklerinin yanı sıra ortak maksatlılık, taklit ve sessel-işitsel işlem yeteneklerine bağlıdır. Bu böyle devam eder gider.

Demek istediğim şu ki, bu parçalardan herhangi biri –sayısız evrimsel nedenlerle– belirgin bir biçimde farklı olmuş olsaydı, bugün insan dilleri de çok farklı olurdu. Başkalarından yalnızca doğal jestleri kullanarak bir şeyler talep edebilecek şekilde evrimleşirdik belki. Veya belki dilsel uzlaşımlar geliştirirdik, ama yine bir şeyler talep etmekle sınırlı kalırdık – öyle ki yalnızca basit bir sözdizimi geliştirebilirdik. Ya da belki başkalarına yardım amaçlı bilgi vermemizi sağlayan dilsel uzlaşımlar ve yapılar geliştirir, ama zaman ve mekânda yer değiştirmiş olayları aktaramazdık – bu nedenle de karmaşık fiil çekim zamanlarını ve olaylardaki göndergeleri izleme veçhe veya araçlarını içeren karmaşık sözdizimimiz olmazdı. İşbirliği bağlamında değil de rekabet bağlamında gelişmiş bir "dilin" (buna dil denebilirse tabii) neye benzeyeceğini hayal etmek ise daha da zordur. Böyle bir durumda ortak dikkat ve ortak zemin olmaz, bu nedenle de göndermede bulunma insana özgü biçimde yapılamazdı,

özellikle de perspektifler veya ortamda olmayan göndergeler çerçevesinde. Karşılıklı işbirliği varsayımlarına dayalı iletişimsel niyet olmazdı, bu yüzden de birilerinin neden iletişim kurmaya çalıştığını keşfetmek için bir sebep kalmazdı – ve iletişim normları da olmazdı. Uzlaşımlar olmazdı, zira uzlaşımlar ancak kişiler işbirliğine dayalı ortak bir anlayışa ve ortak çıkarlara sahipse ortaya çıkabilir. Bilgilendirme ve paylaşma güdüleri olmadığı sürece, bu sözde rekabetçi "dil" biçimi yalnızca baskı kurma ve aldatmada kullanılabilirdi – hatta bunlar da yapılamazdı, çünkü iletişimi kuran taraf, güvensizlik nedeniyle karşı tarafla işbirliği yapamaz ve mesajını aktaramazdı. Kısacası, temel olarak, rekabete dayalı bir dil bildiğimiz anlamda dil olamazdı. İşbirliği farklı biçimde evrimleşmiş olsaydı –yukarıda bahsedilen senaryolardaki gibi örneğin– dilin biçimi yine farklı olurdu. Basitçe söylemek gerekirse, insanın sosyal hayatı farklı bir yönde gelişmiş olsaydı, iletişim araçları da farklı yönde gelişirdi. Bir dil tasavvur etmek, bir yaşam biçimi tasavvur etmektir, der Wittgenstein.

7.3 Ortak Maksatlılık Olarak Dil

Biliminsanları ve bilim meraklılarının katıldığı bir panelde insanın bilişsel yeteneklerinin, sosyal kurumlarının ve kültürünün bu kadar karmaşık olmasını sağlayan şeyin ne olduğu sorulsa, en yaygın cevap büyük ihtimalle "dil" olurdu. Dil nedir peki? En azından kısmen yazılı dil yüzünden (bakılıp incelenebildiği, istendiğinde rafa kaldırıldığı, sonra tekrar alınıp okunabildiği için) içgüdüsel olarak dile bir nesne gibi bakarız (Olson 1994). Ama nasıl ki bir üniversite, hükümet veya satranç oyunu nesne değilse dil de bir nesne değildir. Searle'ün (1995: 36) ortaya koyduğu gibi:

> Sosyal nesnelerde ... süreç nesneden önce gelir. Sosyal nesneler her zaman ... sosyal eylemlerce oluşturulur; yani bir anlamda nesne, faaliyetin süreğen olabilirliğinden ibarettir.

Dilsel edimler, bir kişinin başka bir kişiye yönelik olarak kasıtlı bir şekilde gerçekleştirdiği (ve bunu yaptığını özellikle vurguladığı)

sosyal eylemlerdir. Burada amaç, karşı tarafın dikkatini ve imgelemini belli şekillerde yönlendirerek onun istenen şeyi yapmasını, bilmesini ya da hissetmesini sağlamaktır. Bu eylemler ancak iletişimin her iki tarafı, başkalarıyla işbirliği içeren faaliyetlerde etkileşimleri kolaylaştırmak üzere evrimleşmiş ortak maksatlılık beceri ve güdülerinin psikolojik altyapısına sahipse mümkündür. Dolayısıyla dil, daha doğrusu dilsel iletişim, biçimsel veya başka türden bir nesne değildir; belli sosyal amaçlara ulaşmak için sosyal uzlaşımlarca oluşturulan, en azından taraflar arasındaki bazı ortak kavrayışlar ve ortak amaçlara dayanan bir sosyal eylem biçimidir.

Birçok kültürel ürün gibi insan dilleri de kendilerini doğuran yeteneklerin gelişimine katkıda bulunabilir. Bu en azından iki temel açıdan doğrudur. Birincisi, günümüzde insan işbirliği ve kültürü, dilsel uzlaşımlar aracılığıyla örgütlendiği ve aktarıldığı için böyle karmaşık olabilmiştir. İnsanların ortak çalışmalar sonucu gökdelenler inşa etmeleri ve üniversiteler kurmaları, uzlaşımsal iletişim biçimleri olmadan düşünülemez, çünkü bunlar için ortak amaçlar ve tali amaçlar oluşturmak ve bu amaçlara ulaşmak için eşgüdümlü planlar yapmak gerekir, ki bu da uzlaşımsal iletişim biçimleriyle mümkündür ancak. Ortak çalışma, işbirliğine dayalı iletişimin ortaya çıktığı yerdir, ama işbirliğine dayalı iletişim daha karmaşık ortak çalışma biçimlerinin ortaya çıkışını hızlandırır.

İkincisi, uzlaşımsal dilsel iletişime ve diğer ortak maksatlılık biçimlerine katılmak, insanın bilme yetisini yeni ve şaşırtıcı yönlere sürükler. Bilişsel bilimciler tamamen kanıksamış olsa da, insanlar dünyayı aynı konuya farklı perspektiflerden bakarak kavramsallaştıran, böylece perspektife dayalı bilişsel temsiller denen şeyi oluşturan tek hayvan türüdür (Tomasello 1999). Burada dikkat edilmesi gereken şey, insana özgü bu kavramsallaştırma biçimlerinin ortak maksatlılığa sıkı sıkıya bağlı olmasıdır – yani bütün bu perspektif kavramı, paylaştığımızı bildiğimiz ama farklı açılardan baktığımız, ortaklaşa odaklanılan bir varlığı gerektirir (Perner, Brandl ve Garnham 2003; Moll ve Tomasello 2007b). Şurası önemli: Perspektife dayalı bilişsel temsiller, insanların doğuştan edindiği bir kavramsallaştırma formatı değildir, çocuklar bunları işbirliğine dayalı iletişim

sürecine katıldıklarında –katılımcıların ortak kavramsal zemini içindeki ortak başlıklar konusunda farklı perspektiflerin ifade edildiği çeşitli söylemler aracılığıyla– oluştururlar (Tomasello ve Rakoczy 2003). Yani insan iletişiminin ve uzlaşımsal dilsel iletişimin işbirliksel altyapısı, hem tamamen insana özgü işbirliksel, kültürel yaşam ve düşünce tarzından doğar hem de ona katkıda bulunur.

Bu nedenle insanın işbirliğine dayalı iletişiminin birçok kökeni vardır; işbirliğine dayalı iletişimin doruğunu temsil eden dilsel iletişim yetenekleri ise temel bilişsel yeteneklerin soyoluş sürecinde evrimleştiği ortak evrimsel sürecin bir diğer –hatta muhtemelen temel– örneğini oluşturur. Bu sayede kültürel ürünler ortaya çıkabilmiş ve bunlar da gelişim evresindeki çocuklara ihtiyaçları olan biyolojik ve kültürel araçları sağlamıştır.

—

Kaynakça

Acredelo, L. P. ve Goodwyn, S. W. (1988) "Symbolic gesturing in normal infants", *Child Development*, *59*, 450-66.

Akhtar, N., Carpenter, M. ve Tomasello, M. (1996) "The role of discourse novelty in early word learning", *Child Development*, *67*, 635-45.

Akhtar, N., Jipson, J. ve Callanan, M. (2001) "Learning words through overhearing", *Child Development*, *72*, 416-30.

Armstrong, D., Stokoe, W. ve Wilcox, S. (1995) *Gesture and the Nature of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

Armstrong, D. ve Wilcox, S. (2007) *The Gestural Origin of Language*, New York: Oxford University Press.

Bakeman, R. ve Adamson, L. (1984) "Coordinating attention to people and objects in mother-infant and peer-infant interactions", *Child Development*, *55*, 1278-89.

Baldwin, D. (1991) "Infants' contributions to the achievement of joint reference", *Child Development*, *62*, 875-90.

Bard, K. ve Vauclair, J. (1984) "The communicative context of object manipulation in ape and human adult-infant pairs", *Journal of Human Evolution*, *13*, 181-90.

Barresi, J. ve Moore, C. (1996) "Intentional relations and social understanding", *Behavioral and Brain Sciences*, *19*(1), 107-29.

Bates, E. (1979) *The Emergence of Symbols: Cognition and Communication in Infancy*, New York: Academic Press.

Bates, E., Camaioni, L. ve Volterra, V. (1975) "The acquisition of performatives prior to speech", *Merrill-Palmer Quarterly*, *21*, 205-24.

Bateson, P. (1988) "The biological evolution of cooperation and trust", *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations* içinde, haz. D. Gambetta, s. 14-30, Oxford: Blackwell.

Behne, T., Carpenter, M., Call, J. ve Tomasello, M. (2005) "Unwilling versus unable? Infants' understanding of intentional action", *Developmental Psychology*, *41*, 328-37.

Behne, T., Carpenter, M. ve Tomasello, M. (2005) "One-year-olds comprehend the communicative intentions behind gestures in a hiding game", *Developmental Science*, *8*, 492-99.

Bergstrom, C. T. ve Lachmann, M. (2001) "Alarm calls as costly signals of anti-predator vigilance: The watchful babbler game", *Animal Behavior 61*(3), 535-43.

Bloom, P. (2000) *How Children Learn the Meanings of Words*, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Boesch, C. (2005) "Joint cooperative hunting among wild chimpanzees: Taking natural observations seriously", *Behavioral and Brain Sciences*, *28*, 692-93.

Boesch, C. ve Boesch, H. (1989) "Hunting behavior of wild chimpanzees in the Tai Forest National Park", *American Journal of Physical Anthropology*, *78*(4), 547-73.

Boesch C. ve Boesch-Achermann H. (2000) *The Chimpanzees of the Taï Forest: Behavioural Ecology and Evolution*, Oxford: Oxford University Press.

Boyd, R. ve Richerson, P. (1985) *Culture and the Evolutionary Process*, Chicago: The University of Chicago Press.

Braine, M. (1963) "The ontogeny of English phrase structure", *Language*, *39*, 1-14.

Bratman, M. (1992) "Shared co-operative activity", *Philosophical Review*, *101*(2), 327-41.

Bräuer, J., Call, J. ve Tomasello, M. (2005) "All four great ape species follow gaze around barriers", *Journal of Comparative Psychology*, *119*, 145-54.

Bräuer, J., Kaminski, J., Call, J. ve Tomasello, M. (2006) "Making inferences about the location of hidden food: Social dog-Causal ape", *Journal of Comparative Psychology*, *120*, 38-47.

Bretherton, I., Bates, E., McNew, S. ve Shore, C. (1981) "Comprehension and production of symbols in infancy", *Developmental Psychology*, 17, 728-36.

Brinck, I. (2004) "The pragmatics of imperative and declarative pointing", *Cognitive Science Quarterly*, *3*(4), 1-18.

Brooks, P., Tomasello, M., Lewis, L. ve Dodson, K. (1999) "Children's overgeneralization of fixed transitivity verbs: The entrenchment hypothesis", *Child Development*, *70*, 1325-37.

Brown, P. ve Levinson, S. (1978) "Universals in language usage: Politeness phenomena", *Questions and Politeness* içinde, haz. E. Goody, Cambridge: Cambridge University Press.

Bruner, J. (1983) *Child's Talk*, New York: Norton.

— (1986) *Actual Minds, Possible Worlds*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Bühler, K. (1934/1990) *Theory of Language: The Representational Function of Language*, çev. D. F. Goodwin, Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins.

Burling, R. (2005) *The Talking Ape*, Oxford: Oxford University Press.

Buttelmann, D., Carpenter, M., Call, J. ve Tomasello, M. (2007) "Enculturated apes imitate rationally", *Developmental Science*, *10*, 31-38.

Butterworth, G. (2003) "Pointing is the royal road to language for babies", *Pointing: Where Language, Culture, and Cognition Meet* içinde, haz. S. Kita, s. 9-33, Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.

Bybee, J. (1995) "Regular morphology and the lexicon", *Language and Cognitive Processes, 10*, 425-55.

— (2002) "Sequentiality as the basis of constituent structure", *From Pre-language to Language* içinde, haz. T. Givón ve B. Malle, Amsterdam: John Benjamins.

Call, J. (2004) "Inferences about the location of food in the great apes *(Pan paniscus, Pan troglodytes, Gorilla gorilla, Pongo pygmaeus)*", *Journal of Comparative Psychology, 118*, 232-41.

Call, J., Hare, B., Carpenter, M. ve Tomasello, M. (2004) "Unwilling or unable? Chimpanzees' understanding of intentional action", *Developmental Science, 7*, 488-98.

Call, J., ve Tomasello, M. (1994) "The production and comprehension of referential pointing by orangutans", *Journal of Comparative Psychology, 108*, 307-17.

— (1998) "Distinguishing intentional from accidental actions in orangutans *(Pongo pygmaeus)*, chimpanzees *(Pan troglodytes)*, and human children *(Homo sapiens)*", *Journal of Comparative Psychology, 112*(2), 192-206.

— (2005) "What chimpanzees know about seeing, revisited: An explanation of the third kind", *Joint Attention: Communication and Other Minds* içinde, haz. N. Eilan, C. Hoerl, T. McCormack ve J. Roessler, s. 45-64, Oxford: Oxford University Press.

— (2007) *The Gestural Communication of Apes and Monkeys*, Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.

Camaioni, L. (1993) "The development of intentional communication: A re-analysis", *New Perspectives in Early Communicative Development* içinde, haz. J. Nadel ve L. Camaioni, s. 82-96, New York: Routledge.

Camaioni, L., Perucchini, P., Muratori, F., Parrini, B. ve Cesari, A. (2003) "The communicative use of pointing in autism: Developmental profiles and factors related to change", *European Psychiatry, 18*(1), 6-12.

Campbell, A. L., Brooks, P. ve Tomasello, M. (2000) "Factors affecting young children's use of pronouns as referring expressions", *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 43*, 1337-49.

Capirci, O., Iverson, J. M., Pizzuto, E. ve Volterra, V. (1996) "Gestures and words during the transition to two-word speech", *Journal of Child Language, 23*, 645-73.

Caron, A. J., Kiel, E. J., Dayton, M. ve Butler, S. C. (2002) "Comprehension of the referential intent of looking and pointing between 12 and 15 months", *Journal of Cognition and Development, 3*(4), 445-64.

Carpendale, J. E. M. ve Lewis, C. (2004) "Constructing an understanding of mind: The development of children's understanding of mind within social interaction", *Behavioral and Brain Sciences, 27*, 79-150.

Carpenter, M. (2006) "Instrumental, social, and shared goals and intentions in imitation", *Imitation and the Development of the Social Mind: Lessons from Typical Development and Autism* içinde, haz. S. Rogers ve J. Williams, New York: Guilford.

Carpenter, M., Akhtar, N. ve Tomasello, M. (1998) "Fourteen- through 18-month-

old infants differentially imitate intentional and accidental actions", *Infant Behavior and Development, 21*, 315-30.

Carpenter, M., Nagell, K. ve Tomasello, M. (1998) "Social cognition, joint attention, and communicative competence from 9 to 15 months of age", *Monographs of the Society of Research in Child Development, 63*(4).

Carpenter, M., Pennington, B. F. ve Rogers, S. J. (2001) "Understanding of others' intentions in children with autism and children with developmental delays", *Journal of Autism and Developmental Disorders, 31*, 589-99.

Carpenter, M., Tomasello, M. ve Savage-Rumbaugh, S. (1995) "Joint attention and imitative learning in children, chimpanzees, and enculturated chimpanzees", *Social Development, 4*(3), 217-37.

Carpenter, M., Tomasello, M. ve Striano, T. (2005) "Role reversal imitation and language in typically-developing infants and children with autism", *Infancy, 8*, 253-78.

Chafe, W. (1994) *Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*, Chicago: The University of Chicago Press.

Chalmeau, R. (1994) "Do chimpanzees cooperate in a learning task?" *Primates, 35*(3), 385-92.

Chalmeau, R. ve Gallo, A. (1996) "What chimpanzees *(Pan troglodytes)* learn in a cooperative task", *Primates, 37*, 39-47.

Cheney, D. L. ve Seyfarth, R. M. (1990a) *How Monkeys See the World: Inside the Mind of Another Species*, Chicago: The University of Chicago Press.

— (1990b) "Attending to behaviour versus attending to knowledge: Examining monkeys' attribution of mental states", *Animal Behaviour, 40*, 742-53.

Chomsky, N. (1965) *Aspects of the Theory of Syntax*, Camb., Mass.: MIT Press.

Clark, A. P. ve Wrangham, R. W. (1994) "Chimpanzee arrival panthoots: Do they signify food or status?" *International Journal of Primatology, 15*, 185-205.

Clark, H. (1996) *Uses of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

Clark, H. ve Marshall, C. R. (1981) "Definite reference and mutual knowledge", *Elements of Discourse Understanding* içinde, haz. A. K. Joshi, B. L. Webber ve I. A. Sag, s. 10-63, Cambridge: Cambridge University Press.

Clark, H. H. (1992) *Arenas of Language Use*, Chicago: The University of Chicago Press.

Corballis, M. C. (2002) *From Hand to Mouth: The Origins of Language*, Princeton: Princeton University Press.

Crawford, M. P. (1937) "The cooperative solving of problems by young chimpanzees", *Comparative Psychology Monographs, 14*, 1-88.

— (1941) "The cooperative solving by chimpanzees of problems requiring serial responses to color cues", *Journal of Social Psychology, 13*, 259-80.

Crockford, C. ve Boesch, C. (2003) "Context-specific calls in wild chimpanzees, *Pan troglodytes verus*: Analysis of barks", *Animal Behaviour, 66*, 115-25.

Croft, W. (1991) *Syntactic Categories and Grammatical Relations: The Cognitive Organization of Information*, Chicago: The University of Chicago Press.

— (1995) "Intonation units and grammatical units", *Linguistics*, *33*(5), 839-82.
— (2000) *Explaining Language Change: An Evolutionary Approach*, Londra: Longmans.
— (2001) *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*, Oxford: Oxford University Press.
Croft, W. (2003) *Typology and Universals*, 2. basım, Cambridge: Cambridge University Press.
Csibra, G. (2003) "Teleological and referential understanding of action in infancy", *Philosophical Transactions of the Royal Society, London B*, *358*, 447-58.
Csibra, G., Gergely, G., Bíró, S., Koós, O. ve Brockbank, M. (1999) "Goal attribution without agency cues: The perception of 'pure reason' in infancy", *Cognition*, *72*, 237-67.
Dahl, O. (2004) *The Growth and Maintenance of Linguistic Complexity*, Studies in Language Companion Series, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
Darwin, C. R. (1872) *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, Londra: Murray.
Dawkins, R. ve Krebs, J. (1978) "Animal signals: Information or manipulation", *Behavioral Ecology: An Evolutionary Approach* içinde, haz. J. Krebs ve N. Davies, s. 282-309, Oxford: Blackwell.
DeLoache, J. S. (2004) "Becoming symbol-minded", *Trends in Cognitive Sciences*, *8*, 66-70.
de Saussure, F. (1916/1959) *Course in General Linguistics*, New York: Philosophical Library; Türkçesi: *Genel Dilbilim Yazıları*, çev. Savaş Kılıç, İthaki, 2014.
Dessalles, J.-L. (2006) *The Evolutionary Origins of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
Deutscher, G. (2005) *The Unfolding of Language*, Londra: William Heinemann.
de Waal, F. B. M. (1986) "Deception in the natural communication of chimpanzees", *Deception: Perspectives on Human and Nonhuman Deceit* içinde, haz. R. W. Mitchell ve N. S. Thompson, s. 221-44, Albany: SUNY Press.
de Waal, F. B. M. ve Lutrell, L. M. (1988) "Mechanisms of social reciprocity in three primate species: Symmetrical relationship characteristics or cognition?" *Ethology and Sociobiology*, *9*, 101-18.
Diessel, H. (2005) *The Acquisition of Complex Sentences*, Cambridge: Cambridge University Press.
— (2006) "Demonstratives, joint attention, and the emergence of grammar", *Cognitive Linguistics*, *17*, 463-89.
Diessel, H. ve Tomasello, M. (2000) "The development of relative constructions in early child speech", *Cognitive Linguistics*, *11*, 131-52.
— (2001) "The acquisition of finite complement clauses in English: A usage based approach to the development of grammatical constructions", *Cognitive Linguistics*, *12*, 97-141.
Donald, M. (1991) *Origins of the Modern Mind*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Enard, W., Przeworski, W., Fisher, S., Lai, L., Wiebe, V., Kitano, T., Monaco, A. ve Pääbo, S. (2002) "Molecular evolution of FOXP2, a gene involved in speech and language", *Nature*, *418*, 869-72.

Fehr, E. ve Fischbacher, U. (2003) "The nature of human altruism", *Nature*, *425*, 785-91.

Fillmore, C. (1989) "Grammatical construction theory and the familiar dichotomies", *Language Processing in Social Context* içinde, haz. R. Dietrich ve C. F. Graumann, Kuzey Hollanda: Elsevier.

Folven, R. ve Bonvillian, J. (1991) "The transition from nonreferential to referential language in children acquiring American Sign Language", *Developmental Psychology*, *27*, 806-16.

Gardner, R. A. ve Gardner, B. T. (1969) "Teaching sign language to a chimpanzee", *Science*, *165*, 664-72.

Gergely, G., Bekkering, H. ve Király, I. (2002) "Rational imitation in preverbal infants", *Nature*, *415*, 755.

Gergely, G. ve Csibra, G. (2006) "Sylvia's recipe: The role of imitation and pedagogy in the transmission of cultural knowledge", *Roots of Human Sociality: Culture, Cognition, and Interaction* içinde, haz. N. J. Enfield ve S. C. Levinson, s. 229-55, Oxford: Berg Press.

Gilbert, M. (1989) *On Social Facts*, Uluslararası Felsefe Kütüphanesi dizisi, Princeton: Princeton University Press.

Gilby, I. C. (2006) "Meat sharing among the Gombe chimpanzees: Harassment and reciprocal exchange", *Animal Behaviour*, *71*(4), 953-63.

Gilby, I. C., Eberly, L. E., Pintea, L. ve Pusey, A. E. (2006) "Ecological and social influences on the hunting behaviour of wild chimpanzees, *Pan troglodytes schweinfurthii*", *Animal Behaviour*, *72*(1), 169-80.

Givón, T. (1979) *On Understanding Grammar*, New York: Academic Press.

— (2001) *Syntax*, Cilt 2, Amsterdam: John Benjamins.

Goldberg, A. (1995) *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*, Chicago: The University of Chicago Press.

— (2006) *Constructions at Work*, Oxford: Oxford University Press.

Goldin-Meadow, S. (2003a) *Hearing Gesture: How Our Hands Help Us Think*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Goldin-Meadow, S. (2003b) *The Resilience of Language: What Gesture Creation in Deaf Children Can Tell Us about How All Children Learn Language*, New York: Psychology Press.

Goldin-Meadow, S. ve Mylander, C. (1984) "Gestural communication in deaf children: The effects and non-effects of parental input on early language development", *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *49*, 1-151.

Golinkoff, R. M. (1986) " 'I beg your pardon?': The preverbal negotiation of failed messages", *Journal of Child Language*, *13*, 455-76.

Gómez, J. C. (1990) "The emergence of intentional communication as a problem-solving strategy in the gorilla", *"Language" and Intelligence in Monkeys and*

Apes içinde, haz. S. T. Parker ve K. R. Gibson, s. 333-55, Cambridge: Cambridge University Press.

— (2004) *Apes, Monkeys, Children, and the Growth of Mind*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Goodall, J. (1986) *The Chimpanzees of Gombe, Patterns of Behavior*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Gouzoules, H., Gouzoules, S. ve Ashley, J. (1995) "Representational signalling in nonhuman primate vocal communication", *Current Topics in Primate Vocal Communication* içinde, haz. E. Zimmermann, J. Newman ve U. Jürgens, s. 235-52, New York: Plenum Press.

Greenberg, J. (1963) "Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements", *Universals of Language* içinde, haz. J. Greenberg, s. 73-113, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Greenfield, P. M. ve Savage-Rumbaugh, E. S. (1990) "Grammatical combination in *Pan paniscus*: Processes of learning and invention in the evolution and development of language", *"Language" and Intelligence in Monkeys and Apes* içinde, haz. S. T. Parker ve K. R. Gibson, s. 540-78, Cambridge: Cambridge University Press.

— (1991) "Imitation, grammatical development, and the invention of protogrammar by an ape", *Biological and Behavioral Determinants of Language Development* içinde, haz. N. A. Krasnegor, D. M. Rumbaugh, R. L. Schiefelbusch ve M. Studdert-Kennedy, s. 235-58, Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.

Greenfield, P. M. ve Smith, I. H. (1976) *The Structure of Communication in Early Language Development*, New York: Academic Press.

Grice, H. P. (1957) "Meaning", *Philosophical Review*, *64*, 377-88.

Grice, P. (1975) "Logic and conversation", *Syntax and Semantics: Speech Acts*, Cilt 3 içinde, haz. P. Cole ve J. Morgan, s. 43-58, New York: Academic Press.

Gundel, J., Hedberg, N. ve Zacharski, R. (1993) "Cognitive status and the form of referring expressions in discourse", *Language*, *69*, 274-307.

Habermas, J. (1987) *The Theory of Communicative Action*, New York: Beacon Press; Türkçesi: *İletişimsel Eylem Kuramı*, çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı, 2001.

Haith, M. ve Benson, J. (1997) "Infant cognition", *Handbook of Child Psychology*, Cilt 2 içinde, haz. D. Kuhn ve R. Siegler, New York: Wiley.

Hannan, T. ve Fogel, A. (1987) "A case study assessment of 'pointing' in the first three months of life", *Perceptual and Motor Skills*, *65*, 187-94.

Hare, B., Brown, M., Williamson, C. ve Tomasello, M. (2002) "The domestication of social cognition in dogs", *Science*, *298*, 1634-36.

Hare, B., Call, J., Agnetta, B. ve Tomasello, M. (2000) "Chimpanzees know what conspecifics do and do not see", *Animal Behaviour*, *59*, 771-85.

Hare, B., Call, J. ve Tomasello, M. (1998) "Communication of food location between human and dog *(Canis familiaris)*", *Evolution of Communication*, *2*, 137-59.

— (2001) "Do chimpanzees know what conspecifics know?" *Animal Behaviour*, *61*(1), 139-51.

— (2006) "Chimpanzees deceive a human by hiding", *Cognition, 101*, 495-514.
Hare, B. ve Tomasello, M. (2004) "Chimpanzees are more skillful in competitive than in co-operative cognitive tasks", *Animal Behaviour, 68*, 571-81.
— (2005) "Human-like social skills in dogs?" *Trends in Cognitive Science, 9*, 439-44.
Hauser, M. D., Chomsky, N. ve Fitch, W. T. (2002) "The faculty of language: What is it, who has it, and how did it evolve?" *Science, 298*, 1569-79.
Hauser, M. D. ve Wrangham, R. W. (1987) "Manipulation of food calls in captive chimpanzees: A preliminary report", *Folia Primatologica, 48*, 207-10.
Hawkins, J. (2004) *Efficiency and Complexity in Grammars*, Oxford: Oxford University Press.
Heine, B. ve Kuteva, T. (2002) "On the evolution of grammatical forms", *The Transition to Language* içinde, haz. A. Wray, Oxford: Oxford University Press.
Henrich, J., Boyd, R., Bowles, S., Gintis, H., Fehr, E., Camerer, C., McElreath, R., Gurven, M., Hill, K., Barr, A., Ensminger, J., Tracer, D., Marlow, F., Patton, J., Alvard, M., Gil-White, F. ve Henrich, N. (2005) " 'Economic Man' in cross-cultural perspective: Ethnography and experiments from 15 small-scale societies", *Behavioral and Brain Sciences, 28*, 795-855.
Herman, L. (2005) "Intelligence and rational behavior in the bottlenosed dolphin", *Rational Animals* içinde, haz. S. Hurley ve M. Nudds, Oxford: Oxford University Press.
Herrmann, E. ve Tomasello, M. (2006) "Apes' and children's understanding of cooperative and competitive motives in a communicative situation", *Developmental Science, 9*(5), 518-29.
Hewes, G. W. (1973) "Primate communication and the gestural origins of language", *Current Anthropology, 14*, 9-10.
Hill, K. ve Hurtado, A. M. (1996) *Ache Life History: The Ecology and Demography of a Foraging People*", Glenside, Penn.: Aldine Press.
Hirata, S. ve Fuwa, K. (2006) "Chimpanzees *(Pan troglodytes)* learn to act with other individuals in a cooperative task", *Primates, 48*(1), 13-21.
Iverson, J., Capirci, O. ve Caselli, M. C. (1994) "From communication to language in two modalities", *Cognitive Development, 9*, 23-43.
Iverson, J. ve Goldin-Meadow, S. (2005) "Gesture paves the way for language development", *Psychological Science, 16*, 367-73.
Jensen, K., Hare, B., Call, J. ve Tomasello, M. (2006) "Chimpanzees are self-regarding maximizers in a food acquisition task", *Proceedings of the Royal Society, 273*, 1013-21.
Kagan, J. (1981) *The Second Year: The Emergence of Self-Awareness*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Kaminski, J., Call, J. ve Tomasello, M. (2004) "Body orientation and face orientation: Two factors controlling apes' begging behavior from humans", *Animal Cognition, 7*, 216-23.
Kegl, J., Senghas, A. ve Coppola, M. (1999) "Creation through contact: Sign language emergence and sign language change in Nicaragua", *Language Creation*

and Language Change: Creolization, Diachrony, and Development içinde, haz. M. DeGraff, s. 179-237, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Keller, R. (1994) *On Language Change: The Invisible Hand in Language*, New York: Routledge.

Kendon, A. (2004) *Gesture: Visible Action as Utterance*, Cambridge: Cambridge University Press.

Kita, S. (haz.) (2003) *Pointing: Where Language, Culture, and Cognition Meet*, Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum.

Kobayashi, H. ve Koshima, S. (2001) "Unique morphology of the human eye and its adaptive meaning: Comparative studies on external morphology of the primate eye", *Journal of Human Evolution, 40*, 419-35.

Kuhlmeier, V., Wynn, K. ve Bloom, P. (2003) "Attribution of dispositional states by 12-month-olds", *Psychological Science, 14*(5), 402-8.

Lambrecht, K. (1994) *Information Structure and Sentence Form*, Cambridge: Cambridge University Press.

Langacker, R. (1987) *Foundations of Cognitive Grammar*, Cilt 1, Stanford, California: Stanford University Press.

— (1991) *Foundations of Cognitive Grammar*, Cilt 2, Stanford, California: Stanford University Press.

Leavens, D. A. ve Hopkins, W. D. (1998) "Intentional communication by chimpanzees: A cross-sectional study of the use of referential gestures", *Developmental Psychology, 34*, 813-22.

Leavens, D. A., Hopkins, W. D. ve Bard, K. A. (2005) "Understanding the point of chimpanzee pointing: Epigenesis and ecological validity", *Current Directions in Psychological Science, 14*, 185-89.

Lederberg, A. ve Everhart, V. (1998) "Communication between deaf children and their hearing mothers: The role of language, gesture, and vocalization", *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 41*, 887-99.

Leslie, A. (1987) "Pretense and representation: The origins of 'theory of mind' ", *Psychological Review, 94*, 412-26.

Levinson, S. (2006) "On the human interactional engine", *Roots of Human Sociality* içinde, haz. N. Enfield ve S. Levinson, s. 39-69, New York: Berg Publishers.

Levinson, S. C. (1995) "Interactional biases in human thinking", *Social Intelligence and Interaction* içinde, haz. E. Goody, s. 221-60, Cambridge: Cambridge University Press.

Lewis, D. (1969) *Convention*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Liddell, S. K. (2003) *Grammar, Gesture, and Meaning in American Sign Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

Liebal, K., Behne, T., Carpenter, M. ve Tomasello, M. (basım aşamasında) "Infants use shared experience to interpret a pointing gesture, *Developmental Science*.

Liebal, K., Call, J. ve Tomasello, M. (2004) "The use of gesture sequences by chimpanzees", *American Journal of Primatology, 64*, 377-96.

Liebal, K., Columbi, C., Rogers, S., Warneken, F. ve Tomasello, M. (2008) "Cooperative activities in children with autism", *Journal of Autism and Developmental Disorders*, *38*, 224-38.

Liebal, K., Pika, S., Call, J. ve Tomasello, M. (2004) "To move or not to move: How apes adjust to the attentional state of others", *Interaction Studies*, *5*, 199-219.

Liebal, K., Pika, S. ve Tomasello, M. (2006) "Gestural communication in orangutans", *Gesture*, *6*, 1-38.

Liszkowski, U. (2005) "Human twelve-month-olds point co-operatively to share interest with and provide information for a communicative partner", *Gesture*, *5*, 135-54.

Lizskowski, U., Albrecht, K., Carpenter, M. ve Tomasello, M. (basım aşamasında) " 'Infants' visual and auditory communication when a partner is or is not visually attending", *Infant Behavior and Development*.

Liszkowski, U., Carpenter, M., Henning, A., Striano, T. ve Tomasello, M. (2004) "12-month-olds point to share attention and interest", *Developmental Science*, *7*, 297-307.

Liszkowski, U., Carpenter, M., Striano, T. ve Tomasello, M. (2006) "12- and 18-month-olds point to provide information for others", *Journal of Cognition and Development*, *7*, 173-87.

Liszkowski, U., Carpenter, M. ve Tomasello, M. (2007a) "Reference and attitude in infant pointing", *Journal of Child Language*, *34*, 1-20.

— (2007b) "Pointing out new news, old news, and absent referents at 12 months of age", *Developmental Science*, *10*, F1-F7.

Maestripieri, D. (1998) "Primate social organization, vocabulary size, and communication dynamics: A comparative study of macaques", *The Evolution of Language: Assessing the Evidence from Nonhuman Primates* içinde, haz. B. King, Santa Fe: School of American Research.

Matthews, D., Lieven, E. V., Theakston, A. L. ve Tomasello, M. (2006) "The effect of perceptual availability and prior discourse on young children's use or referring expressions", *Applied Psycholinguistics*, *27*, 403-22.

Matthews, D., Lieven, E. ve Tomasello, M. (2007) "How toddlers and preschoolers learn to uniquely identify referents for others: A training study", *Child Development*, *34*, 381-409.

Maynard Smith, J. ve Harper, D. (2003) *Animal Signals*, Oxford: Oxford University Press.

McNeill, D. (1992) *Hand and Mind: What Gestures Reveal about Thought*, Chicago: The University of Chicago Press.

— (2005) *Gesture and Thought*, Chicago: The University of Chicago Press.

McWhorter, J. (2005) *Defining Creole*, Oxford: Oxford University Press.

Melis, A., Call, J. ve Tomasello, M. (2006) "Chimpanzees conceal visual and auditory information from others", *Journal of Comparative Psychology*, *120*, 154-62.

Melis, A., Hare, B. ve Tomasello, M. (2006a) "Engineering cooperation in chim-

panzees: Tolerance constraints on cooperation", *Animal Behaviour*, *72*, 275-86.

— (2006b) "Chimpanzees recruit the best collaborators", *Science*, *31*, 1297-1300.

Meltzoff, A. (1995) "Understanding the intentions of others: Re-enactment of intended acts by 18-month-old children", *Developmental Psychology*, *31*, 1-16.

Menzel, C. (1999) "Unprompted recall and reporting of hidden objects by a chimpanzee after extended delays", *Journal of Comparative Psychology*, *113*, 426-34.

Millikan, R. G. (2005) *Language: A Biological Model*, Oxford: Oxford University Press.

Mitani, J. C. ve Nishida, T. (1993) "Contexts and social correlates of long-distance calling by male chimpanzees", *Animal Behaviour*, *45*, 735-46.

Moll, H., Koring, C., Carpenter, M. ve Tomasello, M. (2006) " 'Infants determine others' focus of attention by pragmatics and exclusion", *Journal of Cognition and Development*, *7*, 411-30.

Moll, H., Richter, N., Carpenter, M. ve Tomasello, M. (2008) "14-month-olds know what 'we' have shared in a special way", *Infancy*, *13*, 90-101.

Moll, H. ve Tomasello, M. (2004) "12- and 18-month-olds follow gaze to hidden locations", *Developmental Science*, *7*, F1-F9.

— (2007a) "How 14- and 18- month-olds know what others have experienced", *Developmental Psychology*, *43*, 309-17.

— (2007b) "Co-operation and human cognition: The Vygotskian intelligence hypothesis", *Philosophical Transactions of the Royal Society*, *362*, 639-48.

Moore, C. (1996) "Theories of mind in infancy", *British Journal of Developmental Psychology*, *14*, 19-40.

Moore, C. ve Corkum, V. (1994) "Social understanding at the end of the first year of life", *Developmental Review*, *14*, 349-72.

Moore, C. ve D'Entremont, B. (2001) "Developmental changes in pointing as a function of parent's attentional focus", *Journal of Cognition and Development*, *2*, 109-29.

Mundy, P. ve Burnette, C. (2005) "Joint attention and neurodevelopment", *Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders*, Cilt 3 içinde, haz. F. Volkmar, A. Klin ve R. Paul, s. 650-81, Hoboken, N.J.: John Wiley.

Mundy, P. ve Sigman, M. (2006) "Joint attention, social competence, and developmental psychopathology", *Developmental Psychopathology*, Cilt 1: *Theory and Methods*, Cilt 1 içinde, ikinci basım, haz. D. Cicchetti ve D. Cohen. Hoboken, N.J.: John Wiley.

Namy, L. L., Acredolo, L. ve Goodwyn, S. (2000) "Verbal labels and gestural routines in parental communication with young children", *Journal of Nonverbal Behavior*, *24*, 63-79.

Namy, L. L., Campbell, A. ve Tomasello, M. (2004) "Developmental change in the role of iconicity in symbol learning", *Journal of Cognition and Development*, *5*, 37-56.

Namy, L. L. ve Waxman, S. R. (1998) "Words and gestures: Infants' interpretations

of different forms of symbolic reference", *Child Development*, *69*, 295-308.
— (2000) "Naming and exclaiming: Infants' sensitivity to naming contexts", *Journal of Cognition and Development*, *1*, 405-28.
Nelson, K. (1985) *Making Sense: The Acquisition of Shared Meaning*, New York: Academic Press.
— (1996) *Language in Cognitive Development*, New York: Cambridge University Press.
Nowak, M. A. ve Sigmund, K. (1998) "Evolution of indirect reciprocity by image scoring", *Nature*, *393*, 573-77.
Okamoto-Barth, S., Call, J. ve Tomasello, M. (2007) " 'Great apes' understanding of others' line of sight", *Psychological Science*, *18*, 462-68.
Olson, D. (1994) *The World on Paper: The Conceptual and Cognitive Implications of Writing and Reading*, New York: Cambridge University Press.
O'Neill, D. K. (1996) "Two-year-old children's sensitivity to a parent's knowledge state when making requests", *Child Development*, 67, 659-77.
Onishi, K. H. ve Baillargeon, R. (2005) "Do 15-month-old infants understand false beliefs?" *Science*, *308*, 255-58.
Orlansky, M. ve Bonvillian, J. D. (1984) "The role of iconicity in early sign language acquisition", *Journal of Speech and Hearing Disorders*, *49*, 287-92.
Owings, D. H. ve Morton, E. S. (1998) *Animal Vocal Communication: A New Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
Owren, M. J. ve Rendell, D. (2001) "Sound on the rebound: Bringing form and function back to the forefront in understanding nonhuman primate vocal signaling", *Evolutionary Anthropology*, *10*, 58-71.
Özçalışkan, S. ve Goldin-Meadow, S. (2005) "Gesture is at the cutting edge of language development", *Cognition*, *96*, B101-113.
Padden, C. A. (1983) "Interaction of morphology and syntax in American Sign Language", Doktora tezi, University of California, San Diego.
Panchanathan, S. ve Boyd, R. (2003) "A tale of two defectors: The importance of standing for the evolution of indirect reciprocity", *Journal of Theoretical Biology*, 224, 115-26.
Pepperberg, I. M. (2000) *The Alex Studies: Cognitive and Communicative Abilities of Grey Parrots*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Perner, J., Brandl, J. ve Garnham, A. (2003) "What is a perspective problem? Developmental issues in understanding belief and dual identity", *Facta Philosophica*, *5*, 355-78.
Pinker, S. (1999) *Words and Rules*, New York: Morrow Press.
Pollick, A. ve de Waal, F. (2007) "Ape gestures and language evolution", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *104*, 8184-89.
Povinelli, D. J. ve Davis, D. R. (1994) "Differences between chimpanzees *(Pan troglodytes)* and humans *(Homo sapiens)* in the resting state of the index finger: Implications for pointing", *Journal of Comparative Psyc.*, *108*, 134-39.
Povinelli, D. J. ve Eddy, T. J. (1996) "What young chimpanzees know about seeing", *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *61*(3).

Povinelli, D. J. ve O'Neill, D. (2000) "Do chimpanzees use their gestures to instruct each other?" *Understanding Other Minds: Perspectives from Developmental Cognitive Neuroscience* içinde, ikinci basım, haz. S. Baron-Cohen, H. Tager-Flusberg ve D. Cohen, Oxford: Oxford University Press.

Povinelli, D. J. ve Vonk, J. (2006) "We don't need a microscope to explore the chimpanzee's mind", *Rational Animals* içinde, haz. S. Hurley, s. 385-412, Oxford: Oxford University Press.

Quine, W. V. (1960) *Word and Object*, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Ratner, N. ve Bruner, J. (1978) "Games, social exchange, and the acquisition of language", *Journal of Child Language*, *5*, 391-401.

Richerson, P. ve Boyd, R. (2005) *Not by Genes Alone*, Chicago: The University of Chicago Press.

Rivas, E. (2005) "Recent use of signs by chimpanzees *(Pan Troglodytes)* in interactions with humans", *Journal of Comparative Psychology*, *119*(4), 404-17.

Rochat, P. (2001) *The Infant's World*, The Developing Child series, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Ross, H. S. ve Lollis, S. P. (1987) "Communication within infant social games", *Developmental Psychology*, *23*(2), 241-48.

Sandler, W., Meir, I., Padden, C. ve Aronoff, M. (2005) "The emergence of grammar: Systematic structure in a new language", *Proceedings of the National Academy of Science*, *102*(7), 2661-65.

Savage-Rumbaugh, S., McDonald, K., Sevcik, R., Hopkins, W. ve Rupert, E. (1986) "Spontaneous symbol acquisition and communicative use by pygmy chimpanzee *(Pan paniscus)*", *Journal of Experimental Psychology*, *115*, 211-35.

Savage-Rumbaugh, S., Murphy, J., Sevcik, R., Brakke, K., Williams, S. ve Rumbaugh, D. (1993) "Language comprehension in ape and child", *Monographs of the Society for Research in Child Development*, *58*(3-4).

Savage-Rumbaugh, E. S., Rumbaugh, D. M. ve Boysen, S. (1978) "Linguistically mediated tool use and exchange by chimpanzees *(Pan troglodytes)*", *Behavioral and Brain Sciences*, *4*, 539-54.

Saylor, M. (2004) "12- and 16-month-old infants recognize properties of mentioned absent things", *Developmental Science*, *7*, 599-611.

Schachter, S. (1959) *The Psychology of Affiliation*, Stanford, California: Stanford University Press.

Schelling, T. C. (1960) *The Strategy of Conflict*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Schick, B. (2005) *Advances in the Sign Language Development of Deaf Children*, Oxford: Oxford University Press.

Schwier, C., van Maanen, C., Carpenter, M. ve Tomasello, M. (2006) "Rational imitation in 12-month-old infants", *Infancy*, *10*, 303-11.

Searle, J. R. (1969) *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge: Cambridge University Press; Türkçesi: *Söz Edimleri: Bir Dil Felsefesi Denemesi*, çev. Levent Aysever, Ayraç, 2000.

— (1983) *Intentionality*, Cambridge: Cambridge University Press.
— (1990) "Collective intentions and actions", *Intentions in Communication* içinde, haz. P. Cohen, J. Morgan ve M. Pollack, Cambridge, Mass.: MIT Press.
— (1995) *The Construction of Social Reality*, New York: Free Press; Türkçesi: *Toplumsal Gerçekliğin İnşası*, çev. Ferruh Özpilavcı, Litera, 2005.
— (1999) *Mind, Language, and Society: Philosophy in the Real World*, New York: Basic Books; Türkçesi: *Zihin, Dil ve Toplum*, çev. Alaattin Tural, Litera, 2016.
Senghas, A. (2003) "Intergenerational influence and ontogenetic development in the emergence of spatial grammar in Nicaraguan Sign Language", *Cognitive Development, 18*, 511-31.
Senghas, A. ve Coppola, M. (2001) "Children creating language: How Nicaraguan Sign Language acquired a spatial grammar", *Psychological Science, 12*(4), 323-28.
Senghas, A., Kita, S. ve Özyürek, A. (2004) "Children creating core properties of language: Evidence from an emerging sign language in Nicaragua", *Science, 305*, 5691, 1779-82.
Seyfarth, R. M. ve Cheney, D. L. (2003) "Signalers and receivers in animal communication", *Annual Review of Psychology 54*, 145-173.
Shatz, M. ve O'Reilly, A. (1990) "Conversation or communicative skill? A re-assessment of two-year-olds' behavior in miscommunication episodes", *Journal of Child Language, 17*, 131-46.
Shwe, H. I. ve Markman, E. M. (1997) "Young children's appreciation of the mental impact of their communicative signals", *Developmental Psychology, 33*(4), 630-36.
Silk, J. B., Brosnan, S. F., Vonk, J., Henrich, J., Povinelli, D. J., Richardson, A. S., Lambeth, S. P., Mascaro, J. ve Schapiro, S. J. (2005) "Chimpanzees are indifferent to the welfare of unrelated group members", *Nature* 437, 1357-59.
Spencer, P. (1993) "Communication behaviors of infants with hearing loss and their hearing mothers", *Journal of Speech and Hearing Research, 36*, 311-21.
Sperber, D. (1994) "Understanding verbal understanding", *What Is Intelligence?* içinde, haz. J. Khalfa, s. 179-98, Cambridge: Cambridge University Press.
Sperber, D. ve Wilson, D. (1986) *Relevance: Communication and Cognition*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Stanford, C. B. (1998) *Chimpanzee and Red Colobus: The Ecology of Predator and Prey*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Stern, D. N. (1985) *The Interpersonal World of the Infant: A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*. New York: Basic Books.
Sugiyama, Y. (1981) "Observations on the population dynamics and behavior of wild chimpanzees at Bossou", Guinea, 1979-1980. *Primates, 22*, 432-44.
Tanner, J. E. ve Byrne, R. W. (1993) "Concealing facial evidence of mood: Perspective-taking in a captive gorilla?" *Primates, 34*, 451-57.
— (1996) "Representation of action through iconic gesture in a captive lowland gorilla", *Current Anthropology, 37*, 162-73.
Tinbergen, N. (1951) *The Study of Instinct*, New York: Oxford University Press.

Tomasello, M. (1988) "The role of joint attentional process in early language development", *Language Sciences, 10*, 69-88.

— (1992a) *First Verbs: A Case Study of Early Grammatical Development*, Cambridge: Cambridge University Press.

— (1992b) "The social bases of language acquisition", *Social Development, 1*(1), 67-87.

— (1995) "Joint attention as social cognition", *Joint Attention: Its Origin and Role in Development* içinde, haz. C. Moore ve P. J. Dunham, Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.

— (1996) "Do apes ape?" *Social Learning in Animals: The Roots of Culture* içinde, haz. C. M. Heyes ve B. G. Galef, s. 319-46, San Diego: Academic Press.

— (1998) "Reference: Intending that others jointly attend", *Pragmatics and Cognition, 6*, 229-44.

— (1999) *The Cultural Origins of Human Cognition*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

— (2001) "Perceiving intentions and learning words in the second year of life", *Language Acquisition and Conceptual Development* içinde, haz. M. Bowerman ve S. Levinson, s. 132-58, Cambridge: Cambridge University Press.

— (2003) *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

— (2004) "What kind of evidence could refute the UG hypothesis?" *Studies in Language, 28*, 642-44.

Tomasello, M. ve Call, J. (1997) *Primate Cognition*, Oxford: Oxford University Press.

— (2006) "Do chimpanzees know what others see – or only what they are looking at?" *Rational Animals?* içinde, haz. M. Nudds ve S. Huley, Oxford: Oxford University Press.

— (basım aşamasında) "Chimpanzee social cognition", *Chimpanzee Minds* içinde, haz. E. Londsdorf ve S. Ross. Chicago: The University of Chicago Press.

Tomasello, M., Call, J. ve Gluckman, A. (1997) "The comprehension of novel communicative signs by apes and human children", *Child Development, 68*, 1067-81.

Tomasello, M., Call, J., Nagell, K., Olguin, R. ve Carpenter, M. (1994) "The learning and use of gestural signals by young chimpanzees: A trans-generational study", *Primates, 37*, 137-54.

Tomasello, M., Call, J., Warren, J., Frost, T., Carpenter, M. ve Nagell, K. (1997) "The ontogeny of chimpanzee gestural signals: A comparision across groups and generations", *Evolution of Communication, 1*, 223-53.

Tomasello, M. ve Carpenter, M. (2005) "The emergence of social cognition in three young chimpanzees", *Monographs of the Society for Research in Child Development, 70*(279).

Tomasello, M., Carpenter, M., Call, J., Behne, T. ve Moll, H. (2005) "Understanding and sharing intentions: The origins of cultural cognition", *Behavioral and Brain Sciences, 28*, 675-735.

Tomasello, M., Carpenter, M. ve Lizskowski, U., (2007) "A new look at infant pointing", *Child Development*, *78*, 705-22.

Tomasello, M. ve Farrar, J. (1986) "Object permanence and relational words: A lexical training study", *Journal of Child Language*, *13*, 495-506.

Tomasello, M., George, B., Kruger, A., Farrar, J. ve Evans, A. (1985) "The development of gestural communication in young chimpanzees", *Journal of Human Evolution*, *14*, 175-86.

Tomasello, M., Gust, D. ve Frost, T. (1989) "A longitudinal investigation of gestural communication in young chimpanzees", *Primates*, *30*, 35-50.

Tomasello, M. ve Haberl, K. (2003) "Understanding attention: 12- and 18-month-olds know what is new for other persons", *Developmental Psychology*, *39*(5), 906-12.

Tomasello, M., Hare, B. ve Agnetta, B. (1999) "Chimpanzees, *Pan troglodytes*, follow gaze direction geometrically", *Animal Behaviour*, *58*(4), 769-77.

Tomasello, M., Hare, B., Lehmann, H. ve Call, J. (2007) "Reliance on head versus eyes in the gaze following of great apes and human infants: The cooperative eye hypothesis", *Journal of Human Evolution*, *52*, 314-20.

Tomasello, M., Kruger, A. ve Ratner, H. (1993) "Cultural learning", *Behavioral and Brain Sciences*, *16*, 495-552.

Tomasello, M. ve Rakoczy, H. (2003) "What makes human cognition unique? From individual to shared to collective intentionality", *Mind and Language*, *18*(2), 121-47.

Tomasello, M., Striano, T. ve Rochat, P. (1999) "Do young children use objects as symbols?" *British Journal of Developmental Psychology*, *17*, 563-84.

Tomasello, M., Strosberg, R. ve Akhtar, N. (1996) "Eighteen-month old children learn words in non-ostensive contexts", *Journal of Child Language*, *23*, 157-76.

Tomasello, M. ve Zuberbüler, K. (2002) "Primate vocal and gestural communication", *The Cognitive Animal: Empirical and Theoretical Perspectives on Animal Cognition* içinde, haz. M. Bekoff, C. Allen ve G. Burghardt, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Tomonaga, M., Myowa-Yamakoshi, M., Mizuno, Y., Yamaguchi, M., Kosugi, D., Bard, K., Tanaka, M. ve Matsuzawa, T. (2004) "Development of social cognition in infant chimpanzees *(Pan troglodytes)*: Face recognition, smiling, gaze and the lack of triadic interactions", *Japanese Psych. Research*, *46*, 227-35.

Trevarthen, C. (1979) "Instincts for human understanding and for cultural cooperation: Their development in infancy", *Human Ethology: Claims and Limits of a New Discipline* içinde, haz. M. von Cranach, K. Foppa, W. Lepenies ve D. Ploog, s. 530-71, Cambridge: Cambridge University Press.

Uzgiris, I. C. (1981) "Two functions of imitation during infancy", *International Journal of Behavioral Developmental*, *4*, 1-12.

Vygotsky, L. (1978) *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*, Ed. M. Cole. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Warneken, F., Chen, F. ve Tomasello, M. (2006) "Cooperative activities in young

children and chimpanzees", *Child Development*, *77*, 640-63.
Warneken, F., Hare, B., Melis, A., Hanus, D. ve Tomasello, M. (2007) "Roots of human altruism in chimpanzees", *PLOS: Biology*, 5(7): e184.
Warneken, F. ve Tomasello, M. (2006) "Altruistic helping in human infants and young chimpanzees", *Science*, *31*, 1301-03.
— (2007) "Helping and co-operation at 14 months of age", *Infancy*, *11*, 271-94.
Watts, D. ve Mitani, J. C. (2002) "Hunting behavior of chimpanzees at Ngogo, Kibale National Park, Uganda", *International Journal of Primatology*, *23*, 1-28.
Whiten, A., Horner, V., Litchfield, C. ve Marshall-Pescini, S. (2004) "How do apes ape?" *Learning and Behaviour*, *32*, 36-52.
Wittek, A. ve Tomasello, M. (2005) "German-speaking children's productivity with syntactic constructions and case morphology: Local cues help locally", *First Language*, *25*, 103-25.
Wittgenstein, L. (1953) *Philosophical Investigations*, Oxford: Basil Blackwell; Türkçesi: *Felsefi Soruşturmalar*, çev. Haluk Barışcan, Metis, 2007.
— (1969) *On Certainty*, Oxford: Basil Blackwell; Türkçesi: *Kesinlik Üstüne*, çev. Doğan Şahiner, Metis, 2009.
— (2005) *The Big Typescript: TS 213*, Oxford: Basil Blackwell.
Woodward, A. (1998) "Infants selectively encode the goal object of an actor's reach", *Cognition*, *69*, 1-34.
— (1999) "Infants' ability to distinguish between purposeful and non-purposeful behaviors", *Infant Behavior and Development*, *22*(2), 145-60.
Woodward, A. L. ve Hoyne, K. L. (1999) " 'Infants' learning about words and sounds in relation to objects", *Child Development*, *70*, 65-77.
Wrangham, R. W. (1975) "The behavioural ecology of chimpanzees in Gombe National Park, Tanzania", Doktora tezi, University of Cambridge.
Wray, A. (1998) "Protolanguage as a holistic system for social interaction", *Language and Communication*, *18*, 47-67.
Zahavi, A. ve Zahavi, A. (1997) *The Handicap Principle: A Missing Piece in Darwin's Puzzle*, New York ve Oxford: Oxford University Press.
Zuberbühler, K. (2000) "Causal cognition in a non-human primate: Field playback experiments with Diana monkeys", *Cognition*, *76*, 195-207.
— (2005) "The phylogenetic roots of language: Evidence from primate communication and cognition", *Current Directions in Psychological Science*, *14*(3), 126-30.

Dizin

Acredolo, L. P., 121, 124
adillik, 150
Agnetta, B., 42, 50
Akhtar, N., 49, 129-31
aldatma, *bkz.* yalan söylemek
Amerikan İşaret Dili, 121, 195, 205
anlatı; dilbilgisi, 218-28; evrimsel değeri, 224; karmaşık yapılar, 22-24; kültürel kullanımı, 219; olay-katılım düzenlemesi, 219-24
Armstrong, D., 58, 250
avlanma; insanlar ve, 150; şempanzeler ve, 140-41, 146-48, 159-60

bağlam, *bkz.* ortak kavramsal zemin
bakış takip etme, 43-44, 60, 181; *ayrıca bkz.* bakış yönü
bakış yönü, 157-58; *ayrıca bkz.* bakış takip etme
basit sözdizimi, 191, 209, 214, 227, 242
Bates, E., 96, 97, 100, 103, 241, 258
Behne, T., 19, 44, 48, 109-10, 116, 151
Bekkering, H., 49, 116
bildirimsel işaretler, 43, 100-2, 105-6, 118
bireyoluşsal ritüelleşme, 31, 33-34
bireysel hedefler, 84-85
bireysel maksatlılık, 146, 153, 245, 258; büyük maymunlar ve, 48, 55, 138; küçük çocuklar ve, 115-18
biz-maksatlılığı, 256
Bloom, P., 115, 127
Boesch-Achermann, H., 26, 140, 146, 148, 253
Boesch, C., 26, 140, 146, 148, 253
Boyd, R., 22, 139, 160, 169
Bratman, M., 19, 145
Bräuer, J., 43, 50
Brooks, P., 133, 225
Brown, P., 165, 171
Bruner, J., 17, 117, 127, 129, 132, 168, 224
büyük maymunlar, *bkz.* kuyruksuz maymunlar
Bybee, J., 233, 265
Byrne, R. W., 34, 35

Call, J., 19, 32-33, 37-38, 41, 43, 45-46, 49-50, 52, 116, 141, 148, 172, 193, 252
Camaioni, L., 96, 100, 103, 121
Capirci, O., 121, 124, 206
Carpenter, M., 19, 43-44, 49, 96, 97, 103-4, 106, 116-8, 122, 130-32, 144-45, 151, 166
Caselli, M. C., 121, 124
Chafe, W., 210, 212
Chen, F., 117, 143, 148
Cheney, D. L., 26, 28-29, 141
Chomsky, N., 22, 213, 239
ciddi sözdizimi, 191, 199, 214, 216-17, 226-27, 249
Clark, H., 17-18, 28, 68, 701, 83,

87-88, 255-56
Corballis, M. C., 54, 250
Corkum, V., 101, 105
Crawford, M. P., 141-42
Croft, W., 210-11, 119, 231, 233-34, 236-37, 240
Csibra, G., 110, 116, 161

D'Entremont, B., 101, 105
Darwin, C., 31
Dawkins, R., 24
De Saussure, F., 89
De Waal, F. B. M., 35, 39, 159
dedikodu, 77, 161, 167
Deutscher, G., 231
Diessel, H., 183, 224
diğerkâmlık, 19-20, 76, 97, 103, 137, 159-60, 165, 255
dikkat yönlendiren jestler, *bkz.* işaret etme
dil, değişimi, 228; evrensel özellikler, 237-40; nesne değil eylem olarak, 260-61; normatif yapısı, 218-19, 225; ortak maksatlılık olarak, 260-61; rasgeleliği, 21; uzlaşımsallaşması, 228-41; *ayrıca bkz.* insan iletişimi, dilsel iletişim;
dilbilgisi; ev işaret dilinde, 200-5; evrensel, 238-40; evrim ve, 191-92, 226-28, 240, 242-43, 257-58; farklılaşması, 191; gelişimi, 214-16; karmaşık yapılar, 222-26; kuyruksuz maymun iletişiminde, 193, 196-99, 242; kültürel çeşitlilik, 237-38; normlar, 224-25; tanımı, 241; uzlaşımlar, 213-15, 228-41, 249-50; yapı, 212, 216-18, 222-23
dilsel uzlaşımlar, 126-34
dilsel yapılar, 228-30
dolaylı karşılıklılık, 138, 159-66, 248
duygular; güdülenimlerin iletimi ve, 74-75; paylaşılması, 167-68; primatların çıkardığı sesler ve, 27-29

E.T. (film), 166
emirler; anlamları, 75-76; kuyruksuz maymunlarda, 403; küçük çocuklarda, 100-1, 103-4
ev işaret dili, 180, 200-5, 214-15, 219
Everhart, V., 112, 135
evrim, *bkz.* insan iletişiminin evrimi, insan evrimi
eylem temelli jestler, 179-80, 182, 184, 190, 213, 249, 252, 257

fiil adası yapıları, 217
fiiller, 184
Fuwa, K., 142, 155

genetik, 184-85
Gergely, G., 49, 116, 161
Gilbert, M., 19, 67, 145
Gilby, J. C., 146-47, 159
gizli faillik, 80, 111-12, 170
Goldin-Meadow, S., 58, 65, 123, 125-26, 134, 177, 180-81, 200-2, 204, 206, 219
Golinkoff, R. M., 97, 109
Gomez, J. C., 41-43
Goodall, J., 27, 146
Goodwyn, S. W., 121, 124
görünmez el fenomeni, 230, 242
görüntüsel jestler, *bkz.* pantomim
göz teması, 42
Greenfield, P. M., 43, 133, 197, 200
Grice, H. P., 18, 74, 79, 255
grup seçilimi, 154, 166-73, 224, 248, 259

Haberl, K., 115-17
Hare, B., 43-46, 50, 142, 147, 154-55, 160
Hauser, M. D., 26, 239
Hirata, S., 142, 155
Hopkins, W. D., 40-41

Iverson, J., 121, 124, 134

iletişim; biyolojik, 24-25; işbirliksel altyapı, 19-20; işbirliksel tabiatı, 18-21; sosyal güdüler, 17-18
iletişimsel gösteriler, 25
iletişimsel niyet; bebekler ve, 109-12, 123; dilsel iletişimde, 87-88; işbirliğine dayalı iletişim ve, 78-83, 84-85; pantomim ve, 162; sosyal normlar ve, 170-71; yardım etme ve, 162-63
iletişimsel sinyaller, 25, 28-19
iletişimsel uzlaşımlar; dilbilgisi ve, 213-14, 249-50; dilsel yapılar için, 228-41; keyfiliğe doğru geçiş, 174-78; kökenleri, 176-77, 178, 185-86; ortak maksatlılık ve, 87-88; ortaya çıkışı, 173-89, 257-58; özellikleri, 173; ses kipliği ve, 178-86; sözdizimi ve, 211-14
ilgi tümcecikleri, 222
insan iletişimi, işbirliği modeli, 66-86; kökenleri, 56-58; kuyruksuz maymun iletişimiyle karşılaştırılması, 59-60; ortak zemin, 72-73; pratik muhakeme, 83; psikolojik altyapısı, 90; sosyal normlar, 81-83, 112; *ayrıca bkz.* işbirliğine dayalı iletişim; dil; dilsel iletişim;
insan iletişiminin evrimi; dil ve, 21; dilbilgisi ve, 191-92, 226-27, 239-40, 242-43, 257-58; genetik ve, 184-85; hipotezler, 22-23, 95, 250-60; kültürel-tarihsel veçheleri, 21-22, 191-92, 227, 236-37, 241-43; olumsallığı, 259-60; psikolojik altyapı, 90
insan iletişiminin işbirliği modeli, 66-86; *ayrıca bkz.* işbirliğine dayalı iletişim; altta yatan sosyal güdülenmeler, 74-78; altyapı, 134-36, 138-39; bebeklerde işaret etme ve, 96-120; bebeklerde taklit ve, 120-24; bilişsel yetenekler, 68-74; dil edinimi ve, 127-34; evrimsel kökenleri, 137-38; karşılıklı varsayımlar, 78-84; ortak maksatlılık ve, 66-67; yineleme, 83-84
işaret dili, ev işaret dili, Nikaragua İşaret Dili; büyük maymunlar ve, 41, 194-95; dilbilgisel gelişimi, 191-92; karmaşıklık, 58; *ayrıca bkz.* Bedevi İşaret Dili;
işaret etme; bilgilendirici, 43; dikkat çekme hareketleri ve, 59-60; göndergesel niyet, 60-61; iletişim, 15-16; işlevi, 59; kuyruksuz maymunlar ve, 40-43; ortak kavramsal zemin, 18, 62, 161; öğrenilmesi, 40-41; sınırları, 161-62
işaret zamirleri, 66, 182-84, 247
işbirliği, *bkz.* ortak çalışma ve işbirliği; insan iletişiminin işbirliği modeli
işbirliğine dayalı iletişim, 56-93; *ayrıca bkz.* insan iletişiminin işbirliği modeli
işbirliksel muhakeme, 83, 163
işitme engelliler, jestlerle iletişim, 179-80; küçük çocuklarda işaret, 112-13, 134-35; taklit, 65, 122; *ayrıca bkz.* ev işaret dili, Nikaragua İşaret Dili, işaret dili
itibar, 138, 154, 160, 163, 164-66, 171-72, 188

jargon, 227
Jensen, K., 148, 159
jestler, 29-39; dikkat takibi ve, 37-38; dilin kökeni olarak, 58-59, 73-74, 89-91, 132-33, 173-74, 242-43; kuyruksuz maymunlarda, 20, 29-37, 51-55, 193-99, 251; pratik muhakeme ve, 51; sesler ve, 178-82, 251-52; türleri, 30-37, 59-60; uzlaşımsal, 120-21, 124-25; *ayrıca bkz.* taklit; işaret etme

Kaminski, J., 38, 50
Kanzi, 195, 197-98, 200, 204-5

karmaşık sözdizimi, 191, 219-24, 259
karşılıklı varsayımlar, 78-84, 109-12
Keller, R., 178, 230
Kendon, A., 59, 180, 250
Király, L., 116
Kita, S., 60, 192, 219, 225
Kruger, A., 22, 224
"kuşbakışı" görüş, 84, 131, 144, 207
kuyruksuz maymunlar; dikkat izleme, 37-39; "dil bilen" maymunlar, 43, 193, 198-200, 204, 206, 208-9, 236, 242, 249, 253; esnek iletişim, 40, 47-48, 51, 55; grup faaliyetleri, 154-55; insanlarla iletişim, 40-47; işaret etme, 40-43; işbirliksel iletişimin yokluğu, 53-54; maksatlı iletişim, 47-54, 252-53; talep etme, 195-99, 204-5; vokalizasyon, 27-28
küçük çocuklar/bebekler; dilsel iletişim, 120-25, 206-8, 216-17, 257-58; iletişim altyapısı, 134-36; işbirliğine dayalı iletişim, 95, 111-12, 255; ortak çalışma, 151; ortak kavramsal zemin, 117; pratik muhakeme, 116; uzlaşımsal jestler, 120-22, 124; ve ortak maksatlılık, 116-20, 135, 247-48, 254-55
kültür; evrimsel gelişmeler ve, 21-22, 191-2, 227, 236-37, 241, 242-43; ortak çalışma ve, 148; ortak kavramsal zemin, 71
kültürel öğrenme, 21-22, 88-89, 166-67; *ayrıca bkz.* sosyal öğrenme

Langacker, R., 211, 229
Leavens, D., 40-41
Lederberg, A., 112, 135
Leslie, A., 64, 123, 162
Levinson, S. C., 6, 75, 205, 334
Levinson, S., 207, 216
Lewis, D., 8, 102-3, 188, 219, 221, 334-35
Liddell, S. K., 58, 212
Liebal, K., 35, 37-38, 50, 107, 109, 118, 193
Liszkowski, U., 97, 101-3, 105-6, 109

Maestripieri, D., 39, 47
makaklar, 28
maksatlı iletişim; biyolojik dünyada, 25-26; jestler, 29-39; kuyruksuz maymunlarda, 47-54, 253; primatlarda ve insanlarda, 40-47; tanımı, 25
maksatlılık; bireyoluşsal kökenleri, 115-19; kuyruksuz maymun iletişiminde, 47-54
Markman, E. M., 104, 110
McNeill, D., 52, 126, 181
Melis, A., 50, 142, 147, 155, 160, 172
Mitani, J. C., 28, 141, 159
Moll, H., 19, 50, 108-9, 111, 116-17, 145, 261
mutualizm, 153-54
Mylander, C., 201-2

Nagell, K., 96, 104, 117, 131-32
Namy, L. L., 121-22, 125
nesne seçimi görevi, 44-46, 109-10
Nikaragua İşaret Dili, 180, 192, 214-17, 219, 225, 250, 257
niyet hareketleri, 52-53; öğrenilmesi, 31, 33-34; örnekleri, 31-33; tanım, 31
niyet okuma, 17

ortak çalışma ve işbirliği; hayvanlarda, 186; iletişimin temeli olarak, 18-20; insanlarda, 18-20, 66-67, 138-39; insanlarla kuyruksuz maymunların farkları, 142-46, 154-56; işbirliğine dayalı iletişim ve, 151-53, 248-49, 261-62; karşılıklı, 154-59; kuyruksuz maymun iletişimi ve, 42, 53-54, 253-54; küçük çocuklarda, 151; ortak maksatlılık ve, 18-20, 66-67, 138-39; ortaya çıkışı, 139-48; şempanzeler ve, 140-48

ortak dikkat, *ayrıca bkz.* ortak kavramsal zemin; çocuklarda, 117-18; dil edinimi ve, 127, 129-31; insanlarda ve kuyruksuz maymunlarda, 144-46; ortaya çıkışı, 155-56; tanımı, 68, 71
ortak kavramsal zemin; dil edinimi ve, 127-29; dilin değişmesi ve, 236-37; dilsel iletişim için, 18, 56-58; işaret jesti için, 17-18; işbirliğine dayalı iletişim için, 68-74; küçük çocuklar ve, 77; kültürel bilgi ve, 71; pantomim için, 162; temelleri, 71-72
ortak maksatlılık; dil edinimi ve, 95, 127-29; dilsel iletişim ve, 87-88; evrensellik ve, 238-39; insan evrimi ve, 19-20; işbirliği ve, 18-20, 66-67; kuyruksuz maymunlarda olmayışı, 143, 146, 252-53; küçük çocuklar ve, 116-20, 135, 247-48, 254-55; önemi, 67; tanımı, 67
otizm, 103, 118

öğrenme; bireyoluşsal, 33-34; dikkat çekme hareketleri ve, 35-36; kuyruksuz maymun - insan etkileşimi ve, 40; niyet hareketleri ve, 30-31, 33-34; taklit yoluyla, 33-34
ölü metaforlar, 176
Özçalışkan, Ş., 125, 134, 206
Özyürek, A., 192, 219, 225

paylaşmak; bireyoluşsal kökenleri, 114; dilbilgisi, 191, 218-28; işbirliğine dayalı iletişim ve, 167-69; küçük çocuklarda, 76-77, 100-2; temel bir güdü olarak, 76-77; uzlaşımlar ve, 221
Pika, S., 35, 38, 50
Povinelli, D. J., 37, 48, 113, 142, 252
pratik muhakeme; insan iletişiminde, 75-76; kuyruksuz maymunlarda, 50-51; küçük çocuklar ve, 116; sosyal etkileşimin temeli olarak, 51; ve jestler, 51

Quine, W. V. O., 57, 127-28

Rakoczy, H., 186-262
Ratner, H., 22, 224
Ratner, N., 117, 132
rekabet deneyleri, 44-45, 50
Richerson, P., 22, 139, 169
Rivas, E., 43, 195-97, 202-3
Rochat, P., 114, 122, 124
rol değişimi içeren taklit, 89, 132, 139, 144, 175-76, 178, 201, 209, 257, 259

Sandler, W., 192, 216
Savage-Rumbaugh, E. S., 41, 43, 141, 144, 197-98, 200
Schick, B., 121, 207
Searle, J. R., 19, 67, 75n, 78n, 86, 186, 255-56, 260
Senghas, A., 192, 216, 219, 225
Seyfarth, R. M., 26, 28-29, 141
Shwe, H., 104, 110
Silk, J. B., 148, 159
sorumluluk ataması, 234, 236
sosyal güdülenme, iletişim için, 18-19, 74-78; işaret etme ve, 16; küçük çocuklarda işaret etme ve, 100-5; talep etme ve, 75; temel biçimleri, 74-78; yardım etme ve, 76; *ayrıca bkz.* işbirliği
sosyal niyet; evrensellik, 238-39; insan iletişiminde, 85-86; işaret etme ve, 60-62; küçük çocuklarda işaret etme ve, 108
sosyal normlar; dilbilgisi ve, 225-26; iletişim ve iletişimsel niyette, 170-71; ortaya çıkışı, 165, 224-25
sosyal öğrenme, 175; *ayrıca bkz.* kültürel öğrenme
sosyal-bilişsel altyapı, 16, 22, 95-96, 112, 115, 144, 173, 208, 217, 241, 245

Spencer, P., 112, 135
Sperber, D., 18, 69, 79, 81, 83, 111, 164, 255-56
Striano, T., 103, 122, 124, 144, 151
şempanzeler; av davranışları, 140-41, 146-48, 159-60; grup aktiviteleri, 140-48, 156; jestler, 31-32, 33-35; ortak çalışma, 143-46; sesli çağrılar, 28-29; ve işaret dili, 195; yardım davranışları, 156, 159-60
taklit; insanlarda, 21, 89; kuyruksuz maymunlarda, 33-34; rol değişimi, 89, 175-76; toplumsal işlevi, 167-74
talep etme; bireyoluşsal kökenleri, 113-15; çocuklarda işaret etme ve, 98-99, 104; dilbilgisi, 191, 192-210; kuyruksuz maymunlar ve, 194-99, 204-5; mutualizm ve, 154-59; temel bir güdü olarak, 75-76
Tanner, J. E., 34-35
Tomasello, M., 19, 21-22, 26, 30, 32-35, 37-38, 41, 43-44, 45-46, 48-50, 52, 89, 96-97, 102-4, 106, 111, 115-17, 122, 124, 127, 129-34, 140-45, 147-48, 151, 154-55, 157, 159-60, 172, 175, 186, 193, 199, 208, 217, 224, 239, 252, 257, 261-62
Trevarthen, C., 114, 255
tümce-sözcükler, 177-78, 206, 249, 257

uyarı sesleri, 18, 26
uzlaşımlar, *bkz.* iletişimsel uzlaşımlar; dilsel uzlaşımlar

ültimatom oyunu, 187-88

vokalizasyonlar; avantajları, 181-82; duygular ve, 27-29; esneklik, 26-28, 54-5, 178-79; evrimsel seçilim, 28, 184-85; genlerle ilişkisi, 185; iletişimsel uzlaşımlar ve, 178-86; insan iletişimiyle karşılaştırılması, 29-30; işaret zamirleri ve, 182-83; jestler ve, 178-80, 182-83, 251-52; sınırları, 178-79
Volterra, V., 96, 100, 103
Vonk, J., 48, 252

Warneken, F., 48, 115, 117, 143, 148, 151, 159
Washoe, 195, 198
Watts, D., 141, 159
Waxman, S. R., 121, 125
Wilcox, S., 58, 250
Wilson, D., 18, 69, 79, 81, 83, 164, 255-56
Wittgenstein, L., 17, 57, 72, 182, 255, 260
Woodward, A., 116, 121
Wrangham, R. W., 26, 28, 146

yalan söyleme; sosyal normlar ve, 171-72; temeli, 20, 138, 171
yardım etme, dolaylı karşılıklılık ve, 160-65; küçük çocuklarda işaret etme, 103-5; şempanzeler ve, 157, 159-60; temel bir güdü olarak, 76; *ayrıca bkz.* bilgilendirici ifadeler
yineleme, işbirliğine dayalı iletişimde, 83-84, 89
yinelemeli zihin okuma, 84, 140, 152, 158, 165-66, 172-73, 175, 188, 246, 248, 255

zihin okuma, 17; *ayrıca bkz.* yinelemeli zihin okuma
Zuberbühler, K., 26, 28

metis bilim koleksiyonu için bkz.
www.metiskitap.com/catalog/series/625

metis bilim | 31

İşaret eden bir parmağın ne kadar çok anlama gelebileceğini düşünün: Sizi bir tehlike konusunda uyarabilir, şaşırtıcı ya da komik bir şey gösterebilir, bilmek isteyebileceğiniz bir bilgi verebilir. İşareti yapan kişiyle birbirinizi ne kadar iyi tanıyorsanız, iletilen anlam o kadar incelikli olacaktır. Küçücük bir işarette bunca anlam saklı olabiliyorsa, insanların gerek sistemli diller gerekse çeşitli jest ve hareketlerle gerçekleştirdiği iletişimin mekanizması baş döndürücü olsa gerek.

İnsan iletişiminin evrimsel kökenlerini konu alan bu kitapta, gelişim psikolojisinin önde gelen isimlerinden Michael Tomasello bize tam da bunu gösteriyor. Temel savı, insan iletişiminin işbirliğine dayalı olarak geliştiği yönünde: Evrimin bir noktasında atalarımız gündelik faaliyetlerinde işbirliği yapmaya başladılar, bu da onları bilgi (ve hatta niyet) paylaşımına, yani daha ayrıntılı bir iletişime sevk etti. İşaret ve hareketlerle başlayan bu iletişim zamanla gelişerek sistemli dilleri ortaya çıkardı. Tomasello bu savlarını desteklemek için titizlikle tasarlanmış ve çoğunu kendi ekibiyle birlikte yürüttüğü yaratıcı deneylerden faydalanıyor. Primatlar ve küçük yaştaki çocuklarla yapılan bu deneyler, kendi türümüzün en genç üyeleri ile en yakın hayvan akrabalarımızın iletişim biçimleri arasındaki fark ve benzerlikleri çarpıcı bir şekilde ortaya koyuyor.

İnsan hayatının ve kültürünün canalıcı bir yönüne ışık tutan bu kitabı, bilimsel düşüncenin inceliklerinden keyif alan bütün okurlarımıza tavsiye ediyoruz.

Metis Bilim
ISBN-13: 978-605-316-087-8

Metis Yayınları
www.metiskitap.com